ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑ
Μητροπολίτου Πενταπόλεως καὶ Πολίτου τῆς Θεσσαλίας

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ
ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ
ὑπάτου τοῦ Ἀργυροῦ Σταυροῦ Β. Τάγματος τοῦ Σωτῆρος

«Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ;
»ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;
«Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' Ἀγγέ-
»λους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν,
»καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χει-
»ρῶν σου. Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν
»ποδῶν αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας,
»ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ
«τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης
»τὰ δια[illegible]όμενα τρίβους θαλασσῶν.»
(Ψαλμὸς Η΄.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ»
1893

ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑ
Μητροπολίτου Πενταπόλεως καὶ Προλύτου τῆς Θεολογίας

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ
ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ
Ἱππότου τοῦ Ἀργυροῦ Σταυροῦ τοῦ Β. Τάγματος τοῦ Σωτῆρος

«Τί ἔστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ;
»ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;
»Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' Ἀγγέ-
»λους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν,
»καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χει-
»ρῶν σου. Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν
»ποδῶν αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας,
»ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ
»τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλασσης
»τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν.»
(Ψαλμὸς Η'.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ»
1893

Κυρίου Χρήστου [illegible]
καθηγητῇ τῆς Φιλοσοφίας κ.
κ.θ. κτλ. εἰς ἔνδειξιν ἀγάπης
[illegible] + ὁ γράψας

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΥΠΟ

ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑ

Μητροπολίτου Πενταπόλεως, Προλύτου τῆς Θεολογίας

ΤΩ ΚΥΡΙΩ

ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΤΡΑΠΕΖΙΤΗ, ΑΝΔΡΙ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩ ΚΑΙ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΔΙ

ΚΑΙ

ΙΠΠΟΤΗ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

ΤΗΝ ΒΙΒΛΟΝ ΤΑΥΤΗΝ

ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΠΟΝΗΣΑΣ

† Μητροπολίτης Πενταπόλεως ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ

Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου ὡρμήθημεν ἐκ τῆς συζητήσεως πρὸς φοιτητάς τινας ἀποφαινομένους, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ ποσὸν εἶναι μόνον διάφορος τῆς ψυχῆς τοῦ ζώου· ὡρμήθη δὲ ἡ συζήτησις ἐκ διαφόρου ἐφημερίδος τινός, ἐν ᾗ ἱστορεῖτο ἡ διάσωσις Μοναχῆς τινὸς ὑπὸ κυνὸς κατὰ τὴν πυρπόλησιν τῆς Μονῆς. Πρὸς ἀναίρεσιν τῶν πεπλανημένων δοξασιῶν των συνετάξαμεν μικρὰν μελέτην «Περὶ τῆς σχέσεως καὶ διαφορᾶς τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου» ἐκ 16 μόνον σελίδων, ἣν καὶ ἐδημοσιεύσαμεν. Τὸ ἔργον ὅμως ἦν δυσανάλογον πρὸς τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἀτελέστατον καὶ συνεπῶς ἀνίσχυρον νὰ μεταπείσῃ τοὺς φίλους φοιτητάς, πολλὰς φέροντας τὰς ἀντιρρήσεις. Ἡ ἀντίστασις αὕτη διεθέρμανε τὸν ζῆλον ἡμῶν, καὶ γενναιοτέρα ἐλήφθη ἀπόφασις· ἀπεφασίσαμεν νὰ μελετήσωμεν τὸ ζήτημα καὶ νὰ γράψωμεν, ὅσον ἔνεστι τελειότερον. Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀποφάσεως ἐκείνης. Ἐν τῇ συντάξει τοῦ ἔργου σκοπὸν ἐθέμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅση ἡ χωρίζουσα τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου διαφορά, κατὰ δὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀνεπτύξαμεν τὴν ὑπόθεσιν τῆς συγγραφῆς.

Τὸ ἔργον διηρέσαμεν εἰς τέσσαρα μέρη, κατὰ τὰς διαφόρους ἐπόψεις, ὑφ' ἃς ἐξετάζομεν τὸ ζήτημα. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξετάζομεν τὸν ἄνθρωπον σωματολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς, καὶ ἀποδεικνύομεν τίς ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος. Εἰς τὸ δεύτερον ἀποδεικνύομεν τὸ ἑνιαῖον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Εἰς τὸ τρίτον πραγματευόμεθα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς. Εἰς δὲ τὸ τέταρτον ἀποδεικνύομεν, ὅτι ἡ ψυχὴ αὕτη εἶναι ἀθάνατος. Τοῦτο τὸ ἐκπονηθὲν ἡμῖν ἔργον. Συγγράψαντες σκοπὸν ἐθέμεθα νὰ γνωρίσωμεν τοῖς ἀγνοοῦσιν ὁποῖοί τινές εἰσιν, οἷον τὸ χάος, ὅπερ ἔστηκε διαχωρίζον τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου, καὶ οἵα καὶ ὅση ἡ εὐγένεια τοῦ ἀνθρώπου. Εὐτυχεῖς θὰ λογισθῶμεν, ἐὰν τὸ ἔργον θεωρηθῇ ἐπαρκὲς καὶ ἐκπληρώσῃ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐγράφη· διότι ἡ ἐπιδοκιμασία αὐτοῦ ἔσται ἡ μόνη ἠθικὴ ἀμοιβὴ τῶν πόνων μας.

Ἐν Κύμῃ Εὐβοίας, τῇ 16 Φεβρουαρίου 1893.

Ἔρρωσθε

† Ὁ Μητροπολίτης Πενταπόλεως ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ

Ἐὰν ἐξ ἑτέρου τινὸς κόσμου ἐπεσκέπτετο ἡμᾶς ὄν τι πνευματικὸν καὶ ἐθεᾶτο τὸν ἄνθρωπον, αἱ ἐκ τῆς θεωρίας ἐντυπώσεις του θὰ ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ ἐκλάβῃ τὸν ἄνθρωπον, ἢ ἀνώτερόν τι πνεῦμα ἐνσαρκωθέν, ὅπως βασιλεύσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ οὐρανοπολίτην τινὰ κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἵνα ζωογονήσῃ τὴν γῆν, καὶ δώσῃ αὐτῇ αἴσθησιν καὶ ζωήν, ἐξαγάγῃ τῆς καταστάσεως τῆς ἀδρανείας, χαρίσηται αὐτῇ τὴν κίνησιν, περικοσμήσῃ διὰ τῆς παρουσίας του, διευθύνῃ διὰ τοῦ πνεύματός του, δεσπόζῃ διὰ τῆς ἰσχύος του, καὶ βασιλεύῃ ἐπὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ὅπως σώζῃ αὐτὴν τῆς ἀπωλείας. Θὰ θεωρήσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς τὴν νοερὰν ψυχὴν τῆς δημιουργίας τὴν διδοῦσαν αὐτῇ αἴσθησιν, καὶ λόγον πρὸς κατανόησιν τοῦ δημιουργοῦ της.

Τὸν ἄνθρωπον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτιμήσῃ ὁ ἄνθρωπος· διότι

γνωρίζει τὰς ἀδυναμίας του καὶ τὰς ἐλλείψεις του· διότι γεννᾷ, ἀνατρέφει καὶ ἀναπτύσσει σωματικῶς καὶ πνευματικῶς· τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου δίδωσιν αὐτῷ τοὺς πρώτους λόγους πρὸς ἀποπλάνησιν καὶ πρὸς μόρφωσιν ἐσφαλμένων περὶ ἑαυτοῦ ἰδεῶν καὶ φρονημάτων, καὶ κρίσεων, ὧν ἕνεκεν τοσοῦτον θεωρεῖ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τεταπεινωμένον ἑαυτόν, ὥστε νὰ ἐπιλανθάνηται ἑαυτοῦ, καὶ παραγνωρίζῃ τὸ μεγαλεῖόν του καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, δι' οὗ κρίνει ἑαυτὸν καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἀξίας ἑαυτοῦ, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ διίδῃ καὶ ἀνακαλύψῃ τὴν ὑπεροχήν, τὴν ἀξίαν, καὶ τὰ θεῖα ἰδιώματα, δι' ἃ μείζω συγγενεύει πρὸς τὰ οὐράνια πνεύματα, ἢ ὅσον διὰ τῆς ἀδυναμίας του πρὸς τὰ λοιπὰ δημιουργήματα, πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς γῆς.

Περὶ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἀνθρώπου πάσχομεν ὅ,τι καὶ περὶ τῆς διακεχυμένης ὡραιότητος καθ' ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Τὸ πᾶν περικοσμεῖται ὑπὸ ἀπεριγράπτων καλλονῶν, τὰ πάντα εἰσὶ πεπροικισμένα μὲ τοσαύτας χάριτας, ὥστε καὶ ἓν μόνον ἄνθος πλημμυροῦν τὸν κόσμον ἦν ἱκανὸν νὰ διακοσμήσῃ αὐτόν· καὶ ὅμως τοσοῦτον πολλάκις περιφρονοῦμεν τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκτυλισσομένην ἐξαίρετον καὶ λαμπρὰν εἰκόνα, ὥστε οὐδὲ βλέμματος ἀξιοῦμεν αὐτήν· παρερχόμεθα ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐντυπώσεως. Τὴν αὐτὴν ἐκτίμησιν δίδομεν καὶ πρὸς τὸ λαμπρὸν ἡλιακὸν σέλας διὰ τὴν ἕξιν. Ὁ Οὐρανὸς ὁ ἀναγγέλλων τὴν δόξαν τοῦ θείου δημιουργοῦ ἐπίσης μικρὸν ἐν ἡμῖν διεγείρει τὸν θαυμασμόν, μικρᾶς παρ' ἡμῶν ἀξιοῦται προσοχῆς. Τί ὅμως ἡμεῖς οἱ τοσοῦτον τῶν πάντων ὑποτιμηταὶ θὰ ἐλέγομεν, ἐὰν νέρθεν, ἐκ τῶν σκοτεινῶν τῆς γῆς κευθμώνων, ἀνερχόμενοι ἐν ἡλικίᾳ ἀκμαίᾳ, ἐθεώμεθα τοὺς ἀνθρώπους ἐν ἡλικίᾳ τελείᾳ καὶ πεπνυ-

μένους, τὴν γῆν ἐν ἀκμαίῳ στολισμῷ, τὴν θάλασσαν ἐν πάσῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ αὐτῆς, τὸν Οὐρανὸν ἐν τῷ πληρώματι τῆς δόξης αὐτοῦ; Ἡ ἐντύπωσις θὰ ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ θαμβώσῃ καὶ καταστήσῃ ἄναυδον τὸν νέον θεατὴν τὸν τοσούτῳ ἤδη λάλον καὶ στωμύλον. Θὰ ἀνεύρισκεν ἐν πᾶσι λαμπρότητα, κάλλος, χάριν, τέρψιν, σοφίαν, σύνεσιν, παντοδυναμίαν, ἀγαθότητα, καὶ θὰ διέβλεπε τὸν θεῖον καλλιτέχνην τῆς δημιουργίας, τὸν τοσαύταις ἀρεταῖς πεπροικισμένον καὶ θὰ συνῃσθάνετο ἑαυτὸν λίαν ἔντιμον, δυνάμενον νὰ ἀνακαλύπτῃ τὸν δημιουργὸν ἐκ τῆς δημιουργίας· θὰ ἐνόμιζεν, ὅτι ἀκούει τὴν θείαν φωνὴν τὴν λαλοῦσαν πρὸς αὐτὸν λόγους ζωῆς ἀθανάτου, τὴν δὲ καρδίαν του συνδεομένην πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἄρρητον κάλλος τοῦ ἀποκαλυπτομένου δημιουργοῦ· ἄκρα πρὸς αὐτὸν ἀφοσίωσις θὰ ἀφήρπαζε αὐτὸν ἑαυτοῦ, καὶ λήθη τῆς ἰδίας ἐπὶ γῆς ὑπάρξεως θὰ συνήνου αὐτὸν μὲ τὰ πνεύματα τοῦ Οὐρανοῦ. Τοιοῦτον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης θεωρίας. Καὶ ὅμως ἡ συνήθεια ἐπιρρίπτει πέπλον σκιερὸν ἐπικαλύπτοντα πᾶσαν χάριν, πᾶσαν λαμπρότητα, ὅλον τὸ μεγαλεῖον· πολλάκις δὲ τοσοῦτον ἐπισκιάζει, ὥστε καὶ νὰ ἐξαφανίζῃ πᾶσαν τέρψιν, πᾶσαν εὐαρέσκειαν πᾶσαν εὐφροσύνην, νὰ ἀλλοιοῖ δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε καὶ τὰ αἰσθήματα ἡμῶν νὰ μεταβάλλωνται καὶ τὰ δυσάρεστα ἀντὶ τῶν εὐαρέστων νὰ ἀντικαθίστανται· ἐκεῖ δ' ἔνθα ἡ εὐφροσύνη ὤφειλε νὰ πληροῖ τὴν καρδίαν ἡμῶν, αἰσθανόμεθα ἀνίαν καὶ θλῖψιν. Ὅμοιοι λόγοι ἄγουσι μέχρι τῆς ὑποτιμήσεως καὶ ταπεινώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος συνειθίσας νὰ θεωρῇ κατ' ἐπιπολὴν τὸν ἔξω ἄνθρωπον καὶ περὶ τοῦ ἔσω ἐλάχιστα τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας, ὑπετίμησεν αὐτόν. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ὑποτίμησις εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ σύμπαντος κόσμου, διότι

ώς ὁ κόσμος ἀνάλογον τυγχάνει τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν προσοχήν, ἧς ἀξιοῦται, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος· ὡς δὲ οὐχὶ ἐν τῷ κόσμῳ τὸ αἴτιον τῆς ὑποτιμήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιπολαιότητι, οὕτω καὶ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ· οὐχὶ ὁ λόγος τῆς ταπεινώσεως ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπροσεξίᾳ τοῦ νοός. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ παρ' ἀξίαν ὑποτιμώμενα δὲν ἀποβάλλουσι διὰ τὴν ἐκτίμησιν τὴν ἀξίαν των, διότι ἡ ἀνικανότης καὶ οὐχὶ ἡ τῶν προσόντων ἔλλειψις ἐταπείνωσεν αὐτά, οὐδ' ὁ ἄνθρωπος παύει τοῦ εἶναι ἐντιμότατος διὰ τὴν ὑποτίμησιν ἐπιπολαίων παρατηρητῶν, ἀλλ' ἔχει μαρτυρουμένην τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλεῖον· διότι ἰδοὺ νέος ἐρευνητής, νέος ἐταστὴς ἀνευρίσκει ὅ,τι οἱ ἄλλοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσιν, ἰδοὺ σοφός τις ἐπιστήμων φορῶν τὰ διόπτρα τῆς ἐπιστήμης βλέπει μὲ ἄλλους ὀφθαλμούς, ὅλως ἀλλοῖα τὰ πράγματα· καὶ ὁ μὲν βοτανικὸς πρὸ μικροῦ ἀνθυλλίου ἵσταται ἐκστατικός, καὶ ἐπὶ ὥρας θαυμάζει τὰ θαυμάσια αὐτοῦ προσόντα, καὶ τὸν θαυμαστὸν κατασκευαστήν του, ὁ δὲ ἀστρονόμος ἵσταται μετ' εὐλαβείας ἀτενίζων πρὸς τὸ οὐράνιον στερέωμα, καὶ τὸν θαυμάσιόν κόσμον τοῦ Οὐρανοῦ, ὃν ὁ θεῖος δημιουργὸς ἔκτισεν εἰς δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειάν του, ὁ δὲ φιλόσοφος ὁ λαμβάνων ἀντικείμενον μελέτης τὸν ἄνθρωπον ἀναγνωρίζει αὐτὸν ὡς τὸ εὐγενέστερον τῶν ὄντων τῆς δημιουργίας, τὸ τιμιώτερον, καὶ ὡς τὸ ἐξαιρετικῆς τυχὸν εὐνοίας παρὰ τοῦ πλαστουργοῦ αὐτοῦ.

Ἡ διαφορὰ τῶν ἐξαγομένων ἀποτελεσμάτων διδάσκει, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ὦμεν βαθεῖς ἐρευνηταὶ καὶ προσεκτικοὶ ἐτασταί. Ὡς δὲ ἐξετάζομεν τόν τε ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν ὀργανισμὸν τῶν ἀντικειμένων πρὸς ἀκριβῆ κατανόησιν καὶ ἐκτίμησιν αὐτῶν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ μελετῶμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀληθῆ ἐκτίμησιν αὐτοῦ· ἡ μονομερὴς ἔρευνα

τοῦ σώματός του δύναται νὰ φέρῃ εἰς τὰ ἀτελέστερα καὶ σφαλερώτερα συμπεράσματα, ἅτινα μικρὸν θὰ διαφέρουσι τῆς ἐπιπολαίου παρατηρήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἵνα γνωσθῇ, δέον νὰ ἐξετασθῇ κατὰ βάθος, καὶ οὐχὶ κατ' ἐπιφάνειαν, δέον νὰ γνωρίσωμεν τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, τὸν πνευματικὸν βίον του, τὴν πολιτείαν του, τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν δημιουργόν του, νὰ ἐξετάσωμεν τὸν σκοπὸν τῆς ἐμφανίσεώς του ἐν τῷ κόσμῳ, τὸν προορισμόν του, καὶ οὕτω νὰ γνωρίσωμεν αὐτὸν κατ' ἀξίαν, οὕτω νὰ ἀποφανθῶμεν περὶ αὐτοῦ. Οἱ τὴν ἐργασίαν ἤδη ἀκριβῶς ἐκπληρώσαντες ἀποφαίνονται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν λογικόν, ἔχον μέγαν προορισμὸν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι ἔχει ψυχὴν οὐρανίαν, καὶ ὅτι μόνον κατὰ τὸ σῶμα ἀνήκει τῇ γῇ, ὅπως συνδέῃ αὐτὴν καὶ τὴν ἄψυχον φύσιν μὲ τὸν οὐράνιον Θεόν. Τὸ κῦρος τῶν γνωμῶν τῶν οὕτω φρονούτων ἔχει τοσαύτην βαρύτητα, ὅσην ἀπαιτεῖ ὁ ἀληθὴς λόγος, καὶ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην θέλομεν καὶ ὑμεῖς ἀποδείξει ἐξετάζοντες τὸν ἄνθρωπον πρῶτον ἐξωτερικῶς καὶ ὕστερον ἐσωτερικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

«Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν».
(Γέν. Α΄. 27)

ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Τὸ πρῶτον ἐταστικὸν βλέμμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιρρίψωμεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως διαγνώσωμεν αὐτόν, δέον νὰ ἐπιπέσῃ ἐπὶ τοῦ σημείου ἐκείνου, ὅπερ ἔσται ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπὶ γῆς σταδίου του· διότι ἐκ τοῦ σημείου τούτου, ὡς ἐξ ἀσφαλοῦς ἀφετηρίας προβαίνοντες, θέλομεν ἐπισκοπήσει ἀσφαλῶς τὸν ἅπαντα βίον τοῦ ἀνθρώπου, πάσας τὰς ἡλικίας αὐτοῦ καὶ τὰς διαφόρους ὄψεις ὑφ᾽ ἃς παρίσταται ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἐπὶ γῆς βίου του. Ὡς σημεῖον τοιοῦτον κατάλληλον διὰ τὰς ἐρεύνας ἡμῶν δέον νὰ θεωρήσωμεν τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν, διότι

αὕτη οὖσα ἡ ὕσπληγξ τοῦ ἐπὶ γῆς σταδίου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἁρμοδιώτερον σημεῖον, ἐξ οὗ ὁρμώμενοι, ἀσφαλέστερον θὰ προβῶμεν εἰς τὰς ἐρεύνας ἡμῶν.

Ἡ ἡλικία αὕτη παριστᾷ εἰκόνα ὄντος τοιούτου, οἷον οὐδὲν ἕτερον τῶν ἐπὶ γῆς δημιουργημάτων φέρει· τοσοῦτον δὲ ὡραίαν, τοσοῦτον ἐξαισίαν, ὥστε ὁ θεατὴς δὲν δύναται ἢ νὰ θαυμάσῃ τὴν καλλιτέχνην αὐτῆς καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὴν ὡς τὸ ἄριστον τῶν καλλιτεχνημάτων του. Ἡ χάρις, ἡ ὡραιότης, καὶ ἡ λαμπρότης αὐτῆς εἶναι τὰ ἄκρα τῶν τελειοτήτων τῶν ἐπιγείων καλλονῶν. Ἐν τῇ εἰκόνι δὲν ἀνευρίσκεις τὰς τραχείας ἐκείνας σιμερὰς γραμμὰς τοῦ ζωώδους χαρακτῆρος: Ἐν αὐτῇ διαλάμπει ἡ σοφία, ἡ ἁρμονία, τὸ κάλλος, ἡ λεπτότης καὶ ἡ χάρις. Ἡ εἰκὼν ἐκφράζει διὰ τῶν λεπτοτέρων γραμμῶν τὴν εὐγένειαν, τὴν μυστικὴν ταύτην καὶ ξένην τῇ φύσει τῶν λοιπῶν ὄντων ἰδιότητα, ἥτις συνηρμοσμένη ταῖς χάρισι τῆς ἐξαισίως καλλιτεχνικῆς γραφίδος τοῦ θείου καλλιτέχνου, δι' ἧς ἐφιλοτεχνήθη πᾶσα γραμμὴ τῆς ὅλης εἰκόνος, παριστᾷ μᾶλλον ἄγγελόν τινα ἐπιδημήσαντα, ὅπως ἐξευγενίσῃ τὴν δημιουργίαν, ἢ ζῶον προωρισμένον νὰ ζήσῃ ὡς τὰ λοιπὰ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν αὐτὴν μοίραν. Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ μᾶλλον διορᾷ τις τὴν ἀθανασίαν, ἢ τὸν θάνατον, μᾶλλον τὸ πνεῦμα, ἢ τὴν ὕλην. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν ἡ κορωνὶς αὕτη τῶν δημιουργημάτων, ἡ μετὰ τοσαύτης ἐξαιρετικῆς χάριτος πλασθεῖσα, νὰ ἐπλάσθη, ἵνα τεθῇ ἐν τῇ μοίρᾳ τῶν ἀλόγων ζώων; ἵνα μὴ γνωρίσῃ τὸν θεῖον δημιουργὸν αὐτοῦ; ἵνα ἀγνοῇ τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην πρὸς αὐτὸ ἀγαθότητα, τὴν τοσούτῳ φαεινῶς ἐπιδειχθεῖσαν; ἵνα μὴ εὐχαριστῇ αὐτῷ ἐπὶ ταῖς πλουσίαις δωρεαῖς, καὶ ἵνα μὴ δοξάζῃ αὐτὸν διὰ τὸ μέγεθος τῆς τιμῆς, τὴν ἰδιαιτέραν εὔνοιαν καὶ τὴν τοσαύτην πρὸς αὐτὸ ἀγαθότητα; ἵνα μὴ ἐπιζητῇ αὐτὸν καὶ καθορᾷ ἐν

τῇ δημιουργίᾳ του; ἵνα μὴ ἐπιποθῇ τὸ κάλλος του, καὶ ἐπικαλῆται τὴν θείαν αὐτοῦ παντοδυναμίαν; ποτέ! ποτέ! εἶναι ἀδύνατον! ἡ ἄρνησις ὅλων τούτων ἔσται ἄρνησις τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ· ἔσται ἄρνησις τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, τῶν θείων τούτων ἰδιωμάτων, τῶν τοσούτῳ φαεινῶς ἐπιδειχθέντων ἐν τῇ διαπλάσει τῆς δημιουργίας, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σοφία τοῦ θεοῦ εἶνε λελογισμένη ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς, διὸ καὶ ὁ ἄρθρωπος ἔχει λόγον τῆς ὑπάρξεώς του.

ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Ἡ παιδικὴ ἡλικία εἶναι τὸ σημεῖον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἶναι, εἰς τὸ ἐνεργείᾳ εἶναι· ἡ ἐκτύλιξις ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔξοδος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς ὕλης, καὶ ἡ εἴσοδός του εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Τὸ γνωστικὸν αὐτοῦ ἐγένετο λεληθότως κάτοχον μυρίων γνώσεων. Ὁ παῖς πρὶν ἢ μάθῃ νὰ ἐκφράζῃ τὰ διανοήματά του κατέχει πλοῦτον γνώσεων. Πᾶσα παράστασις ἐναπέλιπε τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς της ἐπὶ τῆς ἀπαλῆς πλακὸς τοῦ νοός του· ὁ νοῦς εἰργάζετο, ἐν ᾧ ὁ παῖς εἰσέτι ἠγνόει τὸ τελούμενον. Τίς ἐδίδαξεν αὐτὸν νὰ συγκρατῇ τὰς παραστάσεις; Τίς ἔδωκε τὴν ὤθησιν ταύτην εἰς τὸν καθεύδοντα νοῦν τοῦ παιδός; Ὁ παῖς προϊούσης τῆς ἡλικίας τοσοῦτον ἔξοχα

ἀναδεικνύει προτερήματα, ὥστε θὰ ἐφείλκυον τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν μὴ οὗτος ἐκ τῆς συνηθείας παρεθεώρει καὶ ὑπετίμα αὐτά. Ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ κατοπτεύσωμεν τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ νοὸς τοῦ παιδὸς, τοῦ ἤδη ψελίζοντος, θὰ ἐξιστάμεθα διὰ τὴν κίνησιν, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐντυπώσεων, καὶ τὴν ἄλλην λειτουργίαν τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ ἀποσπασθῇ τῆς ὕλης καὶ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν τάξιν τῶν πνευμάτων πρὸς ἃ ὁρμεμφύτως ὠθεῖται. Ἡ ἀκμαία παιδικὴ ἡλικία εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἁρμονικῆς ἑνώσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, εἶναι τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας, τὸ ὁποῖον μόνον οἱ τυφλώττοντες δὲν βλέπουσι· μόνη ἡ θέα αὐτοῦ δύναται νὰ ἄρῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ νὰ δώσῃ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἀληθῶς εἰσιν ἐν σώματι ἄγγελοι προωρισμένοι διὰ τὴν βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν. Ὁ ἀρνούμενος τοῦτο ἀπώλεσεν ἤδη τὴν ἑαυτοῦ λογικὴν ψυχὴν καὶ ἐγένετο ζῶον ἄλογον.

ΑΝΔΡΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Τὸ ἐρευνητικὸν ἡμῶν ὄμμα φέροντες καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν ἡλικίαν, ἐξετάσωμεν τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ παράστασιν, τὸν χαρακτῆρα, καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Τὴν ἡλικίαν ταύτην χαρακτηρίζει τὸ μεγαλοπρεπὲς, τὸ ὡραῖον, τὸ λαμπρόν, τὸ ἡγεμονικόν, ἡ δραστηριότης, ἡ ἐνέργεια, ἡ γενναιότης, ἡ μεγαλοφροσύνη, ἡ μεγαλοπραγμοσύνη, καὶ ἐν γένει τὸ πλῆθος ἐκεῖνο

τῶν ἀρετῶν, δι᾽ ὧν ἀναδεικνύεται ὁ ἄνθρωπος ἀληθῶς εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ. Ἐν αὐτῇ ὁ ἄνθρωπος εἰσάγεται εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σταδίου, ἐνῷ ἐκτυλίσσεται ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ βίος, καὶ ἀναφαίνεται ὁ λόγος τῆς ἐμφανίσεώς του ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ ἡλικία αὕτη γεννᾷ τοὺς μεγάλους καὶ δόξης πεπληρωμένους ἄνδρας, αὕτη ἀναδεικνύει τοὺς ἡμιθέους ἥρωας· αὕτη καλλωπίζει τοὺς αἰῶνας μὲ τὸ ἔκτακτον κάλλος τῶν ἀρετῶν, ὧν ἡ λαμπηδὼν, ἀείποτε ἰσχυρὰ, διαπερᾷ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ὅπως ἐμφανισθῇ στίλβουσα εἰς τὰς ὑστάτας γενεάς. Τὸ κάλλος αὐτῆς ἐνεθουσίασεν ἀείποτε τὴν ἀνθρωπότητα. Τὰ ἀθάνατα τοῦ Ὁμήρου ἔπη οὐδὲν ἕτερόν ἐστι ἢ τῆς ἀρετῆς ἔπαινος. Ὁ Ὅμηρος ἀληθῶς εἶναι ὁ θαυμάσιος ζωγράφος, ὁ παντὸς ἑτέρου πιστότερον εἰκονίσας τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς· αὐτὴ αὕτη ἡ ἀρετὴ ἀνέδειξε καὶ τὸν θεῖον Ὅμηρον, διότι ἐγένετο ἐραστὴς ταύτης, καὶ διότι ἐξύμνησεν αὐτὴν πρεπόντως. Πόσον θαυμαστῶς περιέγραψε τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρετῆς τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας! πόσον τεχνηέντως ἀνύψωσε τοὺς ἥρωας αὐτοῦ εἰς τὸ ὕψος τῆς περιωπῆς ἐκείνης, ὥστε μικρὸν νὰ ὑπολείπωνται τῶν Θεῶν! πόσον ὑψηλὰ ἐλάλησεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου! τίνι δὲ λόγου δυνάμει ἀνέδειξεν ἡμιθέους καὶ ὄντα ὑπέροχα προωρισμένα μᾶλλον διὰ τὸν Ὄλυμπον ἢ διὰ τὴν Γῆν. Ὁ χαρακτὴρ ἑκάστου ἥρωος εἶναι πιστὴ εἰκὼν μιᾶς ἀρετῆς· ὁ ὑμνούμενος ἥρως εἶναι τὸ ἴνδαλμα τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ. Τὸ σύνολον αὐτῶν εἶναι πάνθεόν τι, ἐν ᾧ αἱ ἀρεταὶ προσωποποιηθεῖσαι συνῆλθον ἐν χορῷ ἵνα περιγράψωσι τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐμβλέψατε πρὸς τὸν δῖον Ἀχιλλέα, τὸν κρείονα Ἀγαμέμνονα, τὸν πολύμητιν Ὀδυσσέα, τὸν Διογενῆ Πάτροκλον τὸν ἀγαθὸν καὶ γενναῖον Μενέλαον τὸν γενναῖον καὶ ἀτρόμητον Ἕκτορα καὶ πρὸς ὅλον τὸ πλῆθος τῶν ἡρώων

καὶ θέλετε λάβει τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τῆς ἀρετῆς τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας. Ἐν αὐτοῖς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται μέχρι τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν. Οἱ Θεοὶ κατέρχονται ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως κοινωνήσωσι τοῖς ἀνθρώποις ὡς ὁμοτίμοις. Θεοὶ καὶ ἄνθρωποι οὕτω συζῶσιν, ὥστε μικρὸν οἱ θεοὶ διαφέρουσι τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ διὰ τὴν ταπείνωσιν τῶν θεῶν, διότι ὁ Ζεὺς ἀείποτε ἐτήρησε τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ θέσιν καὶ τὰ πάμπολλα αὐτοῦ ἐπίθετα ὡς ἰδιότητας θείας, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ ἄλλοι θεοί, ἀλλὰ διότι ἀνυψώθη ὁ ἄνθρωπος μέχρι τῶν θεῶν. Εἰς τὸν Ὅμηρον ἄρα ἡ ἡλικία αὕτη ἐνέπνευσεν τὰ θαυμαστὰ αὐτοῦ ἔπη ἅτινα θὰ διατελέσωσιν ἀθάνατα, διότι ἐν αὐτοῖς περιεγράφη καὶ ἀπεικονίσθη ὁ ἄνθρωπος οἷος εἶναι, μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας καὶ λεπτότητος· ὑπεδείχθη ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ σχέσις πρός τε τὴν γῆν καὶ τὸν Οὐρανὸν καὶ ἐξεφράσθη τὸ περὶ λογικῆς καὶ ἀθανάτου ψυχῆς φρόνημα τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν τῇ ἡλικίᾳ ταύτῃ διαλάμπει τὸ πνεῦμα, ἡ εὐφυΐα, ἡ ὀξύνοια, ἡ ἀγχίνοια καὶ ἡ μεγαλοφυΐα. Τὸ γνωστικόν, τὸ βουλητικόν, τὸ συναισθητικόν, αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις τῆς λογικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναδεικνύονται πλήρεις ἐκτάκτου καὶ ἀγνώστου εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον δράσεως. Ὁ ἀποβλέπων οὐ πρὸς τὸν μηχανισμὸν τοῦ σώματος, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος, πείθεται, ὅτι μέγα τι καὶ ἀλλότριον πρὸς τὴν ὕλην ἐνοικεῖ ἐν τῷ σώματι, πνεῦμα, καὶ ξένη δύναμις ἐμπεριπολεῖ. Ἰδού, δι' ἑνὸς βλέμματος διεγείρει τοὺς λαούς, ἓν δὲ μόνον ἀπόφθεγμα, εἷς λόγος συγκινεῖ τὸ πλήρωμα τῆς Γῆς ἁπάσης, τὸ δὲ ἔδαφος αὐτῆς κλονεῖται ὑπὸ τὰ βήματά του. Ἡ θέλησίς του εἶναι ἰσχυρὰ ὡς θέλησις θεοῦ, οἱ δὲ πόθοι του ἄπειροι, ὡς ὄντος ἀϊδίου, καὶ αἱ βουλαί του αἰώνιοι. Τὸ ὅλον αὐτοῦ παράστημα ἔχει τοσαύτην ἔξοχον

μεγαλοπρέπειαν, ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν σεβασμὸν πρὸς πάντα τὰ δημιουργήματα. Πάντα ὑποτάσσονται αὐτῷ καὶ πρὸ τῶν ποδῶν του ἕρπουσι: Τὰ ἀγριώτερα τῶν θηρίων ταπεινοῦνται ἐνώπιόν του· ἡ συγκατάθεσις μᾶλλον ἢ ἡ βία ὑπέταξεν αὐτά· διότι πάντα ὑπέταξεν ὁ Θεὸς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου τὰ πετεινὰ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· ἐν δὲ τῇ ὑποταγῇ καὶ τὴν διάθεσιν ἐνέθηκεν· ὡς καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥσπερ ἡγεμόνι, ἐνέθηκε τὴν συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς κυριαρχίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁρῶμεν ἐν τῷ ἐλέφαντι τοσαύτην ταπείνωσιν καὶ ἐθελούσιον ὑπακοήν, ὥστε ὑπὸ παιδὸς νὰ ἐλαύνηται ὡς κύων, καὶ διὰ τῆς ἰδίας προβοσκίδος νὰ ἀναβιβάζῃ ἐπὶ τῆς ῥάχεώς του τὸν ἐλαστήν, καὶ οἱ λέοντες νὰ ἀποβάλλωσιν τὴν θηριωδίαν αὐτῶν καὶ ὡς ἀρνία ἄκακα νὰ λείχωσι τὰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν. Τίνι ζώῳ ποτὲ ὑπετάγησαν; ποῖον ζῶον ἀνεγνώρισεν ἕτερον ζῶον ὡς κύριόν του ἢ ἀνώτερόν του ; οὐδὲν οὐδέποτε. Ἡ ἐξοχότης ἄρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ αἴτιον τῆς ὑποταγῆς καὶ ὑπηκοότητος τῶν θηρίων καὶ τῶν ζώων ἐν γένει, ἡ ἐξοχότης αὐτοῦ παρέχει τὴν ἡγεμονίαν καὶ αὕτη ἀναδεικνύει τὸν ἄνθρωπον Βασιλέα καὶ Αὐτοκράτορα ὅλης τῆς κτίσεως. Ἡ ἀνδρικὴ ἡλικία εἶναι ὁ τέλειος χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἀνυψῶν αὐτὸν ὑπεράνω ὅλης τῆς αἰσθητικῆς φύσεως, καὶ παριστῶν τὸν ἄνδρα ὂν ὑπέροχον.

ΓΕΡΟΝΤΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Ὡς πᾶσαι αἱ ἡλικίαι οὕτω καὶ ἡ ἡλικία αὕτη ἔχει ἐξαίσιόν τινα χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον διαπλάττουσι τὰ παρερχόμενα ἔτη κατὰ τὸ μακρὸν τοῦ βίου στάδιον· αὕτη ἀποκτᾷ ἕτερά τινα προσόντα δι᾽ ὧν περικοσμεῖται τὸ γῆρας· ἐν αὐτῇ διαλάμπει ἡ σοφία, ἡ βουλή, ἡ σύνεσις· φαιδρὰ καὶ ἀκμαῖα σκέψις χαρακτηρίζει τὰ διανοήματά της. Ἡ ὄψις αὐτῆς ἐμποιεῖ τὸν μέγιστον σεβασμόν, καὶ ἐφελκύει παντὸς προσβλέποντος τὴν ἄκραν εὐλάβειαν. Τὸ γῆρας εἶναι τὸ τελευταῖον στάδιον τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ ἀνθρώπου· διὸ καὶ φέρει μεθ᾽ ἑαυτοῦ πᾶσαν τελειότητα πρὸς ἣν σπεύδει ὁ ἄνθρωπος, καὶ πλῆρες ἐφοδίων ἀξίων. οὐχὶ πρὸς ὂν σβεννύμενον ἐν τῷ θανάτῳ καὶ ἀπολλύμενον ἐν τῷ τάφῳ, ἀλλὰ πρὸς ὂν ἀθάνατον ἔχον ψυχήν, τελειωθὲν ἐπὶ γῆς καὶ προπαρασκευασθὲν διὰ τὸν Οὐρανόν, δι᾽ ἄλλην ζωὴν ἄληκτον καὶ ἀτέρμονα. Ἡ ἐνδελεχὴς τῆς ἄλλης ζωῆς μέριμνα εἶναι προσφιλὴς ἀσχολία καὶ ἰδιάζον μελημα τῆς ἡλικίας ταύτης· ἡ ὀλιγωρία τοῦ παρόντος, καὶ ἡ ἔφεσις τῶν μελλόντων ἐπιδείκνυνται, ὡς οἷόν τε ἐπιφανέστερον· τὸ γῆρας ζητεῖ νέαν ζωὴν, δὲν ἀνέχεται νὰ ἀπολεσθῇ τὸ ἐνοικοῦν καὶ ζωογονοῦν αὐτὸ πνεῦμα· ἐπιποθεῖ τὴν αἰωνιότητα, ἣν προσπελάζουσαν, συναισθάνεται, ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκλήθη νὰ ζήσῃ, καὶ ἐργάζεται ἤδη ὑπὲρ τῆς μελλούσης ζωῆς· ζῇ ἤδη διὰ τὴν μέλλουσαν ἢ τὴν παροῦσαν ζωήν· ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία τοῦ γέροντος ἐστράφησαν πρὸς τὸν καλοῦντα Θεόν, καὶ πέποιθεν, ὅτι πρὸς αὐτὸν πορεύεται· διὸ

καὶ γαλήνη ἄκρα καὶ ἠρεμία βασιλεύουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ του ἀντανακλῶντα ἐπὶ τοῦ ἱλαροῦ προσώπου του. Οὐδὲν δύναται νὰ παραπείσῃ αὐτόν, ὅτι ἡ ἐνδόμυχος πληροφορία, ἣν λαμβάνει περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐξαπατᾷ καὶ ἀποπλανᾷ αὐτόν· οὗτος εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης καὶ θαρραλέως ἐκδέχεται τὸ τέλος τοῦ ἐπὶ γῆς σταδίου του· βλέπει τὸν θάνατον πρὸ τῶν θυρῶν του, καὶ ὅμως οὗτος ἀτάραχος διατάσσει τὰ κατ᾽ αὐτόν, ὡσεὶ ἦτο ἀθάνατος· τὸν θάνατον θεωρεῖ συνέκδημον καὶ ἀναγκαῖον συνοδοιπόρον διὰ τὴν μέλλουσαν ὁδοιπορίαν· αἱ τελευταῖαι θελήσεις του ἐκφράζουσι τὰς ἀκραιφνεῖς περὶ αἰωνίου ζωῆς πεποιθήσεις του· φρονεῖ. ὅτι δὲν ἀποχωρίζεται τῶν οἰκείων, τῶν φίλων, τῶν συγγενῶν, ἵνα μὴ ἐπανίδῃ αὐτούς, ἀλλ᾽ ὡσεὶ ἔμελλεν νὰ ἀπολαμβάνῃ αὐτοὺς καθ᾽ ἑκάστην. Τοιαύτη ἡ περὶ πνευματικῆς ψυχῆς ἐν τῷ γήρατι πεποίθησις, τοιοῦτον τὸ φρόνημα περὶ ἀνθρώπου, καὶ τοιαῦται αἱ σκέψεις περὶ μελλούσης ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἀποδημῶν τοῦ κόσμου, ὡς προσεγγίζων πρὸς τὸ τέρμα τοῦ βίου του ἐν τῷ γήρατι, λαμβάνει τὸ πλεονέκτημα νὰ γνωρίζῃ πλείονα περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ἢ ὅσον πᾶσα ἑτέρα ἡλικία, καὶ νὰ φέρῃ εἰκόνα τοιαύτην, ὁποίαν ἐν οὐδενὶ δημιουργήματι δύναταί τις νὰ ἀπαντήσῃ. Ἡ γεροντικὴ ἡλικία εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὄντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΥ ΦΥΣΙΝ

Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἐντυπώσεως τῆς αὐτῆς παρατηρήσεως τῶν ἡλικιῶν τοῦ ἀνθρώπου, ληφθείσης, προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ σώματος, καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν περιστοιχοῦσαν φύσιν. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παριστᾷ σύστημα, ἔχον μὲν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῶν λοιπῶν ὄντων τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, ἐξεταζόμενον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς του, διαφέρει ὅμως αὐτῶν μεγάλως, ἐξεταζόμενον ἐν σχέσει πρὸς τὴν φύσιν, διότι ἐνῷ τὰ σώματα ὅλων τῶν ζώων ἁρμοδίως ἔχουσι πρὸς τὴν φύσιν, μόνον τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα φαίνεται, ὅτι δι' ἕτερον ἐπλάσθη κόσμον, δι' ἑτέραν διαμονήν. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ὄψις κατὰ τοσοῦτον μόνον τελεῖ ἐναρμόνιος πρὸς τὴν φύσιν, καθ' ὅσον εὑρίσκεται ἐν εἰρηνικῇ πρὸς αὐτὴν σχέσει· καθ' ὅσον ὅμως ἀναφέρεται πρὸς τὴν ἀνώμαλον αὐτῆς κατάστασιν

τὴν ἐκ τῆς διαταράξεως τῆς εἰρήνης προερχομένην καὶ τοῦ πολέμου, τότε καὶ ἡ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου σχέσις πρὸς τὴν περὶ αὐτὸν φύσιν αἴρεται· διότι φαινομένη μόνον ὑπολείπεται σχέσις, ἥτις δείκνυται μὲν ὡς σχέσις φυσική, πόρρω ὅμως ἀπέχει τοῦ εἶναι τοιαύτη· διότι οὐδὲν συγγενὲς ἐχθρικῶς πρὸς τὰ συγγενῆ αὐτοῦ διάκειται. Φύσει δὲ τὰ συγγενῆ ἀγαπῶσιν ἄλληλα· ἡ δὲ φύσις φιλοστόργως τὰ ἴδια ἐκτρέφει καὶ περιθάλπει τέκνα· ὅτι δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου διάπλασις οὐχὶ ὑπὸ τῆς φύσεως περιθάλπεται, τοῦτο παντὶ δῆλον, διότι οὐ μόνον ἀδυνατεῖ ὁ ἄνθρωπος οἰκείᾳ δυνάμει νὰ ἀναπτυχθῇ, ἀλλὰ καὶ σοβαρᾶς καὶ μεμελετημένης δεῖται περιθάλψεως, διότι καὶ τὰ στοιχεῖα, καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὰ φυτὰ καὶ ἡ Γῆ αὐτὴ ἐπιβουλεύεται τὴν ζωήν του, καὶ ὑποσκάπτουσι τὸ ἔδαφος τῆς ὑπάρξεώς του. Ἡ παρατήρησις αὕτη εἰς τὸ ἑξῆς ἄγει ἡμᾶς δίλημμα· ἢ νὰ δεχθῶμεν παράβασιν νόμου ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἢ νὰ θεωρήσωμεν τὴν γῆν δυστροπήσασαν πρὸς μόνον τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἀγαθότης, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἀποκρούει τὴν πρώτην ὑπόθεσιν, τὸ δὲ ἄψυχον καὶ ἀσυναίσθητον τῆς γῆς τὴν δευτέραν· αἱ ὑποθέσεις ἄρα, καίτοι αἱ μόναι δυναταί, οὐδόλως προάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος· ἐγκαταλείπουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀπορίαν. Τὴν ἀπορίαν λύομεν ἐὰν ζητήσωμεν τὸν λόγον οὐχὶ ἐν τῇ συμπεριφορᾷ τῆς γῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, διότι αὕτη εἶναι ἄψυχος καὶ ἀναίσθητος, ἀλλ' ἐν τῇ σχέσει τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργὸν αὐτοῦ καὶ πάσης τῆς κτίσεως· διότι οὗτος εἶναι ὁ συνέχων καὶ συγκρατῶν τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ ἐπιβάλλων τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ θέλησιν ἐπ' αὐτήν. Ὁ λόγος ἄρα τῆς δυσμενείας τῆς γῆς εἶναι λόγοι τῆς δυσμενείας τοῦ δημιουργοῦ πρὸς τὰ

ἴδιον δημιούργημα· ἀλλὰ τότε διατί ὁ θεῖος Δημιουργὸς νὰ διάκηται δυσμενῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον; ἰδοὺ τὸ ζήτημα.

Ὁ θεῖος Δημιουργὸς πλάσας τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἀγαθός, καὶ ἀνενδεής, ἔπλασεν αὐτὸν ἐξ ἰδίας ἀγαθότητος· τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ ἰδιάζοντα αὐτοῦ προσόντα μαρτυροῦσι τὴν δαψίλειαν τῆς εὐνοίας τοῦ θείου Δημιουργοῦ πρὸς τὸ ἴδιον δημιούργημα, καὶ φανεροῦσιν, ὅτι οὗτος ἐπλάσθη, ἵνα γίνῃ κοινωνὸς τῆς ἀγαθότητος καὶ μακαριότητος τοῦ δημιουργοῦ. Ἀλλ᾽ὁ ἄνθρωπος ἐν γῇ πάσχει· ἡ κατάστασις αὕτη μὴ οὖσα ἡ δ᾽αὐτὸν κατὰ τὰ φαινόμενα προορισθεῖσα, δέον νὰ εἶνε κατάστασις προελθοῦσα ἐκ συμβεβηκότος· ἀλλ᾽ὁποῖον συμβεβηκὸς ἠδύνατο νὰ ἀλλοιώσῃ τὰς σχέσεις τοῦ δημιουργοῦ πρὸς τὸ δημιούργημα; Ἡ δικαία αὕτη ἐρώτησις ἀναγκάζει ἡμᾶς γινώσκοντας τὴν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ νὰ ἀπαντήσωμεν ἀρνητικῶς, ἡ δὲ ἄρνησις μᾶς ὑποχρεοῖ νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἄνθρωπον ὡς λογικὸν καὶ ὑπεύθυνον τῶν πράξεών του, καὶ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου δυστυχία εἶναι συνέπεια ἁμαρτίας καὶ ἀποτέλεσμα ἠθικῆς εὐθύνης. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα δίδων εὐθύνας τῶν πεπραγμένων αὐτῷ εἶνε ὂν λογικόν, ἐλεύθερον, αὐτεξούσιον, ἀνώτερον τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ὂν πνευματικόν, προωρισμένον διὰ τερπνοτέραν κατοικίαν ἐξ ἧς διὰ τὸ παράπτωμα αὐτοῦ ἐξεβλήθη, ἵνα ἀποτίσῃ δίκας τῶν πεπραγμένων αὐτῷ· ἡ σχέσις ἄρα τοῦ σώματος αὐτοῦ πρὸς τὴν περιστοιχοῦσαν φύσιν εἶναι μαρτύριον τρανὸν τῆς λογικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ

Ἡ θαυμαστὴ ἁρμονία ἡ βασιλεύουσα ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ ἐπιδεικτικῶς ἐμφανιζομένη ἐν πᾶσιν, ἡ συντηρητικὴ αὕτη τῶν ὄντων ἐκπληκτικὴ μηχανή, ἡ τὴν ἄκραν τοῦ πανσόφου δημιουργοῦ καταγγέλλουσα σοφίαν, δι᾽ἧς τὰ πάντα συνδέεται καὶ κρατεῖται καὶ διαιωνίζεται, ἡ δημιουργήσασα τὸν ὀφθαλμόν, ὅπως ἐγκολποῦται τὸν ἥλιον, τὸ δὲ οὖς, ὅπως δέχηται τὰς διασπώσας τὰς νεφέλας βαρυβρόμους βροντάς, τὴν ρίνα, ὅπως καθαρίζῃ τὸν εἰσπνεόμενον ἀέρα, καὶ διακρίνῃ τὰς παντοίας ὀσμάς, καὶ τὰ λοιπὰ αἰσθητήρια ἀνάλογα πρὸς τὸν ἴδιον προορισμόν, τὸ δὲ σῶμα ἀνάλογον πρὸς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸ ἀτμόσφαιραν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς κινήσεώς του προσμετρήσασα πρὸς τὴν κινητικὴν τῶν πλανητῶν τοῦ οὐρανίου στερεώματος δύναμιν, καὶ τὰ ζῶα διὰ τῶν φυτῶν, καὶ ταῦτα διὰ τῶν ζώων διαιωνίσασα, ἡ τὰς ἀποστάσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς μικρόν τι ἀνθύλιον ἐξαφανίζουσα, καὶ τὰ πάντα ἐν οἰκείᾳ τάξει καὶ θέσει συγκρατοῦσα, ἡ πρὶν γενέσθαι τὰ πάντα, τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ κοινωνίαν κανονίσασα, καὶ τὴν ἁρμονίαν ἐν πᾶσι τηρήσασα, ἔθηκε καὶ τὰς βάσεις τῆς ἀμοιβαίας κοινωνίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, καὶ ἐν ἁρμονίᾳ ἄκρᾳ συνήνωσεν, πρὸς πλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἐπὶ γῆς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἁρμονία τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν λογικὴν ψυχὴν εἶναι τοιαύτη, ὥστε ὁ ἐρευνητὴς ἀδυνατεῖ νὰ ὑπολογίσῃ αὐτῆς τὸ μέγεθος, ἀλλ᾽ἔκθαμβος ἐξυμνεῖ τὴν ἄκραν σοφίαν τοῦ θείου δημιουργοῦ τὴν οὕτως

ἐναρμονίως διατάξασαν τὴν τοῦ σώματος ὁλομέλειαν πρὸς τὰς τῆς ψυχῆς ἀπαιτήσεις· ὥστε πάντοτε καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ νὰ ᾖ ἐπιτήδειον καὶ ἱκανὸν νὰ ἐκτελῇ ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἀπαίτησιν· ὁπόση ἆρά γε θὰ ἦτο ἀναρμοστία ἡ τοῦ σώματος πρὸς τὴν λογικὴν ψυχὴν ἀνεπάρκεια; ὁποία ἀτέλεια, ἐὰν τὸ σῶμα δι' ἀδεξιότητα δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰς τοῦ λογικοῦ ἀνάγκας; οὐχὶ τότε ἡ τῆ ψυχῆς λογικότης ἄσκοπός τις θὰ ἦτο περιττότης; οὐχὶ ἡ ἀτέλεια τὴν τοῦ Θεοῦ θὰ ὑπεβίβαζε πανσοφίαν; πρὸς τί ὁ ὀφθαλμός, ἐὰν μὴ ὑπῆρχε φῶς; πρὸς τί δὲ ἡ ὀπτικὴ δύναμις, ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς δὲν διεπλάσσετο ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ὁράσεως, ἢ δὲν ἐτίθετο ἐν τῇ καταλλήλῳ θέσει; πρὸς τί αἱ λαμπραὶ τοῦ λόγου ἰδέαι, ἐὰν δι' ἀτέλειαν τοῦ σώματος δὲν ἐξωτερικεύοντο ἢ ἔμενον ἀνεφάρμοστοι, δὲν ἐλάμβανον σῶμα; Τὴν ἄσοφον ταύτην περιττότητα τοσοῦτον ἀπέφυγεν ἡ πανσοφία τοῦ δημιουργοῦ, ὥστε βλέπομεν, ὅτι καὶ ὀφθαλμῶν ἐστέρησεν εἴς τε τὰ ὑδρόβια καὶ χερσαῖα, τὰ εἰς τὰ βάθη τῶν ὠκεανῶν ἢ εἰς ὑπογείους κευθμῶνας τὸν βίον διάγοντα, ἵνα μὴ ἔν τινι ᾖ τὸ περιττὸν καὶ ἀνάρμοστον καὶ ἀπέκλεισε τὰς κόγχας τῶν ὀφθαλμῶν διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ φωτός· ἐὰν δὲ ἐν τούτοις ἐδείχθη τοσαύτη αὐστηρότης καὶ ἐν πλείστοις ἑτέροις πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ περιττοῦ, οὐχὶ πολὺ μείζων θὰ ἐτηρεῖτο αὐστηρότης ἐν σπουδαιοτέραις περιστάσεσιν; πρὸς τί ὁ λόγος, ὁ νοῦς, αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις, τὰ αἰσθήματα, τὰ συναισθήματα, καὶ ὅλος ὁ πνευματικὸς θίασος, ὁ διακρίνων τὸν ἄνθρωπον τῶν λοιπῶν ἀλόγων ζώων, ἐὰν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἦτο ὁμότιμον ζῶον; πρὸς τί δὲ ἡ αὐτάρκεια τοῦ σώματος πρὸς τὸν ἰδανικὸν τοῦ πνεύματος κόσμον; πρὸς τί ἡ τοῦ σώματος τοσαύτη δεξιότης, ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὰς

ὑψηλοτέρας καὶ λεπτοτέρας ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος; διατί δ' αὖθις ἡ τοσαύτη ἀνεπάρκεια τοῦ σώματος τῶν ζώων πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις λογικῆς ψυχῆς; Τὰ ἄλογα ζῶα ἔχουσι ψυχήν· ἐὰν ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων, διατί ὁ θεῖος δημιουργὸς νὰ δειχθῇ τοσοῦτον ἄστοργος καὶ στερήσῃ αὐτὰ εὐεργετήματος τοιούτου, τῆς δεξιότητος τοῦ σώματος; Οὐχὶ ἄτοπος θὰ ἦτο καὶ μόνη ἡ ὑπόθεσις, ἡ ἀναξία τῆς θείας σοφίας, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκε μὲν λογικὴν ψυχὴν εἰς τὰ ζῶα, ἐστέρησε δὲ αὐτὰ τῆς δεξιότητος τοῦ σώματος; τί δὲ θὰ ἐλέγομεν περὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, τῆς ὑποθέσεως θεωρουμένης ὡς ἀληθοῦς; διατί τὸν μὲν ἄνθρωπον νὰ ἀναδείξῃ τέλειον ἐν πᾶσι, τὸ δὲ ζῶον νὰ ἐγκαταλείψῃ ἀτελές; μὴ ὅμως εὑρίσκεται τὸ ζῶον ἐν ἁρμονίᾳ καθ' ὅλα, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐν ἀνωμαλίᾳ; μὴ ἀποβαίνει χρεία νὰ σύρωμεν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ ζῶον, καὶ οὐχὶ τὸ ζῶον πρὸς τὸν ἄνθρωπον; μὴ ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἄνθρωπον ἐκπεφυλισμένον τι ὄν, ἐξελθὸν τῆς χαραχθείσης τροχιᾶς του; μὴ νοῦς, λόγος, πνεῦμα, δυνάμεις, εἰσὶ ζωϊκαὶ ἐνέργειαι ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου, ἄνευ τινὸς ὑψηλοτέρου λόγου; μὴ ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν τροχιάν του; αἱ ὑποθέσεις αὗται ἴσως ἐγίνοντο δεκταί, καὶ ὡς ἁπλαῖ ὑποθέσεις, ἐὰν ἡ ἁρμονία τοῦ σώματος πρὸς τὴν ἐκτροχιασθεῖσαν ψυχὴν δὲν ἦτο καθ' ὅλα πλήρης, ἐὰν μὴ τὰς παραβολωτέρας αὐτῆς ἀπαιτήσεις δὲν ἱκανοποίει πληρέστατα. Ἡ ἐν αὐτῷ ψυχὴ καὶ ὁ ταύτης ἀεικίνητος νοῦς ζητεῖ νὰ ὑποτάξῃ ἑαυτῷ τὰ πάντα, ἔχει ἰσχυρὰς τὰς ἀπαιτήσεις, οὐδὲ ἀποθαρρύνει αὐτὸν ἡ τοῦ σώματος ἀδυναμία καὶ ἀβλιχρότης· ἐνῷ στερεῖται τῶν πάντων, ζητεῖ νὰ ἀποβῇ κύριος πάντων· ἡ ἰσχύς, ἡ δύναμις τῶν ἀντιπάλων οὐδόλως πτοοῦσιν αὐτόν· πέποιθεν ἐπὶ τὴν

ἀκαταμάχητον πνευματικήν του δύναμιν· αὕτη ὁπλίζει τὰς γυμνὰς χεῖράς του μὲ φοβερὰ τοῖς ὑπεναντίοις ὅπλα· αὕτη ἐνδύει τὸ γυμνὸν σῶμά του μὲ ἀδιατρύτους πανοπλίας, αὕτη ἐπινοεῖ παντοῖα μέσα ὑπερισχύσεως, καὶ ἐφευρίσκει τὰ μέσα τὰ ὑποστηρίζοντα τὰς ὑπερφιάλους ἀ ιώσεις του. Ἐπιβάλλεται εἰς τὸ σῶμα, αὐτὸ δὲ ὡς πιστὸς καὶ πρόθυμος καὶ δεξιώτατος ὑπηρέτης πληροῖ πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ διατεταγμένα. Ὁ νοῦς ἐπὶ τέλους τῇ συνεργείᾳ τοῦ σώματος ὑπερισχύει· ἀλλὰ μόλις ἐπληρώθησαν οἱ ἀκόρεστοι πόθοι του, καὶ ἰδοὺ αὖθις νέαι προβάλλουσιν ἀπαιτήσεις· ζητεῖ νὰ διαπλεύσῃ τὰ πελάγη, νὰ περιπατήσῃ ἐπὶ τῶν κυμάτων τῶν ὠκεανῶν, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξερευνήσῃ τοὺς πυθμένας των, δὲν τὸν ἀποθαρρύνουσι τὰ παρουσιαζόμενα μεγάλα ἐμπόδια, οὐδὲν κωλύει αὐτὸν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σχεδίων του· δὲν πτοοῦσιν, οὔτε τὸ ἀλλότριον καὶ ξένον πρὸς τὴν φύσιν του ἐπιχείρημα, οὔτε τὰ βάθη τοῦ πυθμένος, οὔτε ὁ ὄγκος τῶν ὑδάτων, οὔτε τὰ πελώρια κήτη τῆς θαλάσσης· οὗτος ἐπιθυμεῖ, καὶ ἡ ἰδιότροπος αὐτοῦ ἀξίωσις ἐπὶ τέλους πληροῦται· τὸ σῶμα ἐδείχθη ἐν πᾶσιν ἱκανὸν νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος· ἀλλ᾽ ἰδοὺ ζητεῖ νὰ ἀρθῇ εἰς τοὺς Οὐρανούς, ὅπως ἐπισκοπήσῃ ἐξ ἀπόπτου τὴν γῆν, καὶ αὖθις νὰ καταβῇ εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς, ὅπως ἐξερευνήσῃ τὰ ἐντόσθιά της, ζητεῖ νὰ ἀνεγείρῃ ὄρη, καὶ νὰ ἐδαφίσῃ ἕτερα· ζητεῖ νὰ ἀποξηράνῃ τὰς θαλάσσας καὶ νὰ σχηματίσῃ ἑτέρας κατὰ βούλησιν, ζητεῖ, καὶ ἐπιμένει νὰ μεταβάλῃ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὰς δυνάμεις τάς τε ὑπὸ τὴν γῆν, καὶ τὰς ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῆς εἰς τὰς θελήσεις του, καὶ τὰ πάντα κατορθοῖ· ὁ δαιμόνιος νοῦς εὗρε δαιμόνιον ὑπουργὸν τὸ σῶμα, διὸ οὐδὲν ἀδυνατεῖ αὐ-

τοῖς· αἱ ἔξαλλοι ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος τῇ συνδρομῇ τοῦ σώματος πλήρη λαμβάνουσι τὴν ἱκανοποίησιν. Τί περίεργον φαινόμενον! πῶς ὁ ἐκτραπεὶς νοῦς εὗρεν εἰς τὸ σῶμα δεξιὸν ὑπηρέτην; ὁποία μεταξὺ των ἁρμονία; τί θαυμαστὸν φαινόμενον! πῶς δὲ τοσαύτη ἁρμονία νὰ εἶναι ἔργον τύχης: ἁπλῆς συμπτώσεως; πῶς τὸ ἐκφυλισθὲν νὰ γίνῃ παντοδύναμον; πῶς νὰ ὑποτάξῃ τὰ πάντα τῷ θελήματι αὐτοῦ; Εἰς πόσας ἀπορίας ἐμβάλλει ἡμᾶς ἡ παράλογος αὕτη ὑπόθεσις; πόσον δὲ φυσικῶς λύονται πᾶσαι αἱ ἀπορίαι, θεωρουμένης τῆς ἁρμονίας τῆς μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος ὡς ἔργου σκοπίμου τῆς θείας σοφίας; Πῶς νὰ ταπεινώσωμεν τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ ζώου, καὶ εἶτα νὰ ἐκφυλίσωμεν αὐτόν, ὅπως ἔνθεν μὲν δειχθῇ ἡ πρὸς αὐτὰ ὁμοιότης καὶ τηρηθῇ τῷ δημιουργῷ τὸ ἐπιβαλλόμενον διὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ σώματος τῶν ἀλόγων ζώων πρὸς τὴν ἄλογον ψυχὴν θεῖον ἰδίωμα τῆς δικαιοσύνης, ἔνθεν δε ἐξηγηθῇ ἡ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ζῶον διαφορά; Τὰ μένοντα ἄλυτα προβλήματα διὰ τὴν παραδοχὴν τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως, ἀναγκάζουσι τοὺς εὐφρονοῦντας νὰ δεχθῶσι τὴν φυσικὴν ἁρμονίαν μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ τὴν διαφορὰν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου, δι᾽ ὃν λόγον ὁ μὲν ἄνθρωπος ἔλαβε σῶμα ἱκανὸν καὶ ἐπιδέξιον πρὸς πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματός του, τὸ δὲ ζῶον ἐστερήθη τούτων. Τοῦτο θέλομεν ἀποδείξει ἐν τῷ ἀμέσως ἑπομένῳ κεφαλαίῳ συγκρίνοντες τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς τοῦ ζώου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΖΩΟΥ

Ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος προάγει ἡμᾶς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐνοικούσης ψυχῆς, εἰς ἣν ἀνευρίσκομεν τὸν λόγον τῆς δεξιότητος καὶ ἐπιτηδειότητος τοῦ σώματος, καὶ τὸν λόγον τῶν ἔργων καὶ κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρώπου· διότι ὅσον καὶ ἂν ἐξετάσωμεν τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσωμεν αὐτὰς ἄνευ τῆς παραδοχῆς λογικῆς τινος δυνάμεως. Ἡ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη ἀνάγκη ἀναγκάζει τὸν ἐρευνητὴν νὰ δεχθῇ πραγματικήν τινα ἀρχὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἥτις καίτοι στενῶς ἡνωμένη μετὰ τοῦ σώματος, διαφέρει ὅμως αὐτοῦ καὶ εἶναι ὅλως αὐτοῦ ἀνεξάρτητος. Ἡ συνείδησις ἡ αὐτοσυνείδησις, ἡ ἐποπτεία, αἱ περὶ ἑαυτοῦ κρίσεις, αἱ ἔννοιαι, αἱ πνευματικαὶ ἐπιθυμίαι, ἡ ἀγάπη τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ἀληθοῦς τοῦ ὠφελίμου, ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὸ κακόν, ἡ διάκρισις καλοῦ καὶ κακοῦ καὶ πᾶσα ἡ λοιπὴ φαινομένη πνευματικὴ ἐνέργεια εἰσὶ μαρτύριον τῆς ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ τῆς λογικότητος αὐτῆς.

Τὰς ἐνεργείας ταύτας τῆς ψυχῆς καίτοι ποικιλωτάτας

διαιροῦσιν ἢ ἀνάγουσιν αὐτὰς εἰς τρία κύρια εἴδη· τὰς γνώσεις, τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ὀρέξεις, διότι πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν ὑπάγεται εἰς τὰ τρία ταῦτα εἴδη. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐνέργειαι ὑποθέτουσι δυνάμεις ἐνεργούσας, ἀνάγουσιν αὐτὰς εἰς τρεῖς κυρίας ἢ γενικὰς δυνάμεις· τὸ γνωστικόν, τὸ συναισθητικὸν καὶ τὸ βουλητικὸν ἢ ὀρεκτικόν. Ταῦτά εἰσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λογικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰς τὸ ζῶον ἀποδίδεται ψυχή, δεῦτε ἐξετάσωμεν καὶ τὰς τῶν ζώων ἐνεργείας καὶ ἴδωμεν πρὶν ἔτι προβῶμεν εἰς τὴν ἐκ παραλλήλου ἔρευναν τῶν δυνάμεων ἑκάστου, ἐὰν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὰς αὐτὰς κατηγορίας καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ζώου.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Ἐξετάζοντες τὰ ἄλογα ζῶα ὡς ἔμψυχα ὄντα, εὑρίσκομεν καὶ εἰς αὐτὰ ἐνεργείας μὴ ἀναγομένας εἰς τὰς ζωϊκὰς δυνάμεις· ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου προήχθησάν τινες εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι καὶ τὰ ζῶα ἔχουσι λογικὴν ψυχὴν καὶ προέβησαν καὶ εἰς τὴν συγγραφὴν συγγραμμάτων ὅπως ἀποδείξωσι τὴν ὑπόθεσιν ὡς ἀλήθειαν. Οἱ ἀρχαιότεροι, καὶ οἱ ἄριστοι τῶν νεωτέρων φυσιολόγων μελετήσαντες ἐπισταμένως τὰς φαινομένας πνευματικὰς ἐνεργείας τῶν ζώων, ἀπέδωκαν αὐτὰς εἰς προκεχαραγμένον τοῦ θείου δημιουργοῦ πρόγραμμα,

καὶ ἐκάλεσαν ταύτας ἔνστικτον ἢ ἔνστιγμα· ἕτεροι δὲ νεώτεροι ἐκπολιτισμόν.

Ὅτι τὰ ζῷα δὲν ἔχουσι ψυχὴν λογικὴν καὶ ὅτι αἱ ἐκδηλούμεναι πνευματικαὶ ἐνέργειαι εἰσὶ ἔνστικτοι, θέλομεν τὸ ἀποδείξει.

Ὅτι τὰ ζῷα ἀσυναισθήτως ἐπιδεικνύουσιν ἐπιστημονικὰς γνώσεις, τοῦτο εἶναι πρόδηλον· α΄ διότι εἰσὶν ἀδίδακτα, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἱπποκράτης λέγων «φύσιες ζώων ἀδίδακτοι», β΄ διότι πάντα τὰ ζῷα πάσης συνομοταξίας φαίνονται ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐκτυλίσσοντα πρόγραμμα, καὶ γ΄ διότι τὰ τῆς αὐτῆς συνομοταξίας ζῷα ἅπαντα τὴν αὐτὴν ἐπιδεικνύουσι σοφίαν, διὸ καὶ μία ὁλόκληρος συνομοταξία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓν ζεῦγος, τὸ δὲ ὕστατον τοιοῦτον νὰ εἶνε πανομοιότυπον πρὸς τοὺς προαιωνίους προγόνους του κατ' οὐδὲν διαφέρον, οὔτε κατὰ τὴν γνῶσιν, οὔτε κατὰ τὴν σοφίαν, οὔτε κατὰ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δεχθῶμεν ὡς συνέπειαν ὅτι τὰ ἄλογα ζῷα ἔχουσι συμφυές τι πρόγραμμα ἀνάλογον καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδίας ἑκάστου ζῴου ἀνάγκας, ὅπερ ἐκτυλίσσεται δίκην εἰλιτοῦ περιεπτυγμένου κατὰ τὴν φυσικὴν τοῦ ζῴου ἀνάπτυξιν. Τὸ συμφυὲς τοῦτο πρόγραμμα εἶναι ἡ συντηρητικὴ καὶ διαιωνιστικὴ τῶν ζῴων δύναμις ἡ προφυλάττουσα αὐτὰ τοῦ ἐξολοθρευμοῦ.

Ἡ δουλικὴ ὑποταγὴ τῶν ζῴων εἰς τὰς διακελεύσεις τῶν ὁρμῶν των καὶ ἡ πιστὴ τήρησις τοῦ αὐτοῦ σχεδίου, ἀποδεικνύει αὐτὰ ἀνελεύθερα, τὴν δὲ ἰδιάζουσαν ἑκάστῳ σοφίαν, τὴν ἔχουσαν πέρατα τὰ ὅρια τοῦ κύκλου τῆς ἰδίας συντηρήσεως καὶ ὑπόθεσιν τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, συμφυᾶ ἢ ἔνστικτον ἐπιστήμην καὶ ἔργον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ πρὸς διατήρη-

σιν καὶ διαιώνισιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ζῴου. Κατὰ τὰς γενομένας ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ζῴων παρατηρήσεις αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν δὲν εἶνε ἀπαύγασμα τῆς πνευματικῆς ψυχῆς τοῦ ζῴου, ἀλλὰ διαταγαὶ ὑψηλαί, ἄρθρα νόμου καὶ διατυπώσεις προγράμματος ἐκτυλισσομένου, ὧν ἡ ἐκπλήρωσις ἐμφανίζεται ὁτὲ μὲν ὡς ἐπιστήμη, ὁτὲ δὲ ὡς σοφία, ὁτὲ ὡς νόμος ἀπαράβατος, καὶ ἄλλοτε ὡς προαίσθημα, ὡς φιλοστοργία ὡς πίστις συζυγικὴ καὶ ἀφοσίωσις καὶ ἄλλοτε ὡς προαίσθησις καὶ πρόνοια, καὶ ἄλλοτε ἄλλως, ὡς ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως καὶ διαιωνίσεως τοῦ εἴδους τοῦ ζῴου ἤθελεν ἀπαιτήσει· διότι πᾶσαι αἱ εἰρημέναι ἀρεταὶ ἕνα μόνον ὡρισμένον ἔχουσι σκοπὸν τὴν αὐτοσυντήρησιν, ὅπως ἐκπληρώσωσι τὸν ἐν τῷ κόσμῳ προορισμόν των, δι' ὃν καὶ ἐπλάσθησαν. Μόνη περίπτωσις καθ' ἣν παρουσιάζεται ἐξαίρεσίς τις ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῶν εἶνε ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς πρὸς τὸν ἄνθρωπον σχέσεις τοῦ ζῴου· διότι ἐνίοτε ἀναφαίνονται ἀρεταί τινες εἰς τὰ ζῷα, σκοπὸν ἔχουσαι τὴν χρησιμότητα αὐτῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος οὗτος εὕρηται ἐν τῷ ἁρμονικῷ προγράμματι, ὅπως πᾶσα ἡ κτίσις δουλεύῃ καὶ ἀποβαίνῃ εὔχρηστος εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Τὴν τυπικὴν ἐκτύλιξιν τῶν διατάξεων τοῦ ἐνστίκτου προγράμματος μαρτυρεῖ ἡ πρόσκαιρος ἐπικράτησις καὶ ἡ βραχεῖα διάρκεια τῆς αὐτομάτως ἐμφανιζομένης ἐνστίκτου ἀρετῆς, ἧς ἡ διάρκεια ἐξισοῦται πρὸς τὸν χρόνον τῆς φυσικῆς ἀνάγκης, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ὁποίας ἐξαλείφεται καὶ τὸ ἴχνος αὐτῆς. Πρὸ τοῦ συζυγικοῦ βίου, τὰ ζῷα οἴδασι μόνον τὰ ἀναγκαῖα κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ζωῆς των· ἐν τῷ συζυγικῷ βίῳ ἀναπτύσσονται συλλήβδην ὅλαι αἱ ἀρεταὶ διὰ τὰς ὑπισταμένας τοῦ γάμου ἀνάγκας, αἵτινες ἐπαυξάνουσι

κατὰ τὸν χρόνον τῆς κυοφορίας, τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἄρχονται φθίνουσαι μετὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ πρὸς τὰ τέκνα καθήκοντος. Τίς δύναται νὰ ὀνομάση σοφίαν καὶ ἀρετὴν καὶ ὅ,τι ἕτερον τὴν κατὰ περιόδους ἐξ αὐτομάτου ἐμφανιζομένην δρᾶσιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν μιᾶς ἀνάγκης καὶ εἶτα αὖθις ἐξαφανιζομένην; οὐδεὶς εὖ φρονῶν.

ΟΤΙ ΤΑ ΖΩΑ ΣΤΕΡΟΥΝΤΑΙ ΛΟΓΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ

Ὅτι τὰ ζῶα στεροῦνται λογικῆς ψυχῆς, ἀπόδειξις εἶναι ἡ ἀνόητος ἐπίδειξις τῆς ἐνστίκτου αὐτῶν ἐπιστήμης, ἔνθα ἡ παρουσία αὐτῆς ἐλέγχει οὐχὶ ἐπιστημοσύνην, ἀλλὰ μωρίαν, καὶ ἀποδεικνύει τὴν μηχανικὴν τοῦ ζώου ἐνέργειαν, καὶ τὴν δουλικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐμφύτου προγράμματος· παραδείγματα ἱκανὰ δυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἐκ τῆς τάξεως πολλῶν ζώων, θεωρουμένων μὲν σοφῶν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν, ἐνόσῳ διατελοῦσιν ὑφ' ἃς ἐτάχθησαν συνθήκας νὰ ζῶσιν, ἐξελεγχομένων δὲ ἀνοήτων ἐν τῇ παραβάσει τῶν συνθηκῶν. Ἐπὶ παραδείγματι· ὁ Κάστωρ προωρισμένος νὰ ζῇ παρὰ τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν ἐπροικίσθη καὶ μὲ τὸ πλεονέκτημα τῆς οἰκοδομικῆς, ἵνα ἐγείρῃ ἐμφράγματα πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ὁρμῆς τοῦ ρείθρου· πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔλαβε καὶ τὴν τοῦ σώματος δεξιότητα καὶ εἰδικήν τινα ἐπιστήμην. Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Κάστορος κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ παρατηρουμένη, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον διανοίας καὶ

ἐπιστήμης τιμώσης τὴν πνευματικὴν τοῦ ζώου ἱκανότητα· Ἀλλ' ὁ σοφὸς Κάστωρ διὰ τῆς αὐτῆς ἐργασίας ἐλέγχεται μωρός, διότι οὗτος καὶ ἐν κλωβῷ εὑρισκόμενος καὶ μακρὰν διατελῶν ρείθρων καὶ ποταμῶν, τὰ αὐτὰ κατασκευάζει ἐμφράγματα· πῶς δεν κατενόησε τὴν θέσιν του; πῶς δὲν ἠννόησε τὸ ἄσκοπον τῆς ἐργασίας του; διατὶ τοσοῦτον εἰς μάτην ἐκοπίασεν; Πολλὰ ζῶα κατ' ἰδιόρρυθμον τρόπον κτίζουσι τὰς φωλεάς των· ἡ ἔρευνα τοῦ λόγου διὰ τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης κατασκευῆς ἐπιδεικνύει ἐπιστημοσύνην καὶ γνῶσιν τοῦ τε κλίματος ἐν ᾧ ζῶσι, καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐχθρῶν των παρ' ὧν φαίνεται ζητοῦσι νὰ προφυλαχθῶσιν· ἡ πρόνοια αὕτη ἐπιδεικνύεται καὶ εἴς τινα εἴδη ἰχθύων, λαμβανόντων πρόνοιαν περὶ τῶν νεογνῶν αὐτῶν, ἅτινα ζητοῦσι νὰ προφυλάξωσι τοσοῦτον ἀπὸ τὰ ρεύματα τῆς θαλάσσης, ὅσον καὶ ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν ἐχθρῶν· τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ βασιλείῳ τῶν ἐντόμων μετὰ μείζονος προνοίας. Τὴν πρόνοιαν ταύτην τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν παρατηροῦμεν ἐν γένει ἐν πάσῃ τῇ δημιουργίᾳ. Ἡ ἐπιδεικνυμένη σοφία ἐν πᾶσιν ἐγείρει τὸν θαυμασμὸν τοῦ παρατηρητοῦ καὶ ὑποχρεοῖ νὰ ἀποδώσῃ αὐτοῖς ἐπιστήμην καὶ σύνεσιν, καὶ δώσῃ αὐτοῖς ψυχὴν λογικήν. Τὴν περὶ τῆς λογικῆς ψυχῆς τοῦ ζώου ὑπόληψιν διατηρεῖ ἐν ὅσῳ αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ φέρονται ἐπιπολαίως ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν, ἀποβάλλει ὅμως αὐτὴν εὐθὺς ὡς ἐμβαθύνει εἰς τὰς μελέτας του, καὶ ἐπιζητήσῃ νὰ δοκιμάσῃ τὴν σοφίαν καὶ σύνεσιν αὐτῶν καὶ γνωρίσῃ τὰς πνευματικὰς αὐτῶν δυνάμεις· διότι τότε ἡ μὲν σοφία καὶ σύνεσις ἀποδεικνύεται συνέχεια τῶν ἐνεργειῶν τοῦ βίου των ἀναπόσπαστος, ἥτις αὐτομάτως ἐμφανίζεται,

τὸ δὲ ζῶον παρίσταται δοῦλον ἀνωτέρας ἀνάγκης καὶ ἐργάτης νόμου ἐπιβαλλομένου.

Ἡ σοφία τῶν ζώων ἐδοκιμάσθη καὶ ἐν τοῖς θηριοτροφείοις, καὶ τοῖς πτηνοτροφείοις· ἐν αὐτοῖς καίτοι ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ διατελοῦσι, δὲν ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἀσφαλείας των, ἀλλ' ἕκαστον ὡς φύσεως εἶχεν εἰργάσθη· πῶς δὲ ἀδίδακτα ὅλως, ὁμοίαν ἔσχον τὴν ἐπιστήμην πρὸς τοὺς προγόνους; τοὺς αὐτοὺς δὲ πάντοτε ὑποθέτουσιν ἐχθρούς; ἀλλὰ καὶ τὰ ἔντομα, τίς ἐδίδαξεν αὐτὰ τὸ τί δέον γενέσθαι; πότε εἶδεν ἡ σφῆκα τοὺς φυσικοὺς ἐχθρούς της καὶ φρουρεῖ τὸν πόρον δι' οὗ μόνον ἐφορμᾷ ὁ ἄσπονδος ἐχθρὸς μύρμηξ; Πολλὰ ἔντομα ἐναποφέρουσι τὰ ὠά των ἐντὸς τῶν καρπῶν, ἀείποτε τῶν αὐτῶν, ὀλίγον μετὰ τὸν σχηματισμόν των διὰ μικροσκοπικῆς τινος ὀπῆς· τὸ δάκος τῆς ἐλαίας ἐπὶ παραδείγματι (**dacus oleae**) κοινῶς μυῖα τῆς ἐλαίας, τὸ φοβερώτερον πάντων τῶν ἐντόμων διὰ τὴν ἐλαίαν, τὸ ὁποῖον ἐναποθέτει εἰς ἕκαστον καρπὸν ἐλαίας ἓνα μόνον ὠόν, ὅπως εὑρίσκει ὁ ἐκκολαφθησόμενος σκώληξ ἄφθονον τροφὴν καὶ μὴ καταστραφῇ δι' ἀνεπάρκειαν τροφῆς, γνωρίζει οὐ μόνον τὸ δένδρον, ἀλλὰ καὶ τὸν τόπον, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ καρποῦ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιμερισμοῦ τροφῆς, καὶ ἐπιδεικνύει καὶ φιλοστοργίαν πρὸς τὰ τέκνα, ἅτινα οὐδέποτε θὰ ἴδῃ· πῶς κατώρθωσε νὰ γίνῃ τόσον σοφόν; τοιαύτας νὰ ἀποκτήσῃ γνώσεις; ὄντως θαῦμα ἀκατανόητον! ἀλλ' ἡ σοφία του διὰ τῆς ἀπροσεξίας μειοῦται, διότι δὲν ἐξετάζει τὸν καρπόν, ὅπως πληροφορηθῇ περὶ τῆς προκαταλήψεώς του ὑπὸ ἑτέρου, καὶ τοιουτοτρόπως τὰ νεογνά του θνήσκουσιν ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῆς διὰ τὸν μέγαν ἐπιμερισμὸν αὐτῆς· ἡ μικροσκοπικὴ ὅμως ὀπὴ γίνεται ὁρατὴ εἰς τὸν διορατικὸν ὀφθαλμὸν μιᾶς σκνιπός, ἧς τὸ σπέρμα ὡς

σκώληξ εἶναι σαρκοβόρον· αὕτη ἀνευρίσκει τὴν ὀπήν, ἐναποθέτει ἐν αὐτῇ τὸ σπέρμα, καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ζωήν του· διότι τὸ σπέρμα τῆς σκνιπὸς θὰ διατρέφεται ἀπὸ τῆς σαρκὸς τοῦ (**dacus**) τοῦ δάκου· ἤδη ἐρωτῶμεν, πῶς τὸ δάκος δὲν ἀνεκάλυψε τὴν ὀπήν, ἣν ἡ σκνὶψ ἀνεκάλυψεν; ἀλλὰ καὶ ἡ σκνὶψ πῶς ἐγνώρισε τὴν ἐντεθεῖσαν ἐν τῷ καρπῷ μόνην κατάλληλον τροφὴν διὰ τὸ σπέρμα του, ἀφοῦ οὐδεὶς ἐδίδαξεν αὐτήν.

Ἕτερον ἔντομον τρέφεται ἀπὸ μόνου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πυρῆνος τῆς ἐλαίας· τὸ σπέρμα ἐναποτίθεται παρὰ τὸν μίσχον τοῦ ἄνθους τὸν ὑποστηρίζοντα τὸν νεογνὸν ἔτι καρπόν, ἡ δε νύμφη τοῦ ἐντόμου εἰσχωρεῖ ἐν τῷ πυρῆνι πρὶν ἢ οὗτος σκληρυνθῇ· ἡ ὀπὴ δὲ γίνεται ἐν τῷ μέρει ἐκείνῳ τοῦ καρποῦ, ὅπως ἐξασθενήσῃ ὁ καρπὸς καὶ πέσῃ πρὶν ξερανθῇ ἐντελῶς, ἵνα δυνηθῇ τὸ ἔντομον νὰ ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς του. Ὁποία σοφία! ὁποία γνῶσις!

Ἕτερα ἔντομα ἔχουσι φωλεὰν τὸ δέρμα τῶν ζώων, ἕτερα τὸν κοιλιακὸν χῶρον, ἕτερα τοὺς μυκτῆρας, ἕτερα τὰ λιπάσματα τῆς γῆς, καὶ ἕτερα ἄλλα ἐδάφη κατάλληλα διὰ τὴν ζωογόνησιν, ἀνάπτυξιν καὶ διαιώνισίν των· ἀείποτε ὅμως τὰ αὐτὰ ἔντομα εἰς τὰ αὐτὰ ἐδάφη, ἐν ᾧ οὐδεὶς οὐδέποτε ὑπέδειξεν αὐτοῖς ταῦτα.

Περίεργον εἶναι τὸ φαινόμενον εἰς τὸ φυτικὸν βασίλειον. Πολλὰ εἴδη ἐντόμων διαιωνίζουσι τὸ εἶδός των ἐπαφίνοντα τὰ ὠά των ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας φύλλου τινὸς ἀείποτε ὅμως τοῦ αὐτοῦ δένδρου. Τὸ φύλλον λαμβάνει αἴσθησιν καὶ συναίσθησιν τοῦ καθήκοντός του, κυρτοῦται, περικλείει ἐν αὐτῷ τὸν γόνον, καὶ μεταβάλλεται εἰς ἀσφαλῆ φωλεάν· λαμβάνει ἐκ τοῦ δένδρου νέα ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς διατροφὴν τῶν φιλο-

ξενηθέντων, καὶ παραμένει μόνον ἐπὶ τοῦ κλάδου καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ φύλλα πίπτουσιν. Τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ καὶ εἰς τὰ φύλλα αἴσθησιν, συναίσθησιν, φιλοξενίαν, καί τι πλέον φιλοστοργίαν, ὑπὲρ ἧς καὶ ἡ φύσις ἀνταμείβει αὐτοῖς ὑπὲρ φύσιν διάρκειαν ζωῆς; θαυμάσιος εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς διαιωνίσεως τοῦ γεωμέτρου· οὗτος ἐναποθέτει τὰ ὠά του ἐπὶ τῆς ῥάχεώς του, ἅτινα εὐθὺς προσκολλῶνται, καὶ ἐκεῖ ἐκκολάπτονται, καὶ μεταβάλλονται εἰς σκώληκας, οἵτινες ἀπομυζῶσιν ὅλην τὴν ἰκμάδα τοῦ σώματος τῆς μητρός, καὶ μετὰ ταῦτα μεταβάλλονται εἰς νύμφας· ἡ μήτηρ θνήσκει, αἱ δὲ νύμφαι μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἵπτανται ὡς ὡραῖαι χρυσαλίδες, ἵνα ζήσωσιν ὀλίγας μόνον ὥρας· πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἴδους των τίκτουσιν ὠὰ καὶ ἐναποθέτουσιν ἐπὶ τῶν ἀνθέων ἐξ ὧν τρέφεται ἐν τῇ πρώτῃ μεταμορφώσει του ὁ γεωμέτρης· τίς μετὰ τοσαύτας μεταμορφώσεις ἐδίδαξεν αὐτὰ τὰ κατάλληλα ἄνθη πρὸς διαιώνισίν των; ἡ λογικὴ τάχα αὐτῶν ψυχή; οὐχὶ βεβαίως. Διότι, ἐὰν παραδεχθῶμεν λογικὴν ψυχὴν καὶ σύνεσιν, θὰ εὑρεθῶμεν ἀπέναντι τῆς ἑξῆς ἀπορίας: ὅλα τὰ ζῶα μέχρι τοῦ σκώληκος εἰσὶν λογικά, ἤ τινα μὲν εἰσι, τινὰ δ' οὔ· ἐὰν μὲν ἅπαντα, ἐξαφανίζεται ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐν τοῖς ἐγχυματικοῖς, ζωυφίοις καὶ τοῖς ζωοφύτοις· ἐὰν δέ τινα, τότε δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ εὕρωμεν τὴν τάξιν τῶν ζώων τὴν ὑποδειχθησομένην ὡς σημεῖον μεταβάσεως ἀπὸ τῶν ἐμψύχων λογικῶν, εἰς τὰ ἔμψυχα ἄλογα· διότι τίσιν ἐπιχειρήμασι θὰ ὑπεραπολογούμεθα τῆς μιᾶς, θὰ καταδικάζομεν δὲ τὴν ἑτέραν; πῶς δὲ τὰ ἐξαιρέτως λογικὰ ζῶα δὲν ἐπωφελήθησαν τὴν λογικότητα τοῦ ἀνθρώπου; διατί ἀείποτε μένουσιν ζῶα ἄλογα, οὐδέ ποτε δὲ ὑπέδειξαν διάθεσίν τινα, ὅπως ἀνυψωθῶσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν λογικῶν ὄντων; Τὰ ζῶα εἶναι

ἄλογα, διότι ἔχουσιν ἄλογον ψυχήν, ὅτι δὲ πράττουσιν, ὀφείλεται εἰς τὸ ἔνστικτον.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝΣΤΙΓΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Ὁ θεῖος δημιουργὸς καὶ πλάστης παντὸς δημιουργήματος ἀντὶ τῆς διανοητικῆς δυνάμεως ἐχορήγησεν εἰς τὰ ζῶα τὴν δύναμιν τῶν ἐνστιγμάτων. Ἡ δύναμις αὕτη παρουσιάζει εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ζώων ποικίλα καὶ ἀξιοθαύμαστα φαινόμενα. Ὁ σοφὸς Ζωολόγος Μιλν Ἐδουάρδος εἰς τὸ γνωστότατον αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ Ζωολογίας, γράφει τὰ ἑξῆς. (*)

Ὁ χαρακτήρ, ὅστις διακρίνει πρὸ πάντων τὰς ἐνστιγματικὰς πράξεις ἀπὸ τὰς δυναμένας νὰ ὀνομασθῶσι νοητικαὶ ἢ λογικαί, εἶναι ὅτι δὲν προέρχονται ἀπὸ μίμησιν ἢ πεῖραν, ὅτι ἐκτελοῦνται πάντοτε μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προσέτι, ὅτι δὲν προηγεῖται ἡ πρόβλεψις οὔτε τοῦ ἀποτελέσματος οὔτε τῆς ὠφελείας αὐτῶν. Τὸ λογικὸν ὑποθέτει κρίσιν καὶ ἐκλογήν· τὸ ἔνστιγμα τοὐναντίον εἶναι ὤθησίς τις τυφλή, ἥτις κινεῖ φύσει τὸ ζῶον εἰς ἐνέργειάν τινα καθ' ὡρισμένον τρόπον· αἱ πράξεις του δύνανται μὲν ἐνίοτε νὰ τροποποιῶνται ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, οὐδέποτε ὅμως ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῶν, καὶ αἱ τελευταῖαι αὗται δυνάμεις ἐπιρρέουσι πάντοτε τόσον ὀλιγώτερον ἐπὶ

(*) Ἐκ τῆς Εὐτέρπης.

τῶν πράξεων ζώου τινός, ὅσον τὰ ἐνστίγματα τούτου εἰσὶν ἐντελέστερα. Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ νόησις ἀντικαθίστησι σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν τὸ ἔνστιγμα, καὶ παρὰ τοῖς ζώοις τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀναπληροῖ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐντελῶς καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς νοήσεως.

Ὡς παράδειγμα πράξεως, ἁπλουστάτης μέν, ἀλλ' ἐν τούτοις ἀξίας θαυμασμοῦ καὶ ἐξαρτωμένης φανερῶς ἀπὸ τὸ εἰς τὰ ζῶα παραχωρηθὲν διὰ νὰ ὁδηγῶνται εἰς τὸν δρόμον τοῦ βίου των ἔνστιγμα, φέρομεν πρᾶγμά τι πολλάκις παρατηρούμενον εἰς τὰ νησσάρια, ἅτινα ὑπὸ ὄρνιθος ἐπωαζόμενα καὶ παρ' αὐτῆς ταύτης τρεφόμενα, οὐδέποτε εἶδον ζῶα ἐκ τοῦ εἴδους των, καὶ ἅτινα μ' ὅλον τοῦτο, εὐθὺς ἅμα εὕρωσιν εὐκαιρίαν, μὲ ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς θετῆς των μητρός, καὶ μὲ ὅλον ὅτι περιστοιχοῦνται ὑπὸ ὀρνίθων, ρίπτονται εἰς τὸ ὕδωρ διὰ νὰ πλεύσωσι καὶ νὰ ζήσουν ἐν αὐτῷ καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ εἴδους των ζῶα. Ὡς παράδειγμα πράξεων πολυσυνθετωτάτων, αἵτινες ἐν ἐλλείψει τοῦ ἐνστίγματος, ἐξ οὗ ἐξαρτῶνται, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν εἰμὴ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς πλέον προορατικῆς νοήσεως καὶ ἤθελον ἀπαιτεῖ σοφοὺς ὑπολογισμούς, φέρομεν πράγματα τὰ ὁποῖα ἐπίσης εὐκόλως δύναται πᾶς τις νὰ παρατηρήσῃ, τὰς ἐργασίας τῶν μελισσῶν, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων παρέχουν τοσαύτην κανονικότητα, καὶ τόσην θαυμασίαν τελειότητα, καὶ εἰσὶ τοσοῦτον ἁρμοδίως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς χρήσεώς των κατεσκευασμένα. Καὶ μ' ὅλον τοῦτο αἱ ἐργατικαὶ αὗται μέλισσαι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην οὔτε πρωτοτύπου, οὔτε ὁδηγίας· ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ των σταδίου ἐκτελοῦν ἄνευ δισταγμοῦ, εἴτε λάθους, πλῆθος λεπτοτάτων ἐργασιῶν, αἵτινες δὲν ἔχουσιν ἄμεσον τὴν ὠφέλειαν· οὐδέποτε ὠφελοῦνται ἐκ τῆς πείρας πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἔργου των, καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἐργάζονται μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον, χωρὶς τὰ νέα ἄτομα νὰ ἔχουν ἀνάγκην τῆς διδασκαλίας τῶν ἤδη ἐξησκημένων εἰς ἔργα· τέλος βλέπομεν αὐτὰς ἐξακολουθούσας τὰς ἐργασίας των καὶ ὅτε ἀκόμη αἱ περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρίσκονται, καθιστῶσιν αὐτὰς ἀνωφελεῖς. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἀποδώσωμεν τὰς πράξεις ταύτας εἰς τὴν ἐπιρροὴν δυνάμεων ἀναλόγων πρὸς τὰς ἡμετέρας νοήσεις, διότι τοιαῦται δὲν ἤθελον ἐπαρκέσει νὰ φέρουν παρόμοια ἀποτελέσματα, καὶ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν αὐτὰς μόνον παραδεχόμενοι ὡς αἰτίαν ὤθησιν τινα φυσικήν, ὁμοίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ τὸ ἀρτίτοκον βρέφος εἰς τὸ θηλάζειν χωρὶς νὰ διδαχθῇ τὸ τοιοῦτον.

Τὰ ἐνστίγματα τῶν ζώων διαφέρουσι κατὰ τὰ εἴδη, καὶ παρέχουσι ἀντικείμενον σπουδῆς τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει τὰ μέγιστα τόν τε φιλόσοφον καὶ τὸν φυσιολόγον. Ἀλλὰ διὰ νὰ γνωρίσωμεν καλῶς ὅλα, ἔπρεπε νὰ διέλθωμεν τὴν ἰδιαιτέραν ἱστορίαν πάντων τῶν ζώων καὶ πρὸς τοῦτο μᾶς ἐλλείπει ἐνταῦθα ὁ τόπος· διὰ νὰ ἐπιστήσωμεν ὅμως τὰς ἰδέας τῶν ἀναγνωστῶν μας ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν φαινομένων, ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τοῦ εἴδους τούτου τῆς ἐμφύτου ταύτης ὁρμῆς, νομίζομεν ὅτι εἶνε πρέπον νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθά τινα ἐκ τῶν μᾶλλον ἀξιοπαρατηρήτων.

Δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὰς κυριωτέρας ἐνστιγματικὰς πράξεις εἰς τρεῖς τάξεις, καθ' ὅσον αὗται ἀναφέρονται εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ εἴδους, εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἢ καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ τούτου πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα.

Μεταξὺ τῶν ἐνστιγμάτων τῶν δοθέντων εἰς τὰ ζῶα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εὐημερίας των καὶ πρὸς προφύλαξιν

αὐτῶν ἀπὸ ἀναριθμήτους καταστρεπτικὰς αἰτίας ἐξ ὧν περικυκλοῦνται, δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς πρῶτον τὴν διάθεσιν πρὸς τὸ διατρέφεσθαι ἀποκλειστικῶς ἔκ τινων ὡρισμένων οὐσιῶν. Τινὰ ἐκ τῶν ἁπλουστάτων ζώων δὲν εἶναι προωρισμένα μὲ τοιαύτην, ἀλλὰ καταπίνουσιν ἀδιακρίτως πᾶν τὸ προστυχόν· εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται διάφορα ζωόφυτα· τὰ πλειότερα ὅμως τῶν ζώων παρέχουσι σημεῖα ταύτης μᾶλλον ἢ ἧττον ἐναργῆ καὶ ἐνίοτε μάλιστα τὸ ἔνστιγμα τοῦτο εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρόν, ὥστε βλέπομεν τὰ ὄντα ταῦτα ἀποφεύγοντα πᾶν εἶδος τροφῆς ἐξαιρουμένης μιᾶς μόνης διὰ τὴν χρῆσιν τῆς ὁποίας εἰσὶν κατά τινα τρόπον προωρισμένα. Πραγματικῶς, οὐχὶ μόνον εἴδη τινὰ δὲν τρώγουν εἰμὴ ζωικὰς ὕλας, καὶ ἄλλα μόνον καὶ μόνον οὐσίας φυτικάς, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν τελευταίων γνωρίζομεν πλεῖστα, ἅτινα δὲν ἐγγίζουν εἰμὴ φύλλα ἢ καρποὺς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φυτοῦ ἀδιαφοροῦντα πρὸς πᾶν ἄλλο τρόφιμον· εἰς τὴν ἐκλογήν των βοηθοῦνται ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς γεύσεως, ἀλλ' ἡ αἰτία ἥτις ὁδηγεῖ αὐτὰ νὰ τρώγωσι μόνον οὐσίας ἐνεργούσας ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων των κατὰ τοῦτον ἢ κατ' ἐκεῖνον τὸν τρόπον δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἰδιαίτερόν τι ἔνστιγμα· καὶ πρᾶγμα ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐνίοτε τὸ ἔνστιγμα τοῦτο μεταβάλλει διὰ μιᾶς διεύθυνσιν, ὅταν τὸ ζῶον φθάσῃ εἰς περίοδόν τινα τῆς ἀναπτύξεώς του, καὶ ὁδηγεῖ αὐτὸ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν προτέραν του δίαιταν διὰ νὰ ζητήσῃ ἀποκλειστικῶς οὐσίας τῶν ὁποίων προηγουμένως δὲν ἔκαμε καμμίαν χρῆσιν.

Οὕτως ἔντομά τινα, ἅτινά εἰσι σαρκοφάγα ἐν τῇ σκωληκώδει αὐτῶν καταστάσει, ἀποκαθίστανται φυτοφάγα ἐν τῇ

τελείᾳ αὐτῶν ἀναπτύξει, καὶ οἱ βάτραχοι οἵτινες γυρῖνοι ὄντες διατρέφονται ἐκ φυσικῶν ὑλῶν, γίνονται ἀπ' ἐναντίας σαρκοφάγοι εὐθὺς ἅμα περατώσωσι τὰς μεταμορφώσεις των.

Ἡ ἐνστικτικὴ αὕτη δύναμις ἁπλουστάτας μόνον πράξεις ἐπιφέρει· δὲν ἔχει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ δι' ἐκείνην, ἣν ἔδωκεν ἡ φύσις εἰς διάφορα σαρκοφάγα ζῶα διὰ νὰ διευθύνωνται εἰς τὰ μέσα ὅσα μεταχειρίζονται πρὸς σύλληψιν τῆς λείας των.

Οὕτως ὁ σκώληξ τοῦ μυρμηκολέοντος, μικρὸν ἔντομον ἐκ τοῦ γένους των ἐφημέρων, εἶναι μὲν προωρισμένον νὰ τρέφηται ἐκ μυρμήκων καὶ ἄλλων ἐντόμων τῶν ὁποίων ἀπομυζᾷ τοὺς χυμούς, ἀλλὰ κινεῖται βραδέως καὶ μετὰ κόπου, εἰς τρόπον ὥστε δυσκόλως ἠδύνατο νὰ προβλέπῃ τὰς ἀνάγκας του, ἐὰν ἡ φύσις δὲν τὸ ἐδίδασκε νὰ στήνῃ παγίδας διὰ νὰ καταλαμβάνῃ τὴν λείαν τὴν ὁποίαν ἄλλως τε δὲν δύναται νὰ καταδιώξῃ. Διὰ τοῦ ἐνστίγματός του ὅμως κινεῖται εἰς τὸ νὰ διασκάπτῃ ἐντὸς λεπτῆς ἄμμου μικρὸν κοίλωμα ἐν εἴδει χοάνης, μετὰ ταῦτα νὰ κρύπτεται εἰς τὸν βυθὸν τῆς παγίδος ταύτης καὶ νὰ περιμένῃ μὲ ὑπομονὴν μέχρις οὗ κανὲν ἔντομον πέσῃ ἐντὸς τοῦ μικροῦ βαράθρου τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχημάτισεν· ἐὰν δὲ τὸ θῦμά του ζητήσῃ νὰ διαφύγῃ, ἢ ἐν τῇ πτώσει του σταματήσῃ, τὸ παραζαλίζει καὶ τὸ κάμνει νὰ κυλίσῃ μέχρι τοῦ βυθοῦ τῆς ὀπῆς, ρίπτων κατ' αὐτοῦ διὰ τῆς κεφαλῆς καὶ διὰ τῶν σιαγόνων του ἄπειρον πλῆθος κόκκων ἄμμου. Ἐπίσης περίεργος εἶναι καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον διασκάπτει τὸ κοίλωμά του . . . . . .

Τινὲς ἀράχναι στήνουσι παγίδας ἔτι πλέον περιέργους, διότι οἱ ἱστοὶ τοὺς ὁποίους τὰ ζῶα ταῦτα ἐκτείνουσι κατὰ

διαφόρους τρόπους, εἶναι πρὸ πάντων προσδιωρισμένοι νὰ σταματῶσι τὰς μυίας καὶ τὰ λοιπὰ ἔντομα ἐξ ὧν πρέπει νὰ κάμνουν τὴν λείαν των. Ἡ διάταξις τῶν μίτων διαφέρει κατὰ τὰ ἄτομα, καὶ ἐνίοτε δὲν ἐμφαίνει οὐδὲ μίαν κανονικότητα· ἄλλοτε ὅμως εἶναι κομψοτάτη καὶ ἐξίσταταί τις βλέπων ζῶα τόσον μικρὰ νὰ κατασκευάζωσι μὲ τοσαύτην ἐντέλειαν τόσον ἐκτεταμένον ὕφασμα, ὁποῖον εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ὁ ἱστὸς τοῦ Διαδήματος ἢ Γλαφυρᾶς τῆς μείζονος, **Epeire Diadème**, ἥτις κατοικεῖ εἰς τοὺς κήπους μας.

Τὸ αὐτὸ ἔχει νὰ παρατηρήσῃ τις καὶ περὶ ἐκείνων των ἀραχνῶν, ὅσαι δὲν περιορίζονται μόνον νὰ στήνουν παρομοίας παγίδας, ἀλλὰ μεταχειρίζονται προσέτι καὶ τὸν μίτον διὰ νὰ περιτυλίσσωσι τὸ θῦμά των καὶ νὰ τὸ ἐμποδίσωσιν οὕτω πᾶσαν ὑπεράσπισιν μέχρις οὗ διὰ τῶν δηλητηριωδῶν αὐτῶν κέντρων τὸ διατρυπήσωσι.

Δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἰχθῦς οἵτινες διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν λείαν των ἐξασκοῦν ἐνστιγματικόν τι μηχάνημα οὐχ' ἧττον ἀξιοπερίεργον. Τοιοῦτος εἶναι ὁ τὸν Γάγγην κατοικῶν Τοξότης, ὅστις προωρισμένος ὢν νὰ διατρέφηται ἀπὸ ἔντομα καὶ μὴ δυνάμενος νὰ καταδιώκῃ αὐτὰ ἔχει τὴν τέχνην νὰ ἀκοντίζῃ σταγόνας ὕδατος κατ' ἐκείνων ὅσα κάθηνται ἐπὶ τῶν παρυδατίων χόρτων διὰ νὰ τὰ κάμῃ νὰ πέσουν καὶ οὕτω νὰ τὰ καταφάγῃ· φαίνεται δὲ τοσοῦτον ἐπιτήδειος εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θήρας, ὥστε σπανιώτατα ἠμπορεῖ νὰ ἀστοχήσῃ τὴν σκοπιάν του εἰς ἀπόστασιν πολλῶν ποδῶν.

Τέλος τὰ εἴδη ἐκείνων τῶν δόλων τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται πολλὰ τετράποδα εἰς τὴν θήραν των πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθῶσιν εἰς τὸ ἔνστιγμα· διότι προάγονται κατὰ τὸν

αὐτὸν τρόπον εἰς ὅλα τὰ ἄτομα τοῦ εἴδους, πολλάκις δὲ φαίνονται καὶ εἰς ὅσα δὲν ἔλαβον εἰσέτι τὴν εὐκαιρίαν νὰ διδαχθῶσιν οὔτε ἐκ μιμήσεως, οὐδ' ἐκ πείρας.

Εἰς ταύτην τὴν τάξιν τῶν ἐνστιγμάτων πρέπει νὰ κατατάξωμεν τὴν ἔμφυτον ἐκείνην διάθεσιν ἥτις κινεῖ πολλὰ ζῶα νὰ συναθροίζωσι προμηθείας διὰ μέλλουσαν χρῆσίν των καὶ νὰ κρύπτωσιν αὐτὰς ἐντὸς κευθμώνων. Ἐν γένει τὸ τοιοῦτον ἔνστιγμα ἀναπτύσσεται εἰς εἴδη μᾶλλον ἢ ἧττον καθεστικά, ἅτινα ἐπὶ μέρος τι τοῦ ἔτους δὲν εὑρίσκουν ἐν τῷ τόπῳ ἐν τῷ ὁποίῳ κατοικοῦν τὰς οὐσίας ἐξ ὧν διατρέφονται. Ἡ προφανὴς αὕτη πρόνοια ἐμποδίζει μὲν ἀπὸ τοῦ νὰ πάσχουν ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν τροφῶν, ὁπόταν ἡ γῆ δὲν τοῖς παρέχει πλέον αὐτάς, δὲν εἶνε ὅμως δυνατὸν νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανένα στοχασμὸν τῆς νοήσεως, διότι αὕτη δεικνύεται πρὶν ἢ ἡ πεῖρα διδάξει τὸ ζῶον τὴν ὠφέλειαν τοιούτων ἀποθηκῶν, καὶ εὑρίσκονται προσέτι εἰς ἄτομα ζῶντα, καθὼς εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν καὶ εἰς κλίματα ὅπου δὲν ἐπαπειλεῖται σπάνις τροφῶν ἔν τινι ὥρᾳ τοῦ ἔτους.

Οἱ σκίουροι τῶν δασῶν μας μᾶς παρέχουν παράδειγμα τῆς τοιαύτης ἐμφύτου διαθέσεως πρὸς τὸ προβλέπειν τὰς ἀνάγκας τοῦ μέλλοντος. Διαρκοῦντος τοῦ θέρους τὰ μικρὰ ταῦτα ζῶα τὰ ὁποῖα τοσοῦτον ζωηρῶς καὶ χαριέντως βαίνουσι, συναθροίζουν προμηθείας καρύων, βαλάνων, ἀμυγδάλων κτλ. καὶ μεταχειρίζονται δι' ἀποθήκην συνήθως κοῖλόν τι δένδρον· ἔχουν δὲ τὴν συνήθειαν νὰ κάμνουν οὕτω πολλὰς ἀποθήκας καὶ διαφόρους κρυπτῆρας, καὶ τὸν χειμῶνα, ὁπότε ἡ σπάνις ἔρχεται καὶ γίνεται ἐπαισθητή, ἠξεύρουν πολὺ καλὰ νὰ τὰς ἀνευρίσκωσιν, ἀκόμη καὶ ὁπόταν ὑπὸ χιόνος κατακαλύπτονται. Ἡ ὁρμὴ ὅμως αὕτη ἥτις εἶναι εἰς αὐτὰ

τοσοῦτον ὠφέλιμος, ὅταν τὸ ψῦχος ἐπερχόμενον διακόπτῃ τὰς καθημερινάς των συγκομιδὰς, τὰ κινεῖ ὡσαύτως νὰ κρύπτωσι τὰς τροφάς των ὅσαι τοῖς μένουσι καὶ ὁπόταν οὐδεμίαν ἐποχὴν ἐγνώρισαν ἔλλειψιν, οὐδ᾽ ἔχουν νὰ φοβηθοῦν τοιαύτην τινά. Ἕτερόν τι τρωκτικὸν μαστοφόρον, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πολὺ τοὺς ἡμετέρους κονίκλους καὶ κατοικεῖ τὴν Σιβηρίαν, ὁ Λαγῶμος, εἶνε πεπροικισμένον μὲ ἔτι θαυμασιώτερον ἔνστιγμα· διότι οὐχὶ μόνον συνάζει τὸ φθινόπωρον τὸ χόρτον ἀπὸ τὸ ὁποῖον θέλει λάβει ἀνάγκην πρὸς διατροφήν του διαρκοῦντος τοῦ μακροῦ χειμῶνος εἰς τὸν ἀφιλόξενον τοῦτον τόπον, ἀλλὰ καὶ τὸ ξηραίνει ἀπαράλλακτα καθὼς καὶ οἱ ἀγρόται μας. Ἀφοῦ κόψῃ τά ἰσχυρότερα καὶ πολυοπώτερα χόρτα τοῦ χειμῶνος τὰ ἁπλώνει διὰ νὰ ἀποξηρανθῶσιν εἰς τὸν Ἥλιον· τῆς ἐργασίας τελειωθείσης, τὰ σωρώνει εἰς θυμῶνας τοὺς ὁποίους φροντίζει νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τὴν βροχὴν καὶ ἀπὸ τὴν χιόνα· μετὰ ταῦτα διασκάπτει ὑφ᾽ ἑκάστην ἀποθήκην ὑπόγειόν τινα στοὰν ἐκβάλλουσαν εἰς τὴν κατοικίαν των καὶ διατεταγμένην οὕτως, ὥστε νὰ δύναται δι᾽ αὐτῆς νὰ ἐπισκέπτηται κατὰ πάντα καιρὸν τὴν ἀποθήκην τῶν προμηθειῶν του. Ἡ μέλισσα ὠθεῖται καὶ αὐτὴ νὰ ἑτοιμάζῃ παρομοίως προμηθείας διὰ τὸ μέλλον καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐκτελεῖ ἐργασίας ἔτι ποικιλωτέρας.

Ἕτερόν τι εἶδος ἐνστίγματος ἀναφερόμενον, καθὼς τὰ εἰρημένα, εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ἀτόμου εἶναι τὸ κινοῦν ζῷά τινα νὰ κατασκευάζωσι κατοικίας, τὸ διδάσκον αὐτοῖς πᾶσαν πολύπλοκον ἐργασίαν, ἀναγκαίαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ κάμνον αὐτὰ νὰ ἀκολουθοῦν ἀμεταστρέπτως εἰς τὰ ἔργα των τὴν αὐτὴν ἕξιν, ἂν καὶ ὁ ἐργά-

της ἐν γένει δὲν εἶδέ ποτε οὐδέν τι τοιοῦτον ἐκτελούμενον, οὐδ᾽ ἔτυχε σχεδίου.

Τοιουτοτρόπως ὁ μεταξοσκώληξ κατασκευάζει μὲ τὰ ὁποῖα διακρίνει νήματα βομβύκιόν τι ἐντὸς τοῦ ὁποίου κλείεται διὰ νὰ ὑποστῇ ἀσφαλῶς τὰς μεταμορφώσεις καὶ νὰ κατασταθῇ ψυχή· ὁ δὲ κόνικλος διασκάπτει τὴν τρώγλην του, καὶ ὁ κάστωρ κατασκευάζει τὰς καλύβας ἐκείνας διὰ τὰς ὁποίας κατέστη περίφημος. Ὁ Κρίκετος (**hamster**) μικρὸς τρώκτης ὅμοιος τῷ μυΐ, ὅστις ἀπαντᾶται εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀλσάκης μέχρι Σιβηρίας καὶ ἐπιφέρει μεγάλας ζημίας εἰς τὴν γεωργικὴν, κατασκευάζει μίαν ὑπόγειον κατοικίαν ἔχουσαν πάντοτε δύο ἐξόδους, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία πλαγία οὖσα χρησιμεύει εἰς τὸ ζῷον νὰ ρίπτῃ εἰς τὰ ἐκτὸς τὰ χώματα, ἡ δὲ κάθετος εἶνε ὁ δρόμος διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος εἰσέρχεται καὶ ἐξέρχεται. Οἱ δρόμοι οὗτοι ἄγουσιν εἰς ἀριθμόν τινα κυκλοτερῶν ἀνασκαφῶν, κοινωνουσῶν πρὸς ἀλλήλας δι᾽ ὁριζοντίων ἀγωγῶν· τὸ ἓν ἐκ τῶν κελλίων τούτων ἐφωδιασμένον μὲ στρῶμά τι ξηρῶν χόρτων εἶναι ἡ καθ᾽ αὑτὸ κατοικία τοῦ Κρικέτου, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι προσδιωρισμένα νὰ τῷ χρησιμεύωσιν εἰς ἀποθήκας διὰ τὰς προμηθείας ὅσας εἰς μεγάλας ποσότητας συνάζει.

Ἀράχναι τινὲς γνωσταὶ παρὰ τοῖς ζωολόγοις ὑπὸ τὸ ὄνομα μυγαλαὶ ἐκτελοῦν ἔργα ἀνάλογα μὲν πρὸς τὰ τοῦ Κρικέτου, ἀλλὰ πολλαπλότερα, διότι ὄχι μόνον κατασκευάζουσι κατοικίαν εὐρύχωρον καὶ ἀναπαυτικὴν, ἀλλὰ γνωρίζουσι προσέτι νὰ κλείωσι τὴν εἴσοδον διά τινος καθ᾽ αὑτὸ θύρας ἐφωδιασμένης καὶ μὲ κλείδωσιν.

Εἰς τὰ ἔντομα παρατηροῦνται προσέτι καὶ τινες περίεργοι τρόποι μεταχειριζόμενοι ἐνστιγματικῶς πρὸς κατασκευὴν κα-

τοικίας. Κάμπαι τινὲς ἠξεύρουν νὰ κατασκευάζουν στεγάσματα περιστρέφουσαι φύλλα καὶ ἑνόνουσαι αὐτὰ διὰ νημάτων.

Ἕτερα ἔντομα κατασκευάζουσι θήκας μὲ τεμάχια φύλλων, τμήματα ὑφάσματος ἢ ἑτέρας τινὸς οὐσίας τὰ ὁποῖα ἠξεύρουν καὶ συνδυάζουν τεχνηέντως. Τοιοῦτος εἶναι ὁ Σὴς τῶν φορεμάτων, μικρά τις ψυχὴ ἀργυρόφαιος, ἥτις εἰς κατάστασιν κάμπης διασκάπτει κοιλώματα εἰς τὰ παχύτατα τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων τρώγουσα αὐτὰ ταχύτατα.

Τέλος πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ζῶά τινα προωρισμένα νὰ περνῶσιν ὅλην τὴν ψυχρὰν ὥραν εἰς κατάστασίν τινα ληθαργίας ἔχουν ὄχι μόνον τὸ ἔνστιγμα νὰ κατασκευάζουν διαμονήν τινα, ἢ κλίνην μαλθακήν, ἀλλὰ φράττουσι καὶ τὴν εἴσοδον τῆς κατοικίας των, ὅταν ἡ ἐποχὴ τοῦ χειμερινοῦ ὕπνου των πλησιάσῃ· ὡς νὰ ἠδύναντο νὰ προβλέπωσιν ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤθελον λάβει ἀνάγκην νὰ ἐξέλθουν καὶ ὅτι ἐὰν ἡ θύρα των ἔμεινεν ἀνοικτή, ἤθελε παρέχει ἐλευθέραν εἴσοδον τοῦ ψύχους καὶ ἐπικινδύνων ἐχθρῶν. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ἔλειοι (**marmottes**) οἵτινες εὑρίσκονται εἰς τὰς Ἄλπεις.

Τρίτον τι γένος ἐνστιγματικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἐνίοτε ἔχουσι καὶ ἀντικείμενον τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἄλλοτε δὲ εἰσὶν προσδιωρισμέναι νὰ ἀσφαλίζωσιν εἰς τὰ νεογνὰ καταστάσεις βοηθητικὰς τῆς ὑπάρξεώς των, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις συνδέονται σχεδὸν πάντοτε στενότατα μὲ τὸ ἔνστιγμα τοῦ κοινωνισμοῦ· κινοῦσι ζῶά τινα νὰ ἐπιχειρῶσι μακρυνὰ ταξείδια, καὶ πολλάκις δὲ νὰ ἀλλάσσωσι περιοδικῶς κλῖμα. Ἐνίοτε τὰ ἀποδημητικὰ ζῶα τότε μόνον ἐγκαταλείπουσιν ἐπαρχίαν τινά, ὅταν ἐξαντλήσωσι πάντα πόρον, ὁπότε μεταβαίνουν πρὸς διατροφήν των εἰς ἑτέραν πλησιόχωρον. Ἐνίοτε ἐπίσης ὠθοῦνται πρὸς μεσημ-

βρίαν διὰ τὸ ψῦχος τῶν χειμώνων καὶ πρὸς βορρᾶν ἕνεκεν τῆς πολλῆς θερμότητος τοῦ θέρους· εἰς πολλὰς ὅμως περιστάσεις αἱ μεταναστεύσεις των προλαμβάνουν πᾶσαν ἀτμοσφαιρικὴν μεταβολὴν δυναμένην νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ αὐτάς, καὶ τὸ ἔνστιγμά των τὰ κινεῖ νὰ μὴν ἀπέρχωνται βαθμηδὸν ἀπὸ τὴν γῆν τὴν ὁποίαν ἐγκαλείπουν, ἀλλὰ νὰ διευθύνωνται κατὰ συνέχειαν καὶ ἄνευ δισταγμοῦ τινος πρὸς τὴν χώραν ὅπου πρέπει νὰ φθάσωσι. «Σχεδὸν πάντοτε ὡσαύτως καθ' ἣν στιγμὴν πρόκειται νὰ ἐπιχειρηθῶσι τὰ ταξείδια ταῦτα, βλέπομεν πλεῖστα ἄτομα ἑνούμενα ἀγεληδὸν διὰ νὰ προβῶσιν ἐκ συμφώνου.

Οἱ πίθηκοι, οἵτινες ζοῦν τόσον πολυάριθμοι εἰς τὰ δάση τοῦ νέου Κόσμου, μᾶς παρέχουν παραδείγματα τῆς τοιαύτης τοῦ ἀλλάσσειν μὲ τρόπον ἄτακτον σταθμόν. Ἀφοῦ κατερημώσωσιν ἐπαρχίαν τινά, ἀπαντῶνται πολλώτατοι ὁμοῦ πηδῶντες ἀπὸ κλάδου εἰς κλάδον πρὸς ἀναζήτησιν ἄλλων τόπων ἀφθονούντων καρπῶν· καὶ αὖθις εἰς ἕτερον πρὸς ἀναζήτησιν τύχης, μὲ θορυβώδη τινὰ τρόπον.

Ταξείδια ἔτι περιεργότερα καὶ οὐδὲν ἐμφαίνοντα ὡσαύτως περιοδικόν, ἐπιχειροῦσιν οἱ γεωρύχοι (**laminges**) χωρὶς νὰ ἀποκαλυφθῶσιν ἔτι αἱ αἰτίαι τῶν μεταναστεύσεών των. Τὰ ζῶα ταῦτα ὅμοια πρὸς τοὺς μῦς, κατοικοῦν τὰς ὄχθας τῆς παγωμένης θαλάσσης καὶ κατέρχονται ἐνίοτε ἀπὸ τῶν ὀρέων εἰς ἀγέλας πολυαρίθμους, προχωροῦσι δὲ τότε κατὰ στήλας πυκνάς, καὶ ἀκολουθοῦν πάντοτε εὐθεῖαν γραμμὴν χωρὶς νὰ παραδρομήσωσιν οὔτ' ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἐμποδίων, διερχόμενα τοὺς μὲν ποταμοὺς διὰ νήξεως, τὰς δὲ κατοικίας ἢ τοὺς βράχους ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ ἀναρριχῶνται πτερυγίζοντα. Ἐν γένει τὰ ταξείδια τῶν ζώων γίνονται πε-

ριοδικῶς καὶ ἀνταποκρίνονται μὲ τὰς μεταβολὰς των ὡρῶν·

Οὕτως ἕκαστον ἔαρ τάγματα μικροῦ τινος τρώκτου, ὁμοιάζοντος πολὺ μὲ τὸ γεωμύγον, μυὸς τοῦ ἀρουραίου, ὅστις καὶ οἰκονομικὸς μῦς καλεῖται ἐνίοτε, ἐγκαταλείπει τὴν Καμζτιάτκα καὶ διευθύνεται πρὸς δυσμάς. Τὰ ζῶα ταῦτα βαδίζουσιν ὡς καὶ τὰ εἰρημένα· διατρέχουν ἑκατοντάδας λευγῶν καὶ εἶναι τοσοῦτον πολυάριθμα, ὥστε κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου, ὁπόταν φθάνουσιν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ὀκτρόλσκου, καὶ τοῦ Ἰουδόμου, ἀφοῦ διατρέξουν δρόμον πλεόντων 25 βαθμῶν μήκους, μία μόνη στήλη δαπανᾷ πολλάκις διὰ νὰ διαβῇ ἐπέκεινα τῶν δύο ὡρῶν. Κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον ἐπανέρχονται εἰς Καζτιάτκα.

Εἰς τὰ πλησιόχωρα τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς Ἐλπίδος καὶ εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Ἀμερικῆς μέρη ἀπαντῶνται ὡσαύτως κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον ἀναρίθμητοι Ἀντιλόπων κ.ὶ Ἐλάφων ἀγέλαι, αἵτινες ἀποδημοῦν εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὴν ὁμοταξίαν τῶν πτηνῶν ἀπαντῶνται συχνὰ καὶ περίεργα παραδείγματα τοῦ τοιούτου τῶν ταξειδίων ἐνστίγματος. Μέγας ἀριθμὸς των ζώων τούτων μεταβαίνει περιοδικῶς ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐπανέρχονται ἀκολούθως ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τοῦτο μὲ τοσαύτην τάξιν, ὥστε καὶ ἡ ἄφιξις καὶ ἡ ἀναχώρησις γίνεται οὕτως εἰπεῖν, ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ. Οὕτως αἱ χελιδόνες, αἵτινες φαίνονται ἡμῖν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀπριλίου, μᾶς ἀφίνουν τὸ φθινόπωρον· τότε βλέπομεν τὰ πτηνὰ ταῦτα νὰ ἑνοῦνται εἰς ἀγέλας ἀναριθμήτους καὶ νὰ διευθύνωνται πρὸς μεσημβρίαν, ἀφοῦ δὲ φθάσουν εἰς τὰς ὄχθας τῆς Μεσογείου συναθροίζονται ἐπὶ κορυφῆς τινος ὑψηλῆς, καὶ ἀφοῦ προσμείνωσιν ἐπί τινα χρονον στιγμὴν ἀρ-

μοδίαν, ἀναχωροῦν ἐκ συμφώνου, καὶ διέρχονται τὴν θάλασσαν ἀνὰ στίφη ἀναρίθμητα, καίτοι ἡ ἀπέναντι ὄχθη εἶναι ὅλως ἀφανὴς καὶ μέγα πέλαγος χωρίζει τὰς ἠπείρους. Φαίνεται δὲ προσέτι ὅτι μεταβαίνουσι μέχρι τῆς Σενεγάλης διὰ νὰ διέλθωσιν ἐκεῖ τὸν χειμῶνα. Ἐπίσης περίφημοί εἰσιν καὶ οἱ ὄρτυκες διὰ τὸ ταξειδευτικὸν αὐτῶν ἔνστιγμα, καὶ πηγαίνουν ἐπίσης εἴς τε τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν διὰ νὰ ἀποφύγωσι τοὺς σφοδροὺς χειμῶνας τῶν κλιμάτων μας, καθὼς καὶ πολλὰ τῆς ἄρκτου πτηνὰ καταβαίνουν εἰς τὰς ἀκροθαλασσίας μας, ὅταν τὸ ψύχος βαρύνῃ εἰς τὰς πολικὰς χώρας, ὅπου ἐπανέρχονται τὸ ἔαρ. Περίεργοί εἰσιν ἐπίσης καὶ αἱ μεταναστεύσεις τῶν πελαργῶν, καὶ πολλῶν ἄλλων πτηνῶν.

Τέλος τὸ πρὸς τὸ μεταναστεύειν ἔνστιγμα εὑρίσκεται καὶ μεταξὺ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ἐντόμων. Ὁ κλοπεὺς (**hareng**) ὁ θύνος, ὁ ἀτακεὺς καὶ ἀλωμὸς (**saummon**) κτλ. μᾶς παρέχουσι παράδοξα παραδείγματα μεταξὺ τῶν πρώτων, καὶ οἱ ἀττακοὶ (**locoustes**) μεταξὺ τῶν δευτέρων.

Τὰ ἐνστίγματα ὅσα ἡ φύσις ἔδωκε τοῖς ζώοις διὰ νὰ δύνανται νὰ ἐξασφαλίζωσι τὴν συντήρησιν τῶν τέκνων των εἶναι οὐχ ἧττον ποικίλα καὶ περίεργα, ἐκείνων, βοηθείᾳ τῶν ὁποίων τὰ ὄντα ταῦτα προβλέπουσι τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀνάγκας. Ἡ ἐσωτερικὴ ὤθησις ἥτις κινεῖ τὰ πτηνὰ νὰ μένουν ἐπὶ ἑβδομάδας σχεδὸν ἀκίνητα ἐπὶ τῶν ὠῶν των, ἥτις τὰ κάμνει νὰ προπαρασκευάζωσι μὲ τοσαύτην τέχνην κατοικίαν διὰ νὰ προφυλάξουν εἰς αὐτὴν τὰ νεογνά των καὶ τὰ ὠθεῖ νὰ ἀγρυπνοῦν διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς νέας οἰκογενείας των, ἐκείνη ἥτις διδάσκει τὰ ἔντομα νὰ ἐκλέγουν τὸ μέρος ὅπου πρέπει νὰ καταθέσωσι τὰ ὠά των, διὰ νὰ εὑρίσκουν οἱ ἐξ

αὐτῶν γενόμενοι σκώληκες τὰς ἐξ ὧν ἔχουν ἀνάγκην τροφὰς πλησίον των, ἢ ἥτις κινεῖ τινα ἐκ τῶν ζώων τούτων νὰ λαμβάνουν φροντίδα διὰ νεογνὰ ἐξ ἀλλοτρίας γεννηθέντα μητρός· τὸ ἔνστιγμα τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ πτηνά τινα καὶ τετράποδα εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἀνατροφῆς τὸ ὁποῖον δίδουν εἰς τὰ νεογνά των· αἱ δυνάμεις αὗται καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα φαινόμενα, θέλουν διεγείρει πάντοτε εἰς τὸ πνεῦμά μας τοσαύτην ἔκστασιν ὅσον καὶ θαυμασμόν, καὶ μᾶς διδάσκουσιν εὐγλωττότερον ἀπὸ τοὺς λόγους, πόσον ἡ δημιουργικὴ τοσούτων ἐξαισίων πραγμάτων δύναμις πρέπει νὰ εἶναι ἀνωτέρα παντός, ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ φαντασθῇ καὶ νὰ συλλάβῃ. Ἀλλ' ὁ θαυμασμὸς τὸν ὁποῖον προξενοῦν ἡμῖν τὰ ἄγνωστα ταῦτα πράγματα, ἅτινα γίνονται αἰτία παρὰ τοῖς ζώοις τοιούτων θαυμασίων πράξεων, ὑπερβαίνεται ἴσως ἀπὸ τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμπνέει τὸ ἐπίσης ἔμφυτον ἐκεῖνο πάθος τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ἀνθρώπινον εἶδος κάμνει τὴν μητέρα νὰ ἀφοσιοῦται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν τέκνων της, καὶ τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται ἂν καὶ εἰς κατώτερον βαθμὸν παρὰ πολλοτάτοις ζώοις, ἅτινα καίτοι οὐδὲ μίαν κέκτηνται γνῶσιν περὶ τοῦ τί θέλουν γίνει τὰ νεογνά των, μόλον τοῦτο ἔχουσι πολλάκις τὴν περίεργον ἕξιν νὰ θέτουν πλησίον αὐτῶν ἀπόθεμά τι θρεπτικῶν ὑλῶν ἁρμοδίων πρὸς τροφὴν τοῦ γεννησομένου σκώληκος, καὶ τότε ἀκόμη ὅτε ἡ δίαιτα αὐτῶν διαφέρει ὁλοτελῶς τῆς διαίτης τῶν νεογνῶν. Εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην οὐδὲν εἶδος συλλογισμοῦ δύναται νὰ τὰ ὁδηγήσῃ, διότι ἐὰν εἶχον τὴν δύναμιν τοῦ συλλογίζεσθαι, ἤθελον τοῖς λείψει τὰ πράγματα διὰ νὰ φθάσουν εἰς τοιούτους συμπερασμούς, καὶ ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἐνεργοῦν τυφλῶς· ἀλλὰ τὸ ἔνστιγμά των ἀναπληροῖ τὴν ἔλλειψιν τῆς πείρας καὶ τοῦ

λόγου, καὶ τὰ διδάσκει νὰ κάμνωσιν ἀκριβῶς πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀνάγκη, διὰ νὰ φθάσωσι τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ προθέσωσι.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΔΙΟΦΥΙΑΝ ΕΚΑΣΤΟΥ ΑΥΤΩΝ

Περὶ τῆς ἀλογίας τῶν ζώων ὁ Νεμέσιος λέγει τὰ ἑξῆς. «Γινώσκω δὲ ὅτι ἑκάστῳ τῶν ζώων φυσικὴν οὐ λογικὴν ἐνέθηκεν ὁ θεὸς σύνεσιν· τισὶ δὲ καὶ πανουργίαν ἐνέβαλεν ὑπὲρ τοῦ καὶ τὰς ἐνεστώσας ἐπιβουλὰς ἐκκλίνειν, καὶ τὰς μελλούσας προφυλάττεσθαι· ὅτι δὲ φυσικῶς καὶ οὐ λογικῶς τὰ τοιαῦτα ἐνεργοῦσι τὰ ζῶα, δῆλον ἐκ τοῦ κατ' εἶδος ἑκάστου ζώου ὁμοίως ταῦτα ποιεῖν, καὶ μὴ διαφυλάττειν αὐτῶν ἐν τῷ πλήθει τὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ κατὰ μίαν ὁρμὴν ὅλον τὸ εἶδος κινεῖσθαι· πᾶς γὰρ λαγωὸς ὁμοίως τεχνάζεται καὶ πᾶς λύκος ὁμοίως πανουργεῖ, καὶ πᾶς πίθηκος ὁμοίως μιμεῖται· ὅπερ οὐκ ἔστι ἐπ' ἀνθρώπῳ ἰδεῖν· μυρίαι γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων αἱ ὁδοί, ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον τὸ λογικόν. Ὅθεν οὐχ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔργον πᾶσιν ἀνθρώποις, ὡς ἑκάστῳ εἴδει τῶν ἄλλων ζώων. Φύσει γὰρ μόνῃ ταῦτα κινεῖται· τὰ δὲ φύσει κινούμενα ὁμοίως παρὰ πᾶσίν ἐστιν. Αἱ δὲ λογικαὶ πράξεις ἄλλαι παρ' ἄλλοις, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης αἱ αὐταὶ παρὰ πᾶσι. Τὸ μέν τοι πρόβατον καὶ παρὰ τῇ γραφῇ

άκακον, ότι σύνεσιν ιδίαν ούκ έχει, ώστε νομάς εφευρίσκειν και ποτόν, εάν μή τις ή ό ποιμένων αυτό. Πολλά δέ τών ζώων καί συνέσεως ανθρωπίνης εισίν έγγύς· καί όρα τόν χερσαίον έχΐνον, δύο κατασκευάζοντα επί τού φωλεού αυτού πνοάς πρός τε τόν νότον αντιπραττούσας και τόν βορράν καί ώς φυσικώ λόγω πρός τά τοιαύτα τά τών αλόγων ζώων κεκίνηται· ούδέ γάρ αυτεξούσια τά ζώα καθά φησι καί ό Δαμασκηνός Ιωάννης ότι μηδέ λογικά· λογική γάρ πάση φύσει καί τό αυτεξούσιον πάντως εμπέφυκε θέλημα· εις τί γαρ έξει τό λογικόν μή αυτεξουσίως λογιζομένη ή φύσις; τήν μέν γάρ φυσικήν όρεξιν καί τοίς αλόγοις ζώοις ό Δημιουργός ενέσπειρε πρός σύστασιν τής οικείας φύσεως άγουσαν ηναγκασμένως αυτά· λόγου γάρ αμοιρούντα ούδέ δύνανται άγειν, αλλ' άγονται υπό τής φυσικής ορέξεως. Όθεν άμα εάν όρεξις γένηται, ευθέως καί ή πρός τήν πράξιν ορμή. Ού γάρ λόγω, ή βουλή, ή σκέψει, ή κρίσει κέχρηνται. Όθεν ούτε ώς αρετήν μετιώντα επαινούνται καί μακαρίζονται, ούτε ώς κακίαν πράττοντα κολάζονται. Η δέ λογική φύσις έχει μέν τήν φυσικήν όρεξιν κινουμένην, από δέ τού λογικού εξαγομένην καί ρυθμιζομένην. Τού γάρ λόγου τό προτέρημα ή αυτεξούσιός έστι θέλησις, ήν δή φυσικήν εν τώ λογιστικώ φαμέν κίνησιν. Διό καί ώς αρετήν μετιούσα επαινείται καί μακαρίζεται καί ώς κακίαν πράττουσα κολάζεται».

Αί αρεταί τών ζώων εισί φυσικαί, διότι εισίν ανάλογοι πρός τήν διασκευήν τού σώματος· «τοίς σαρκοφάγοις ζώοις, λέγει ό αυτός συγγραφεύς, οξείς τούς οδόντας ή θεία πρόνοια ήρμοσε· τοιούτων γάρ χρείας ήν αυτοίς, πρός τό τής τροφής είδος· ά δέ εξ ημισείας ώπλισται τοίς οδούσι πολλαίς καί ποικίλαις αποθήκαις τών τροφών παρεσκεύασεν· διά

γάρ τό κατά πρώτον μή αρκούντως λεπτύνεσθαι τήν τροφήν, έδωκεν αυτοίς τό καταποθέν πάλιν αναπεμπάζεσθαι, ώστε καταλεανθέν τώ μυρικισμώ, προσοικειούσθαι τώ τρεφομένω. Αλλά καί τοίς όπλοις αυτοίς τά ζώα πρός άλληλα διενήνοχε· κατά τά είδη γάρ τών ψυχών, καθά καί ό Αριστοτέλης φησί, δίδωσιν ό Θεός καί τάς τών σωμάτων διαπλάσεις τε καί ενεργείας· οίόν τι λέγω, τώ λαγωώ καί τή ελάφω δειλοίς ούσι κατά τήν ψυχήν, δρόμον έδωκε, ίνα τάς τών κυνηγετούντων χείρας εκφεύγωσι. Τώ χοίρω θηριώδει όντι καί πολεμιστή, τούς χαυλιόδοντας έδωκε. Τώ ταύρω κέρατα εις ασφάλειαν εδωρήσατο. Τώ λεοντι δέ οδόντας καί όνυχας· ωσαύτως τοίς σαρκοφάγοις ορνέοις πτερόν οξύ, χείλος αγκύλον καί όσα πρός τούτο συντείνουσιν τήν τού σώματος ολομέλειαν πρός τάς τής ψυχής χρείας, θά παρέλιπε νά χορηγήση αυτοίς τήν αναγκαίαν επιστήμην διά τόν σκοπόν τής υπάρξεως αυτών» ;

Αί αποδιδόμεναι πρός τά ζώα αρεταί εισιν τοσούτω πολυπληθείς καί ποικίλαι, ώστε εκθαμβούταί τις πρό τής πλήθύος καί τής ποικιλίας. Τόν αυτόν θαυμασμόν εγείρει καί ή πληθύς τών αρετών τού φυτικού βασιλείου. Τίς θά δυνηθή νά αρνηθή ανάλογον πρός τήν τών ζώων σύνεσιν εις τό φυτικόν βασίλειον; Υπάρχουσι φυτά ώς υπάρχουσι καί ζώα συνετά καί εις τό είδος αυτών φρόνιμα· υπάρχουσι φυτά καί δένδρα σαρκοφάγα ών ή αίσθησις καί άλλαι αρεταί κοιναί εις τά σαρκοφάγα ζώα κατ' ούδέν αυτών υπολείπονται· έτερά εισιν τοσούτω ευαίσθητα όσον καί τό ευαισθητότερον τών ζώων· έτερα αρέσκονται μάλλον εις τόν ήλιον ή τήν σκιάν, καί άλλα τέρπονται εις τά ύδατα μάλλον ή εις τήν ξηράν, καί έτερα πρός υποστήριξιν τής υπάρξεώς των επι-

φύουσιν ρίζας ἀπὸ τῶν κλάδων, ἵνα ὑποβαστάσωσιν ὡς κίονες τὸ βάρος τῶν κλάδων, ἕτερα διευθύνουσι τὰς ρίζας των διὰ τῶν ἀνωμαλωτάτων πορειῶν, ὅπως εὕρωσι τὴν κατάλληλον αὐτοῖς τροφήν. Τίς δὲ ἐταστικὸς παρατηρητὴς δὲν ὁμολογεῖ, ὅτι ἀνευρίσκει αἴσθημα ἔρωτος καὶ φιλοστοργίας καὶ εἰς τὰ φυτὰ ὡς καὶ εἰς τὰ ζῶα; τίς δὲν βλέπει τὴν αἴσθησιν, ἣν ἔχουσι τῶν ἀλλοιώσεων τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους; Τί θὰ εἴπωμεν δὲ καὶ περὶ τῆς μαντικῆς αὐτῶν ἐμπειρίας δι᾽ ἧς προγινώσκουσι τὴν ξηρασίαν ἢ πολυομβρίαν κατὰ τὰς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ κατὰ τὴν πρόγνωσιν αὐτῶν, νὰ καρποφορῶσιν; Ἐὰν τίς ἐπισταμένως ἐξετάσῃ τὸ φυτικὸν βασίλειον, δὲν θὰ εὕρῃ ὀλιγώτερα ἐπιχειρήματα τῶν ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν ζώων ποριζομένων, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὴν λογικότητα αὐτῶν· ἡ λογικότης τοῦ φυτικοῦ βασιλείου ἐμφανίζεται καὶ ἐν τῇ συγγενικῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸ ζωικὸν βασίλειον, ὑφ᾽ ἧς μᾶλλον ὑποστηρίζεται. Ἐμβριθὴς μελέτη δύναται νὰ πείσῃ πάντα φιλομαθῆ ἐρευνητὴν περὶ τούτου. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν καὶ λογικὸν εἰς τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτά, καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἔχει ζωικὴν ἢ φυτικὴν ὕπαρξιν πᾶν ὅ,τι θνήσκει καὶ γεννᾶται, νὰ ὦσιν ὄντα λογικά; Ὢ! ἡ παραδοχὴ αὕτη θὰ καθίστα τὸ πρᾶγμα πολὺ ἀτοπώτερον ἢ θαυμασιώτερον· ἡ εἰς ἄτοπον ἐπαγωγὴ μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, δι᾽ ἧς ἐκφράζεται ἡ θέλησις τοῦ δημιουργοῦ τοῦ νὰ ὑφίσταται ὁ κόσμος, συντηρεῖ τὰ πάντα. καὶ αὕτη ἐμφανίζεται ἐν πᾶσι, ὑφ᾽ ὅλας τὰς ποικίλας μορφὰς τῆς παντοειδοῦς συνέσεως, τῶν παντοίων ὑπάρξεων τῶν ἀναγομένων εἴς τε τὰς τάξεις τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν.

Τὰ ζῶα λοιπὸν εἰσιν ἄλογα, ἡ δὲ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ἢ μᾶλλον ἡ θέλησις τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, διατηρεῖ αὐτὰ εἰς

τὸ εἶναι. Πόσον φανερῶς ἡ σοφία τοῦ Δημιουργοῦ ἐδείχθη ἐν τῇ συντηρήσει τῆς ἀλόγου φύσεως! Πόσον σαφῶς διετάταξε τὰ πάντα καὶ διῃώνισε τὰ πάντα! ὁποῖον τῶν ζώων ἠδύνατο νὰ διαιωνίσῃ ἑαυτὸ μὴ ἔχων τὸ συμφυὲς ἔνστικτον ἐκτυλισσόμενον κατὰ τὰς περιόδους τοῦ βίου του; βεβαίως οὐδέν, διότι ἀκαταλλήλων ὄντων πρὸς ἀμοιβαίαν διδασκαλίαν καὶ ἐκπαίδευσιν διά τε τὴν ἔλλειψιν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ ἀναγκαίου χρόνου, καὶ τὴν ἀναρμοδιότητα πρὸς τοῦτο τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν πρὸς διδασκαλίαν μέσων θὰ κατεστρέφοντο ἅμα τῇ ἐμφανίσει των. Ὅθεν τὰ ζῶα εἶχον ἀνάγκην συμφύτου σοφίας καὶ ταύτην ἐχαρίσατο αὐτοῖς ὁ Θεός. Ὥστε τὰ ζῶά εἰσιν ἄλογα, καὶ οὐδὲ μία λογικὴ δύναμις ὑπαγορεύει τὰ σοφὰ ἔργα των. Λογικὸν ὂν ἄρα εἶναι μόνος ὁ ἄνθρωπος, διότι ἡ σοφία αὐτοῦ εἶναι ἀπεριόριστος καὶ ἔχει ἀντικείμενον μελέτης τὸν κόσμον ἅπαντα, καὶ ἀναπτύσσεται καὶ προάγεται ἰδίᾳ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΟΥ ΑΝΟΜΟΙΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΖΩΟΥ

Οἱ τολμῶντες νὰ παραβάλωσι καὶ συγκρίνωσι τὰ πρὸς ἰδιοσυντήρησιν ἐνστίγματα τῶν ζώων πρὸς τὰ ψυχολογικὰ τοῦ ἀνθρώπου φαινόμενα ἀποδεικνύονται λίαν ἐπιπόλαιοι καὶ ἀμβλυωπάζοντες, διότι δὲν καθορῶσιν, οὔτε τὸν γενικόν, ἐλεύθερον, ἀνεξάρτητον καὶ ἀπεριόριστον χαρακτῆρα τῶν μέν,

οὔτε τὸν μονομερῆ καὶ ἀποκλειστικὸν χαρακτῆρα τῶν δέ. Ὁ ἄνθρωπος καθ᾽ἑκάστην βαίνει τελειούμενος· τὰ ἔργα καὶ αἱ σκέψεις αὐτοῦ ἔχουσιν ἀντικείμενον ὅλην τὴν δημιουργίαν καὶ πάσας τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας τῶν ζώων· προνοεῖ περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει, καὶ τελειοποιεῖ ἑαυτὸν καὶ τὰ ζῶα κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς δεκτικότητος τῆς φύσεως αὐτῶν. Ποῦ ἀπαντᾶται ἴχνος τελειοποιήσεως καὶ τοιαύτης προ οἵας παρὰ τοῖς ζώοις; οὐχὶ ἀείποτε τὰ αὐτὰ παρ᾽ αὐτοῖς ἔργα; ὁποία σύγκρισις ἢ παραβολὴ μεταξὺ τῶν καλυβῶν τῶν πιθήκων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος ἀναλλοιώτων πρὸς τὰς ποικίλας καὶ παντοειδεῖς οἰκοδομὰς τῶν ἀνθρώπων· τί τὸ κοινὸν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ πιθήκου διὰ τὴν ἐξωτερικὴν φαινομένην ὁμοιότητα; τί ἂν οὗτος κατασκευάζῃ καλύβην, καὶ ἡ χελιδὼν φωλεὰν καὶ ἕτερα ζῶα τρώγλας, καὶ ἡ μέλισσα τὴν κυψέλην αὐτῆς; Ὁποία ὑφίσταται σχέσις μεταξὺ τοῦ τρωγλοδύτου (Κιμπαζῆ) τοῦ συντρίβοντος τὸ κάρυον διὰ τοῦ λίθου καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ χειριζομένου τοσαῦτα ἐπινοηθέντα ἐργαλεῖα; τί θαυμαστόν, ἐὰν ἐδόθη αὐτῷ διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς χειρὸς τοσαύτη ἐπιστήμη, ὅση ἐθεωρήθη ἀναγκαία πρὸς συντήρησίν του, ὡς ἐδόθη καὶ τῷ ἐλέφαντι διὰ τὴν δεξιότητα τῆς προβοσκίδος, καὶ τοῖς λοιποῖς ζώοις κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος; Τί θαυμαστὸν ἂν ἡ θεία πρόνοια ἥρμοσε πρὸς τὸ σῶμα τὴν ἐπιστήμην πρὸς συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ διαιώνισιν τοῦ ζώου; τίς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι θὰ εἶχε τὴν ἐπίνοιαν τῆς διαχειρίσεως τοῦ λίθου ὡς ὀργάνου βοηθητικοῦ εἰς τὴν διατροφήν του, ἐὰν μὴ ἦτο τοιαύτη ἡ κατασκευὴ τῆς χειρὸς ἢ ὅτι θὰ συνῃσθάνετο τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ; Αἱ ἐπίνοιαι τῶν ζώων ἔχουσι τὴν ἀντανάκλασίν των ἐπὶ τῶν ὀργάνων καὶ τῆς κα-

τασκευῆς τοῦ σώματος, διὸ τοιαύτη ἡ ἐπίνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη, οἵα ἡ τοῦ σώματος τοῦ ζώου διάπλασις. Ὁ θεώμενος ζῶόν τι δύναται νὰ ὁρίσῃ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς συνέσεώς του. Ἡ σοφία καὶ σύνεσις τῶν ζώων εἶναι ἰδιάζοντος χαρακτῆρος· ἕκαστον ζῶον ἔχει ὁμόλογον σοφίαν· ἡ σοφία τοῦ ἑνὸς ζώου οὐδὲ μίαν ἔχει συγγένειαν πρὸς τὴν σοφίαν ἑτέρας ὁμοταξίας ζώου, δὲν θεμελιοῦνται ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, διότι δὲν ἔχουσι βάσιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ τὴν φύσιν τοῦ ζώου· πολλὰ ζῶα δύνανται ἐπὶ αἰῶνας νὰ συνδιαιτῶνται εἰς τὰς αὐτὰς χώρας, ἀλλ᾽ οὐδέποτε ζῶόν τι θὰ ἐπωφεληθῇ τὴν σοφίαν καὶ ἐπιστήμην ἑτέρου ζώου: δύναται ὁ πίθηκος νὰ βλέπῃ τὸν κάστορα ἐπὶ αἰῶνας νὰ οἰκοδομῇ, ἀλλ᾽ οὐδέποτε θὰ ἀπομιμηθῇ τὴν τέχνην ἐκείνου· οὐδὲ ὁ κύων, οὐδὲ πτηνὸν ἑτέρου πτηνοῦ, οὐδὲ τὸ μᾶλλον οὐδὲ τὸ ἧττον ἀνεπτυγμένον ζῶον θὰ ἀπομιμηθῇ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἑτέρου. Ἡ ψυχὴ ἄρα τοῦ ζώου οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου· διότι τὸ ζῶον οὔτε ἐν ἐπιγνώσει ἐργάζεται, οὔτε συνείδησιν ἔχει τοῦ τέλους τοῦ ἔργου του· ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται ἐλευθέρως, ὡς ὂν ἔχον ψυχὴν λογικὴν ἐν συνειδήσει, καὶ ἐπιγνώσει τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους, ὡς θὰ ἀποδείξωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΙΔΕΩΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ἰδιάζον προσὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ προφορικὸς λόγος· δι' αὐτοῦ ἐξωτερικεύει τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα αὐτοῦ καὶ ἀναπτύσσει πάσας τὰς πνευματικάς του δυνάμεις, ἃς ἐξάγει ἐκ τῆς δυναμικῆς καταστάσεως καὶ τίθησιν εἰς ἐνέργειαν· τίθησι τὰ θεμέλια τῆς προόδου, ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς του, καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὴν ἀναδεικνύουσαν αὐτὸν τελειότητα. Ὁ προφορικὸς λόγος, ὁ πρῶτος ἐξενεχθεὶς τῶν χειλέων τοῦ ἀνθρώπου ἐχάραξε διὰ βαθείας γραμμῆς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ ἐπὶ γῆς βίου του, καὶ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὤθησις πρὸς τὰ πρόσω καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ σημείου τῆς στάσεώς του, ἦτο ἡ ἀποσφράγισις τοῦ εἰλιτοῦ, ἐν ᾧ ἦν γεγραμμένη ἡ ἐπὶ γῆς πορεία τοῦ ἀνθρώπου,. Ὁ προφορικὸς λόγος εἶναι ὄργανον τῆς ψυχῆς δι' οὗ αὕτη ἐμφανίζει ἑαυτὴν τῷ κόσμῳ· εἶναι ἡ αἰσθητὴ εἰκὼν τῆς ψυχῆς ἢ τὸ ἰδεῶδες σῶμα αὐτῆς. Ἡ τοῦ λόγου ἀνάπτυξις εἶναι ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ τοῦ λόγου

χροιά, ὄψις τοῦ βαθμοῦ τῆς τελειότητος αὐτῆς, διότι τοιοῦτός ἐστιν ὁ λόγος, οἵα ἡ διάνοια· οἷα τὰ βουλεύματα, τοιαῦτα καὶ τὰ ἀποφθέγματα· ἵνα λαλήσῃ τὸ στόμα, δέον πρότερον νὰ ἐργασθῇ ἡ διάνοια· ὅταν ἡ διάνοια ἀργῇ, τὸ στόμα μένει ἄναυδον, διὸ, ἵνα ἡ γλῶσσα κινηθῇ πρὸς ἔναρθρον φωνήν, δέον πρῶτον ἡ ψυχή, ἢ ὁ νοῦς νὰ θελήσῃ νὰ ἐκφράσῃ τὰ διανοήματα αὐτῆς· ἵνα ῥεύσῃ ὕδωρ δέον πρότερον νὰ ὑπάρξῃ πηγὴ βρύουσα νάματα· πηγὴ τοιαύτη εἶναι ἡ λογικὴ ψυχὴ ἡ διὰ τῆς διανοίας καὶ τῶν δυνάμεών της ἐκβλύζουσα τὰ πολύρρητα τοῦ λόγου νάματα. Τὸν πρῶτον λόγον ἐξέφρασεν ἡ ψυχὴ ἅμα ὁ ἄνθρωπος ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἠτένισε τὴν περὶ αὐτόν φύσιν, καὶ ἀντελήφθη τοῦ κόσμου αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ αἱ αἰσθήσεις συμπαρήγοντο τῇ ζωῇ, ὁ πρῶτος λόγος ἱστορεῖται ἀπὸ τῆς πρώτης ἀντιλήψεως. Ἡ ἁγία γραφή, τὸ ἀρχαιότατατον τῶν βιβλίων τοῦ κόσμου (1) καὶ ἐὰν μὴ θεωρηθῇ παρὰ τῶν ἀρνουμένων τὴν θείαν ἀποκάλυψιν ὡς βιβλίον γραφὲν τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ φιλοσοφικώτερον βιβλίον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, λέγει ὅτι ὁ θεὸς, ἀφοῦ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, προσεκάλεσεν αὐτὸν ἵνα δῷ ὀνόματα τοῖς ζώοις. « Καὶ ἔπλασεν ο θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τά πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ ἰδεῖν καὶ καλέσαι αὐτά· καὶ πᾶν ὃ ἐκάλεσεν αὐτὸ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ.» (Γεν. Β'. 19) Ἡ παναρχαία αὕτη ὑπόληψις τῆς ἀνθρωπότητος περὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱκανὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῶν ἀρνουμένων τὸν λόγον εἰς

---

(1) Ἴδε σύγγραμμα N. Wiseman

τὴν λογικὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ θεωρούντων τὸν προφορικὸν λόγον, οὐχὶ ὡς μέσον τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀναπόσπαστον, ἀλλ' ὡς αἴτιον αὐτῆς· ἡ προσαγωγὴ τῶν ζώων καὶ ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀνθρώπου ἅμα τῇ διαπλάσει αὐτοῦ τοῦ ἰδεῖν καὶ καλέσαι ὀνόματα πᾶσι τοῖς ζώοις, τί ἕτερον ἐκφράζει ἢ τὴν ὤθησιν τῆς λογικῆς ψυχῆς εἰς τὸ καθολικεύειν κρίνειν καὶ συλλογίζεσθαι; Πῶς θὰ ἔδιδον ὀνόματα, ἐὰν μὴ ἡ ψυχὴ ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς κατενόει τὰς διαφορὰς τὰς διακρινούσας τὰ ζῶα καὶ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ζώου; Οἱ μὴ δεχόμενοι τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν συμφωνοῦσαν καθ' ὅλα πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ τὴν ἀνάγκην, ὀφείλουσι νὰ σεβασθῶσι τὸ φρόνημα τῆς πατριαρχικῆς ἐποχῆς καὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸ κῦρος αὐτῆς. Ἐὰν μὴ ὁ ἄνθρωπος εἶχε λογικὴν ψυχὴν, θὰ ἐστερεῖτο καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου, οὐδὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ φωνητικὰ ὄργανα τοσοῦτον ἁρμόδια πρὸς τὸν λόγον θὰ ἐλάμβανεν. Τὰ ζῶα ἀναρμόδια πρὸς τοῦτο γενόμενα μαρτυροῦσι τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν. Ἡ στασιμότης τῶν ζώων, καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ λόγου εἰσὶ μαρτύριον τῆς αλογίας αὐτῶν· οἷον χάσμα δὲν διανοίγεται μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζώου διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου; ὁποῖα δὲ γεννᾶται διαφορά;

Ὁ **Carriere**, σοφώτατος ἀνὴρ, ὁμιλῶν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἀνθρώπου λέγει· «ὁ ἄνθρωπος κέκτηται τὴν τῆς γλώσσης δύναμιν, ἥτις εἶναι τοῦ λογικοῦ φυσικὴ συνέπεια, ἔχει δὲ ἐν τῷ σώματι τὰ φωνητικὰ ὄργανα, εἰς ἃ συμβαίνει αὐτομάτως, ὅ,τι ἐν τῇ κινήσει τῶν νεύρων συνεπείᾳ ἐρεθισμοῦ ἐξ ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων γίνεται. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν τῷ διαλογίζεσθαι τὸν λογικὸν νόμον, ὃν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς γλώσσης. Τοῦτο δὲν εἶνε ἐφεύρεσις, ἀλλὰ δῶρον τῆς φύ-

σεως. Ἡ δὲ σχέσις τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τῆς γλώσσης πρὸς τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν προϋποθέτει ἐκ τῶν προτέρων ὑψηλοτέραν ἀρχὴν, ἀμφότερα διερευνῶσαν καὶ καταλλήλως αὐτὰ διαπλάττουσαν. Ἡ πνευματικὴ λοιπὸν τῆς γλώσσης δύναμις, καὶ ὁ νόμος τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς εἶναι τοῦ Θεοῦ δημιούργημα. Ὅ,τι ἡμεῖς ὡς δῶρον τῆς φύσεως ἐκλέσαμεν, θεωρητέον μόνον ὡς ἔργον αὐτοσυνειδήτου σοφίας, καὶ οὐχὶ ὡς ἀποτέλεσμα τυφλῆς τύχης. Ἀλλὰ τὸ δῶρον τοῦτο εἶναι συγχρόνως καὶ θέμα. Ἡ τῆς γλώσσης ἰδέα εἶναι θεῖον προϊὸν, ἡ πραγματοποίησις ὅμως καὶ ἀνάπτυξις ταύτης τοῦ ἀνθρώπου ἴδιον ἔργον». 1) Ὅτι δὲ ὁ λόγος διακρίνει τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου μᾶλλον ἢ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ ὁ Βυφῶν, ὁ μέγας οὗτος ἐπιστήμων λέγει· «ἐὰν ἔπρεπε νὰ κρίνῃ τις ὁδηγούμενος ἐκ μόνης τῆς μορφῆς, ὁ πίθηκος ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ποικιλία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Δημιουργὸς δὲν ἠθέλησε νὰ πλάσῃ διὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου πρότυπον ἀπολύτως διάφορον τοῦ ζώου· περιέλαβε δὲ τὴν μορφὴν αὐτοῦ, καὶ πάντων τῶν ἄλλων ζώων εἰς ἓν γενικὸν σχέδιον. Παρέχων ὅμως αὐτῷ τὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ πιθήκου μορφὴν ἐνεφύσησεν εἰς τὸν σῶμά του τὴν θείαν Αὐτοῦ πνοήν· ἐὰν παρεῖχε τὴν αὐτὴν εὔνοιαν οὐχὶ πρὸς τὸν πίθηκον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀτελέστερον τῶν ζώων, τὸ εἶδος τοῦτο ἤθελεν ἀποβῇ ἐφάμιλλον τοῦ ἀνθρώπου. Ζωογονούμενον ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἤθελεν ὑπερέχει τῶν ἄλλων, ἤθελεν σκέπτεσθαι, ἤθελεν ὁμιλεῖ. Οἱαδήποτε λοιπὸν καὶ ἂν ὑφίσταται ὁμοιότης μεταξὺ Ὀττεντότων καὶ πιθήκου, τὸ μεσότοιχον τὸ χωρίζον αὐτοὺς εἶναι ἄπειρον· διότι ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς μὲν φέρει τὸ λογικὸν, ἐκτὸς δὲ κοσμεῖται ὑπὸ τοῦ προφορικοῦ λόγου.» 2)

Ὅθεν ὁ προφορικὸς λόγος εἶναι μαρτύριον τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἧς τὰς δυνάμεις θὰ ἐξετάσωμεν, συγκρίνοντες τὰς ἐνεργείας τῶν ζώων, ὅπως ἐμφαντικώτερον

1) Ἐκ τοῦ Συγγ. Σούγκρα κατὰ Δαρβίνου.
2) Ἐκ τοῦ ἰδίου.

ἀποδειχθῇ τὸ χάος, ὅπερ ἔστηκε διαχωρίζον τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Λόγον ἐνδιαθετον καλοῦμεν τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας τοῦ νοὸς δι'ἧς οὗτος διανοεῖται, κρίνει, καθολικευει καὶ συλλογίζεται. Ὅθεν λόγος ἐνδιάθετος εἶναι ἡ λογικὴ ἐνέργεια τοῦ νοός, ἤτοι ὁ νοῦς ἐν τῇ ἐνεργείᾳ. Τὸν ἐνδιάθετον λόγον καλοῦμεν καὶ διάνοιαν διὰ τὴν ταὐτότητα τῆς ἐνεργείας· διότι διάνοιαεἶναι νοῦς κινηθεὶς εἰςἐνέργειαν, λόγος δὲ ἡ κινοῦσα τὸν νοῦν δύναμις· νοῦς ἄνευ λόγου δὲν εἶναι διάνοια, ἤτοι ἐνεργὸς δύναμις, ἀλλὰ κάτοπρον δεχόμενον τὰς ἐννοίας τῶν ἀντικειμένων καὶ διατηρῶν αὐτὰς καθ' ὅσον χρόνον ἵστανται ἐπὶ τοῦ κατωφλοίου, καὶ ἀποβάλλον αὐτὰς εὐθὺς ὡς καπαπέσωσιν. Ὁ λόγος ὁ καθιστῶν τὸν νοῦν διάνοιαν εἶναι ὁ πράγων τὰς ἰδέας, καὶ ἐκφέρων τὰς κατηγορίας τῶν πραγμάτων· ὁ νοῦς λαμβάνει τὴν ἔννοιαν τοῦ ῥόδου, καὶ τοῦ ἴου καὶ διακρίνει τὸ ἓν τοῦ ἑτέρου, ἀλλ' ἵνα εἴπῃ τὸ ῥόδον εἶναι ἐρυθρόν, τὸ ἴον εἶναι κυανοῦν, ἵνα κατηγορήσῃ αὐτῶν τὰς ἰδιότητας, δέον νὰ ἀποβῇ διάνοια διὰ τοῦ κινοῦντος εἰς ἐνέργειαν λόγου. Ἐν τῇ δυνάμει τοῦ λόγου ἐμφανίζεται ἡ θειότης τῆς ψυχῆς καὶ ἡ θεία σοφία ἡ διὰ τοῦ λόγου ὠθήσασα τὸ νοῦν εἰς ἐνέργειαν καὶ γνῶσιν ἑαυτοῦ, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν δημιουργίας. Ἡ θεία σοφία ἡ κινήσασα τὸν νοῦν εἰς ἐνέργειαν διὰ τοῦ λόγου, ἔδωκεν αὐτῷ ὡς περιβόλαιον ὀργανικὸν σῶμα θαυμαστῆς τελειότητος, ἐμφανιζομένης οὐ μόνον ἐν τῷ ὀργανισμῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις ὀργάνοις, διακρινόμενον μεταξὺ ὅλων τῶν ὄντων τῆς δημιουργίας. Ὁ νοῦς διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐντελείας τοῦ σώματος παράγει τὰ φαινόμενα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, δι' ὧν οὗτος ὑψοῦται εἰς περιωπὴν ὑψίστην ἐν ᾗ φαίνεται τὸ μεγαλεῖόν του, καὶ τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμά του ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου.

Ἡ διανοητικὴ ἐνέργεια ἀφ' ἑαυτῆς παρέσχε τὰ διδόμενα

τῆς ὑπάρξεώς της διὰ τῶν ἔργων τῆς ἐπινοίας· αὕτη παρήγαγε τὰς λέξεις ἐν ἄκρᾳ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ, καὶ ἐπενόησε ονόματα, οὐχὶ ἐξ ἀπομιμήσεως, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῆς πρὸς ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων της.

ΠΕΡΙ ΙΔΕΩΝ

Αἱ ἰδέαι διακρίνονται εἰς αἰσθητικὰς καὶ ἀφῃρημένας, κατὰ τὰ ἀντικείμενα, ὅθεν ἕλκονται· αὗται δὲ αὖθις εἰς θεωρητικάς, ἠθικάς, καὶ συναισθηματικάς· ἐκ τῶν ἀφῃρημένων ἐννοιῶν γεννῶνται. α') αἱ θεωρητικαὶ ἰδέαι, ἤτοι ἡ τῆς ἀθανασίας, τῆς ἁγιότητος, τῆς μακαριότητος κτλ. β'. αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, ἤτοι ἡ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀρετῆς, τῆς εὐσεβείας κτλ. καὶ γ'.) αἱ συναισθηματικαὶ ἰδέαι, ἤτοι τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ τελείου. Πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας ὁ ἄνθρωπος κανονίζει τὸν ἑαυτοῦ βίον, τὰς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, καὶ τὰ ἑαυτοῦ ἔργα. Ἡ συμφωνία πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας λέγεται ἰδεώδης καὶ ἀναδεικνύει τὸ ἀκολουθοῦν αὐτῇ ὂν πνευματικόν· ἡ δὲ πρὸς ταῦτα ἀσυμφωνία λέγεται πραγματικὴ ἢ ὀρεκτικὴ καὶ παριστᾷ τὸν ὀπαδὸν αὐτῆς ὂν ὑλικόν· διὸ καὶ τὰ ἔργα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ἐὰν μὲν ἔχωσι τὸ ἰδεῶδες, εἰσὶν ὄντως ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι· ἐὰν δὲ στεροῦνται τουτου, εἰσὶν ἐμπειρίαι καὶ βαναυσιουργίαι, οἷα εἰσιν τὰ ἔργα τῶν ζώων ὡς τὰ τοῦ κάστορος, τοῦ πιθήκου, καὶ τῶν λοιπῶν τετραπόδων καὶ πτηνῶν, ὧν καὶ ὁ βίος ἅπας πραγματικός ἤτοι ὀρεκτικὸς, ὑλικὸς καὶ νεκρός.

Διὰ τοῦ ἰδεώδους ὁ ἄνθρωπος ἀνερχεται εἰς τὴν θεότητα, διὰ τοῦ λόγου κατανοεῖ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν δημιουργόν του, καὶ τὴν περὶ αὐτὸν φύσιν, ἀνευρίσκει τὸ ἀπόλυτον καὶ ἀρχικὸν αἴτιον πρὸς ὃ ἀποδίδει ἁπάσας τὰς ἀπολύτους ἰδιότητας, καὶ πᾶσαν τὴν ἀπόλυτον μακαριότητα. Διὰ τοῦ λόγου κατανοεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ καὶ σπεύδει εἰς τὴν λατρείαν του διὰ τὸν ἄπειρον θαυμασμὸν ὃν ἐμπνέει τὸ ἀπειροτέλειον αὐτοῦ. Διὰ τοῦ λό-

γου κατανοεῖ τὴν ἀθανασίαν καὶ μακαριότητα τοῦ θείου. Διὰ τοῦ λόγου κατανοεῖ τὴν ἀθανασίαν καὶ μακαριότητα τὴν ἀπορρέουσαν ἐκ τῆς θείας ἀγαθότητος. Ὁ λόγος διδάσκει αὐτὸν τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τί ἀληθές, τί ἀγαθόν, τί κακόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, καὶ ὁδηγεῖ τὰ ἔργα του εἰς τὴν ἰδεώδη τελειότητα· δι' αὐτοῦ ἀναδεικνύεται εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, καὶ μεγαλουργὸς καὶ δημιουργός. Ὅθεν ὁ λόγος εἶναι τὸ θεῖον ἐμφύσημα τὸ ἀναδεῖξαν τὸν ἄνθρωπον ζῶον λογικὸν καὶ χαρίσαν αὐτῷ ψυχὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον· «καὶ ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.» (Γεν. Β. 7).

Ὁ Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ λόγου. «Τὸν ἄνθρωπον γυμνὸν εἰς τὸν βίον παραγαγὼν τῇ περιουσίᾳ τοῦ λόγου παρεμυθήσατο· ἐν τῷ λόγῳ καὶ γὰρ τὸ πάντων ἄρχειν αὐτῷ πρόσεστι· διὰ λόγου τὰ πτηνὰ ἐξ ἀέρος κατάγει· διὰ λόγου τοὺς ἰχθῦς ἐκ τῶν θαλαττίων ἀνέλκει βυθῶν· μὴ δυσχέραινε λοιπὸν ὦ ἄνθρωπε! ὡς πτερῶν ὑστερημένος, εἴγε καὶ μᾶλλον ἐχαρήσατό σοι νοῦν ὁ Θεός, πτηνῶν ἁπάντων, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἀνέμων ὀξύτερον. Ἔνθα γὰρ νεύσει, ἐκεῖσε παραχρῆμα γίνεται· καὶ ἐν σώματι προσδεδεμένος οὐρανόν τε περιπολεῖ, καὶ τὰ ἐκεῖσε κάλλη φαντάζεται. Τί τοίνυν ἀλγύνει σε καὶ ἀνιᾷ ἡ τῶν ὁρωμένων πτερῶν ὑστέρησις, τοιαῦτα νοητὰ κεκτημένος, οὕτω ῥᾳδίως τῶν ὑποπτέρων περιγινόμενα; τὸ σῶμα πεζὸν ἔχεις, ἀλλὰ τοὺς ἀεροπόρους ὄρνιθας τῇ σοφίᾳ θηρεύεις· τῇ γῇ ἐνδιατρίβεις, ἀλλὰ τοὺς ἰχθῦς ἐκ τῶν ὑδάτων ἀνάγεις ἀγκίστρῳ μικρῷ καὶ δελέατι· καὶ τί χρὴ πολλὰ λέγειν; τὰ λοιπὰ πάντα δύνασαι ποιεῖν ὅσα πρὸς σύστασιν τῆς σεαυτοῦ ζωῆς ἀφορᾷ, οἰκίας δηλ. ἄμφια, περιβολὴν ὅπλων, καὶ ὅσα τοιαῦτα· κατὰ γὰρ τοῦτο καὶ χεῖράς σοι δέδωκεν ὁ Θεός, ὡς ἐντεῦθεν ἀκωλύτως τὸν προσόντα σοι λόγον πάντα πράττειν ὅσα καὶ βούλεται.»

Ὁ δὲ Μέγας Βασίλειος ἐν τῇ εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν Ἑρμηνείᾳ περὶ τούτου λέγει τὰ ἑξῆς. «Τοῖς μὲν ἀλόγοις εὔκολον ἔδωκε τὴν πρὸς τὸ ζῆν ἀφορμὴν τροφὰς αὐτομάτους καὶ σκέπην αὐτοφυᾶ, καὶ τὰ τῶν τριχῶν καὶ πτερῶν ἐνδύματα ἡ τὰ πάντα οἰκονομοῦσα δύναμις ἐχαρίσατο. Τὸν ἄνθρωπον δὲ γυμνὸν παραγαγοῦσα, λόγον ἔδωκεν ἀντὶ πάντων αὐτῷ, δι' οὗ αἱ ποριστικαὶ συνέστησαν τέχναι, οἰκοδομικὴ δηλ. ὑφαντική, οἰκονομητική, γεωργική, καὶ αἱ λοιπαί, τὸ τοῖς σώμασιν ἐνδέον ἀναπληρούσης τῆς ψυχῆς τῇ περιουσίᾳ τοῦ λόγου.»

Πόσον ἡ στέρησις τοῦ λόγου ὑποβιβάζει καὶ ταπεινοῖ τὸ ζῶον! πόσον ἡ ἔλλειψις τῶν ἰδεῶν σμικρύνει τὸν κύκλον τῶν γνώσεων τοῦ ζώου; πόσον πτωχὸν καὶ γυμνὸν τὸ παρουσιάζει! ὁποία ἀσύγκριτος διαφορὰ διακρίνει αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

ΣΩΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΖΩΟΥ

ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΥ

Ὁ παραλληλισμὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποβαίνει ἀδύνατος, διότι ἐμφανίζεται ἄπειρον τὸ διαχωρίζον ἀπ' ἄλληλα χάος, καὶ τίθησιν ἐν ἀπορίᾳ τὸν ἐπιχειρίζοντα ἔνθεν μὲν ἡ μεγάλη τῶν ζώων πληθὺς καὶ ποικιλία, ἔνθεν δὲ ἡ διακρίνουσα αὐτὰ πνευματικὴ διαφορά· ἀπορεῖ πρὸς τίνα νὰ ποιήσηται τὴν σύγκρισιν, πρὸς πάντα ὁμοῦ, ἢ πρὸς μίαν ὁμοταξίαν, ἢ πρὸς ἓν μόνον ζῶον; Ἡ σύγκρισις πρὸς πάντα ὁμοῦ τὰ ζῶα ὅλων τῶν συνομοταξιῶν φέρει ἐν ἑαυτῇ τρία ἄτοπα· α'.) ἀνισότητα διὰ τὴν ὑπερβολὴν καὶ ποικιλίαν, β'.) ἀνακρίβειαν, διὰ τὸν μέγαν καταμερισμὸν τοῦ πνεύματος. καὶ γ'.) σύγχυσιν διὰ τὸ ἄτοπον συμπέρασμα δι' οὗ πρῶτον μὲν θὰ ἐξισωθῶσιν ἅπαντα τὰ ζῶα, καὶ δεύτερον θὰ ἀποδοθῇ κοινῶς

πᾶσιν ὅ, τι ἑκάστῳ ἰδίᾳ ἀνήκει· ἡ σύγκρισις καὶ πρὸς μίαν ὁμοταξίαν εἶνε ἀτελής, διότι ἀποκλείονται τ' ἄλλα ζῶα, φέρει δὲ καὶ τὴν δυσκολίαν ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ ἀποκλείει τὸ πλεῖστον μέρος τῶν πνευματικῶν ἀρετῶν τῶν ζώων οὗ ἕνεκα μειοῦται. ὁ βαθμὸς τοῦ πνεύματος τῶν ζώων ἐφ' οὗ οἱ πιθηκογενεῖς στηρίζουσι τὰς ἐπὶ τῆς λογικότητος τῶν ζώων δοξασίας των· ὡσαύτως καὶ ἡ πρὸς ἕνα μόνον ζῶον σύγκρισις φέρει τὰς ἐλλείψεις, διότι ὅ,τι κατηγορηθῇ πρὸς ἕνα δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ πρὸς πάντα τὰ ζῶα καὶ τὰ πτηνὰ πάσης ὁμοιοταξίας, ὥστε πᾶσα σύγκρισις εἶναι ὅλως ἀδύνατος.

Οἱ παραλληλίζοντες τὰς ἀρετὰς τῶν ζώων ἐν ὅλῳ λαμβανομένων πρὸς τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰ ἔργα καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν πρὸς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐξάγοντες συμπεράσματα περὶ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν σφάλλονται εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς συγκρίσεως, διὸ καὶ τὰ συμπεράσματα αὐτῶν εἰσὶν ἀτοπώτατα· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς σφαλερᾶς ταύτης συγκρίσεως ἀριδήλως καταφαίνεται ἡ ὑπέροχος τοῦ ἀνθρώπου θέσις· διότι ἀποδεικνύεται ὅτι μόνος αὐτὸς κέκτηται πάσας ὁμοῦ τὰς ἀρετὰς τοῦ πνεύματος, ἃς εὑρίσκομεν διανεμημένας εἰς ἅπαντα τὰ ζῶα. Ὅθεν ἡ σύγκρισις καὶ ὁ παραλληλισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου εἶναι ἀδύνατος· ἀλλ' ὑποθέσωμεν τοῦτον ὡς δυνατόν· ποῖον ἔργον διανοίας ζώου μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἐνδιαθέτου αὐτῶν λόγου; Ποῖόν ποτε ζῶον μετέβαλεν ἔννοιάν τινα εἰς γνῶσιν; διὰ τίνος δὲ ἔργου του ἀπέδειξε τοῦτο; ποίαν ποτὲ ἔσχεν ἰδέαν περὶ ἑνὸς ἀντικειμένου; ἢ κατηγόρησέν τινι ἔννοιάν τινα· πότε ἔγνωμεν, ὅτι ζῶόν τι ἔκρινε, ἐσυλλογίσθη, ἢ ἐκαθολίκευσε τὰς ἰδέας του; ποῖόν ποτε ζῶον ἐσκέφθη περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ τοῦ τέλους του, ἢ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου; πότε ἤχθη εἰς ἀφηρημένην τινὰ ἰδέαν, ἢ ἔγνω ἑαυτό, ἢ κατήχθη εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων; ἢ ὅτι ἀπέκτησεν θεωρητικάς, ἢ ἠθικάς, ἢ συναισθηματικὰς ἰδέας; οὐδεὶς τῶν πιθηκοφίλων δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἀπ' αἰώνων συνέβη τοιοῦτόν τι εἴς τι ζῶον. Ἡ ὑποστή-

ριξις λοιπὸν τοῦ φρονήματος τῆς ὁμοιότητος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς κατὰ ποσὸν μόνον διαφορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄτοπος καὶ παράλογος, ὡς θέλομεν σαφῶς ἀποδείξῃ ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν λογικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν δυνάμεων τοῦ ζώου. Τὸ ζῶον εἶνε ἄλογον καὶ ξένον πρὸς τὰ ἔργα τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ζῶον ἀγνοεῖ τὰ πάντα, ἀγνοεῖ ἑαυτό, τὸν δημιουργόν του, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον καὶ θὰ διατελῇ αἰωνίως ἀγνοοῦν· ἀλλ' ἴδωμεν' εἰ, αἰσθανόμενον τὰ προσπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις του, ἐνεργεῖ λογικῶς.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

Γενικὸν αἰσθητικὸν καλοῦμεν τὴν δύναμιν ἐκείνην δι' ἧς λαμβάνομεν εἴδησιν οὐχὶ ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ τῶν διαφόρων καταστάσεων ἢ χρειῶν τοῦ σώματος, τῶν πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ τεινουσῶν. Διὰ ταύτης λαμβάνομεν εἴδησιν τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης καταστάσεως τῆς ὑγείας τοῦ σώματος, τοῦ ψύχους, τῆς θερμότητος, τοῦ ἄλγους τοῦ νυγμοῦ, τῆς πείνης, τῆς δίψης, τοῦ κόρου, τῆς ἀνάγκης καὶ τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τὸ αἴσθημα εὑρίσκεται κοινὸν τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς ζώοις. Ἀλλ' ἡ μορφὴ τοῦ αἰσθητικοῦ καίτοι φαίνεται καθ' ὅλου ὁμοία, διαφέρει ὅμως ἐσωτερικῶς, ἤτοι ἠθικῶς· διότι ἐν ᾧ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἡ αἴσθησις τῶν διεγειρομένων αἰσθημάτων μεταβιβάζεται εἰς τὴν λογικὴν ψυχήν, παρὰ τοῖς ζώοις ἡ αἴσθησις τῶν διεγειρομένων αἰσθημάτων ἀναφέρεται εἰς νοῦν ἄλογον· διό, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ οὐχ ὅ,τι δέον γενέσθαι, ἀλλ' ὅ, τι βούλεται, τὸ ζῶον ἐνεργοῦν πράττει ὅ,τι ἡ αἴσθησις ὑπηγόρευσεν· οὐδὲ ἐρωτᾶται ἡ βούλησις πωσῶς· διότι δὲν ὑφίσταται· πράττει δὲ πάντοτε ἄνευ χρονοτριβῆς καὶ ἄνευ ἀναβολῆς, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος ἀναβάλλει, χρονοτριβεῖ καὶ ἀποστέργει. Τὸ ζῶον καταφεῦγον ὑπὸ σκιὰν ποιεῖ τοῦτο κατ' ἀνάγκην, οὐχὶ κατὰ προαίρεσιν, διότι ἐν αὐτῇ εὑρίσκει ἀνάπαυσιν, οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν, ἐὰν ὁρμεμφύτως ὁδηγῆται εἰς

τὴν πρᾶξιν ταύτην· διότι ἡ θεία πρόνοια πᾶσι κοινῶς τοῖς ζώοις ἐδωρήσατο τὸ αἴσθημα τῆς τέρψεως πρὸς περιφρούρησιν τῆς ζωῆς τω . Πάντα τὰ ζῶα αἰσθάνονται θάλπος, καὶ ψῦχος, ἀμφότερα ἀναπτύσσουσιν ἐρεθισμὸν ἐν τῷ γενικῷ αἰσθητικῷ, ἡ δε πεῖρα ὁδηγεῖ πρὸς τὸν τόπον τῆς καταπαύσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ. Τὰ ἀποδημητικὰ πτηνὰ πράττουσι τὸ αὐτό· ἀλλ᾽ ὅπερ δεικνύει τὴν ἔνστικτον καὶ οὐχὶ λογικὴν ἐνέργειαν εἶναι, ὅτι ἀνατρέχουσι πρὸς τὰς καταλλήλους χώρας πρὶν ἢ γνωρίσωσιν οὔτε τὴν ἀνάγκην, οὔτε τὸν τόπον, οὔτε τὴν εὐκρασίαν αὐτοῦ· τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς ἰχθῦς· πλεῖστα ζῶα προπαρασκευάζουσι τὰς κατοικίας των καταλλήλους πρὸς τὰς θερμοκρασίας τῶν κλιμάτων εἰς ἃ εὑρίσκονται, ἐν ᾧ εἰσέτι δεν ἐπέγνωσαν αὐτά. Τὸ αὐτὸ ποιοῦσι καὶ τὰ ἔντομα πρὸ τῶν μεταβολῶν τῆς ἀτμοσφαίρας προαισθανόμενα αὐτάς, καὶ ἐπιζητοῦντα ἀσφαλῆ μέρη. Βεβαίως αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν δὲν εἶναι ἔλλογοι, διότι ἐλλείπουσιν οἱ λόγοι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐναντίου· τὸ ἔνστικτον ἄρα εἶναι τὸ ἐνεργοῦν ἐν αὐτοῖς, οὐχὶ ὁ λόγος. Οὐδεμία ἄρα ὁμοιότης ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου· ἴδωμεν ἤδη ἂν τοιαύτη τις ὑφίσταται ἐν ταῖς ἐνεργείαις τοῦ εἰδικοῦ αἰσθητικοῦ.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

Ὅπως τὸ γενικὸν αἰσθητικὸν, οὕτω καὶ τὸ εἰδικὸν αἰσθητικὸν εἶναι δύναμις δι᾽ ἧς ἡ ψυχὴ λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, κειμένων εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ ἡνωμένων μὲ τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ ὄργανον τὸν ἐγκέφαλον. Τὰ αἰσθητήρια ταῦτα εἶναι ἡ ἀφή, ἡ γεῦσις, ἡ ὄσφρησις, ἡ ἀκοὴ καὶ ἡ ὅρασις.

Τὰς αἰσθήσεις ταύτας ἔχουσι κοινά-, ὅ, τε ἄνθρωπος καὶ τὰ ζῶα. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος οὕτω καὶ τὰ ζῶα λαμβάνουσιν αἴσθησιν τῶν προσπιπτόντων ἀντικειμένων. Ἐρωτᾶτε ἤδη· ἆρά γε, ὅ, τι συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ζῶα; ἤτοι ἡ τοῦ ἀντικειμένου ἔννοια μεταβάλλεται εἰς νόησιν, εἰς ἰδέαν, εἰς γνῶσιν, ἐν τῷ νῷ τοῦ ζώου ; συμβαίνει καὶ ἐν αὐτοῖς ὅ, τι καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; λαμβάνει δηλ. ὅπως ὁ ἄνθρωπος γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου καὶ κατηγορεῖ αὐτῶν τὰς ἰδιότητας; ἔχει καὶ τὸ ζῶον τὴν συναίσθησιν, τὴν συνείδησιν ὅτι ἀπέκτησε γνῶσίν τινα; ὅτι ἐγνώρισέ τι ὅπερ πρότερον ἠγνόει καὶ ὅτι ἐταμίευσε γνῶσίν τινα εἰς τὸ ταμεῖον τῶν γνώσεών του, ὅτι ἐγένετο βελτίον ἑαυτοῦ; Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν αἰσθήσεων καθ᾽ ἑκάστην βαίνει τελειούμενος, προσθέτων ἀείποτε νέας γνώσεις εἰς τὸ ταμεῖον τῶν γνώσεών του, καὶ ἔχει συνείδησιν τῆς προόδου του καὶ τῆς ἀναπτύξεώς του. Διὰ τῶν ἐπικουρικῶν μέσων τῶν πέντε αἰσθήσεων, τῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων λειτουργούντων, ὁ ἄνθρωπος τελειοῦται, καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὴν περιωπὴν εἰς ἣν εἴδομεν αὐτὸν ἀφιχθέντα. Διὰ τῶν αἰσθήσεων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνάγεται εἰς τὰς ὑψηλὰς θεωρίας, ἐνισχύει δε τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς· ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν αἰσθήσεων λαμβάνει γνῶσιν τῆς ὑπάρξεώς του, λαμβάνει συνείδησιν τῆς ὑποκειμενικότητός του, καὶ νοεῖ, ὑπάρχει· δυνάμεθα ἆρά γε τὸ αὐτὸ νὰ εἴπωμεν διὰ τὰ ζῶα; Αἱ ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων παρατηρήσεις ἡμῶν τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων, δὲν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ζώου ὅ, τι εἴπομεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου· διότι οὐδὲν σημεῖον ἐμφανίζεται μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν ὁμοίας τινὸς διανοητικῆς ἐργασίας· ὥστε τὸ ζῶον δὲν ἀνάγει εἰς λογικὴν ψυχὴν τὰς ἐντυπώσεις του· τὴν ἀλήθειαν ταύτην θὰ ἀποδείξωμεν, ἐρευνῶντες τὰ ἀποτελέσματα τῶν αἰσθημάτων μιᾶς ἑκάστης αἰσθήσεως.

ΑΙΣΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΦΗΣ

Ἀφὴ καλεῖται ἡ αἴσθησις ἡ μεταβιβάζουσα εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ σώματος ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν προσεγγιζόντων σωμάτων καὶ παρέχουσα μέσον ἀσφαλὲς

πρὸς αὐτογνωσίαν· διὰ τῆς ἀφῆς ἔρχεται ἡ ψυχὴ εἰς ἐπικοινωνίαν πρός τε ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον· ἔχει δὲ ἡ ἀφὴ ἕδραν ψυχολογικὴν τὰ μῆλα τῶν δακτύλων.

Ἡ ἀφὴ ἀκολουθεῖ τὰς ὑψηλὰς αἰσθήσεις τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτῆς, καὶ συμπληροῖ τὸ ἐλλεῖπον ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰς ἐνεργείας τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν πρὸς τὰς διὰ τῆς ὕλης λαμβανομένας γνώσεις. Ἡ τῆς ἀφῆς ἀξία εἶνε τοιαύτη, ὥστε καὶ μόνη αὕτη ἄνευ τῆς ἐντελοῦς τῶν ἄλλων συμμετοχῆς θὰ ἐπήρκει, ἵνα παράσχῃ τῷ ἀνθρώπῳ τὴν περὶ τοῦ ἐγὼ ἰδέαν· διότι δι' αὐτῆς αἰσθάνεται οὗτος τὰ προσεγγίζοντα ἄτομα τὰ περὶ αὐτὸν ἀντικείμενα, καὶ δι' αὐτῆς συλλαμβάνει τὴν ἰδέαν τῆς ἀποστάσεως καὶ διαστάσεως καὶ τοῦ μέτρου δι' οὗ προβαίνει εἰς πᾶσαν καταμέτρησιν, δι' αὐτῆς ἀποκτᾷ τὴν πεῖραν τῆς ἀντιστάσεως τῶν σωμάτων, ἤτοι τοῦ ἀδιαχωρήτου, καὶ λοιπῶν ἄλλων ἀντικειμένων. Ἡ ὅρασις καὶ ἡ ἀκοὴ συμπληροῦσι τὰς γνώσεις αὐτῆς ταύτας. Περὶ τῆς ἀφῆς ἔλεγεν ὁ σοφὸς Βυφὼν ὅτι: « Διὰ τῆς ἀφῆς δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν τὰς γνώσεις πλήρεις καὶ πραγματικάς· διότι αὕτη εἶναι τὸ αἰσθητήριον τὸ ἐπανορθοῦν πᾶσαν ἑτέραν αἴσθησιν, ἧς τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦσαν ὀνειροπολήματα, καὶ θὰ προῆγον τὴν ἀπάτην εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, ἐὰν αὕτη δὲν μᾶς ἐδίδασκε νὰ κρίνωμεν. 1)»

Διὰ τὰς ὑπηρεσίας ταύτας ἡ αἴσθησις αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ψυχολογικὴ ἢ σωματολογική· διὰ τῆς ἀφῆς ἡ ψυχὴ εὑρίσκει τὸ μέτρον καὶ τὴν μονάδα, δι' ἧς προβαίνει εἰς τὸν ἀκριβῆ ὁρισμὸν τῶν ἀποστάσεων, κατανοεῖ τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ζώων διαφοράν, πραγματοποιεῖ δι' ἐντέχνου ἐπινοίας τὰς συλλαμβανομένας ἰδέας, ἀνάγεται δι' αὐτῶν εἰς ὑψηλοτέρας σφαίρας, καὶ ἀποχωρίζεται τῆς χορείας τῶν ἀλόγων ζώων. Ἡ γραφή, ἡ ζωγραφική, καὶ ὅλαι αἱ τέχναι εἶναι ἔργα τῆς ἀφῆς.

---

(1) Ἐκ τῆς ψυχολογίας Βασιλείου Ἀργυροπούλου.

Τὰ ζῶα φαίνονται ἐστερημένα ἀφῆς, πλὴν τῶν τετραχείρων, εἰς ἃ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς χειρὸς τὴν ὕπαρξιν τοῦ αἰσθητηρίου τούτου· ἀλλὰ ποῖον ζῶον μέχρι τοῦδε ἐφάνη ἐπωφελούμενον τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἀφῆς· ἢ ποῖον ζῶον ἀνεπτύχθη εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ καταστήσῃ τὴν ἀφὴν διερμηνέα τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων; πῶς διὰ τῆς ἐλλόγου νοημοσύνης αὐτῶν οἱ πίθηκοι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐννοήσωσι τὴν χρησιμότητα καὶ ἀξίαν τῆς ἀφῆς; βεβαίως ἡ ἔλλειψις τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου παρεκώλυσεν αὐτὰ καὶ οὐδὲν ἕτερον· αὕτη εἶναι ἡ καθιστῶσα τὴν ἀφὴν χονδροειδὲς ὄργανον ὑπηρετοῦν τὰς ἀποκλειστικὰς ἀνάγκας τῆς συντηρήσεως τοῦ ζώου.

Ἡ ἀφὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει προσέτι τὸ ἰδιάζον προσὸν νὰ προσεπιδέχηται ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν ὑπερτέραν πολὺ τῆς συνήθους καὶ γνωστῆς· εἰς τοὺς τυφλοὺς ἡ ἀφὴ διὰ τῆς ἀσκήσεως ὀξύνεται πολλάκις τοσοῦτον, ὥστε δι' αὐτῆς οὗτοι νὰ διακρίνωσι λεπτὰς παραλλαγὰς ἐπιφανειῶν, ἀργυρᾶ χαράγματα νομισμάτων, καὶ λειπὰ ἀντικείμενα καὶ διάφορα χρώματα μαλλίνων ὑφασμάτων· κτλ. Πόσον ἡ σοφία τοῦ θεοῦ τὴν ἁρμονίαν διεφύλαξε μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων ὀργάνων αὐτοῦ; πόσον σαφῶς ἡ δεξιότης τῆς ἀφῆς μαρτυρεῖ τὴν λογικὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου δι' ἣν ἡ τοιαύτη αὐτῆς κατασκευή; μέγα ἄρα τὸ κενὸν τὸ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζώου, ἴδωμεν δὲ καὶ τὰς διαφορὰς τὰς ἐκ τοῦ Γευστικοῦ Αἰσθητικοῦ.

ΑΙΣΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΓΕΥΣΕΩΣ

Διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης διαγινώσκομεν τὰς γευστικὰς οὐσίας· ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεως ταύτης, ἀλλ' ἡ διάγνωσις τελεῖται ἐν τῇ ψυχικῇ ἕδρᾳ ἐν ᾗ συγκεντροῦνται αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις· διὰ τῆς γεύσεως ὁδηγούμεθα εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν τροφῶν, ἃς διαγινώσκομεν καὶ διακρίνομεν ἐκ τῶν χυμῶν εἰς διάφορα εἴδη· εἰς ὀξέα, εἰς γλυκέα,

εἰς πικρά, ἁλμυρὰ καὶ αὐστηρά, καὶ δεχόμεθα, ὅσα εὐάρεστα, καὶ ἀποβάλλομεν, ὅσα δυσάρεστα· Ἡ σοφία τοῦ θεοῦ παρὰ τῷ ὀργάνῳ τῆς αἰσθήσεως ταύτης ἔθηκε φρουρὸν πιστὸν τὸ ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως, ὅπως ἀπομακρύνῃ πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐπιβουλευθῇ τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐν τῇ γεύσει καὶ τῇ διαλύσει τῶν χυμῶν αὐτοῦ. Ἡ γεῦσις εἶναι αἴσθησις μεγάλης ἀξίας, διότι μεταβιβάζει εἰς τὴν ψυχὴν πιστῶς καὶ λεπτομερῶς πᾶν εἶδος χυμοῦ οὗτινος ἡ ψυχὴ κατηγορεῖ τὴν ἰδιότητα. Τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεως ταύτης, ἡ γλῶσσα, διὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς της εἶναι δεξιώτατος λειτουργὸς τῶν ἀναγκῶν τῆς λογικῆς ψυχῆς· ἡ θεία σοφία οὕτως κατεσκεύασεν αὐτήν, ὥστε νὰ ἀποβαίνῃ τὸ χυμεῖον ὅλων τῶν ἐπὶ γῆς οὐσιῶν· φαίνεται ὅτι ἔσχεν ὑπ᾽ ὄψιν ἅπασαν τὴν δημιουργίαν πρὸς ἧς τοὺς χυμοὺς προσεμέτρησε, τοσούτῳ δὲ δαψιλῶς ἐπροίκισεν, ὥστε οὐ μόνον τὴν λειτουργίαν ταύτην νὰ ἐκτελῇ ἀλλὰ καὶ τὰ τεχνητῶς πολυσύνθετα νὰ διακρίνῃ φάρμακα καὶ μέσον πέψεως νὰ ἀποβαίνῃ καὶ τὸ κυριώτατον πάντων νὰ ἀποβαίνῃ συγχρόνως ὄργανον ἀρθρωτικὸν τῆς φωνῆς, ἱκανὸν πρὸς πᾶσαν ἀπαίτησιν τοῦ προφορικοῦ λόγου· ἡ κατασκευὴ τοῦ στόματος ἐν γένει φαίνεται γενομένη τοιαύτη, ὅπως πρὸς πάσας τὰς φωνάς, πρὸς πάντα ἦχον δεξιῶς ἔχῃ καὶ πάσας ἀπομιμῆται· Ἡ θεία σοφία ἔσχεν ὑπ᾽ ὄψιν ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ στόματος πάντα ἦχον φωνῆς ἠχούσης πρὸς τὰ ὦτα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν ἁρμονίᾳ καὶ πρὸς τὸν ἠχοῦντα κόσμον· διὸ καὶ συνέδεσε τὸ ὄργανον τοῦτο διὰ καταλλήλου ἠχητικοῦ ὀργάνου μετὰ τοῦ ὠτὸς διὰ τὴν συγγένειαν αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἀναγκαίαν ἑτοιμότητα διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου.

Ἡ γεῦσις προσέτι ἀποβαίνει πηγὴ πολλῶν ἡδονῶν καὶ ἐπιδρᾷ μεγάλως ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνθρώπων· διὰ τὰς ἰδιότητας ταύτας τῆς γεύσεως καὶ διὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς πρὸς τὰς ψυχικὰς δυνάμεις καὶ τὴν συνδρομὴν ταύτης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ λειτουργία αὐτῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον πνευματικὴ ἢ ὑλική. διότι ἐὰν

ἡ γεῦσις ἀπέβλεπε πρὸς μόνην τὴν θρέψιν καὶ διατροφὴν τοῦ σώματος, θὰ ἐπήρκει διὰ τὴν λειτουργίαν ταύτην πᾶν σῶμα ὀργανικόν, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται εἴς τινας τάξεις ζώων. Ἐπειδὴ ὅμως πνευματικός τις ἐπεζητήθη σκοπός, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄργανον ταύτης, ἡ γλῶσσα, πρὸς αὐτὸν μᾶλλον τὴν κατασκευὴν ἔλαβεν. Ὅθεν ἡ γεῦσις ἀνάγει ἡμᾶς εἰς τὸ θετικὸν πόρισμα, ὅτι ἡ τοιαύτη τελειότης αὐτῆς ἐγένετο πρὸς ἐξυπηρέτησιν μᾶλλον τῶν ἀναγκῶν τῆς λογικῆς ψυχῆς ἢ τοῦ (υλικοῦ) σώματος, μαρτυρεῖ δὲ τὴν σοφίαν τοῦ θείου δημιουργοῦ καὶ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν· ἴδωμεν ἤδη, καὶ τίς ἡ γεῦσις τῶν ζώων καὶ τίνα τὰ γευστικὰ αὐτῶν ὄργανα.

Ἡ γλῶσσα εἶναι κοινὸν αἰσθητικὸν ὄργανον· καὶ τὰ ζῷα ὡς ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γλώσσης αἰσθάνονται τὰ εἴδη τῶν χυμῶν τῶν διαφόρων οὐσιῶν, ἀλλ᾽ ἡ ποικιλία τῆς κατασκευῆς της ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὰς συνομοταξίας τῶν ζώων ἐν γένει καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτῆς ἔν τισι μαρτυρεῖ καὶ τὴν διαφορὰν της λειτουργίας ἑκάστης καὶ τὴν εἰδικότητα τοῦ τέλους δι᾽ ὃ καὶ τὴν διάπλασιν, καὶ τὴν μορφήν, καὶ τὸ σχῆμα ἔλαβε καὶ τὰ συστατικὰ τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς ἔσχεν. Ἡ διαφορὰ αὕτη τοῦ σχήματος καὶ τῆς οὐσίας τῆς γλώσσης, ἡ ποικίλλουσα κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ζώων, γεννᾷ τὴν διαφορὰν τῆς γεύσεως καὶ ἑπομένως τὴν διαφορὰν τοῦ ἐκ τῆς γεύσεως αἰσθήματος. Ὅθεν δυνατὸν νὰ διαφέρῃ οὐ μόνον κατὰ τὸ εἶδος, τὸν βαθμόν, τὸ ποιόν, τὸ ποσόν, ἀλλά καὶ νὰ ἐλλείπῃ παντελῶς, διότι εἶναι ἄτοπον νὰ δεχθῶμεν ταὐτότητα ἔνθα ἡ ἑτερότης τῶν πραγμάτων λαλεῖ περὶ ἀνομοιότητος. Τὴν διαφορὰν τῆς αἰσθήσεως ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ εἶδος καὶ ὁ τρόπος τῆς τροφῆς καὶ ὁ τρόπος τῆς ποικίλης διασκευῆς τῶν στομάχων, παρατηρεῖται δὲ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν ζώων εἶναι προωρισμένη μᾶλλον πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς θρέψεως ἢ πρὸς τὰς λειτουργίας ὑψηλοτέρας ἀνάγκης. Ἐὰν ἀνερευνήσωμεν καὶ ἐπιζητήσωμεν σκοπὸν ἕτερον ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ ὀργάνου τούτου, θὰ εὕρωμεν ὅτι ἐγένετο

ἵνα διατελῇ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς ἐνστίκτους ὁρμὰς τοῦ ζώου περὶ ἃς καὶ μόνας περιστρέφεται· ἡ τεχνητὴ ἐκτροχίασις εἰς ἣν δι᾽ ἐπιμόχθων ἀγώνων ἄγουσί τινα τῶν ζώων οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον μαρτυρεῖ τὸν περιωρισμένον αὐτῶν κύκλον ἢ ἕτερόν τι διότι ὤφειλον, ἐξελθόντα ἤδη τὸν περισφίγκοντα αὐτὰ κλειοῦ τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ εἰσέλθωσιν εἰς νέον στάδιον, εἰς ὃ εἰσῆλθέ ποτε καὶ ὁ ἄνθρωπος ἄνευ οὐδεμιᾶς συνδρομῆς, καὶ ἀναδειχθῶσιν ὡς αὐτὸς ὄντα λογικά· ὤφειλον τὰ ἐκδιδαχθέντα ζῶα νὰ προφέρωσι καὶ ἐκδιδάσκωσιν τὰ τέκνα των τὰς ἐκδιδαχθείσας λέξεις νὰ πολλαπλασιάσωσιν αὐτὰς καὶ νὰ σχηματίσωσιν ἰδίαν γλῶσσαν, ἔστω καὶ ἀτελῆ· ἀλλ᾽ οὐδὲν ἐποιήσαντο· τεχνητὴ ἀπομίμησις, ἀναίσθητος, καὶ οὐδὲν πλέον· θαυμαστόν, πῶς οἱ πιθηκογενεῖς οὐχὶ τὸν πρόγονον αὐτῶν πίθηκον, ἀλλὰ τὸν κύνα φέρουσι συνεχῶς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς λογικῆς ψυχῆς τῶν ζώων. Θαυμασιωτέρα δὲ εἶναι ἡ λογικὴ αὐτῶν δι᾽ ἧς κατάγονται εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου διὰ τὴν ἐν ἑκάστῃ ὁμοταξίᾳ ζώων ἀπαντῶσαν ἀρετὴν ἣν θεωροῦσιν οὐχὶ ἔνστικτον ὡς ἀπεδείχθη, ἀλλὰ λογικήν. Πῶς οὐδεὶς πίθηκος οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ ὁμιλήσῃ, ἐνῷ τοῦτο κατωρθώθη ἀπὸ κύνας καὶ πτηνά πῶς ἀφοῦ πολλὰ νοεῖ, ἐκ τῶν συχνῶν ὅμως ἐξωτερικῶν μορφῶν τοῦ λόγου δὲν κατώρθωσε νὰ κινήσῃ τὴν γλῶσσάν του; Ἐν τῇ γλώσσῃ ἄρα τοῦ ζώου οὐδεὶς ἕτερος ἐμφαίνεται σκοπὸς ἢ ὁ τῆς θρέψεως καὶ τῆς ἐνστίκτου ἀρετῆς. Ἡ τῆς γεύσεως τῶν ζώων ἀτέλεια μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς σκληρότητος τοῦ δέρματος καὶ ἐκ τοῦ δηλητηριασμοῦ πολλῶν ζώων, ὧν ἡ γεῦσις δὲν διέκρινε τοὺς δηλητηριώδεις χυμοὺς τῶν βοτάνων, πλὴν τούτου ἐσθίουσι πολλάκις τόσον ἀηδεῖς τροφάς, ἃς οὐδέποτε θὰ ἐγεύοντο ἐὰν εἶχον τὴν τελειότητα τῆς γεύσεως τοῦ ἀνθρώπου· πολλὰ ἐσθίουσι καὶ ἀνοργάνους οὐσίας, ὁποῖά εἰσι τὰ πτηνά· ὁποίαν γεῦσιν αἰσθάνονται ταῦτα; ἡ αἴσθησις ἄρα τῆς γεύσεως οὐδόλως πλουτίζει τὸ ταμεῖον τῶν γνώσεων τῶν ζώων· ποῦ ἡ ὁμοιότης τῆς αἰσθήσεως τῶν τοσούτων ποικιλιῶν καὶ τῆς αἰ-

σθήσεως τοῦ ἀνθρώπου; πῶς δὲ μόνη ἡ τοῦ ἀνθρώπου αἴσθησις ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἐν γένει οὐσίας καὶ εὑρίσκεται ἐν τελείᾳ ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ζητοῦντος τὴν γνῶσιν τῶν ἐν γένει ἀντικειμένων; τὴν γνῶσιν τοῦ καθ᾽ ὅλου; Ἡ ἁρμονία αὕτη τῆς γεύσεως πρὸς τὸν λόγον τοῦ ἀνθρώπου μαρτυρεῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, τὴν τῶν πάντων κατανόησιν, καὶ τὴν ὑπέροχον θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δημιουργίᾳ. Ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη οὕτως, ὅπως ἐκ πάντων ἀρύεται γνώσεις, ἐν ᾧ τὸ ζῶον ἵνα ἐκτυλίσσῃ ἀείποτε τὸ ἔνστικτον πρόγραμμα· ἴδωμεν δὲ καὶ ὁποῖον τὸ πόρισμα ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς αἰσθήσεως τῆς ὀσφρήσεως.

Η ΑΙΣΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΟΣΦΡΗΣΕΩΣ

Ἡ ὄσφρησις εἶναι ἡ τρίτη τῶν αἰσθήσεων δι᾽ ἧς ὁ ἄνθρωπος εἰσάγεται εἰς ἕτερον κόσμον ἰδεῶν, ἐξ οὗ πλουτεῖ διὰ παντοίων γνώσεων. Ἡ ψυχὴ διὰ τῆς αἰσθήσεως τῆς ὀσφρήσεως ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἀθεάτου κόσμου ὀσμῶν, καὶ ἀνακαλύπτει τὸν κεκρυμμένον θησαυρὸν τοῦ μύρου τοῦ ἐκχεομένου ἀφειδῶς, καὶ πληροῦντος τοὺς αἰθέρας· ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως εἶνε ἡ ῥίς, ἔχει δὲ ἕδραν τὸ ὀσφραντικὸν νεῦρον. Διὰ τῆς ὀσφρήσεως ἡ ψυχὴ διακρίνει τὰ ὀσμώδη σώματα, εἰς εὐάρεστα καὶ δυσάρεστα, εἰς εὐώδη, καὶ δυσώδη, καὶ δέχεται μὲν τὰ τερπνά, ἀποβάλλει δὲ τὰ δυσάρεστα. Ἡ ὄσφρησις καίτοι φαίνεται παρέχουσα σπουδαίαν ὑπηρεσίαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς θρέψεως τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐγένετο ὅμως ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον· ἐκ τῶν ὑπηρεσιῶν ἃς παρέχει εἰς τὴν ψυχὴν πρὸς πλουτισμὸν ἐκ διαφόρων γνώσεων δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ αὐτὴν μᾶλλον ὡς ὄργανον λειτουργικὸν τοῦ πνεύματος ταχθὲν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὡς ὑλικὸν ταχθὲν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ σώματος· ὁ πνευματικὸς χαρακτὴρ τῆς ὀσφρήσεως μαρτυρεῖται ἐκ δύο τινῶν, ἔνθεν μὲν τῆς μικρᾶς χρήσεως ταύτης περὶ τὰς ἐκλογὰς τῶν τροφῶν, ἔνθεν δὲ τῆς μεγάλης χρή-

σεως πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν τερπνῶν καὶ εὐωδῶν ἀντικειμένων· διὰ τῆς ὀσφρήσεως λαμβάνει τέρψεις, ἢ ἀποστροφάς. Ὅθεν ἡ ὄσφρησις ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχήν, διότι αὕτη κρίνει περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς ὀσμῆς. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ὀσφρήσεως λαμβάνει ἡδονὰς αἵτινες οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσι πρὸς τὸ σῶμα· ἡ λειτουργία πρὸς διάκρισιν τοῦ καθαροῦ ἐκ τοῦ μεμολυσμένου ἀέρος εἶναι μὲν λειτοργία ἀναφερομένη εἰς τὴν ζωήν, ἀλλ' οὐχ' ἧττον καὶ εἰς τὴν ψυχήν, διότι δίδωσιν ἐννοίας. Ἡ λειτουργία τῆς ὀσφρήσεως ἐτάχθη ἵνα πληροφορῇ τὸν ἄνθρωπον περὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ συμβαινόντων καὶ μὴ προσπιπτόντων εἰς οὐδεμίαν τῶν λοιπῶν αἰσθήσεών του.

Τὸν πνευματικὸν χαρακτῆρα τῆς ὀσφρήσεως μαρτυρεῖ ἡ κατασκευὴ τῆς ῥινός, ἥτις ἐν ἁρμονίᾳ καὶ κοινωνίᾳ εὑρισκομένη πρός τε τὰ ὄργανα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ἀκοῆς, διαγγέλλει τὸν προορισμὸν αὐτῆς πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ψυχῆς· ὁποίαν χάριν θὰ εἶχε τὸ ἄριστα τονισμένον ᾆσμα ἐὰν ἡ ῥὶς εἶχεν ὁμοίαν τὴν κατασκευὴν πρὸς τὴν τῶν ζώων; Θὰ ἀπέβαλλεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν μελῳδίαν καὶ οὐδὲν θὰ διήγειρεν ἐν τῇ ψυχῇ αἴσθημα εὐαρεσκείας, θὰ ἀπέβαλλε δὲ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδέαν τοῦ μέλους καὶ τῆς ἁρμονίας καὶ θὰ ἔμενεν ἀτελής. Πόσην δὲ χάριν δὲν δίδωσιν εἰς τὸ πρόσωπον οὗτινος κανονίζει τὴν συμμετρίαν καὶ καθιστᾷ τοσοῦτον ὡραῖον, ὥστε νὰ παριστᾷ τὴν ἰδέαν τοῦ ὡραίου ἐζωγραφημένην πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν· ἡ ὄσφρησις καὶ αἱ δύο προηγηθεῖσαι αἰσθήσεις τοσαύτην ἔχουσι τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὴν ψυχήν, ὥστε δύναταί τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἐγένοντο μᾶλλον δι' αὐτὴν ἢ διὰ τὸ σῶμα· διότι ἡ τελειότης αὐτῶν καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ὀργάνων αὐτῶν ἔχουσιν ὑψηλότερον σκοπὸν τοῦ φαινομένου· ἐτάχθησαν νὰ ὑπηρετῶσι μᾶλλον τὴν ψυχὴν ἢ τὸ σῶμα.

Τοιαύτη ἡ αἴσθησις τῆς ὀσφρήσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἤδη ἐξετάσωμεν καὶ τὴν αἴσθησιν τῆς ὀσφρήσεως τοῦ ζώου, καὶ ἴδωμεν ὁποία τις εἶναι αὕτη.

Καὶ τὰ ζῶα ὡς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχουσι τὴν αἴσθησιν τῆς ὀσφρήσεως· τινὰ μάλιστα τούτων ἔχουσι τὴν δύναμιν αὐτῆς

ὀξυτέραν ἢ ὁ ἄνθρωπος. Ὁ κύων ἀνακαλύπτει τὰ ἴχνη τοῦ ἰδίου δεσπότου ἐν τῷ δάσει, καὶ τὰ ἴχνη τοῦ λαγωοῦ καὶ λοιπῶν ζώων καὶ πτηνῶν· ἡ ὀρεινὴ αἴξ προαισθάνεται διὰ τῆς ὀσφρήσεως τὸν ἀπ' αὐτῆς πολλὰς λεύγας ἀπέχοντα κυνηγὸν καὶ τοὺς λοιποὺς ἐχθρούς της· τὸ τοιοῦτον παρατηρεῖται καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ζῶα· οἱ ἰχνεύμονες ἔχουσιν ὀξυτάτην ὄσφρησιν. Τὰ πτηνά, μάλιστα τὰ σαρκοφάγα, ἔχουσιν ἐπίσης λεπτοτάτην ὄσφρησιν· ἐξ ἀποστάσεως πολλῶν μιλλίων ὀσφραίνονται τὴν ἰδιάζουσαν αὐτοῖς τροφήν· ἡ παροιμία ὅπου τὸ πτῶμα, ἐκεῖ οἱ ἀετοὶ φανεροῖ τὴν τεραστίαν τῶν πτηνῶν τούτων ὄσφρησιν. Ὁ ὄφις φαίνεται ὅτι ἔχει ὀξεῖαν τὴν ὄσφρησιν, διότι δύναται νὰ εὕρῃ τὸ πτῶμα τοῦ θανατωθέντος ζεύγους του διατρέχων μακρυνὰς ἀποστάσεις, ἐὰν τὸ πτῶμά του ἐσύρετο εἰς τὴν γῆν. Ἡ ἰσχὺς τῆς ὀσφρήσεως ἐμφανίζεται καὶ εἰς πλεῖστα γένη καὶ εἴδη ἐντόμων· γνωστὴ εἶναι ἡ ὄσφρησις τῶν μυιῶν, τῆς τε κοινῆς καὶ τῆς κρεωφίλου, αἵτινες ἐκ μακρυνῶν ἀποστάσεων ἀντιλαμβάνονται τὴν ἰδιάζουσαν ἑκάστῃ ὀσμήν· τεραστίαν ὄσφρησιν ἔχουσιν οἱ μύρμηκες καὶ αἱ μέλισσαι καὶ αἱ σφῆκες καὶ πλεῖστα ἕτερα ἔντομα, ἅτινα ἐκ τῆς ὀσμῆς διακρίνουσι τοὺς καρποὺς καὶ τὰ φύλλα τὰ προωρισμένα αὐτοῖς πρὸς τροφήν. Ὁ μύρμηξ ἐκ τοῦ βάθους τοῦ λαβυρίνθου αὐτοῦ λαμβάνει διὰ τῆς ὀσφρήσεως αἴσθησιν τῆς ὀσμῆς τῆς ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀνθίσαντος ἐρινοῦ ἀναδιδομένης καὶ ἀναρριχᾶται ἐπὶ τῶν κλώνων τῆς συκῆς, ἵνα προσεγγίσῃ τῇ ὀπῇ τοῦ μυροβόλου ὀλίνθου. Ὄσφρησιν φαίνονται ἔχοντες καὶ οἱ ἰχθῦς, τινὲς μάλιστα καὶ ἰσχυράν, διότι ὀσφραίνονται τὰς ὑπὸ τῶν ἁλιέων ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἐπιπασσομένας οὐσίας ἀπὸ μακρυνῶν ἀποστάσεων. Ὀσφρήσεως ἰσχυρᾶς δὲν στεροῦνται οὔτε τὰ ἀσπόνδυλα ζῶα, τὰ μαλάκια, ἀρθρωτά, καὶ ἀκτινωτὰ ἅτινα καί τοι φαίνονται ἐστερημένα εἰδικοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου, ἐν τούτοις τινὰ τούτων φαίνονται ἐκ τῶν παρατηρήσεων ὅτι ἔχουσι λίαν ἀνεπτυγμένην ὄσφρησιν· ἀλλὰ δεῦτε ἐξετάσωμεν ἂν ἡ ὄσφρησις τῶν ζώων ἔχῃ καὶ αὕτη τὸν

πνευματικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἐκ τῶν γενομένων παρατηρήσεων φαίνεται, ὅτι ἡ αἴσθησις τῆς ὀσφρήσεως τῶν ζώων εἶναι ὅλως ὑλικὴ καὶ ὄργανον ἀναγκαῖον εἰς τὴν διατροφὴν τῶν ζώων καὶ σωτηρίαν των· διότι διὰ τῆς ὀσφρήσεως ἀνευρίσκουσι τὰς τροφάς· διὰ τῆς ὀσφρήσεως διακρίνουσιν αὐτάς· διὰ τῆς ὀσφρήσεως ἀποφεύγουσι τοὺς ἐχθρούς· διὰ τῆς ὀσφρήσεως διαγινώσκουσι τὰ πρὸς διαιώνισιν τοῦ γένους καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ὀσφρήσεως συντηροῦνται, ἀναπτύσσονται καὶ διαιωνίζονται. Ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας πρὸς εἰδικάς τινας ὀσμὰς ὀξύτητος τῆς ὀσφρήσεως τῶν διαφόρων ζώων φαίνεται ὁ εἰδικὸς σκοπὸς αὐτῆς, ἐκ δὲ τῆς χαρακτηριστικῆς ἀδιαφορίας πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς εὐώδεις ἢ δυσώδεις οὐσίας φαίνεται ὁ ὑλικός τῆς αἰσθήσεως προορισμός. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ κύων, ἐν ᾧ ἀνευρίσκει τὰ ἴχνη τοῦ θηράματός του καὶ τὰ ἴχνη τοῦ κυρίου του διὰ τῆς λεπτῆς ὀσφρήσεώς του, οὐδὲ μίαν ἀνευρίσκει τέρψιν ἢ εὐωδίαν εἰς τὰ μᾶλλον μυροβόλα ἄνθη· διέρχεται διὰ λειμώνων μυροβόλων, ὧν ἡ εὐωδία πλημμυρεῖ τοὺς ἀέρας καὶ ὅμως οὐδεμία γεννᾶται ἐν αὐτῷ ἐντύπωσις· εὐωδία καὶ δυσωδία οὐδὲ μίαν ἐμποιοῦσιν ἐντύπωσιν· ἔχει εἰδικὴν καὶ μονομερῆ ὄσφρησιν, καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸ ἔνστιγμά του· οἷον τὸ ἔνστιγμα, τοιαύτη καὶ ἡ ὄσφρησις· ἡ ὄσφρησις δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ αἰσθητὸν ὄργανον τοῦ ἐνστίγματος· διατί ἡ κρεώφιλος μυῖα λαμβάνει τὴν ὀσμὴν τοῦ κρέατος; διὰ νὰ διαιωνίσῃ τὸ εἶδός της· διατί ἐναποθέτουσι τὰ ὠά των τὰ διάφορα ἔντομα ἐπὶ τὰ αὐτὰ πάντοτε ἐδάφη; διότι ἡ ὄσφρησις ὁδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ἐνστίγματος διακρίνει αὐτά· μὴ ὁ μύρμηξ ἀναβαίνῃ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἐρινοῦ, ἵνα ἀναπνεύσῃ τὴν εὐωδιαν ἐγγύτερον; πάντως οὐχί, ἀλλ᾽ ἵνα συλλάβῃ τὴν λείαν του, ἐξερχομένην ἐκ τῆς ὀπῆς τοῦ σύκου· ὁδηγεῖ δὲ τὸ ἔνστιγμα τὴν ὄσφρησιν. Ὅτι ἡ ὄσφρησις τοῦ ζώου εἶναι ὅλως ὑλικὴ καὶ ἐνστιγματική, τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν ζώων ἐν γένει. Οἱ μυκτῆρες τῶν ἰχθύων οὐχὶ πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, ἀλλὰ πρὸς τὸν φάρυγγα συγκοι-

νωνοῦσι, διότι τίνος ἑτέρου θὰ ἐδέοντο ἢ τῆς τροφῆς; πολλὰ ζῶα καὶ πτηνὰ καὶ ἔντομα μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς ἐνεργοῦσι καὶ ταχύτητος ἐκ τῆς ὠθούσης ὀσμῆς, ὥστε οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη μένει ὑπόνοια ὅτι οὐχὶ μετὰ κρίσεως προβαίνουσιν· ἡ εἰδικότης πρός τινας ὡς καὶ ἡ ἀνεπιτηδειότης πρὸς ἑτέρας ὀσμὰς εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὅλως ὑλικῆς λειτουργίας τῆς αἰσθήσεως ταύτης.

Ἐκ τῆς ὅλης ἐρεύνης ἐξάγομεν τὸ θετικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡ ὄσφρησις τῶν ζώων εἶναι ὄργανον τῆς ἐνστίκτου ὁρμῆς τοῦ ζώου, εἶναι ὑλικὴ αἴσθησις, ὅτι οὐδὲ μίαν σχέσιν ἢ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ πνεῦμα, ὅτι εἶναι ἀτελὴς καὶ μερική. Πόσον διάφορος εἶναι ἡ ὄσφρησις τοῦ ἀνθρώπου! ὁποία τελειότης καὶ ὁποία ἁρμονία συνδέει αὐτὴν πρὸς τὴν ψυχήν! οἷος ὁ προορισμὸς αὐτῆς! πόσον δὲ ἐπιχαρίτως καὶ τὸ ὄργανον αὐτῆς ἐτοποθετήθη! Ἡ διαφορὰ τῆς αἰσθήσεως τῆς ὀσφρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς τοῦ ζώου εἶναι τοιαύτη καὶ τοσαύτη, οἵα καὶ ὅση εἶναι ἡ διακρίνουσα τὸν ἄνθρωπον περιωπὴ καὶ ὁ ἰδιαίτερος αὐτοῦ προορισμός.

Μεταβῶμεν ἤδη εἰς τὴν ἔρευναν τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀκοῆς.

ΑΙΣΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΚΟΗΣ

Ἡ ἀκοὴ εἶναι ἡ τετάρτη αἴσθησις δι᾽ ἧς ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει αἴσθησιν τῆς ὑπάρξεως ἑτέρου θαυμασίου ἔργου τῆς δημιουργίας· δι᾽ αὐτῆς εἰσάγεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ βασίλειον τῶν Μουσῶν, εἰς τὸν κόσμον τῶν χαρίτων, εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἀοράτου δημιουργίας, εἰς τὰ ἄδυτα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ἀκοὴ εἶναι αἴσθησις διαπλαστική, διαμορφωτική, καὶ ὑψωτική· δι᾽ αὐτῆς διαπλάσσεται ἡ καρδία του, δι᾽ αὐτῆς ἐπιδείκνυται ὂν λογικὸν καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ περιωπήν· δι᾽ αὐτῆς διακρίνει τοὺς διὰ τῆς διακυμάνσεως τοῦ ἀέρος παραγομένους παντοίους ἤχους· διακρίνει αὐτοὺς εἰς φωνάς, εἰς βροντάς, εἰς ἤχους κτλ. κανονίζει τὸν τόπον καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς ἰδίας φωνῆς καὶ το-

νίζει τὰ ᾄσματά του· δι' αὐτῆς ἐπενόησε τὴν μουσικὴν καὶ τὰ μουσικὰ ὄργανα, καὶ ἐφεῦρε τὴν μελῳδίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν δι' ὧν συγκινεῖ ψυχὴν καὶ καρδίαν καὶ ἐνθουσιάζει τὰ πνεύματα. Ἡ ἀκοὴ τῇ συνεργείᾳ τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου μεταβιβάζει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν φωνὴν τῆς ζώσης φύσεως, ἣν ὁ ὀφθαλμὸς ἀντιλαμβάνεται ἄφωνον· διὰ τῆς ἀκοῆς ἀνυψώθη ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν θεωρητικὸν κόσμον· δι' αὐτῆς καταλιπὼν τὴν γῆν ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανούς, ὅπως ἀκούσῃ τὸν ἀγγελικὸν ὕμνον, καὶ τὴν θείαν ὑμνῳδίαν τὴν ἀποπνευματίζουσαν τὸν ἄνθρωπον· ἡ ἀκοὴ ἐκίνησε τὴν γλῶσσάν του πρὸς ὑμνῳδίαν τοῦ πλαστουργοῦ του, καὶ ἐρρύθμισε τὸ ᾆσμά του, ὅπως ψάλλῃ τὰ κάλλη τῆς δημιουργίας· διὰ τῆς ἀκοῆς ὁ ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει πᾶσαν σωματικὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν σφαῖραν τῶν πνευμάτων.

Ἡ θαυμαστὴ αὕτη ἁρμονία τῆς αἰσθήσεως ταύτης πρὸς τὰ φωνητήρια ὄργανα, καὶ ἡ ὑψίστη αὐτῶν τελειότης εἰς ἣν διὰ τῆς ἐξασκήσεως ἀφικνεῖται, ἡ θαυμαστὴ δεξιότης ἀμφοτέρων πρὸς ἀμοιβαίαν ἱκανοποίησιν, τὰ μεγάλα κατορθώματα τὰ ἐπιτευχθέντα διὰ τῆς κοινῆς συνδρομῆς, καὶ τὰ ἐν γένει ἀποτελέσματα τὰ ἐκ τῆς συνεργείας ἀμφοτέρων, μαρτυροῦσι τὸν ψυχολογικὸν χαρακτῆρα τῆς αἰσθήσεως ταύτης. Ὁ σωματολογικὸς αὐτῆς χαρακτὴρ εἶναι ἐπίσης σπουδαῖος διὰ τὰς ἐκδουλεύσεις, ἃς παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ βίῳ· ἀλλὰ ἡ διακρίνουσα ταύτας διαφορὰ εἶναι τοσαύτη, οἵα ἡ διαφορὰ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

Τὰ ζῷα ἔχουσιν ἐπίσης ἰσχυρὰν τὴν αἴσθησιν ταύτην. Ἀλλ' ὡς αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις μόνον πρὸς τὸ σῶμα τὴν ἀναφορὰν ἔχουσιν καὶ πρὸς τὴν ἔνστικτον τοῦ ζώου ἀρετήν, οὕτω καὶ αὕτη· ἡ λειτουργία αὐτῆς χρησιμεύει εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ζώου, καὶ τὸν προασπισμόν του· ἡ ὁρμέμφυτος καὶ τυπικὴ γλῶσσα τῶν ζώων ἡ εἰς ἀνάρθρους φωνὰς καὶ κραυγὰς περιοριζομένη μαρτυρεῖ περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς αἰσθήσεως ταύτης· διότι ἕκαστον ζῷον τοιαύτης ἔτυχεν ἀκουστικῆς αἰσθήσεως, οἵας ἔλαχεν καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ

σώματος, τῆς διαίτης καὶ τοῦ ἐνστίγματος· διὸ καὶ τοιαύτη ἡ ἀντίληψις, οἵα ἡ φωνή. Ὁποία ἀναρμοστία θὰ ἐπεκράτει, ἐὰν ἡ φωνὴ τοῦ ὄνου ἤχει πρὸς ὦτα ἀνθρώπου; Ὁποία ἐντέλεια, ἐὰν ἡ μὲν ἀκοὴ ἦν αἰσθητικὴ ἁρμονία, ἡ δὲ φωνὴ ἦν ἄκαμπτος; Ἡ ἀξία τῆς ἀκοῆς τοῦ ζώου δηλοῦται ἐκ τῆς μορφῆς τῆς φωνῆς τοῦ ζώου· οἵα ἡ μορφὴ τῆς φωνῆς, τοιαύτη καὶ ἡ τῆς ἀκοῆς αἰσθητική. Τὸν ἀποκλειστικῶς σωματολογικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀκοῆς τῶν ζώων μαρτυρεῖ α'.) ὁ ὡρισμένος τύπος τῶν ἀπηχημάτων τῶν ζώων πρὸς ἔκφρασιν μιᾶς ἀνάγκης, β'.) ὁ κοινὸς τύπος τῆς ἐκφράσεως, καὶ ἡ κοινὴ χρῆσις τῶν αὐτῶν τύπων, καὶ γ'.) ἡ σταθερότης αὐτῶν, καὶ τὸ ἀπ' αἰῶνος ἀπαραχάρακτον· ἐὰν τὸ ζῷον ἠδύνατο νὰ τροποποιήσῃ τὴν φωνήν του, ἐὰν κατώρθου νὰ ποιήσῃ αὐτὴν ἔναρθρον, ἐὰν οἱ τύποι μετεβάλλοντο εἰς ἐκφράσεις, ἐὰν ἡ σταθερότης ἐκάμπτετο, καὶ ὑπέδιδεν εἰς τῆς ἀλλοίωσιν, τότε ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καὶ περὶ τοῦ ψυχολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀκοῆς· ἀλλ' ἤδη οὐχί· διότι τὰ ἀπηχήματα καὶ αἱ φωναὶ τῶν μιᾷ ὁμοταξίᾳ ἀνηκόντων ζώων εἰσὶ πάντοτε αἱ αὐταί· ὁ κοινὸς χαρακτὴρ ὁ ἀείποτε ὁ αὐτός, ὁ ἀπ' αἰώνων ἀναλλοίωτος, μαρτυρεῖ τὴν μονομερῆ καὶ ἔνστικτον μορφὴν τῆς αἰσθήσεως, καὶ τὴν σωματολογικὴν αὐτῆς λειτουργίαν. Διὰ τὴν ἀποκλειστικὴν ταύτην ἐργασίαν τῆς ἀκοῆς τὰ ζῷα θὰ εὑρίσκωνται ἐντὸς τοῦ στενοῦ σωματολογικοῦ κύκλου, καὶ οὐδέποτε θὰ ἐξέλθωσιν αὐτοῦ· οὐδέποτε θὰ ὑψωθῶσιν ὑπεράνω τοῦ ἐφ' οὗ ἵστανται ἐδάφους, ἀλλὰ θὰ μένωσιν ἐν ᾗ εὑρέθησαν θέσει καὶ αἰωνίως ἔσονται στάσιμα.

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν πνευματικότητα τοῦ ζώου ἀποδίδουσι καὶ εἰς τὰ ζῷα ὑψηλὸν αἴσθημα μουσικῆς. Ἐν τῷ συγγράμματι τῷ συγγραφέντι πρὸς ὑποστήριξιν τῆς πνευματικότητος τῶν ζώων. "**L' intelligence chez les animaux**.. ἱστορεῖται ὅτι ὄ ν ο ς τις θελχθεὶς ἐκ τῆς ἁρμονίας τοῦ κλειδοκυμβάλου εἰσῆλθεν ἐν τῇ αἰθούσῃ καὶ ἐξεδήλωσε τὴν ε ὐ α ρ έ σ κ ε ι ά ν του διὰ τῶν φωνῶν του. Ὄντως θαυ-

μαστὸν παράδειγμα τοῦ μουσικοῦ ταλάντου τοῦ ὄνου! ἀλλὰ δυστυχῶς ἡμῖν ἀκατάληπτον· διότι ἐὰν οἱ ἄνθρωποι, καὶ οἱ πεπολιτισμένοι ἔτι, δὲν τέρπονται εἰς τὰς ξένας μουσικάς, ἀλλ' ἕκαστος ἀνευρίσκει τέρψιν ἐν τῇ ἐθνικῇ του μουσικῇ, πῶς ὁ ὄνος κατώρθωσε ν' ἀνεύρῃ ταύτην; ἐὰν ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, ὁ φύσει μουσικός, δεῖται χρόνου, ὅπως ἐξοικειωθῇ πρὸς ξένην μουσικήν, πῶς ὁ ὄνος κατενόησε καὶ τὸ ὕφος αὐτῆς; πῶς τὸ εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον ἀδύνατον ἀπέβη δυνατὸν εἰς τὸν ὄ ν ο ν! ὄντως θαῦμα. Ἡ ἀκοὴ τῶν ζώων, καίτοι μὴ προωρισμένη διὰ ψυχολογικὴν λειτουργίαν δὲν στερεῖται ὅμως παντελῶς καὶ ἀναλόγου πρὸς τὴν ψυχήν του ἀναφορᾶς· τὸ ἐναρμόνιον μέλος τοῦ αὐλοῦ φαίνεται τέρπον τὰ ποίμνια· ἡ λύρα τοῦ Ἀπώλλονος λέγεται, ὅτι ἔτερπε τὰ θηρία, ἡ δὲ τοῦ κορινθίου μουσικοῦ Ἀρίωνος τοὺς δελφῖνας τῆς θαλάσσης. Τὸ φαινόμενον τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀπολαύσεως τῶν ζώων εἶναι ἐπίδρασις τῆς ἁρμονίας τοῦ αὐλοῦ ἢ τῆς λύρας ἐπὶ τῆς ἀκοῆς τοῦ ζώου· εἶναι θωπεία τις τοῦ ὠτὸς διὰ τῆς ρυθμικῆς διακυμάνσεως τοῦ ἀέρος· εἶναι τερπνὸς γαργαλισμὸς τῆς αἰσθήσεως, ὅστις ὅμως ἐγείρει τοπικὸν αἴσθημα ἀνίσχυρον νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὸ εἰς ἄλογον ψυχήν· τὸ τοιοῦτον φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ βρέφη τὰ μήπω ἀποκτήσαντα τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ. Τὰ ᾠδικὰ πτηνὰ φαίνονται ἀντιλαμβανόμενα τοῦ μέλους τοῦ ᾄσματος· διότι διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως ἐκμανθάνουσι καὶ ψάλλουσι τὸ ᾆσμα. Τὸ φαινόμενον τοῦτο μαρτυρεῖ ψυχολογικὸν φαινόμενον τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀκοῆς τῶν πτηνῶν· ἀλλὰ καίτοι τοῦτο ἐπιφαίνεται, ἡ ψυχολογικὴ ὅμως ἔρευνα ὑποβιβάζει μεγάλως τὴν ψυχολογικὴν ἀξίαν τῆς αἰσθήσεως τῶν πτηνῶν· διότι τὸ πτηνὸν ἐκδιδασκόμενον δι' ἐπιμόνου ἐπαναλήψεως στροφάς τινας ᾄσματος, οὐδὲν ἕτερον ἔπραξεν, ἢ ὅτι ἐνστίκτως ἐκ φύσεως ἐδιδάχθη· ᾠδικὸν φύσει τὸ πτηνόν, ἐν τῇ ᾠδῇ αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐπαναλήψεως τοῦ ἀνθρώπου προσέθηκε στροφάς τινας ἐν τῷ ᾄσματί του· τίς δύναται νὰ ἀπο-

δείξῃ, ἢ νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἔλαβε συγχρόνως καὶ συνείδησιν τῆς μελῳδίας τοῦ ᾄσματος; πόσα ἀπαιτοῦνται, ἵνα λάβῃ συνείδησιν τοῦ ποιοῦ τοῦ ἐκδιδαχθέντος μέλους; Τὸ πτηνὸν τέρπεται ἐν τῷ κελαδισμῷ του, ὡς ὁ ὄνος ἐν τῷ ὀγγυθμῷ του καὶ ὁ βάτραχος ἐν τῷ κοασμῷ του, ἀλλ' ἡ τέρψις αὐτῶν δὲν εἶναι αἴσθημα τῆς λογικῆς ψυχῆς τῶν ζώων ἐξωτερικευόμενον καὶ ἐκδηλούμενον διὰ τρόπου μουσικοῦ, διὰ λογικῆς ἐπινοίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀκουστικῆς κανονισθείσης, ἀλλ' ἀντανάκλασις αὐθόρμητος τῆς ἐσωτερικῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τοῦ ζώου· εἶναι ἡ ἀντανάκλασις τῆς ὑγιείας καὶ ἡ ἐξωτερίκευσις τῆς ἐνεργούσης ζωῆς, οἵα ἡ ζωὴ τῶν βρεφῶν· περὶ τοῦ τρόπου τῆς συγκρατήσεως τῶν ᾀσμάτων θὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὸ περὶ μνήμης ζήτημα· τὰ μὴ ᾠδικὰ πτηνὰ οὐδὲν ᾆσμα ἐκμανθάνουν. Ὅτι ἡ ἀκοὴ δὲν ἐδόθη εἰς τὰ ζῷα διὰ ψυχολογικὴν λειτουργίαν μαρτυρεῖ ἡ ποικίλη κατασκευὴ τοῦ ἀκουστικοῦ ὀργάνου καὶ ἡ ποικίλλουσα εἰς τὰ διάφορα ζῷα ἀκουστικὴ αὐτῶν ἐνέργεια καὶ δύναμις· διότι καὶ ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐνέργεια ἐτέθη ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς φωνὰς καὶ κραυγὰς τὰς ἰδιαζούσας πρὸς ἕκαστον ζῷον καὶ πρὸς τὰ φωνητήρια αὐτῶν ὄργανα· ἡ ἀκοὴ ἐπλάσθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ φωνητικὰ ὄργανα· παρατηρεῖται ὅτι τὰ ἐστερημένα φωνῆς, καὶ ἀκοῆς ἐστερήθησαν, εἰς ἕτερα δὲ ἀνάλογος αἰσθητικότης ἐσώθη πρὸς τοὺς ἤχους τῆς φωνῆς των. Ἡ φωνὴ εἶναι τὸ αἴτιον τῆς ἀκοῆς· διὸ οἱ ἰχθῦς ὡς καὶ πάντα τὰ ἀτελειοργάνωτα, τὰ ἐστερημένα φωνῆς, στεροῦνται καὶ ἀκοῆς· ἐν αὐτοῖς δὲν ἀπαντᾷ, οὔτε ἐξωτερικόν, οὔτε μέσον οὖς· ὑφίσταται ἐσωτερικὸν οὖς κατάλληλον μόνον πρὸς ἀντίληψιν τῶν πρὸς συντήρησίν του καὶ σωτηρίαν του ἀναγκαίων· τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ὀστρακόδερμα· εἰς τὰ ἀτελέστερα εἴδη τῶν ζώων δὲν ἀπαντᾷ οὔτε ἴχνος τοῦ ἀκουστικοῦ ὀργάνου, διότι οὐδὲ φωνὴ ἔνεστι· ὁ μονότονος θόρυβος, ὃν παράγουσιν ἔντομά τινα προκύπτει ἐξ ἁπλῆς προστριβῆς τῶν πτερυγίων των, ἢ ἄλλων τινῶν μερῶν τοῦ περιβλήμα-

τος αὐτῶν, διὸ καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ, οὔτε ὡς φωνὴ,
οὔτε ὡς ἔκφρασις ὁ συριγμός. Τῶν ἑρπετῶν ὁ ἀκουστικὸς
πόρος εἶναι κεκλεισμένος· κατάλληλον οὖς διὰ τὸν συριγμὸν
τοῦ ζώου.

Ἐκ τῶν γενομένων παρατηρήσεων ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέ-
ρασμα, ὅτι ἡ αἴσθησις τῆς ἀκοῆς ἀκολουθεῖ τὴν κατασκευὴν
τοῦ σώματος καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν φωνητικῶν ὀργάνων,
ἅτινα πάλιν εἰσὶν ἀνάλογα πρὸς τάς ἀνάγκας τῶν ζώων τῶν
ὑπὸ διαφόρους συνθήκας ἐπὶ γῆς ζώντων καὶ πρὸς τὸ ἔνστιγμα·
διὰ τοῦτο εἴς τινα μὲν ἡ ἀκοὴ εἶνε ὀξυτάτη καὶ ὑπερτέρα
πολὺ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ δέχεσθαι τὰς λεπτοτέρας δια-
κυμάνσεις τοῦ ἀέρος, εἰς ἕτερα ἧττον ὀξεῖα, εἰς ἕτερα ἀμ-
βλύνεται, εἰς ἄλλα ἀποβαίνει μέρος τοῦ γενικοῦ αἰσθητικοῦ,
καὶ τέλος ἐξαλείφεται. Τὸ πόρισμα τοῦτο τῶν παρατηρή-
σεών μας ἀνάγει ἡμᾶς εἰς ἕτερον συμπέρασμα, ὅτι ἡ αἴσθη-
σις τῆς ἀκοῆς εἰς μὲν τὰ ζῶα δὲν ἔχει ψυχολογικὸν χαρα-
κτῆρα, ὅτι αὕτη λειτουργεῖ σκοπιμώτατα εἰς τὴν συντήρησιν,
διαστροφὴν καὶ προασπισμὸν τῶν ζώων, ὅτι ἔχει μερικὸν χαρα-
κτῆρα, ὅτι δὲν ἔχει διαπλαστικὸν καὶ τελειωτικὸν χαρακτῆρα,
καὶ ἐπομένως, ὅτι εἶναι εἰδικὸν μέσον τῆς συντηρήσεως τοῦ
ζώου πρὸς διαιώνισίν του. Τὸ πολύτιμον δῶρον τοῦ λόγου
τὸ ὁποῖον κέκτηται ὁ ἄνθρωπος, μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀξίας
τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀκοῆς του· ἡ τροποποίησις τῶν φωνη-
τικῶν ἤχων ἡ καλουμένη προφορά, ἡ ἐκτελουμένη κυρίως
ἐν τῷ στόματι διὰ ποικίλων καὶ θαυμασίων κινήσεων τῆς
γλώσσης, τῶν σιαγόνων, τῶν παρειῶν καὶ τῶν χειλέων μαρ-
τυροῦσι περὶ τῆς ὑψηλῆς ἀξίας τῆς ἀκοῆς τοῦ ἀνθρώπου,
πρὸς ἣν τὰ φωνητήρια ἔχουσι τὴν ἀναφοράν· τῶν ζώων αἱ
κραυγαί εἰσὶν εὐθεῖαι ἐκπομπαὶ ἤχων τοῦ λάρυγγος καὶ τῶν
βρόγχων. Τοιαύτη τις εἶναι καὶ ἡ ἀξία τῆς ἀκοῆς τοῦ ζώου·
ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ τὴν ὅρασιν.

ΟΡΑΣΙΣ

Ἡ ὅρασις εἶναι ἡ εὐγενεστάτη καὶ τελειοτάτη τῶν ἐξω-
τερικῶν πέντε αἰσθήσεων· αὕτη δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν
διατήρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀλλ᾽ ὑπηρετεῖ πολὺ μᾶλ-
λον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πνευματικοῦ του
βίου. Ἡ ὑφισταμένη διαφορὰ μεταξὺ τῶν πρὸς τὴν ψυχὴν
καὶ τὸ σῶμα παρεχομένων ἐκδουλεύσεων εἶνε τοιαύτη, οἵα ἡ
διαφορὰ τῶν ἀναγκῶν τοῦ πνεύματος τῶν τῆς σαρκός, καὶ
ἡ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ πρα-
κτικοῦ βίου· αἱ ὡραῖαι τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ὀφείλονται
εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Εἰς τὴν ὅρασιν ὀφείλεται ἡ Ἱστορία τῆς
φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου· διὰ τῆς ὁράσεως εἰσάγεται ὁ ἄν-
θρωπος εἰς τὸν κόσμον τοῦ κάλλους, τῆς ὡραιότητος, τῆς
χάριτος, τῆς τάξεως, τῆς ἁρμονίας, τῆς λαμπρότητος, τοῦ
μεγέθους, τοῦ μεγαλείου, τοῦ ὕψους, τῶν θαυμάτων· δια-
τρέχει τὰ ὕψη, τὰς ἀποστάσεις καὶ τὰ διαστήματα καὶ μέ-
νων ἐν τόπῳ ἀκίνητος ἐπισκοπεῖ ὡς ἀπὸ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ
ἐπηρμένου τὸν κόσμον ἅπαντα. Ὁπλίζει αὐτοὺς καὶ εἰσάγε-
ται εἰς τὸν μικροσκοπικὸν καὶ μυστηριώδη κόσμον τῶν ἀφα-
νῶν δημιουργημάτων· καὶ αὖθις δ᾽ ἀνυψούμενος ὑπεράνω τῶν
οὐρανῶν εἰσέρχεται εἰς τοὺς ἀπειροπληθεῖς κόσμους τῶν πε-
λωρίων γιγάντων, τῶν θεμελίων λίθων τῆς ὅλης δημι-
ουργίας, καὶ περιπολεῖ ὡς οὐρανοβάμων πολίτης τὸν ἀό-
ρατον κόσμον. Πόσον ὄντως θαυμαστὸν ἡ ὅρασις; Τίς
χρόνος θὰ ἐπαρκέσῃ ἡμῖν πρὸς σκιαγραφικὴν μόνον περιγρα-
φὴν καὶ ἔκθεσιν τῶν ἀρετῶν τῆς ὁράσεως; φρονῶ ὅτι οὐδείς·
πᾶς ὁ ζητῶν νὰ λάβῃ πεῖραν τῆς ἀληθείας ἂς περιφέρῃ ἅπαξ
κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς του, ἂς εἰσέλθῃ ἅπαξ εἰς ἓν ἐργο-
στάσιον, εἰς μίαν πινακοθήκην, εἰς μίαν βιβλιοθήκην, εἰς
μίαν μόνην πόλιν, εἰς ἓν ἀστεροσκοπεῖον καὶ θέλει ὁμολο-
γήσει τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων μου. Τὴν πολύτιμον ταύτην
αἴσθησιν ὁ θεῖος δημιουργὸς ἐνέθηκεν ἐν πολυτιμοτάτῳ ὀρ-

γάνῳ, τῷ ὀφθαλμῷ, ἀξίῳ ὄντως τοῦ προορισμοῦ του δημιουργήματι. Τὸ θαυμασιώτατον καὶ εὐγενέστατον τοῦτο ὄργανον διὰ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν ἐτέθη ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τοῦ σώματος ὡς ἐπὶ ἀκροπόλεως, ἵνα ἐπισκοπῇ τὰ πάντα. Διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ εὐγένειαν καὶ τρυφερότητα ἡ θεία πρόνοια θαυμασίως τὸ περιεφρούρησεν. Ὁ Γαληνὸς (περὶ χρείας μορ. Λγ. Κ. κεφ. ΣΤ΄) λέγει: «Παν»τοίοις βλεφάροις καὶ βλεφαρίσι καὶ τοῖς πέριξ ὀστοῖς καὶ »τῷ δέρματι· τὰς μὲν βλεφαρίδας οἷον χάρακά τινα τῶν »μικρῶν ἕνεκα προτάξας σωμάτων (ὁ δημιουργὸς) ὡς μὴ »ῥᾳδίως ἐμπίπτειν ἀνεῳγόσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὑπὸ τῶν τρι»χῶν τούτων ἀπειργόμενα, τὰ βλέφαρα δὲ αὐτὰ συμπτυσ»σόμενά τε καὶ κλείοντα τὸν ὀφθαλμὸν εἴ τι τῶν μειζό»νων ἐπεφέρετο· πρὸς δὲ τὴν τῶν ἔτι μειζόνων προσβο»λὴν ἄνωθεν μὲν τὰς ὀφρῦς προὐτάξατο, κάτωθεν δὲ τὰ »μῆλα, κατὰ δὲ τὸν μέγαν κανθὸν τὴν ῥῖνα, κατὰ δὲ τὸν »μικρὸν τὴν τοῦ ζυγώματος ἔκφυσιν. Ὑφ' ὧν ἁπάντων »πρότερον ἐκδεχομένων τὰς προσβολὰς τῶν μειζόνων σωμά»των, αὐτὸς ἐν κύκλῳ τεταγμένος ὁ ὀφθαλμὸς οὐδὲν πάσχει, »προτιμωρούσης οὐ σμικρὸν πρὸς τὴν δυσπάθειαν αὐτῷ καὶ »τῆς τοῦ δέρματος κινήσεως· Πανταχόθεν γὰρ τοῦτο συνα»γόμενον ἔσω σφίγγει τὸν ὀφθαλμὸν εἰς ἐλαχίστην ὡς οἷόν »τε χώραν συνάγειν, αὐτὸ δὲ πολύπτυχον ἐνταῦθα γινόμενον »ἅμα τοῖς βλεφάροις, εἴτι καὶ τὴν τῶν ὀστῶν ὑπερβὰν »κυρτότητα κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἔσω φέροιτο, πρῶτον τοῦτο »τὴν βίαν ἐκδέχεται, καὶ πρῶτον πάσχει, καὶ προκινδυνεύει »καὶ προφθείρεται· δεύτερον δὲ ὑπ' αὐτῷ τὰ βλέφαρα θλάτ»τεταί, καὶ τέμνεται, καὶ ῥήγνυται καὶ παντοίως πάσχει, »καθάπερ τινὰ γέρρα προβεβλημένα τοῦ κερατοειδοῦς».

Ὁ δὲ Σωκράτης πρὸς Ἀριστόδημον (Ξεν. Απομνημ. Κεφ. Δ΄) λέγει:

»Πρὸς τούτοις οὐ δοκεῖ σοι καὶ τόδε προνοίας ἔργον »τὸ, ἐπεὶ ἀσθενής μέν ἐστιν ἡ ὄψις βλεφάροις αὐτὴν «θυρῶσαι, ἅ, ὅταν μὲν αὐτῇ χρῆσθαί τι δέῃ ἀναπετάννυται,

»ἐν δὲ τῷ ὕπνῳ συγκλείεται; Ὡς δ' ἂν μηδ' ἄνεμοι βλά»πτουσιν, ἠθμὸν, βλεφαρίδας ἐμφῦσαι· ὀφρῦσί τε ἀπογεισῶσαι »τὰ ὑπὲρ τῶν ὀμμάτων, ὡς μηδ' ὁ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἱδρὼς »κακουργῇ.»

Καὶ πῶς ἠδύνατο ἡ θεία πρόνοια νὰ μὴ λάβῃ ἰδιαιτέραν τινα πρόνοιαν περὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ προώρισται, ἵνα καὶ τῆς ψυχῆς ἀποβῇ τὸ κάτοπρον; οἱ ὀφθαλμοί εἰσιν τὸ κάτοπτρον τῆς ψυχῆς· ἐν αὐτοῖς εἰκονίζονται πᾶσαι αἱ τῆς ψυχῆς καταστάσεις, ἐν αὐτοῖς ἀντανακλῶνται καὶ ἀνακαλύπτονται πολλάκις οὐ μόνον τὰ συναισθήματα, αἱ ὀρέξεις καὶ τὰ πάθη τῆς καρδίας, ἀλλά καὶ αὐτοὶ οἱ μυστικώτατοι διαλογισμοί· ὁ ψυχολογικὸς χαρακτὴρ τοῦ ὀφθαλμοῦ εἶναι πλέον ἢ προφανὴς, ἡ δὲ διαφορὰ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ζώων, ὧν ὁ προορισμὸς ἀνάλογος πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου πρόδηλος· ἁπλῆ ἐξέτασις τῆς θέσεως τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ζώων πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ· οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ζώων ἐτέθησαν, ἵνα βλέπωσι τὴν γῆν, ἐνῷ οἱ τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα θεῶνται τὸν οὐρανόν· ο ἀετὸς ἔχει ὀξυτάτην ὅρασιν καὶ ἵπταται πολὺ ὑψηλά, ἀλλ' αἱ βλέψεις του ἀντικείμενον ἔχουσι τὰ χθόνια, καὶ τὰ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς κείμενα· οὐδὲν ζῶον ἀτενίζει πρὸς τὸν οὐρανόν· διότι ἡ κεφαλή του δὲν εἶναι πρός τοῦτο πεπλασμένη· οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀνθρώπου διαφέρουσι τῶν τοῦ ζώου, ὅσον διαφέρει ἡ φωτογραφικὴ μηχανὴ τοῦ κατόπτρου· διότι διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις, καὶ ἔχει ἐντυπώσεις μονίμους καὶ διαρκεῖς, ἐν ᾧ τὸ ζῶον ἔχει μόνον κατοπτρισμούς· διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὴν ἰδέαν τοῦ ὡραίου, τῆς τάξεως, τῆς ἁρμονίας κτλ. ἐν ᾧ τὸ ζῶον οὐδεμίαν λαμβάνει αὐτῶν ἰδέαν· δύναται ὁ ἵππος καὶ ὅλα τὰ ποοφάγα ζῶα νὰ καταστρέψουν ἐν μιᾷ στιγμῇ καὶ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ λαμπρότατον καθ' ὅλα ἀνθῶνα ἐν ᾧ ἠδύναντο χάριν τῆς ὡραιότητος καὶ ὅλου ἐκείνου οὐδὲ λαμπροῦ κόσμου καὶ πεινῶντα ἔτι νὰ φεισθῶσι τούτου, ἀλλ' τοῦ μία φροντὶς περὶ κάλλους καὶ ἁρμονίας, καὶ χάριτος·

φροντὶς μόνη ἡ τοῦ στομάχου πλήρωσις· ὢ! πόσον ὁ ὀφθαλμὸς μόνος μαρτυρεῖ τὴν εὐγένειαν καὶ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου! ἐξετάσατε ὅλας τὰς συνομοταξίας τῶν ζώων ἀπὸ τῶν τετραπόδων καὶ τετραχείρων, μέχρι τῶν πετεινῶν καὶ ἑρπετῶν καὶ ἐντόμων καὶ ἰχθύων καὶ μαλακίων καὶ θέλετε πεισθῆ, ὅτι οἱ ὀθφαλμοὶ πάντων οὐδένα ἔχουσιν ἕτερον προορισμὸν ἢ τὴν συντήρησίν των καὶ μιᾷ ἑκάστῃ τοιούτῳ τρόπῳ προσπεφύκασιν οἱ ὀφθαλμοὶ ὡς αὐτῇ πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαῖοι καὶ τοιαύτην τὴν κατασκευὴν ἔσχον οἵαν καὶ τὴν δίαιταν καὶ τοιαύτην τὴν δύναμιν οἷον τὸ ἔνστιγμα τῆς συνομοταξίας. Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀνθρώπου μαρτυρεῖ τὴν πνευματικὴν φύσιν αὐτοῦ, ἐξωτερικεύει τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀποκαλύπτει τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἃς ὡς ἐν εἰκόνι ζωηρῶς ἐξεικονίζει. Τοιοῦτος ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀνθρώπου· ἤδη προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν αἰσθητικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὅπως ἴδωμεν ὀφθαλμοφανῶς τὴν διαχωρίζουσαν τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου διαφοράν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤʹ.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΖΩΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Αἰσθητικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ά.) τὸ Γνωστικόν, ἀφ' οὗ αἱ αἰσθητικαὶ γνώσεις παράγονται. β'.) Τὸ Συναισθητικὸν δι' οὗ μορφοῦται τὸ ἦθος καὶ ἡ θρησκευτικὴ λατρεία· καὶ γ'.) τὸ Ὀρεκτικὸν δι' οὗ γεννῶνται αἱ ἐπιθυμίαι, ἢ αἱ κλίσεις καὶ τὰ ἠθικὰ πάθη, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ

ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη, δι' ὧν ἐκπληροῦται ἐν αὐτῇ ὁ σκοπὸς τῶν κλίσεων.

Αἱ δυνάμεις αὗται ἐπιρρωννύμεναι διὰ τῆς διδασκαλίας ἐξασκοῦσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων, διὰ δὲ τούτων ἐπὶ τῆς φυσιογνωμίας, καὶ τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἡ διδασκαλία ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν πρότυπον ζωϊκῆς ὑπάρξεως. Ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ διδασκαλία ἐνισχύουσι τὰς ψυχικὰς δυνάμεις καὶ ἐξασκοῦσι μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παρόντος κεφαλαίου θέλει ἀποκαλύψει τὸ χάος τὸ διαχωρίζον τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου καὶ θέλει καθορισθῆ ἡ ἀξία ἑκάστου.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΝΩΣΤΙΚΟΥ

§ α'. Περὶ Μνήμης.

Πρῶτον φαινόμενον, ὅπερ ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν αἰσθήσεων τῆς ψυχῆς ἐκπηγάζει, εἶνε ἡ μνήμη· εἶνε δὲ μνήμη ἡ τήρησις τοῦ σημείου τῆς ἐντυπώσεως ἐν τῇ ψυχῇ πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεως.

Ἡ μνήμη ὡς αἰσθητικὴ γνῶσις δύναται νὰ ᾖ κοινὴ καὶ εἰς τὰ ζῶα διὰ τὰς παραγομένας ἐντυπώσεις· ἀλλ' ἡ διακρίνουσα αὐτὰς διαφορὰ εἶνε μεγίστη· διότι ἡ διεγειρομένη ἐντύπωσις πρῶτον στερεῖται τῆς ἐλλόγου περιεργείας, καὶ δεύτερον δὲν ἀναφέρεται εἰς λογικὴν ψυχήν, ἀλλ' ἐναπομένει πάντοτε αἰσθητική· οὔτε ἡ περιέργεια τοῦ κυνός, οὔτε ἡ περιέργεια τῆς γαλῆς, οὔτε ἡ περιέργεια τοῦ πιθήκου, ἐὰν ἐπεκτείνωμεν ἔτι τὸν λόγον, ἔχει ἐλατήριον τὴν πρόσκτησιν γνώσεώς τινος, οὔτε φθάνει εἰς τὴν λογικὴν βαθμίδα, ἀλλ' ἐναπομένουσι μόνον ἐν τῇ ἕξει. Ἑπομένως ἡ μνήμη αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἕξις ἁπλῆ καὶ ἔμφυτος μηδεμίαν ἔχουσα ἀναλογίαν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἀνθρώπου· ἀπόδειξις ὅτι οὔτε γνώσεις ἔχουσιν, οὔτε ἰδέας, ἀλλὰ μόνον

ἕξεις, καὶ ταύτας πολλάκις διὰ τῆς βίας ἢ τῆς ἀνάγκης ἀποκτωμένας· διότι ἐὰν μὴ αἱ ἐντυπώσεις ἀποβῶσι γνώσεις ἐν τῇ συνειδήσει, τότε ὡς ἁπλαῖ πληροφορίαι περιπίπτουσιν εἰς λήθην. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ ζῶα, διότι αἱ ἐντυπώσεις δὲν γίνονται ἀντιλήψεις· μνήμη δὲ εἶναι ἀντίληψις καὶ οὐχὶ ἐντύπωσις.

Οἱ Δαρβινισταὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὰ ζῶα ζωηρὰν μνήμην καὶ ἀνάμνησιν, διότι ὁ κύων μετὰ πολυετῆ ἀπουσίαν ἀναγνωρίζει τὸν κύριόν του, ἡ κάμηλος τὸν ἐχθρόν της, καὶ ὅλα τὰ ζῶα τὰς φωλεάς των, καὶ τοὺς τόπους τῶν διατριβῶν των, τὰ δὲ ᾠδικὰ πτηνὰ ἐπαναλαμβάνουσι τὰ διδαχθέντα αὐτοῖς δι᾽ ὀργάνων μουσικὰ τεμάχια καὶ ὁ κύων ἐνθυμεῖται ὡς ὁ ψιττακὸς νὰ προφέρῃ λέξεις· ἀλλ᾽ ἆρά γε τοῦτο δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἔργον μνήμης; εἶναι ἆρά γε ἀνάμνησις; ἢ βαθεῖα ἐντύπωσις μετὰ κόπου διὰ σμίλης ἐγχαραχθεῖσα ἐν τῇ αἰσθητικῇ ψυχῇ τοῦ ζώου; ἡ μνήμη προϋποθέτει ἀντίληψιν καὶ ἐπίγνωσιν· ἡ δὲ ἀνάμνησις ἄνευ τούτων εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ ἐντύπωσις ὡς παροδικὴ ὑπὸ ζωηροτέρων καὶ ἀλλεπαλλήλων καταληφθεῖσα παραστάσεων περιπίπτει εἰς λήθην. Τὰ ζῶα δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου μνήμην, διότι δὲν ἔχουσι λογικὴν ψυχήν, ὅπως κινῇ τὴν περιέργειαν αὐτῶν ἐκ φιλομαθείας πρὸς πλουτισμὸν γνώσεων· οὐδέποτε τὸ ζῶον θὰ ἐνθυμηθῇ, ὅτι εἶδεν ἢ ὅτι διέμεινεν εἰς πολλοὺς τόπους, ἐὰν μὴ ἐπιστρέψῃ αὖθις πρὸς τὸν ἴδιον τόπον· ἡ ἀνάμνησις αὕτη δὲν εἶναι ἀνάμνησις, ἀλλὰ ἀναπαράστασις τῆς αὐτῆς ἐντυπώσεως ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς. Ὁ κύων ἀναγνωρίζει μετὰ πολυετῆ ἀπουσίαν τὸν κύριόν του, ἀλλὰ τίς οἶδεν ὅτι καθ᾽ ὅλον τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἀνεμιμνήσκετο αὐτοῦ; ὅτι ἐπελάθετο αὐτοῦ εἶναι ἀναμφίβολον, διότι κατέπεσεν βαθμηδὸν ἡ ἐντύπωσις εἰς λήθην ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν παραστάσεων· ἀλλ᾽ ἡ παρουσία του ἀναπαριστᾷ τὴν πρώτην εἰκόνα καὶ ἐκ τῆς ταὐτότητος τῆς διεγερθείσης ἐντυπώσεως ἀναγνωρίζει τὸν κύριόν του, ὡς καὶ ἡ κάμηλος τὸν πλήξαντα αὐτήν·

βεβαίως οὐχ᾽ ἡ ἀδιάλειπτος μνήμη τοῦ ἐξερεθισμοῦ συνετέλεσεν, ἀλλ᾽ ἡ παρουσία τοῦ προσώπου προὐκάλεσε τὸν αὐτὸν ἐξερεθισμὸν κατ᾽ ἀντανάκλασιν, ὡς ἡ ῥάβδος ἡ πλήξασα τὴν γαλῆν εἶναι διηνεκὲς φόβητρον· γαλῆ ἐκτυφλωθεῖσα τὸν ὀφθαλμὸν ὑπὸ ἀλέκτορος, ἅμα τῇ παρουσίᾳ του ἐξηγριοῦτο καὶ ἔφευγεν· αἱ τοιαῦται ἀναμνησεις εἰσὶν αἰσθητικαὶ καὶ τοπικαί, ἄλλως ἔχρῃζον καὶ εἶδος τινὸς μνημονικοῦ τὰ ζῶα, ἀναλόγου πρὸς τὰς ἀνάγκας των, διότι τότε ἡ παντελὴς αὐτοῦ ἔλλειψις θὰ ἐπέφερε τὴν καταστροφήν των· πῶς λόγου χάριν τὰ πτηνὰ ἐν μέσῳ πυκνοτάτου δάσους θὰ ἀνεγνώριζον τὸ δένδρον, ἐνῷ ἡ φωλεά των καὶ μάλιστα τὰ ἀποδημητικὰ πτηνὰ τὰ μεταλλάσσοντα ζώνας καὶ κλίματα; πῶς ἡ θαλασσία χελώνη μετὰ τεσσαράκοντα ἠριθμημένας ἡμέρας θὰ ἐξήρχετο τῆς θαλάσσης καὶ θὰ ἀνεγνώριζε τὴν φωλεάν της μεταξὺ πολυαρίθμων τοιούτων, ὅπως ὁδηγήσῃ τὰ ἐκ τοῦ ᾠοῦ ἐξελθόντα χελωνάρια εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν διατριβήν; αἱ δὲ μέλισσαι θὰ ἐγνώριζον τὴν κυψέλην μεταξὺ πολλῶν τοιούτων ἀδιαλείπτως μετατοπιζομένων ὑπὸ τῶν μελιττουργῶν, καὶ οἱ μύρμηκες τὴν ἑαυτῶν; πῶς ἠρίθμησεν ἡ χελώνη τὰς ἡμέρας; πῶς ἀνεμνήσθη τοῦ χρόνου; πῶς ἐγνώρισε τὴν φωλεάν της; πῶς τὸ ἀρτίως γεννηθὲν πρόβατον, καὶ πλεῖστα ἄλλα ζῶα ἀναγνωρίζουσι τὰς τικούσας αὐτὰ μεταξὺ χιλιάδων; τίς ἡ γνώμη τῶν χαρακτήρων τῶν μητέρων των; οἱ μύρμηκες καὶ αἱ μέλισσαι καὶ πλεῖστα συναγελαστικὰ ζῶα γνωρίζουσι τὰς συντρόφους των· πῶς τοῦτο κατορθοῦσι; τὸ φαινόμενον τοῦτο οὐδὲν ἕτερον μᾶς διδάσκει ἢ ὅτι ἡ θεία πρόνοια ἐπροίκισεν τὰ ζῶα μὲ μνήμην ἔμφυτον ἢ ἔνστικτον, ὡρισμένου κύκλου πρὸς συντήρησίν των, διαιώνισιν τοῦ εἴδους των, καὶ ἀνάλογον ἑκάστῃ συνομοταξίᾳ πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτῆς ἀνάγκας. Ἡ ὑφισταμένη διαφορὰ μεταξὺ τῆς μνήμης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου εἶναι κατά τε τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν διάφορος καὶ οὐδὲ μίαν ἐπιδέχεται σύγκρισιν· ὁποία ἀναλογία δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῶν ἔργων

τῆς μνήμης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου; ἐντελῶς οὐδὲ μία· ὁποία μνήμη δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Μιθριδάτου ὅστις ὡμίλει 22 γλώσσας ἢ διαλέκτους, πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους οἵτινες ἐγνώριζον κατ᾽ ὄνομα ἅπαντας τοὺς συμπολίτας των; τί κοινὸν πρὸς τὴν μνήμην πολλῶν νεωτέρων ὁμιλούντων 10, 20—50 γλώσσας ὡς Μεζοφάντης; (*) ὁποία σχέσις μεταξὺ τῆς μνήμης τοῦ Σκαλιέρου τοῦ ἀποστηθίσαντος τὸν Ὅμηρον εἰς 22 ἡμέρας καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς εἰς 120 ἡμέρας καὶ τῆς μνήμης τοῦ κυνὸς τοῦ διὰ πολυχρονίου διδασκαλίας ἐκμαθόντος λέξεις τινάς; ὁποία ἀναλογία μνήμης μεταξὺ τῆς ἀριθμούσης τὰς ἡμέρας τῆς ἐκκολάψεως τῶν ᾠῶν τῆς χελώνης, καὶ τοῦ Μανζιαρέλη τοῦ διὰ μνήμης μόνης ἐκτελοῦντος μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς;

Ὅθεν ἡ μνήμη ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς σημασίαν εἶναι ἰδιάζον προσὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνος οὗτος μέμνηται καὶ ἀναμιμνήσκεται, καὶ μόνος οὗτος δι᾽ αὐτῆς προάγεται, διδάσκεται καὶ τελειοῦται. Οἱ ἀποδίδοντες ὁμοίαν μνήμην πρὸς τὰ ζῶα ὀφλισκάνουσιν ἀμάθειαν καὶ ἄγνοιαν τῆς ἀληθείας· ἴδωμεν δὲ ἐὰν τὰ ζῶα ἔχουσι προσοχὴν πρός τι· διότι, ἡ μνήμη ἀπαιτεῖ προσοχὴν, ἐξ ἧς ἐνισχύεται ἢ ἀπορρέει.

§ β΄. Περὶ προσοχῆς.

Προσοχὴ εἶναι σκῆψις τοῦ νοὸς πρός τι κινούμενον ὑπὸ τῆς βουλήσεως· ἄνευ προσοχῆς ἄπειρα ἀντικείμενα παρέρχονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν χωρὶς νὰ ἐναπολίπωσιν οὐδὲ

(*) Πολύγλωττος καρδινάλιος, ἔφορος τῆς ἐν Βατικανῷ βιβλιοθήκης καὶ πρώην γραμματεὺς τῆς προπαγάνδας· ἐλάλει 58 γλώσσας ἐπονομασθεὶς βασιλεὺς τῶν γλωσσῶν· καθιέρωσε τὴν 14 Μαρτίου 1849 νέαν ἑορτὴν, καθ᾽ ἣν ἔμελλε νὰ ὑμνῆται ὁ Θεὸς εἰς πάσας τὰς γλώσσας.

μίαν ἐντύπωσιν. Διὰ τῆς προσοχῆς ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἐντύπωσιν εἰκόνος τινός, ἐνσκήπτει τὸν νοῦν του πρὸς ἀντίληψιν ἢ ἐννόησιν, διὰ δὲ τοῦ διασκεπτικοῦ ἐξευρίσκει τὰς ποιότητας ἢ ἰδιότητας αὐτῶν.

Διὰ τῆς προσοχῆς ἐμφαίνεται ἡ δύναμις τῆς διανοίας, κατὰ δὲ τὸν βαθμὸν τῆς ἐξουσίας, ἀγχινοίας καὶ βαθυνοίας ἑκάστου ἡ εὐφυΐα ἀναδείκνυται ἢ Μεγαλοφυΐα ἢ μικρόνοια.

Διὰ τῆς προσοχῆς ἐνεργεία τῶν αἰσθητικῶν δυνάμεων φέρει ὁ ἄνθρωπος τὰς ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων κρίσεις του, συγκρίνει καὶ διακρίνει αὐτὰ ἀπ᾽ ἄλληλα, καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῆς ποιότητος ἢ ἰδιότητος αὐτῶν. Διὰ τῆς προσοχῆς λαμβάνει τὰς ἀκριβεῖς ἢ ἀνακριβεῖς πληροφορίας, καὶ συναισθάνεται, ὅτι ἐγνώρισεν, ἢ ὅτι ἀγνοεῖ ἔτι τι. Διὰ τῆς προσοχῆς ὁ ἄνθρωπος ἐξάγει τὴν ἔννοιαν τῆς μονάδος, ἥτις εἶναι ἡ βάσις τῶν γνώσεων, καὶ κατανοεῖ τὸ ἀδιαχώρητον· δι᾽ αὐτῆς ἐξετάζει ἑαυτὸν, κρίνει τὰς πράξεις του, ἀναγνωρίζει τὴν προσωπικότητα τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς καὶ τίθησι τὰς βάσεις τῆς προόδου του· ἡ προσοχὴ ἀναδεικνύει τὸν ἐπιστήμονα, τὸν καλλιτέχνην, τὸν σοφὸν, τὸν ῥήτορα, τὸν δικαστὴν, τὸν μουσικὸν, τὸν ἠθοποιὸν, τὸν τεχνίτην, καὶ ἐν γένει πάντα ἄνθρωπον· διὰ τῆς προσοχῆς ὁ ἄνθρωπος ἀνάγεται εἰς τὴν ἠθικὴν τελειότητα.

Τὰ ζῶα στεροῦνται προσοχῆς, διότι στεροῦνται βουλήσεως καὶ νοῦ διασκεπτικοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ἀπερίεργα καὶ ἀφιλομαθῆ καὶ ἐστερημένα πάσης ἐξωτερικῆς γνώσεως· ἡ φιλομάθεια καὶ ἡ περιέργεια εἰσὶν ἀναπόσπαστα τῆς διανοίας προσόντα. Ὅθεν τὰ ζῶα ὡς ἐστερημένα προσοχῆς εἰσὶν ἐστερημένα διανοίας καὶ μνήμης· διότι οὐδὲν ἔμαθον ἵνα ἀπομνημονεύσωσιν. Ἡ προσοχὴ ὡς καὶ ἡ μνήμη εἶναι ἰδιάζοντα τοῦ ἀνθρώπου προσόντα, διότι μόνος οὗτος ἔχει καὶ ταμεῖον γνώσεων ὅπερ ὀφείλει νὰ πλουτήσῃ, καὶ αὐτὸς μόνος δεῖται μνήμης καὶ προσοχῆς.

§ γ΄. Περὶ γνώσεως.

Γνῶσις εἶναι ἡ ἀποκτηθεῖσα ἰδέα ἐκ τῆς ἐντυπώσεως, καὶ ἀπόρροια ἀντιλήψεως διὰ τῆς προσοχῆς γινομένη· εἶναι δὲ ἔργον τῆς διανοίας καὶ ἀπόλαυσις ἠθική. Πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεώς τινος, ὀφείλομεν νὰ θελήσωμεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς ἀντικείμενόν τι, νὰ ἀντιληφθῶμεν αὐτό· ἡ δὲ διάνοια νὰ τὸ ἐξετάσῃ καὶ νὰ κατηγορήσῃ αὐτοῦ τὰς ἰδιότητας· ἡ ἐξαχθεῖσα κατηγορία εἶναι ἡ παραμείνασα ἐν τῇ συνειδήσει πληροφορία, ἡ ἰδέα, ἡ γνῶσις, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἐπλούτισε τὸ ταμεῖον τῶν γνώσεών του. Συμβαίνει ἄραγε τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ ζῶον ; μεταβάλλονται αἱ παραστάσεις εἰς γνώσεις ; πλουτίζει καὶ τὸ ζῶον διὰ τῶν παραστάσεων τὸ ταμεῖον τῶν γνώσεών του ;

Δυστυχῶς ὅ,τι εἴπομεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ ζώου· ὅτι αἱ παραστάσεις δὲν μεταβάλλονται εἰς γνώσεις τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἑξῆς· α΄) ἐκ τῆς ἐντελοῦς ἀπροσεξίας του, καὶ τῆς ἐλλείψεως περιεργείας ἕνεκα τῶν ὁποίων διατρέχει ἀδιαφόρως τὰ πλήρη ἀξιοθεάτων καὶ ἀξιοπεριέργων ἀντικειμένων διαστήματα· . β΄.) ἐκ τῆς ἐλλείψεως διασκεπτικοῦ νοῦ, καὶ ἐνδιαθέτου καὶ προφορικοῦ λόγου, ὅπως καθολικεύῃ, κρίνῃ, καὶ συλλογίζεται· καὶ γ΄.) ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου μνήμης· διότι πῶς ἄνευ προσοχῆς ἡ παράστασις θὰ ἐντυπωθῇ ; πῶς δὲ ἄνευ ἐντυπώσεως θὰ ἀντιληφθῇ ; πῶς δὲ ἄνευ ἀντιλήψεως, ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος θὰ ἐξετάσῃ αὐτήν· πῶς δὲ θὰ κατηγορήσῃ αὐτῆς τὰς ἰδιότητας μὴ μιμνησκομένου, ὅπως παραβάλῃ καὶ παραλληλίσῃ αὐτὴν πρὸς ἑτέρας καὶ γνωρίσῃ τὰς διαφορὰς ἢ τὰς σχέσεις πρὸς τὰς προηγουμένας ; Τὸ ζῶον ἄρα παθητικῶς διατελεῖ οὐχὶ ἐνεργητικῶς πρὸς τοὺς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐρεθισμούς· αἱ δὲ παραστάσεις εἶναι ὅλως αἰσθητικαί, αἵτινες, ἐπειδὴ δὲν ἔλαβον βαθεῖαν τὴν ἐντύπωσιν οὐδὲ ἐγένοντο γνώσεις.

διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦ, ὀλίγον μόνον χρόνον παραμείνασαι ὡς παραστάσεις, ἐξέπεσαν εἰς λήθην ἅμα διεδέχθησαν αὐτὰς ἕτεραι· διὸ τὸ ζῶον οὔτε γνώσεις ἔχει, οὔτε δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τοιαύτας, οὔτε νὰ τελειωθῇ δύναται, οὔτε τινα τέχνην δύναται ἐν ἐπιγνώσει νὰ ἐκμάθῃ. Περὶ δὲ ἐπιστήμης ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ θὰ εἴπωμεν.

§ δ΄. Περὶ ἐπιστήμης.

Ἡ Ἐπιστήμη εἶναι δημιούργημα καὶ κτῆμα τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου· οὗτος ὁρμώμενος ἐξ ἐμφύτου περιεργείας πρὸς φιλομάθειαν ἐξετάζει καὶ διερευνᾷ πάντα τὰ ἀντικείμενα τὰ προσπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ καὶ κατηγορήσῃ αὐτῶν τὰς ἰδιότητας. Ἡ πληθὺς καὶ ποικιλία τῶν ἀποκτηθεισῶν γνώσεων ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ διακρίνῃ αὐτὰς εἰς ὁμοειδεῖς καὶ ἑτεροειδεῖς καὶ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τάξιν τινά, ὅπως διὰ τοῦ ἐποπτικοῦ νοῦ λαμβάνῃ εὐκόλως τὴν ἰδέαν τοῦ καθ' ὅλου καὶ καθιστᾷ πλήρεις τὰς γνώσεις αὐτοῦ. Διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης εἰς τάξεις καὶ εἴδη ἐπιτυγχάνεται ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας, ἡ ἐξάσκησις τῆς ὁποίας εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Ἐπιστήμης καὶ ἡ ἀκριβὴς καὶ κανονικὴ γνῶσις τῶν ὄντων ὡς ταῦτα ἔχουσιν. Ἡ Ἐπιστήμη ἄρα ἀνάγεται εἰς τὸ ἐπιστητόν, εἶναι δὲ τοῦτο γενικὸν ἢ μερικόν· ἐπομένως καὶ ἡ Ἐπιστήμη εἶναι γενικὴ ἢ μερική, διότι ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ ἐποπτικοῦ νοῦ δὲν δύναται νὰ κατίδῃ τὰ ἐπὶ μέρους τῶν πολλαπλῶν ἀντικειμένων.

Ὡς ἐκ τῶν αἰσθητικῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἡ Ἐπιστήμη ἀνέκαθεν διῃρέθη εἰς δύο τάξεις εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ εἰς τὸ πρακτικὸν καὶ τὸ μὲν θεωρητικὸν ἀνεβίβασεν αὐτὸν πάντοτε εἰς τὴν οἰκείαν αὐτοῦ θέσιν, τὸ δὲ πρακτικὸν ἐξοκεῖλαν ὑπεβίβασε· διότι αἱ πρακτικαὶ γνώσεις, ὁπόταν δὲν συνδυάζωνται μετὰ τῶν πνευματικῶν δηλ. ἠθικῶν, ἀντιστρατεύονται πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης ἐπαυ-

ξάνουσι τὰς ἀνάγκας του καὶ σύρουσιν εἰς τὸ βάραθρον τῆς ἀπωλείας.

Διὰ τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται εἰς ὕψος δυσθεώρητον· τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μεταρσιοῦται καὶ ἀποβαίνει θεειδές. Ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ ἐμφαίνεται ἡ Μεγαλονοια καὶ ἡ εὐφυία τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς Ἀγχινοίας, τῆς Ὀξυνοίας καὶ Βαθυνοίας ἐμφανιζόμεναι κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀνάγκας ἀναδεικνύουσι τοὺς μαθηματικούς, τοὺς καλλιτέχνας, τοὺς ῥήτορας, τοὺς φιλοσόφους καὶ ἑνὶ λόγῳ τοὺς μεγάλους ἄνδρας· αὕτη ἐξευρίσκει τὰ ἀξιώματα καὶ θεωρήματα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, δι᾽ αὐτῶν ὁ ἱστορικὸς ἀφηγεῖται οὐ ξηρῶς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ᾽ ἀναζητῶν τὰ πρὸς κίνησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος μέσα ἐξευρίσκει τὸν τρόπον, ὅπως ἐπιβάλῃ τὰς ἑαυτοῦ κρίσεις ἐν τῇ τερπνῇ ἀφηγήσει καὶ προφητεύει ἢ ἀποφαίνεται ἀποφθεγματικῶς περὶ τοῦ ἀπωτάτου μέλλοντος· ὅ,τι δὲ συμβαίνει εἰς τὸν ἱστορικόν, τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην. Διὰ τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος καὶ τῶν θείων δώρων τοῦ πνεύματός του ἀναπτύσσει τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἐξέρχεται τοῦ περιωρισμένου κύκλου τῆς γηΐνης σφαίρας, ἀνυψοῦται ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἄπειρον, ὅπως ἐποπτεύσῃ αὐτὸ καὶ ὑποβάλῃ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς του. Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τὸ δημιουργικὸν αὐτοῦ πνεῦμα λαμβάνει σάρκας καὶ ὀστᾶ καὶ ἐνσωματούμενον ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν ποικίλων μεγαλουργημάτων καὶ ἀριστουργημάτων, ἡ θαυμασία αὐτοῦ δεξιότης ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς ἐπιστήμης ἐκτελεῖ θαύματα δι᾽ ἃ ἐπισπᾶται τὸν θαυμασμὸν καὶ προκαλεῖ τὴν ἔκπληξιν. Διὰ τῆς ἐπιστήμης τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀποβαίνει φάρος φωτεινὸς διαφωτίζων τὸν ποντοπόρον ἄνθρωπον ἐν ταῖς θαλασσοπορίαις του πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς γῆς τῆς σωτηρίας, πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας· διὰ τῆς ἐπιστήμης σταθμίζων τοὺς πελωρίους γίγαντας τοῦ Οὐρανοῦ ἀνευρίσκει τὰς ἀποστάσεις καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῆς πυκνότητος καὶ στερεότητος αὐτοῦ, ἀνερευνᾷ τὰ

χθόνια καὶ ὑποχθόνια, ἀνευρίσκει τὰς μυστηριώδεις δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ ἐκμεταλλεύεται αὐτὰς πρὸς ἴδιον ὄφελος. Διὰ τῆς ἐπιστήμης ἐφεῦρε τοὺς νόμους τῆς συντηρήσεως τοῦ σύμπαντος καὶ ἦρε τὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου ἀποκαλύψας τὴν κεκαλυμμένην ἀλήθειαν.

Ὁποία ἤδη σύγκρισις καὶ ἀντιπαραβολὴ δύναται νὰ γείνῃ τῶν ἔργων τῶν ζώων πρὸς τὰ ἐπιστημονικὰ μεγαλουργήματα, πρὸς τὰ θαύματα τῆς Ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου; πόσον ὁ δυστυχὴς ἄνθρωπος πλανᾶται ἐξ ἐπιπολαίου ἐρεύνης! τί κοινὸν μεταξὺ τῶν ἐνστίκτων καὶ ἀϊδίως τῶν αὐτῶν τεχνουργημάτων τῶν ζώων καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρώπου; πῶς πλανᾶται ὁ ἄνθρωπος καὶ μυωπάζει καὶ τυφλώττει καὶ δὲν διακρίνει τὴν διαχωρίζουσαν τὸν ἄνθρωπον τῶν ζώων διαφοράν; πῶς ἄνδρες ἐπιστήμονες ἐπὶ τοσοῦτον παρεξετράπησαν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ὥστε νὰ συνταυτίσωσι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ζῶον! πῶς τὴν μὲν ὁμοιότητα πρὸς τὸ σῶμα εἶδον, τὴν δὲ διαφορὰν τοῦ πνεύματος δὲν ἀντελήφθησαν; τί κοινὸν ἀνθρώπου πρὸς πίθηκον; ἐὰν ὁ λόγος τῆς ὁμοιότητος τῶν σωμάτων προσεγγίζῃ αὐτούς, ὁ λόγος τῆς ἀνομοιότητος τοῦ πνεύματος ἀποχωρίζει αὐτοὺς τοσοῦτον, ὥστε ὁ ὅρος τῆς συγκρίσεως ὅλως ἐξαφανίζεται· μὴ ἡ θεία Πρόνοια ὤφειλε νὰ διαπλάσῃ ἕτερον τύπον ὅλως ἀνόμοιον πρὸς τὸ ζωϊκὸν βασίλειον διὰ τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐμφυσήσῃ τὴν θείαν αὐτοῦ πνοὴν καὶ ἀποβῇ ὁ ἄνθρωπος εἰκὼν Θεοῦ; οὐχὶ ἀγαθέ· διότι τὸ ὕψος τῆς εὐγενείας τοῦ θείου ἐμφυσήματος εἶναι τοιοῦτον, ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀναδείξῃ ὑπέροχον ὂν καὶ ὑπὸ ἀτελεστέραν μορφήν.

§ ε΄. Περὶ Φαντασίας.

Ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς ἡ ἀναπαριστῶσα εἰς τὴν συνείδησιν ἰνδάλματα ἀντικειμένων ὑπαρκτῶν ἢ καὶ ἀνυπάρκτων λέγεται φανταστικὸν ἢ φαντασία.

«Ἡ φαντασία εἶναι δύναμις τῆς Διανοίας τῆς ψυχῆς καὶ

ἑπομένως λογική, καθ᾽ ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὰς αἰσθητικὰς γνώσεις, ἃς συμβιβάζει, ἢ ἀποπειρᾶται νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὸ ἰδανικὸν καὶ τέλειον· διαστέλλεται δὲ εἰς εἰκονικήν, δημιουργικὴν καὶ τελειοποιητικήν· καὶ εἰκονικὴ μὲν λέγεται, ὁπόταν σχηματίζῃ ἀληθῆ εἰκόνα παρελθούσης πράξεως συνῳδὰ τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ νοὸς ἐκ τῆς συσχετήσεως τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ ἐνεστός. Δημιουργικὴ δὲ ὁπόταν ἐκ τῆς μετὰ προσοχῆς ἐπὶ τοῦ παρελθόντος παρατηρήσεως σχηματίζει πρωτότυπόν τινα πορείαν, ἢ δημιουργεῖ πρωτότυπόν τι ἔργον μὴ συνᾷδον μὲν πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλ᾽ ἀποβλέπον πάντοτε πρὸς τὸ τέλειον. Ὅθεν ἡ λειτουργία αὐτῆς ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ παράγῃ νέας ἰδέας, ἢ νέα ἀντικείμενα, ἀλλὰ τελειότερα. Διὰ τοῦτο ἀποβαίνει καὶ τελειοποιητική, ὁπόταν ὡς ἐλευθέρα δημιουργικὴ ἐν τῇ πρὸς τὸ τέλειον αὐτῆς σχέσει κατεργάζεται τὸ τέλειον ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἐνεργείᾳ».

«Ἡ φαντασία συνάπτεται πρὸς τὰς αἰσθητικὰς δυνάμεις καὶ ὁρίζει τὰς ἐνεργείας αὐτῆς ἐν τῇ πράξει καὶ τῇ αἰσθητικῇ ἐνεργείᾳ, ὁπόταν ὅμως ἀναφέρεται μόνον πρὸς τὸ ἰδανικόν, τότε ἀποβαίνει χιμαιρικὴ καὶ μὴ ἐκπληροῦσα τὸν σκοπόν της. Παράγει δὲ τὰς πλαστὰς εἰκόνας καὶ τὰς ὀνειροπολήσεις δι᾽ ὧν πολλάκις οἱ ἀσθενεῖς χαρακτῆρες ἐκτρέπονται εἰς τὸν ρεμβασμὸν καὶ τὴν μονομανίαν· ὅθεν ὀφείλει νὰ βαίνῃ μετὰ κρίσεως. Ἀποτέλεσμα φαντασιώδους ἐνεργείας εἶναι ὁ οἶστρος, ἡ ἔκστασις, ὁ ρεμβασμὸς καὶ ἡ μονομανία. Ἀλλ᾽ ὁ μὲν οἶστρος καὶ ἡ ἔκστασις ἀναφέρονται πρὸς τὸ ἰδανικὸν τέλειον, δι᾽ οὗ πολλάκις μετωχετεύθησαν ἐν τῇ πράξει ἰδέαι καὶ παραγγέλματα διδακτικώτατα συντελέσαντα τὰ μέγιστα εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ δὲ ρεμβασμὸς καὶ ἡ μονομανία ἀναφέρονται εἰς τὰ αἰσθητικὰ φαινόμενα τὰ εἰκονικά, καὶ οὐδέποτε συντελέσαντα εἰς παραγωγὴν τινος χρησίμου, διότι ἀποβαίνουσιν ἀντικείμενα τοῦ ὀρεκτικοῦ καὶ ἑπομένως ὑποβιβάζουσι τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ὑλικὸν καὶ ἐκ βιωτικῶν ἀναγκῶν ἐξαρτώμενον».

Ἡ φαντασία ὡς δύναμις τῆς διανοίας, ὡς δημιουργικὴ ἕλκει ἐκ τοῦ νοός, ὡς εἰκονικὴ δὲ καὶ τελειοποιητικὴ ἐκ τοῦ λόγου. Τὴν πρώτην ἀφετηρίαν πρὸς τὸ δημιουργεῖν λαμβάνει ἐκ τῆς προσοχῆς καὶ ἐρεύνης, τὴν δὲ πρὸς τὸ εἰκονίζειν καὶ συμπληροῦν ἐκ τῆς μνήμης καὶ τῶν γνώσεων. Εἶναι δὲ αἰσθητικὴ ὁπόταν ἀναφέρεται πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν, πνευματική, ὁπόταν ἀναφέρεται εἰς τὴν ποίησιν, καὶ λογικὴ ὁπόταν ἀναφέρεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ρητορικήν. Ἡ φαντασία ἐρχομένη ἐπίκουρος εἰς τὴν τέχνην ἀναδεικνύει τοὺς μεγάλους καλλιτέχνας, συναντιλαμβανομένη δὲ τῇ ἐπιστήμῃ ἀναδεικνύει τοὺς μεγαλουργοὺς καὶ δημιουργοὺς ἐπιστήμονας. Ἡ φαντασία μεταρσιοῦσα τὸν ποιητὴν καὶ μεταφέρουσα εἰς χώρας ἀγνώστους ἃς αὕτη ἐδημιούργησε καὶ διεκόσμησεν, ὑποβάλλει ὡς ἄλλη πυθία εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ τὰ θεῖα ἔπη περικεκοσμημένα μὲ πορφύραν καὶ βύσσον καὶ στίλβοντα ἀπὸ κάλλος οὐράνιον. Ἡ φαντασία ὁδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀναδεικνύει τοὺς μεγάλους φιλοσόφους καὶ τοὺς μεγάλους ρήτορας.

Ὅταν ἡ φαντασία δὲν ὁρμᾶται ἐκ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς ἐρεύνης καὶ δὲν συμπληροῦσι τὰ ἰνδάλματα αὐτῆς ἡ μνήμη καὶ αἱ γνώσεις παριστᾷ τραγελαφικὰς εἰκόνας ὁμοίας πρὸς τὰς ἐμφανιζομένας κατὰ τοὺς μεγάλους πυρεττούς. Ὅθεν ἵνα ἀναπλάσῃ ἡ φαντασία εἰκόνα τινά, ἀπαιτεῖ ἀντιλήψεις, ἔρευναν, μνήμην καὶ γνώσεις.

Ἤδη ἐρωτῶμεν τοὺς ἀποδίδοντας εἰς τὰ ζῶα ζ ω η ρ ὰ ν φ α ν τ α σ ί α ν δι᾽ ἧς ἀναπαρίστανται λειβάδια καὶ κυνηγέσια καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ποῖον εἶδος φαντασίας ἔχουσιν, εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων ἢ ὁμοιάζει τῇ μνήμῃ αὐτῶν; οἰστρηλατεῖ αὐτὰ ἡ φαντασία των ὡς τοὺς ποιητάς, περιπίπτουσιν εἰς ἔκστασιν ὡς ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Σωκράτης καὶ εἰσάγονται εἰς πνευματικὸν κόσμον, ἢ ρεμβάζουσιν ὡς ὁ Λούκουλος ἢ μελαγχολοῦσιν ἐκ μονομανίας ὡς οἱ ἐρωτόληπτοι; ὁποία τις εἶναι ἡ φαντασία των; αἰσθητική, πνευματική, ἢ λογική; διατί δὲ οὐδέποτε οὐδὲν

τῶν ζώων ἔδειξε καλλιτεχνικὰς τάσεις, ἢ ποιητικὴν κλίσιν, ἢ ἔφεσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ; πῶς θὰ βεβαιωθῶμεν, ὅτι τὰ ζῶα ἔχουσι τοιαύτην φαντασίαν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν δὲν ἴδωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης δυνάμεως ; πῶς δὲ θὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι συμβαίνει εἰς τὰ ζῶα, ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον ; πότε προσέσχε τὸ ζῶον τὸν νοῦν πρός τι ; πότε ἔλαβεν ἀντιλήψεις ; πότε ἐξηρεύνησε καὶ διέκρινε τὰ ἀντικείμενα ἀπ' ἄλληλα ; πότε ἀπέκτησε γνώσεις ; πότε ἀνεμνήσθη, ἀφοῦ οὐδὲν ἔμαθεν οὐδέποτε ; πῶς λοιπὸν δύναται νὰ φαντασθῇ ἀφοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον ; Τὰ ζῶα ἴσως ἔχουσιν εἶδός τι φαντασίας αἰσθητικῆς καὶ ἀντανακλαστικῆς, ἀλλὰ ὅμοιον καθ' ὅλα πρὸς τὴν μνήμην των· διότι οὐδέποτε ἔδειξαν σημεῖον ὑπάρξεως φαντασίας. Πῶς εἰς τὰς κατασκευὰς τῶν φωλεῶν των ἅπαντα τὰ ζῶα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τὸν αὐτὸν ἀπαραχάρακτον τηροῦσι κανόνα ; πῶς ἡ φαντασία των δὲν ἐπωφελήθη τὰ ἔργα τῶν ἄλλων καὶ δὲν προσέθηκαν οὐδὲ γραμμὴν εἰς τὸ σχέδιον τὸ προαιώνιον ὑφιστάμενον καὶ ἐκτελούμενον ; δύναταί τις νὰ ἀποδίδῃ πολλὰς ἀρετὰς εἰς τὰ ζῶα, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν ὕπαρξίν των διὰ παραδειγμάτων. Ἡ ὕπαρξις τῆς φαντασίας προϋποθέτει λογικὴν ψυχήν, ἡ δὲ λογικὴ ψυχὴ καὶ σῶμα ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς λογικῆς ψυχῆς. Ἡ ὕπαρξις τῆς φαντασίας εἰς τὰ ἄλογα ζῶα θὰ ἦτο ἀνεφάρμοστος δύναμις καὶ ἐπομένως περιττή. Ὁ δὲ Θεὸς οὐδὲν ἐποίησε περιττόν, πάντα δὲ ἐν σοφίᾳ ἐποίησε. Τὰ ζῶα δὲν ἔχουσι φαντασίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΥ

§ α'. Περὶ βουλήσεως καὶ θελήσεως.

Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύο παρουσιάζονται δυνάμεις ἐκπροσωποῦσαι εἰς τὸ φαινόμενον τὴν ψυχὴν ἡ βούλησις καὶ ἡ θέλησις· εἰσὶ δὲ ἀμφότεραι ἀπόρροια τῆς αὐτογνώσεως τῆς ψυχῆς ἤτοι τοῦ αὐτοσυνειδήτου αὐτῆς. Ἡ βούλησις εἶναι ὑψηλοτέρα ἀρχή, διότι ὁρμᾶται ἔκ τε τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ γινώσκειν, ἐν ᾧ ἡ θέλησις ὁρμᾶται ἐκ μόνου τοῦ νοεῖν. Ἡ διάφορος ἑκάστης ἀρχὴ φέρει ὡς συνέπειαν καὶ διάφορον ἑκάστης τὴν ἀναφοράν, διὰ τοῦτο ἡ μὲν βούλησις ἀναφέρεται εἰς τὸ θυμητικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ἀποβαίνει νομοθετικὴ δύναμις κανονίζουσα τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ψυχῆς συνῳδὰ τῇ νοήσει καὶ τῷ λόγῳ, ἡ δὲ θέλησις ἀναφέρεται εἰς τὸ ὁρμητικὸν τῆς ψυχῆς καὶ συνάπτεται στενότερον πρὸς τὰς ἀψικαρδίας καὶ τὰ αἰσθήματα.

Ἡ θέλησις παρακολουθεῖ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸ ὀρεκτικόν, ἐν ᾧ ἡ βούλησις ἐπιβάλλεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἐπομένως εἰς τὴν θέλησιν καὶ οὕτω παράγει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἀναδεικνύον τὸν ἄνθρωπον ὂν ἠθικὸν καὶ διακρῖνον αὐτὸν τῶν ἀλόγων ζώων. Ἡ βούλησις ἄρα παρακολουθεῖ τὰς λογικὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται εἰς τὴν θέλησιν. Ποσάκις τῷόντι ἐπιβάλλομεν εἰς ἑαυτοὺς στερήσεις καὶ κακουχίας διά τινα σκοπὸν ὑπὸ τῆς βουλήσεως ὑποδεδειγμένον ; ποσάκις ἀνθιστάμεθα πρὸς τὰς φυσικὰς ἡμῶν ἀνάγκας καὶ ἀναβάλλομεν καὶ τὴν πεῖναν καὶ τὴν δίψαν καὶ τὸν ὕπνον, καὶ ἐπιβάλλομεν εἰς ἑαυτοὺς στερήσεις παρὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θελήσεως τῆς ἐπιζητούσης τὴν ἀπόλαυσιν τῶν στερουμέ-

νων ; Ἡ βούλησις ἐν τῳ ἀνθρώπῳ εἶναι ἡ ἄρχουσα καὶ
διευθύνουσα δύναμις, ἡ δὲ θέλησις ἡ ὑπήκουσα καὶ ὑπηρε-
τοῦσα. Ἡ βούλησις ἐπὶ τῆς θελήσεως ἔχει θέσιν οἵαν ἡ
ψυχὴ ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ βούλησις εἶναι ἡ ἐνεργοῦσα
δύναμις τῆς ψυχῆς δι' ἧς αὕτη ἐκπροσωπεῖται ἐν τῇ λογικῇ
αὐτῆς ἐνεργείᾳ. Ὁ βουλόμενος ἐκφράζει τήν λογικὴν ἀπαί-
τησιν τῆς ψυχῆς· τὸ ἐγὼ θέλω κατὰ λόγον, σημαίνει τὴν
βούλησιν τῆς προσωπικότητος ταύτης, ἥτις ἀναβιβάζει τὴν
προσωπικότητα αὐτὴν εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον. Ὁ ἐκφράζων
τὴν θέλησίν του, οὐχὶ κατὰ λόγον, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὁρμὰς
τοῦ ὀρεκτικοῦ, οὗτος δὲν ἐκφράζει τὴν ἀπαίτησιν τῆς ψυ-
χῆς, ἀλλὰ τοῦ σώματος· διὸ καὶ ἡ θέλησίς του δὲν δύνα-
ται νὰ θεωρηθῇ ὡς αἴτησις τῆς προσωπικότητός του, ὡς
μὴ ἐλευθέρως καὶ μετὰ λόγου προσενεχθεῖσα, ἀλλὰ βιασθεῖσα
ὑπὸ τοῦ ὀρεκτικοῦ.

Ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, εἰς οὐδένα ὑλικὸν δεσμὸν ὑ-
ποκειμένη· ἡ θέλησις δύναται νὰ πιεσθῇ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης
καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς αὐτήν· ἡ βούλησις ὅμως οὐδέποτε.
Οἱ ἀρνούμενοι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἠθικὴν ἐλευθερίαν ἀγνοοῦσι
τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ βίον· πρὸς τοὺς
τοιούτους ἡ ἀπάντησις εἶναι δύσκολος ὡς εἶναι δύσκολος ἡ
περιγραφὴ τοῦ ἡλίου εἰς τὸν ἐκ γεννετῆς τυφλόν· ὁ μὴ γνω-
ρίσας τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν πνευματικὸν αὐ-
τοῦ βίον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ τί ἐστι ἠθική ἐλευθερία
καὶ ἐλευθέρα βούλησις τοῦ ἀνθρώπου· θεωροῦσι τὴν βούλησιν
ἀνελευθέραν ὡς ἀλλοιουμένην καὶ μεταβαλλομένην ὑπὸ τῆς
διατροφῆς ἧς παρακολουθεῖ τοὺς νόμους καὶ τὰ ὅρια, ἀλλ'
ἐγνώρισαν ἄρά γε τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ πνευματικοῦ
ἀνθρώπου ; εἶδον ἂν αὕτη μεταβάλλεται διὰ τῆς διατροφῆς;
ἐν τῷ πνευματικῷ ἀνθρώπῳ ἑνοῦται ἡ φωνὴ τοῦ ἐνδιαθέτου
λόγου, ἡ φωνὴ τῆς βουλήσεως μετὰ τοῦ θείου λόγου καὶ
μένει ἐσχεὶ ἀναλλοίωτος· ἀλλ' εἰς αὐτοὺς ταῦτά εἰσιν ἀκα-
τανόητα διὸ καὶ ἀείποτε θὰ ἐμμένουσι συζητοῦντες· ὁ ἄν-
θρωπος ἔχει ἐλευθέραν θέλησιν καὶ εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος.

Ἤδη ἐξετάσωμεν καὶ τό ζῶον· ἔχει καὶ τὸ ζῶον ἠθικὴν
ἐλευθερίαν ; ἔχει ἐλευθέραν βούλησιν ;

Τὰ ζῶα στεροῦνται βουλήσεως ἡ δὲ κίνησις αὐτῶν ἐνερ-
γεῖται κατὰ θέλησιν, ἥτις δὲν ὑπερβαίνει τὴν αἰσθητικὴν ἐ-
νέργειαν τῆς ζωῆς· διὰ τοῦτο αἱ κινήσεις αὐτῶν εἶναι ἔνστι-
κτοι· ὁ ἄνθρωπος ἔχει εἰς ἁπάσας σχεδὸν τὰς περιστάσεις
ἐπίγνωσιν τοῦ τέλους καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν πράξεων, αἵτινες
χρησιμεύουσιν εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ὁρμῆς, ἀλλὰ τὸ ζῶον στε-
ρεῖται ταύτης, διότι ἡ καθ' ὁρμὴν ἐνέργεια ἂν καὶ σκοπι-
μωτάτη δὲν γίνεται ἐν ἐπιγνώσει τοῦ τέλους καὶ τοῦ σκο-
ποῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐνεργείας αὐτῶν, ὡς γινομένη κατὰ
φυσικὴν ἀναγκαιότητα καὶ διὰ μηχανικῆς κινήσεως.

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ βουλητικοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ
τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ζώου καταφαίνεται πλήρης ἐν τῇ ἀνωτέ-
ρᾳ τάξει τοῦ βουλητικοῦ ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ, ἥτις καὶ πνευ-
ματικὴ καλεῖται, διότι ἀντικείμενα αὐτῆς εἶναι αἱ νοητικαὶ
καὶ λογικαὶ ὀρέξεις· ἐν αὐταῖς ἐκδηλοῦται ἡ διάθεσις τοῦ
ἀνθρώπου πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἡ ἔφεσις πρός
ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν
πνευματικῶν του δυνάμεων· ἡ ἐπιθυμία πρὸς μεγαλουργίας
καὶ νέας ἐφευρέσεις, ἡ ἀγάπη πρὸς ὅ,τι πνευματικόν, ἡ
ποίησις καὶ ἡ λατρεία, ἡ ἔφεσις τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ,
τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἐν γένει ἡ κλίσις πρὸς τὰ εὐγενῆ καὶ ὑψη-
λά, ὁ πόθος τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, εἰσὶ πράγματα ὅλως
ἄγνωστα εἰς τὰ ζῶα. Καὶ πῶς ἠδύναντο τὰ ζῶα νὰ ἔχωσι
πνευματικὴν βούλησιν, ἀφοῦ στεροῦνται γνωστικοῦ καὶ δια-
νοίας ἤτοι νοῦ ἐνεργοῦντος, λόγου ἐνδιαθέτου καὶ προφορικοῦ
καὶ σώματος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς βουλήσεως καταλλήλου;
Τὰ ζῶα δὲν ἔχουσι βούλησιν, ἔχουσι μόνον θέλησιν, διότι καὶ
μόνον νόησιν ἔχουσιν· ἴδωμεν δέ, ἐὰν ἔχωσι συνείδησιν καὶ
αὐτοσυνείδησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΥ

§ ά. Περὶ Συνειδήσεως καὶ Αὐτοσυνειδήσεως.

Συνείδησις εἶναι τὸ ἐσώτατον αἰσθητικὸν ἢ ἡ δύναμις δι' ἧς πᾶσα πνευματικὴ ἐνέργεια γίνεται· ἄνευ δηλ. ταύτης οὔτε αἴσθησις ἐκ τῶν αἰσθητηρίων δύναται νὰ λάβῃ χώραν, οὔτε παραβολὴ μερικῶν ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας πρὸς σχηματισμὸν μερικῶν ἐννοιῶν, οὔτε κρίσις, οὔτε ἀνάμνησις, διότι ἡ εἰς τοῦτο ἢ εἰς ἐκεῖνο τὸ αἰσθητήριον ἡμῶν γινομένη ὑπὸ τῆς αὐτῆς φύσεως ἐντύπωσις εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀνύπαρκτόν τι, ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν ἐπιτρέψῃ τὴν ἑαυτῆς προσοχὴν πρὸς τὴν ἐντύπωσιν καὶ δὲν ἀναλάβῃ αὐτὴν εἰς τὴν συνείδησιν· καλεῖται δὲ ἡ μὲν ἐν τῇ συνειδήσει ἀνάληψις τῆς ἐντυπώσεως ἀντίληψις κατ' αἴσθησιν· ἡ δὲ διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως γενομένη ἐν τῇ ψυχῇ εἰκὼν ἔννοια μερικὴ ἢ ἀτομικὴ διακρινομένη τῆς γενικῆς ἐννοίας τῆς ὑπὸ τοῦ διασκεπτικοῦ νοὸς ἐκ μερικῶν ἐννοιῶν παραγομένης· κατὰ πᾶσαν δὲ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν καὶ κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν λαμβάνει ἄμεσον γνῶσιν τὸ ἀντιλαμβανόμενον ὑποκείμενον ἢ ὑποστατὸν ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, λαμβάνει δηλονότι συνείδησιν ἑαυτοῦ ὡς ὄντος διαφόρου τοῦ ἀντικειμένου ἢ ἀνθυποστάτου, καὶ εἶναι διατεθειμένον τὸ ὑποστατὸν νὰ αἰσθάνηται ἑαυτὸ, ὅτι εὑρίσκεται κατά τινα τρόπον, εὐαρέστως δηλ. ἢ δυσαρέστως· κατὰ τὴν ἀντίληψιν λοιπὸν πάσης ἐντυπώσεως, ἢ παντὸς ἐρεθισμοῦ ἐνεργεῖ καὶ ἡ ἐσωτάτη αἴσθησις καὶ συνείδησις.

Ἤδη ἐρωτῶμεν· ἔχει ἆρά γε καὶ τὸ ζῶον αὐτὴν τὴν δύναμιν; γίνονται καὶ εἰς αὐτὸ ὅλαι αὗται αἱ πολύπλοκοι καὶ σπουδαῖαι ἐργασίαι τοῦ πνεύματος; ἀποφαινόμεθα ἀποφατικῶς οὐχί· διότι ἀποδίδοντες τοιαύτην τινὰ ἐργασίαν πνευματικὴν εἰς τὰ ζῶα αἰνιγματωδέστερον καθιστῶμεν τὸ πρόβλημα ἢ ὅτι λύομεν αὐτό· διότι αὕτη ἀπαιτεῖ ἐργασίαν νοὸς διασκεπτικοῦ καὶ τοσαῦτα ἕτερα φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα

πλεονεκτήματα ἅτινα τὰ ζῶα στεροῦνται, διότι τὰ ζῶα δὲν ἔχουσι συνείδησιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ δι' αὐτῆς ἔχει ἄμεσον εἴδησιν τῶν ἑαυτῆς ἐννοιῶν, συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν ἐν χρόνῳ ἀλλοιώσεων αὐτῆς καὶ συνείδησιν τῆς συνειδήσεως ὁ ἄνθρωπος ἔχει αὐτοσυνείδησιν καὶ νοεῖ ὅτι ὑπάρχει. Τὸ ζῶον ὡς στερούμενον ὅλων τούτων στερεῖται τῆς συνειδήσεως καὶ οὐδὲ μίαν ἔχει συνείδησιν αὐτῆς οὐδὲ νοεῖ ὅτι ὑπάρχει.

Διὰ τῆς Αὐτοσυνειδήσεως ἐννοοῦμεν ὅτι εἴμεθα πνευματικὴ ὕπαρξις πεπροικισμένη πνευματικῆς καὶ ποικίλης ἐνεργείας ἣν ὀφείλομεν συνῳδὰ τῷ λόγῳ νὰ διευθύνωμεν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς συνειδήσεως ἡμῶν· διότι ὡς πνευματικὴ ἀρχὴ ἐννοοῦμεν ὅτι αἱ δυνάμεις ἡμῶν εἰσὶ σχετικαὶ καὶ ἑπομένως ὑποκείμεθα εἰς ἀπάτην· ὅπως ἀποφύγωμεν δὲ τὴν ἀπάτην, ἀναφερόμεθα εἰς τὴν κρίσιν τῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς συνειδήσεως ἐννοοῦμεν τὰς ἀρχὰς τῆς ἀρετῆς, οἷον τῆς σωφροσύνης, τῆς φρονήσεως, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀνδρείας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς ἀγάπης, τῆς μεγαλοπρεπείας, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῶν λοιπῶν.

Ἡ συνείδησις ὡς διανοητικὴ καὶ ὡς αἰσθητικὴ ἐνέργεια, κρίνει ἂν πρέπει νὰ γίνῃ ἢ νὰ μὴ γίνῃ τι, ἢ ἂν ἔγινεν ἢ δὲν ἔγινε τι ὡς ἔδει νὰ γίνῃ.

Ἡ Συνείδησις εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἐκπροσωπεῖ τὸ Γνῶθι σαυτὸν, τὴν αὐτογνωσίαν· εἰς δὲ τὴν δευτέραν Κατὰ σαυτὸν ἢ κατὰ λόγον πράττε. Ἐκ τοῦ γνῶθι σαυτὸν πηγάζει πᾶσα ἠθικὴ ἀρχὴ ἧς φρουρὸς ἀποβαίνει ἡ Συνείδησνς. Ὅθεν ἡ συνείδησις δὲν εἶναι συναίσθησις· διότι συναίσθησις ὀνομάζεται ἡ αἰσθητικὴ πληροφορία τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ περὶ τῶν ἔξω ἀντικειμένων, ἑπομένως οὐδεμίαν ἠθικὴν ἀρχὴν ἐκπροσωπεῖ ἢ μόνον τὰς γνώσεις. Ἡ συνείδησις ὅμως ἐκπροσωπεῖ ἠθικὴν ἀρχήν· ὡς τοιαύτη δὲ εἶναι ἁπλῆ, ὅπως καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἁπλοῦν· ἐὰν ἡ Συνείδησις ἐκ τῶν ἕξεων, ἢ τῆς πλάνης, τῆς ψευδοῦς διδασκαλίας καὶ τῶν παθῶν ἐκτρέπεται τῆς ὁδοῦ αὐτῆς ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ

δικαιώματός της δὲν ἕπεται ὅτι εἶναι καλὴ ἢ κακή. Ὁ ἄγριος ὁ τρώγων τὸν ἐχθρόν του ἔχει τὴν Συνείδησιν ἀτάραχον ὡς πράττων κατὰ τὸν νόμον τὸν ἐπικρατοῦντα, ὡς καὶ ὁ εὐρωπαῖος ὁ κατασπαράττων ἐν ταῖς μάχαις τὸν ὅμοιόν του· ὁμοίως καὶ ὁ ἀνθρωποθύτης ὁ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν εἰδώλων θυσιάζων τὸ τέκνον του· διότι φρονεῖ ὅτι ἡ θυσία του εἶναι ἀρεστὴ πρὸς τὸ θεῖον· ὁ δήμιος οὐδένα αἰσθάνεται ἔλεγχον συνειδήσεως ὡς καὶ ὁ δικαστὴς ὁ καταδικάζων τὸν πλησίον του καὶ τὸν ἀδελφόν του εἰς θάνατον, διότι ὁ μὲν πληροῖ τὸν νόμον, ὁ δὲ τὸ καθῆκόν του.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἀνατρέπει τὴν ἰδέαν ἣν ἔχομεν περὶ συνειδήσεως ὅτι αὕτη καθίσταται ὁ κριτὴς καὶ ἐξελεγκτὴς τῶν καλῶν καὶ κακῶν πράξεων ἡμῶν· διότι γινώσκομεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς ἀπάτην, ἡ δὲ συνείδησις παρακολουθεῖ αὐτόν ἐν τῇ ἀπάτῃ· πάντοτε ὅμως ἐνεργεῖ ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς τοῦ καλοῦ, μολονότι δὲν διακρίνει ἢ δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ αὐτὸ ἐνίοτε ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Ὁ παραπέμψας εἰς ᾅδου πύλας κατάδικον δικαστὴς ἐκ σφαλερᾶς κρίσεως δὲν ἔχει κακὴν συνείδησιν· εἰργάσθη κατὰ συνείδησιν, ἀλλ' ἡ πεπλανημένη κρίσις ἀπεπλάνησε καὶ τὴν συνείδησιν αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ὑπάρχει κακὴ ἀλλὰ πεπλανημένη συνείδησις. Ἡ συνείδησις ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἐπικυροῖ ἐν τῇ ἠθικῇ ἐνεργείᾳ τὰς ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως πράξεις. Ὅθεν ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως εἶναι πάντοτε ἀληθὴς κριτὴς καὶ ἐλεγκτὴς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀδιάφορον ἐὰν κρίνῃ πεπλανημένως ἢ οὔ, διὸ καὶ εἶναι ἀείποτε ὁ φύλαξ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου.

Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν συνείδησιν ὡς φύλακα τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ θεωροῦντες αὐτὴν ὡς κίνησιν ἐπιστρέφουσαν εἰς ἑαυτήν, ἢ λειτουργίαν τοῦ ἐγκεφάλου ἀπατῶνται μεγάλως, καὶ ἀγνοοῦσι τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον. Ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος ἔλαβεν τὸν νόμον γραπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὗτος δὲ εἶναι τὸ θεῖον θέλημα πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ ταυτίσῃ τὴν βούλησίν του, καὶ πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς σκέψεις του,

τὰ διανοήματά του τὰς πράξεις του καὶ τὰς ἐνεργείας του· ἡ ἐλαχίστη παρέκκλισις προκαλεῖ διαμαρτυρίαν· ἵνα πληροῖ τις ἀκριβῶς τὸν νόμον, ὀφείλει νὰ ἔχῃ πλήρη γνῶσιν αὐτοῦ, καὶ συνείδησιν τελείαν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ γνῶσιν ἀληθῆ τοῦ νομοθέτου. Ἡ ἔλλειψις τούτων ἀποπλανᾷ ἐξ ἐσφαλμένης κρίσεως τὴν συνείδησιν καὶ γεννᾶται ἡ πεπλανημένη συνείδησις ἐξ ἧς τοσαῦτα τὰ πρὸς τὸν θεῖον νόμον, ἀντιστρατευόμενα. Ἡ Συνείδησις εἶναι μία ἁπλῆ καὶ ἀγαθή, καὶ μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν ὅπως ποδηγετῇ αὐτὸν εἰς τὴν τήρησιν τοῦ θείου νόμου ὅστις τελειοῖ αὐτὸν καὶ ἀναδεικνύει εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωμα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς.

Πόσον εὐγενὴς ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος! πόσον ἡ ἁμαρτία ἐξηχρείωσεν, ἡ δὲ ἀμάθεια ἐταπείνωσεν! ἀλλ' οὐχί! ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη εὐγενής, καὶ θέλει διαμείνει εὐγενής. Τί ἂν ἐξηχρείωθησάν τινες, τί ἀνηγνόησάν τινες τὴν ὑψηλὴν καταγωγήν του; οὐχὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ διαψεύδει αὐτούς; οὐχὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀναιρεῖ αὐτούς· οὐχὶ πᾶσα ἡ κτίσις ἀναγνωρίζει αὐτὸν ὡς ἔξοχον ὄν, καὶ ὑποτάσσεται αὐτῷ; ναὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔξοχον δημιούργημα καὶ οὐδὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς αὐτόν.

Τὴν ἀλήθειαν ταύτην βεβαιοῖ πᾶσα ἡ σωφρονοῦσα μερὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἅπαντες οἱ ἀληθῶς σοφοί· ὁ **M. Fréderic de Rougemont** ἐν τῷ σοφωτάτῳ συγγράμματι αὐτοῦ **«Le peuple primitif, sa religion, son histoire et sa civilisation»** ἰδοὺ τι λέγει περὶ τοῦ ἀνθρώπου «...Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὐγενοῦς καταγωγῆς· οὗτος ἐγεννήθη ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ οὐχὶ ἐντὸς τῶν δασῶν· τὰ ᾄσματα τῶν ἀγγέλων καὶ οὐχὶ αἱ φωναὶ τῶν τίγρεων καὶ τῶν λύκων ἀντήχησαν περὶ τὴν κοιτίδα αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐπαγρύπνει ἐπ' αὐτοῦ πρὶν ἢ ἔτι ἀναγνωρίσῃ αὐτόν· καὶ δὲν εἶναι ποσῶς ἀληθές, ὅτι οὗτος ἐδημιούργησε τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος ἐφευρίσκων πρὸς λατρείαν θεότητά τινα. Ἡ ἀνθρωπότης ἀναχωρεῖ οὐχὶ ἐκ τῆς ἀπιστίας, ἀλλ' ἐκ τῆς πίστεως, οὐχὶ ἐκ τῆς πλάνης, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀληθείας, οὐχὶ ἐκ τῆς ἀγνοίας,

ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως. Τοῦτο εἶναι συκοφαντία, εἶναι ταὐτὸν τῷ γράφειν ψευδῶς καθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τὸ νὰ ἀξιοῖ ἡ ἀνθρωπότης, ὅτι αὐτὴ ὡδήγησεν εἰς τὴν ἑαυτῆς καταγωγὴν τὸν βίον τῶν ἀγρίων καὶ τῶν ἡμετέρων προγόνων. Ἀλλ' ἡ διαφθορὰ τῆς καρδίας ἐπλήρωσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα σκότους ὅπερ ἐπεσκότισε τὸ φῶς τῆς ἀληθείας. Ὁ Θεὸς ὑποδιῃρέθη εἰς πλείστους ψευδεῖς Θεούς· ἡ φύσις ἐθεοποιήθη εἰς ἓν πλῆθος πρωτευουσῶν καὶ δευτερευουσῶν θεοτήτων, αἱ δὲ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν ἀνυψώθησαν εἰς προστατευτικὰ πνεύματα, κτλ. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ ἀλήθεια διαμένει πάντοτε ἡ αὐτὴ καὶ ὑπὲρ ἄνω ὅλων τῶν ἀποπλανήσεων τῆς εἰδωλολατρείας· διότι δὲν ἤθελε ἐπιζήσει διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑφίστατο κατὰ βάθος». Ἕτερός τις φιλόσοφος Χριστιανὸς λέγει· ὁ ἄνθρωπος παρίσταται ὥς τις ἀτομικότης συντεθειμένη ἐκ φύσεως καὶ πνεύματος, ἐξ ἐξωτερικῆς ὑποστάσεως καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς τινος ὑποστάσεως, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας· εἶναι μυστήριον διὰ τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων καὶ ἀντικείμενον βαθείας σκέψεως. Εἶναι ἡ τελειοτέρα μαρτυρία τῆς παντοδυναμίας καὶ πανσοφίας, καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Καθ' ὁλοκληρίαν ἐπικεκαλυμμένον διὰ τοῦ σωματικοῦ περιβλήματος θεᾶται τὸν Θεὸν ὡς ἐξ ἀποστάσεως καὶ εἶναι ἐπίσης βέβαιος περὶ τῆς ὑπάρξεώς του, ὅσον καὶ τὰ οὐράνια πνεύματα, ὁ υἱὸς τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ὁ ἥρως τῆς πίστεως· ἀδύνατος καὶ ἐν τούτοις ἰσχυρὸς, πτωχὸς καὶ ὅμως κάτοχος τοῦ ὑψίστου βασιλείου τῆς θείας εὐνοίας. (1).

Τοιοῦτος ὁ ἄνθρωπος· ὅτι δὲ πάντες οἱ ἄνθρωποί εἰσιν οἱ αὐτοί, ὅτι ἐξ ἑνὸς κορμοῦ πάντες καὶ ἐκ μιᾶς καταγωγῆς, ὅτι αἱ ποικιλίαι εἰσὶ συμβεβηκότα, καὶ παραλλαγαὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ γένους, καὶ ὅτι πάντες ἐξ Ἀδὰμ καταγόμεθα τοῦτο θέλομεν ἀποδείξει ἐν τῷ ἀκολούθῳ μέρει.

1) Pabst, der Mensch und seine Geschichte. Vienne. 1830 p. 50· ἐκ τοῦ συγγράμματος N. Wismant,

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

§ α'. Ὅτι ἐξ ἑνὸς γένους πάντες οἱ ἄνθρωποι.

«Καὶ ἦν πᾶσα ἡ γῆ χεῖλος ἕν, καὶ φωνὴ »μία πᾶσι». (Γένεσις ΙΑ'.)

Περὶ τοῦ ἑνιαίου γένους τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς μιᾶς καταγωγῆς αὐτῶν διδάσκει ἡμᾶς ἡ Ἁγία Γραφή, ἥτις ὁμιλεῖ καὶ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν γλωσσῶν καὶ περὶ τῆς διακρίσεως τῶν φυλῶν. Ἡ μαρτυρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς διὰ πάντα πιστὸν εἶναι μαρτυρία θεόπνευστος καὶ πιστὴ καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀθετοῦντας τὴν πίστιν καὶ τοὺς ἐπιζητοῦντας πανταχοῦ ἐξωτερικὰς μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεις καὶ πειστήρια, ἡ μαρτυρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶνε ἀνεπαρκής. Ὅθεν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀθετούντων τὴν πίστιν πνευμάτων καὶ τῇ ἐπιστήμῃ καὶ γνώσει πειθομένων, θέλομεν ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ ζητήματος ἀνάπτυξιν, ὅπως ἀποδείξωμεν τὸ κῦρος τῆς ἀληθείας τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, καὶ ἄρωμεν πᾶσαν περὶ αὐτῆς ἀμφιβολίαν, αἴροντες τὸ ἔδαφος τῆς πλάνης, ἐφ' οὗ αὗται στηρίζονται.

§ β'. Περὶ τῶν ποικιλιῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει.

Αἱ ποικιλίαι τῶν χρωμάτων, τῶν ἀναστημάτων, τῶν σχημάτων τῆς κατασκευῆς τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ὅλου σώματος, τῶν χαρακτήρων τοῦ προσώπου, τὸ δασὺ καὶ λεῖον τοῦ χρωτός, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ ἠθικὴ μόρφωσις, αἱ θρησκευτικαὶ ἀρχαί, τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, ἡ δίαιτα, αἱ ὁρμαί, αἱ τάσεις, αἱ κλίσεις, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ ἐν γένει ὁ βίος τῶν διαφόρων φυλῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους παρέχουσιν ἀφορμὴν τοῖς λαβοῦσι θέμα μελέτης τὸν ἄνθρωπον, πολλὰς καὶ διαφόρους νὰ ἐξενέγκωσι γνώμας· καὶ ἄλλοι μὲν τῶν φυσιολόγων (**naturalistes**) Γάλλοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν τελοῦντες ἐθεώρησαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὡς ἀποτελοῦν διάφορα ἀνεξάρτητα γένη ἀπ' ἄλληλα. Ὁ Βολταῖρος ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων τῶν ἀποφηναμένων γνώμην περὶ τῆς καθ' ὅλου διακρίσεως τῶν γενῶν. Οὗτος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ (**Histoire de Russie s us-Pierre-le-grand. ch.1**) λέγει· «δεν εἶναι ἢ ἕνας τυφλός, ὅστις θὰ δυνηθῇ νὰ ἀμφιβάλῃ, ὅτι οἱ Λευκοί, οἱ Μαῦροι, οἱ Ἀλβῖνοι, οἱ Ὀτεντότοι, οἱ Σῖναι, καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν εἶναι γένη καθ' ὅλου διακεκριμένα». Ὁ **Desmoulins** ἐπίσης ἐν μιᾷ πραγματείᾳ αὐτοῦ ὑπεστήριξε τὴν ὕπαρξιν ἕνδεκα οἰκογενειῶν ἀνεξαρτήτων ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει. (**Histoire naturelle des races humaines** ἕτερος φισιολόγος ὁ **M. Bory de Saint Vincemt** προχωρεῖ περαιτέρω αὐξάνει τὸν ἀριθμὸν τῶν Οἰκογενειῶν εἰς δεκαπέντε ἀνεξάρτητα ἀπ' ἄλληλα γένη, ἅτινα ὑποδιαιρεῖ ἔτι σημαντικῶς. Οὕτω ἡ Ἀδαμικὴ Οἰκογένεια, ἤτοι οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἀδὰμ συνίσταντο μόνον ἐκ τῆς δευτέρας ὑποδιαιρέσεως ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ εἴδους τοῦ ἀνθρώπου, (**homo arabicus**), ἐν ᾧ οἱ Ἄγγλοι ἀνήκουσιν ἐν τῇ Τευτονικῇ ποικιλίᾳ τοῦ γερμανικοῦ γένους, ὅπερ δὲν ἦτο ἢ τὸ τέταρτον πλάσμα τοῦ γένους **bracata** (βρακάτα) τῆς Ἰαφετικῆς Οἰκογενείας (**homo afeticus**) **Dict classiq d'istoire naturelle tom. VII Paris 1825 p. 293 et 487**). Ὁ ἄνθρωπος Ἰαφετικὸς δὲν εἶναι καὶ οὗτος ἢ μία ὑποδιαίρεσις (**les trique**) ἡ γενεὰ μὲ κόμην κοντήν.

Ὁ **Virey** ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν Σχολήν, ἀλλὰ τὰ ἔργα του διεγείρουσιν ἀγανάκτησιν διὰ τὸν ἐλαφρὸν καὶ κοῦφον τρόπον, δι' οὗ συζητεῖ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου μέχρι τοῦ ἑτέρου τὰ λεπτότατα σημεῖα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Δὲν ἀρκεῖται νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς αἰθίοπας μίαν ἀρχὴν διάφορον τῆς τῶν Εὐρωπαίων, προχωρεῖ εἰς τὰ πρόσω, προβαίνει μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ ὑποθέσῃ μίαν βεβαίαν ἀδελφότητα μεταξὺ τῶν Ὀτεντότων καὶ τῶν **Babuins** κυνοκεφάλων πιθήκων (**op. cit tom 11. p 157**). Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὁ **Lamarck**, προχωρεῖ τολμηρότερον, ἀξιοῖ δὲ νὰ ἀποδείξῃ τὰ ἴχνη τῆς προαγωγῆς τῆς φύσεως, ἥτις προαχθεῖσα ἐν προγενεστέροις χρόνοις παρήγαγε διὰ θαυμασίας ἐξελίξεως μίαν τάξιν ἐκ μιᾶς ἑτέρας προγενεστέρας· ζητεῖ δὲ νὰ καταστήσῃ μίαν ἄλυσον βαθμιαίαν οὐχὶ διὰ κρίκων συγχρόνων, ἀλλὰ διαδοχικῶν, καὶ οὕτω νὰ παραγάγῃ ἐπὶ τέλους τὸ ἀνθρώπινον εἶδος διὰ μιᾶς μεταμορφώσεως ἀντιστρόφου πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ οὐχ ἧττον θαυμασιωτέρας ἐκείνης τῆς ἀναγινωσκομένης εἰς τὰς διηγήσεις τῶν μύθων.

Οἱ δύο τόμοι τοῦ συγγράμματός του **Philosophie Zoologique** εἰσι καθ' ὁλοκληρίαν προωρισμένοι πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐξευτελιστικῆς ταύτης θεωρίας. Ὁ πρῶτος ὅπως ἀποδείξῃ πῶς ὁ σωματικὸς ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπέστη μίαν τροποποίησιν ἐκ τυχαίας περιστάσεως καίτοι φυσικήν, ἐκ τοῦ πιθήκου, ὁ δε δεύτερος ὅπως ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ προνόμια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, δὲν εἶναι ἢ ἔκτασις τῆς δυνάμεως, ἧς κέκτηνται καὶ τὰ ζῶα διάφορον κατὰ ποσὸν διὰ τὴν δύναμιν τῆς κρίσεως. Μετὰ τὰς ἀσθενεῖς καὶ κακῶς τεθείσας βάσεις ὁ **Lamarck** ἰδιοποιεῖται τὸ δικαίωμα νὰ εἴπῃ, ὅτι, ἐπειδὴ ὁρῶμεν ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσαν βαθμιαίαν αὔξησιν τῶν ὀργανικῶν ὄντων, ἀνάγκη νὰ ἔσχον ὡσαύτως μίαν διαδοχικὴν ἐξέλιξιν διὰ τῆς ὁποίας τὰ ζῶα μιᾶς τάξεως ἠδυνήθησαν νὰ ὑ-

ψωθῶσιν εἰς μίαν ἄλλην, τοσούτῳ πλέον, ὥστε ἓν ζῶον οἷον δήποτε, βιασθὲν ἐκ τῶν ἀναγκῶν εἰς νέας καὶ ἰδιωτικὰς συνηθείας νὰ ἀποκτᾷ διὰ τῆς ἕξεως τὴν τροποποίησιν τοῦ ὀργανισμοῦ ἀναγκαίαν πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ἓν πτηνὸν ἠναγκασμένον ἐκ τῶν ἀναγκῶν του νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ὕδατα νὰ πλεύσῃ, ἢ νὰ περιπατήσῃ μόνον εἰς τὰ ἀβαθῆ ὕδατα, καὶ τὰ ἔκγονα αὐτοῦ ποιοῦσι τὸ αὐτό, ἐν τῇ παρόδῳ πολλῶν γενεῶν ἡ γενομένη προσπάθεια, ἣν καταβάλλει νὰ ἐκτείνῃ τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν του, συντελεῖ εἰς τὴν αὔξησιν μεμβράνης τινός, καὶ ἰδοὺ προῆλθεν ἓν πτηνὸν ὑδρόβιον καθ' ὅλους τοὺς κανόνας. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης ὠθούμενον εἰς βαθύτερα ὕδατα ἀποκτᾷ μακρυτέρας τὰς κνήμας, ὡς ὁ γέρανος καὶ ὁ φοινικόπτερος. Αἱ δύο αὗται πράξεις συνηνωμέναι μετὰ νέων ἀναγκῶν, καὶ ἡ τάσις τῆς φύσεως πρὸς ἱκανοποίησιν συνέδραμον ὅπως προέλθῃ ὁ ἄ ν θ ρ ω π ο ς ἐ κ τ ο ῦ π ι θ ή κ ο υ.

Μία γενεὰ πιθανῶς ὁ πίθηκος τῆς Ἀγκόλας τῆς δυτικῆς καὶ μεσημβρινῆς Ἀφρικῆς διά τινας λόγους τῶν ὁποίων δὲν διετήρησε τὴν μνήμην ἀπώλεσε τὴν ἕξιν τοῦ ἀναρριχᾶσθαι ἐπὶ τῶν δένδρων καὶ νὰ συλλαμβάνῃ διὰ τῶν κάτω χειρῶν ὡς καὶ διὰ τῶν ἄνω. Μετὰ πάροδόν τινων γενεῶν καθ' ἃς περιεπάτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αἱ κάτω χεῖρες οὕτως ἐτροποποιήθησαν εἰς σχῆμα καταλληλότερον διὰ τὴν νέαν ἕξιν καὶ οἱ πόδες ἐπαρουσιάσθησαν, καὶ δι' αὐτῶν τὰ ζῶα ἀπέκτησαν βαθμηδὸν τῆς συνήθειαν νὰ βαδίζωσιν ὀρθῶς. Δὲν ἔσχον πλέον ἐπὶ πολὺ ἀνάγκην τῶν σιαγόνων των πρὸς συλλογὴν τῶν καρπῶν, ἢ νὰ μάχωνται πρὸς ἄλληλα· ἠδύνατο νὰ διαθέτῃ πρὸς τοῦτο τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖράς του ὡς ἀπέβησαν αὗται μετὰ τὴν ὀρθοβασίαν· καὶ ἐντεῦθεν βαθμηδὸν τὸ ρύγχος αὐτῶν ἐσμικρύνθη καὶ τὸ πρόσωπον ἐγένετο ὀρθογωνιώτερον. Προχωρῶν ἔτι περαιτέρω λέγει, ὅτι οἱ μορφασμοί του μετεβλήθησαν εἰς χάριεν χαμόγελον, οἱ δὲ βαταρισμοί του εἰς λόγον ἔναρθρον». Ὡσεὶ ὅμως καὶ αὐτὸς πολὺ νὰ ἀμφιβάλλῃ εἰς ὅσα εἶπεν, ἐπιφέρει: «Τοιαῦται θὰ ὦσιν αἱ σκέψεις, ἃς δύναταί

τις νὰ κάμῃ, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν διεκρίνετο τοῦ ζώου, ἢ διὰ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὀργανισμοῦ του, καὶ ἐὰν ἡ ἀρχή του δὲν ἦτο διάφορος τῆς ἀρχῆς τῶν ζώων (ἐν τῷ Β'. τόμῳ **des considerations sur les êtres organisés).**

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ ἄνθρωπος ἐπίσης ἐθεωρήθη πίθηκος τελειοποιηθείς. Αἱ δαρβινικαὶ θεωρίαι ἐφαντάσθησαν ὅτι ἤχθησαν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ζητήματος παραδεχθεῖσαι τὸν τρόπον τῆς ἐξελίξεως.

Διὰ τῶν θεωριῶν τούτων ἕκαστος προσεπάθησε νὰ λύσῃ τὸ προταθὲν πρόβλημα, π ό θ ε ν ὁ ἄ ν θ ρ ω π ο ς, καὶ νὰ δώσῃ τὸν ἀληθῆ λόγον τῆς τοιαύτης ποικιλίας τῆς παρουσιαζομένης ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει. Αἱ θεωρίαι ὅμως αὐτῶν ὡς μὴ ἑδρασμέναι ἐπὶ ὑγιῶν βασεων ἀντὶ νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα κατέστησαν αὐτὸ αἰνιγματωδέστερον· διότι ἠρνήθησαν τὸ κῦρος τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας, ἐθεώρησαν τὸν ἄνθρωπον ὁμοταγῆ πρὸς τὰ ζῶα, διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τοῦ ἑνιαίου γένους του, προήγαγον ὡς μύκητα ἐκ κυττάρων, ἠρνήθησαν τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τῷ ἀπέδωκαν ἀρχὴν εὐτελεστάτην. Ἡ ἀποτυχία αὐτῶν ἔσχε κύριον λόγον τὴν ἄρνησιν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ καταγωγῆς καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ φύσεως τῆς ὅλως ξένης πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὸν κόσμον· ἐν γένει ἄνευ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας ὁ ἄνθρωπος ἔσται πρόβλημα ἄλυτον. Ἡ παραδοχὴ τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶναι ἡ στερρὰ καὶ ἀσφαλὴς βάσις ἐφ' ἧς δέον νὰ στηριχθῇ πᾶς ἐρευνητὴς τοῦ ἀνθρώπου· δέον ἐξ αὐτῆς νὰ ὁρμηθῇ ὅπως ὀρθῶς λύσῃ τὰ διάφορα μέρη τοῦ ζητήματος καὶ γνωρίζῃ τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Καὶ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ δέον πρότερον νὰ προηγηθῇ ἡ πρὸς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν πίστις, ὅπως αὕτη φθάσῃ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας· διότι ἄνευ ταύτης ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἀγνοίας πλανᾶται, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀκολουθεῖ τὰς πλάνας τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀγνοῶν τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον ἀγνοεῖ τὸ ζήτημα, ὅπερ πραγματεύεται· ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐξαχρείωσις καὶ ἡ πνευματικὴ κατάπτωσις καὶ ἀπο-

σκότωσις; δύνανται νὰ ἐξαχρειώσωσι καὶ τὸν ἐξωτερικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐπενέγκωσιν ἐξωτερικὰς ἀλλοιώσεις τοιαύτας, ὥστε τοῖς μὲν ἀγνοοῦσι τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρώπων τούτων νὰ ὦσιν ὅλως ἀνεξήγητοι, τοὺς δὲ ἐπιζητοῦντας τὴν λύσιν ἄνευ τοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως νὰ ἀποπλανῶσι, καὶ νὰ φέρωσιν εἰς συμπεράσματα πόρρω τῆς ἀληθείας ἀπέχοντα. Εἰς τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καταγωγὴν ἤχθησαν μόνον ἐκεῖνοι οἵτινες ἔθηκαν βάσιν μὲν τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ᾠκοδόμησαν δὲ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν· οὗτοι ἀνεῦρον καὶ τοὺς λόγους τῶν ποικιλιῶν καὶ τῶν διαφορῶν, καὶ ἐν γένει πάντα λόγον διακρίνοντα τὰς φυλὰς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς ἀλλήλας· ἄνευ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἱστορίας τὸ ἀνθρωπολογικὸν ζήτημα εἰς μάτην ἐμόχθησαν νὰ λύσωσιν· ἡ συγγένεια τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἐξασκεῖ τοιαύτην ἐπιρροὴν ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τοιαύτας ἀλλοιώσεις ὅλως ἀνεξηγήτους. Ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἀλληλεπιδράσεως καὶ ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τῶν κλιμάτων, ὡς καὶ ἐκ τῆς διαίτης τοῦ πολιτισμοῦ κτλ. γεννῶνται ἅπασαι αἱ ποικιλίαι αἱ διακρίνουσαι τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς φυλάς, ὧν ὁ λόγος τῆς ἀλλοιώσεως καὶ παραλλαγῆς θὰ ἦτο ἄγνωστος, ἐὰν αἱ ἔρευναι περιωρίζοντο εἰς μόνην τὴν σωματολογίαν. Ἡμεῖς ἔχοντες ὑπ᾽ ὄψει τὰς ἐργασίας τῶν ἀνδρῶν τῶν μελετησάντων τὸν ἄνθρωπον ὑπ᾽ ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις, τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, θέλομεν ἀποδείξῃ ὅτι ἅπασαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς ἀνάγονται εἰς ἓν γένος, εἰς ἕνα μόνον κορμόν, καὶ θέλομεν προσαγάγει τὰς πειστικωτέρας μαρτυρίας.

§ γ′. Περὶ τῶν διαφόρων χρωμάτων ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει.

Τὸ μέγα πρόβλημα πρὸς λύσιν εἶναι τίνι τρόπῳ αἱ ποικιλίαι ἀνελίχθησαν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ἐξ ἑνὸς πρωταρχικοῦ χρώματος. Προῆλθον ἔκ τινος βιαίας ἀλλοιώσεως ἐν τοῖς

μέλεσι τῆς μεγάλης ἀνθρωπίνου οἰκογενείας ἐξ ἧς ἐσχηματίσθη ἑτέρα διάφορος τῆς ἀρχικῆς, ἢ ὀφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν μίαν βαθμιαίαν ἀμαύρωσιν κατὰ τοὺς φυσιολόγους ἕνεκα τῆς ὁποίας τινὰ ἔθνη, ἢ οἰκογένειαι μετέβησαν βαθμηδὸν διὰ διαδοχικῶν παραχωρήσεων ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἕτερον; Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς ἐπιστήμης, ὡς λέγει ὁ σοφὸς Καρδινάλιος N. **Wisman**, δὲν μᾶς ἐξουσιοδοτεῖ νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ κύρους ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἑτέρας ὑποθέσεως. Ἀλλ᾽ ἀνεξαρτήτως πρὸς ταύτας ἡ ἐπιστήμη προήχθη ἱκανῶς, ὥστε νὰ μὴ καταλίπῃ λογικῶς τόπον εἰς οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς κοινῆς ἀρχῆς ἑκάστης γενεᾶς. Διότι νομίζω, ὅτι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περιφέροντες τὰ βλέμματά μας ἐφ᾽ ὅλων τῶν σημείων τῆς ἀναπτύξεώς της, ὅτι ἐν αὐτοῖς περικλείονται ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος διὰ τρόπου ἱκανοποιητικοῦ. Ἐξετάσωμεν κατὰ πρῶτον αἱ περιστατικαὶ ἢ τυχαῖαι ἀλλοιώσεις ἢ ὡς ὀνομάζουσιν αὐτὰς αἱ σποραδικαὶ ἀλλοιώσεις δύνανται νὰ ἐξελιχθῶσιν ἐν μιᾷ γενεᾷ τεινούσῃ νὰ παραγάγῃ ἐξ ἑαυτῆς τοὺς χαρακτῆρας ἑτέρας; Δεύτερον, ἂν αὗται αἱ ποικιλίαι δύνανται νὰ ὦσι διαδοχικαί· καὶ τρίτον τὸ κλῖμα, ἡ δίαιτα, ὁ πολιτισμὸς κτλ. δύνανται ἰσχυρῶς νὰ δράσωσιν ἐπὶ τὴν παραγωγὴν ὁμοίων ποικιλιῶν ἢ τοὐλάχιστον νὰ καταστήσωσι σταθεράς, χαρακτηριστικάς, καὶ ἀϊδίους.

Φρονῶ ὅτι ἐν τοῖς ἀνωτέρω περιέχονται ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος, ὅπερ εἶναι: «Αἱ ποικιλίαι τῶν χρωμάτων »ὁποίας σήμερον βλέπομεν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει δύνανται αὗται νὰ ἔλαβον τὴν γένεσίν των ἐξ ἑνὸς κορμοῦ;» Διότι ἐὰν τοῦτο ἀποδειχθῇ θέλομεν ἄρῃ τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρειδόμενοι οἱ ἐπιπόλαιοι ἐρευνηταὶ ἀρνοῦνται τὸ ἑνιαῖον γένος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀρχικὴν ἑνότητα τῶν φυλῶν.

---

§ δ'. Περὶ τῶν σποραδικῶν ἀλλοιώσεων τῶν ἐμφανιζομένων ἔν τινι γενεᾷ καὶ περὶ τῆς διαδοχικῆς μεταβιβάσεως αὐτῶν.

Περὶ τῶν σποραδικῶν ἀλλοιώσεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων παρατηρηθέντων πολλὰ συνεγράφησαν παρά τε τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῶν νεωτέρων. Ἡ μεταλλαγὴ τοῦ χρώματος καὶ τῆς κατασκευῆς τῆς κόμης εἶνε συνήθης καὶ περίεργος ἐν Γουϊνέᾳ κατὰ τὸν Beekman. Ὅλα τὰ πτηνὰ καὶ οἱ κύνες εἰσὶ ἐπίσης μέλαινα ὡς οἱ κάτοικοι. (Voyage to and from Borneo Lond. 1748 p. 1) Οἱ βόες τῆς ἐξοχῆς τῆς Ρώμης εἰσὶν ἀναλλοιώτως λευκόφαιοι· ἐνῷ ἔν τισι διαμερίσμασι τῆς Ἰταλίας τὰ κτήνη εἰσὶν ἐν γένει ἐρυθρά. Οἱ χοῖροι καὶ τὰ πρόβατα τῆς χώρας εἰσὶ σχεδὸν ἅπαντα μέλανα, ἐνῷ ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ λευκὸν εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν χρῶμα. Ἐν Κορσικῇ οἱ ἵπποι, οἱ κύνες καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα ἀποβαίνουσιν εὐαρέστως στικτά. Πλεῖστοι συγγραφεῖς ἀπέδωκαν εἴς τινας ποταμοὺς τὴν ἰδιότητα τοῦ νὰ δίδωσι χρωματισμόν τινα εἰς τὰ κτήνη τὰ βόσκοντα παρὰ τὰς ὄχθας αὐτῶν. Οὕτως ὁ Viteuve σημειοῖ, ὅτι οἱ ποταμοὶ τῆς Βοιωτίας καὶ ὁ Ξάνθος παρὰ τὴν Τροίαν δίδουσιν ἓν χρῶμα κίτρινον εἰς τὰ ποίμνιά των ἐξ οὗ ὁ Ξάνθος καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβε (*). Ὁ M.Stawart Rose ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του περὶ τῆς βορείου Ἰταλίας λέγει εἰσέτι καὶ σήμερον, μία ὁμοία ἰδιότης ἀποδίδεται εἰς τὸν ποταμὸν Rô (*) Ἡ ἰδέα τῶν ἐγχωρίων εἶναι ὅτι ὄχι μόνον τὰ κτήνη τῆς χώρας εἰσὶ λευκὰ διὰ τὸν ποταμὸν (ἵνα δὲ ἀκριβολογήσωμεν ἔχωσι χρῶμα γαλακτερὸν) ἀλλ' ὡσαύτως καὶ οἱ βόες οἱ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐρχόμενοι ἀποκτῶσι τὸ αὐτὸ χρῶμα πίνοντες τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ Rô. Ἡ διήγησις ὑπομιμνήσκει πιθανῶς τὰ λευκὰ ποίμνια τῶν ὄχθων τοῦ ὡραίου ποταμοῦ Clitumnus περὶ οὗ ποιεῖται λόγον ὁ Βιργίλιος ὅ,τι ποιεῖ τὰ ποίμνια καὶ τοὺς βόας λευκούς, ἄξια θύματα ὅπως προσφέρωνται ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατὰ τοὺς θριάμβους εἰς τοὺς βωμοὺς τῶν θεῶν· ἴσως δὲ καὶ ἐντεῦθεν ἐθεοποιήθη.

Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima taurus
Victima, saepe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa Deum duxere triumphos(**)

Ἡ κατασκευὴ τῆς τριχὸς ὑφίσταται ἀνάλογον ἀλλοίωσιν. Εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν νὰ παραγάγωσι ἔριον εἰς τὰς Ἀντίλλας νήσους· διότι τὰ ποίμνια τὰ μεταφερόμενα εἰς αὐτὰς ἀποβάλλουσι τὸ ἔριόν των, καὶ καλύπτονται ὑπὸ τριχῶν (***). Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς ἕτερα θερμὰ κλίματα «Τὰ πρόβατα εἰς Γουϊνέαν, λέγει ὁ Smith, ἔχουσι τόσην μικρὰν ὀ-

(*) Sunt enim Beotiae flumina Cephysus, et Melas, Laicaniae Crathis, Troiae Xanthous, etc. Cum pecora suis temporibus anni parentur ad conceptionem partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum ex eoque quamvis sint alba procreant alliis locis leucopheua, aliis pulla, aliis coracine colore Igitur quoniam in Trojanis proxima flumen armenta rufa, et pecora leucophaea nascuntur ideo in flumen Ilienses Xanthus appelavisse dicuntur». Architect 1. V III c III p. 162, ecit de Levet, Amest,

1649. Ἐν ταῖς σημειώσεσι τοῦ αὐτοῦ χωρίου τοῦ συγγραφέως προστίθεται καὶ ἕτερα φέροντα τὸ αὐθεντικὸν κῦρος τοῦ Πλινίου, τοῦ Θεοφράστου, τοῦ Στράβωνος κλπ. Ὁ Ἀριστοτέλης Historia animalia δίδωσι τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν εἰς τὸ ὄνομα Ξάνθος.

(*) Lettres du nord de l Italie Lond 1809 vol 1 p 23) ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Καρδιναλίου N. Wisman Discours sur les Rapports entre la science et la Religion Rélévée

(**) Virg Georg. 11,146.

(***) Prichard p. 126.

μοιότητα πρὸς τὰ τῆς Εὐρώπης, ὥστε εἰς ἀλλοδαπός, ἐὰν δὲν ἀκούσῃ ταῦτα βελάζοντα δύναται νὰ ἐρωτήσῃ εἰς ποῖον γένος ζώων ἀνήκουσιν, διότι εἰσὶ κεκαλυμμένα δι' ἑνὸς τριχώματος φαιοῦ ἀνοικτοῦ καὶ μέλανος ὁποῖον τὸ τῶν κυνῶν»· οὕτως ὥστε συγγραφεύς τις πλήρης φαντασίας παρετήρησεν ὅτι «ἐνταῦθα ὁ κόσμος φαίνεται ὅτι ἀνετράπη· διότι τὰ πρόβατα ἔχουσι τρίχας οἱ δὲ ἄνθρωποι ἔρια (*)».

Ὅμοιον φαινόμενον παρουσιάζεται εἰς τὰς περὶ τὴν Ἄγγυραν χώρας, ὅπου σχεδὸν πᾶν ζῶον, πρόβατα, αἶγες, λαγωοὶ καὶ γαλαὶ εἰσι κεκαλυμμένα διά τινος μεταξοειδοῦς καὶ μακροῦ μαλλίου τόσον πεφημισμένου ἐν τοῖς χειροτεχνήμασι τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπίσης ἕτερα ζῶα εἰσιν ὑποκείμενα εἰς ταύτας τὰς μεταβολάς, διότι ὁ ἐπίσκοπος Heber μᾶς γνωρίζει ὅτι οἱ κύνες καὶ οἱ ἵπποι ὁδηγηθέντες ἐκ τῶν ἰνδιῶν εἰς τὰ ὄρη ἀμέσως καλύπτονται διὰ μαλλίου ὡς ἡ αἲξ τῶν κλιμάτων ἐκείνων μὲ χνοῶδες ἔριον (**).

Ἐὰν δὲ ἐξετάσωμεν τὸ γενικὴν μορφὴν καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ζώων, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα ὑπόκεινται εἰς μεγαλητέρας ἀλλοιώσεις. Οὐδὲν ζῶον δεικνύει τοῦτο καθαρώτερον τοῦ βοός· διότι ἐπὶ οὐδενὸς ἑτέρου ζώου ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐργασία ἐφήρμοσε τοσούτους τρόπους. Ὁποία ἀντίθεσις δὲν ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ζώων τῶν μακρυκέρων, τῶν βραδέων καὶ ὀγκωδῶν τῶν διερχομένων τῶν ὁδῶν τῆς Ρώμης καὶ τῶν μικροκέρων βοῶν μετὰ μικρᾶς κεφαλῆς καὶ εὐκαμπτων μελῶν οὓς οἱ γαιοκτήμονες ἄγγλοι περὶ πολλοῦ ποιοῦνται; Κατὰ τὸν Bosman «Οἱ εὐρωπαϊκοὶ κύνες ἀλλοιοῦνται τάχιστα εἰς μοναδικόν τινα βαθμόν. Ἐν Γουινέᾳ ἐν Côte-d'or. (πλευρᾷ τοῦ χρυσοῦ). Τὰ ὦτα αὐτῶν ἀποβαίνουσι μακρὰ καὶ εὐθέα ὡς τὰ τῆς ἀλώπεκος πρὸ τὸ χρῶμα τῶν ὁποίων προσκλίνουσιν ἐπίσης. Τοιούτῳ τρόπῳ δε μεταβάλλονται ὥστε ἐντὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν ἀποβαίνουσι λίαν δυσειδεῖς καὶ εἰς τὸ τέλος τοσούτων γενεῶν παύουσι νὰ ὑλακτῶσι, δὲν ἀκούονται δὲ πλέον παρὰ ὠρυγαὶ ἢ κνυζηθμοὶ ὅμοιοι πρὸς τῆς ἀλώπεκος». Ὁ Barbot λέγει ἐπίσης ὅτι «οἱ κύνες τῆς χώρας εἰσὶ λίαν δυσειδεῖς ὁμοιάζοντες μεγάλως πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀλώπεκας μὲ τὰ μακρὰ καὶ εὐθέα ὦτά των, αἱ οὐραὶ των εἰσὶ μακραί, λεπταὶ καὶ ὀξεῖαι εἰς τὸ τέλος, ἄνευ οὐδεμιᾶς τριχὸς ἔχουσαι μόνον τὸ δέρμα γυμνὸν καὶ λεῖον στιγματισμένον ἢ ὁμαλόν, δὲν ὑλακτεῖ ποτὲ ἀλλ' ὀρύεται. Οἱ μαῦροι τοὺς ὀνομάζουσι cabra de matto, ὅπερ πορτογαλλιστὶ σημαίνει αἲξ ἀγρία, τοὺς τρώγουσι καὶ ἐκτιμῶσι τὸ κρέας αὐτῶν πλέον τοῦ τοῦ προβάτου (*).

Ὅθεν φαίνεται, ὅτι τὸ κλῖμα ἢ ἄλλα τοπικὰ αἴτια συντελοῦσιν εἰς ταύτην τὴν περίπτωσιν ὥστε νὰ ὑποτάσσῃ ἐν ὀλίγαις γενεαῖς ἓν εἶδος ζώου κομισθὲν ἐξ ἄλλης χώρας εἰς τὰς αὐτὰς συνθήκας πρὸς τὰς ἰθαγενεῖς γενεάς, οὕτως ὥστε νὰ ἀποβάλλῃ πᾶσαν ὁμοιότητα πρὸς τὴν γενέτειραν γενεάν, καὶ νὰ ἀποβαίνῃ καθ' ὅλα διάφορον. Ἡ κάμηλος παρουσιάζει ἐπίσης ἓν παράδειγμα μετασχηματισμοῦ ἐκτάκτου. «Ἐν τισι καραβανίοις οἷς ἐνετύχομεν λέγει ὁδοιπόρος τις ὑπῆρχον δύο κάμηλοι πολὺ μεγαλητέρου παντὸς ἑτέρου εἴδους, ὅπερ εἶδον πρότερον, καὶ τοσούτῳ διαφόρου τῶν καμήλων τῆς Ἀραβίας ἐν τῷ σχηματισμῷ των καὶ τῇ ἀναλογίᾳ τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὅσῳ διάφορος εἶναι ὁ ποιμενικὸς τοῦ κυνηγετικοῦ κυνός. Αὗται αἱ κάμηλοι εἶχον χονδρὰς κεφαλὰς καὶ τὸν λαιμὸν ἐπίσης παχύτερον, ὁπόθεν ἐκρέματο κόμη χρώματος βαθέως μελανοῦ, μακρὰ καὶ τραχεῖα· αἱ κνῆμαί των ἦσαν βραχεῖαι, κατὰ δὲ τὸ μέσον παχύταται· τὸ σῶμα καὶ

(*) Smith New voyage to Guinea Lond 1745 p. 147.)
(**) Narrative of a journey trough uper provinces of india deux. édit Lond. 1828, vol. II, p. 219.

Σ. Σ. Τὰς πλείστας τῶν παραπομπῶν λαμβάνομεν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Καρδιν. N. Wismam.

(*) New collection of voyages etc. p. 712.

τὰ ἰσχία ἦσαν στρογγύλα καὶ σαρκώδη· οὐχ ἧττον τὸ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὕψος ἦτο ἕνα πόδα ὑψηλότερον τῶν καμήλων τῆς ἐρήμου τῆς Ἀραβίας (*). Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ καμήλων δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ μέγα αὐτῶν χαρακτηριστικὸν σχῆμα, ὁ ἐπὶ τῆς ῥάχεώς των ὕβος, ὁ ἐμφανιζόμενος διπλοῦς ἐπὶ τῶν Βακτρικῶν καμήλων, θεωρεῖται παρά τινων φυσιολόγων ὡς μία διαίρεσις σποραδικὴ τοῦ πρωτογενοῦς τύπου. Ὑποθέτουσιν, ὅτι προέρχεται ἐκ μιᾶς ὕλης στεατώδους ἐντεθειμένης εἰς τὰς ἱστώδεις ἶνας τῆς ῥάχεώς των συνεπείᾳ τῆς διαρκοῦς ἐπιδράσεως τῆς θερμότητος ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ᾽ ὃν καὶ οἱ καμηλοειδεῖς ὕβοι ἐπὶ τῶν Ζέβων ἰνδικῶν βοῶν, καὶ αἱ οὐραὶ τῶν προβάτων τῆς Βαβαρίας καὶ Συρίας ὡς καὶ ὁ ἀνάλογος σχηματισμὸς ὁ φαινόμενος ὑπεράνω τῶν γλουτῶν τῶν γυναικῶν τῶν Ὀττεντότων ι osjman.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι αἱ σποραδικαὶ ἢ περιστατικαὶ ποικιλίαι οὐ μόνον ἀφ᾽ ἑαυτὰς νὰ ἐμφανισθῶσιν, ἀλλ᾽ ὅπερ ἀποβλέπει τὸ ἀντικείμενον τῆς συζητήσεώς μας, δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσι μεταξὺ τῶν ζώων, καὶ δὲν θὰ εἶνε δύσκολον νὰ πληθύνωμεν τὰ παραδείγματα ἐπὶ τοῦ τελευταίου γεγονότος· διότι ἡ μεγάλη διασπορὰ τῶν ζώων ἀλβίνων ὡς ἡ τῶν λευκῶν κονίκλων ἢ τῶν γαλακτοχρόων ἵππων (couleur de crême), ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προῆλθεν ἀρχικῶς ἐξ ἀσθενείας ἀποδεικνύει πόσον εἶναι εὔκολον εἰς τὰς ποικιλίας ταύτας νὰ προέλθωσιν. Ἀλλ᾽ ὁ δόκτωρ Prichard δίδωσιν ἓν παράδειγμα λίαν ἀξιοσημείωτον τὸ τῶν βραχυπόδων προβάτων τὸ γνωριζόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα Ancon ἢ γενεαὶ τῆς ἐνυδρίδος ἀναπτυχθὲν πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν ἐν Ἀγγλίᾳ. Αὕτη ἐγεννήθη ἐκ σποραδικῆς ἢ περιστατικοῦ γεγονότος, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν

(*) Travefs in Assyria Media and Persia par I. S. Buckingham, deuxieme édit Lond 1830 I, p. 241.

ἔκ τινος ἰδιοτρόπως διαπλασθέντος ζώου, ὅπερ ἐκοινώνησε τὰς ἰδιοτροπίας αὐτοῦ πάσας εἰς τὰ γεννήματά του εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ὑπόσχεται ἤδη νὰ ἀποβῇ ἀΐδιος*). Εἶναι ἐπίσης πολὺ γνωστόν, ὅτι τὸ εἶδος τὸ παράγον τοὺς παμμεγέθεις βόας τοῦ **Durham** προῆλθε τεχνικῶς διὰ τοῦ συνδυασμοῦ μετὰ τῶν φερόντων τὰ πλειότερα στοιχεῖα τελειότητος. Ἡ βάσις ἦτο τὸ εἶδος **Kyloe** ἤτοι μικρὰ γενεὰ τῶν **Highlands** καὶ ὅλοι οἱ βόες οἱ ἔχοντες ἐκτάκτους τοῦ σώματος διαστάσεις συγγενεύουσι πρὸς τὴν γενεὰν ταύτην.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐπικυρούμενα ὑπὸ τῶν γεγονότων παρουσιάζουσι μίαν βάσιν ἀνάλογον πρὸς ἐφαρμογὴν εἰς τὰ ἀνθρώπινα εἴδη· δὲν εἶναι δὲ εὔκολον νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ποικιλίαι τοσοῦτον μεγάλαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προέλθωσι καὶ μεταβιβασθῶσι διὰ τῶν ἐπιγόνων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς καὶ μεταξὺ τῶν ὑποδεεστέρων ζώων, διότι, εἴδομεν, ὅτι παρά τισιν αἱ ποικιλίαι αἱ διακρινόμεναι ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ κρανίου, τοῦ χρώματος καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τριχῶν τῆς κόμης καὶ τὸ γενικὸν τοῦ σώματος ἀνάστημα προέρχονται μεταξὺ τῶν ζώων ἐξ ἑνὸς μόνου γένους· ἐκτὸς τούτου φαίνεται, ὅτι ἀπεδείχθη ὅτι διαφοραὶ ἔν τινι γένει δύνανται νὰ ἀπορρεύσωσιν ἀρχικῶς ἔκ τινος ποικιλίας σποραδικῆς, ἥτις διὰ ἰδιαιτέρων περιστάσεων καθίσταται σταθερὰ καὶ χαρακτηριστικὴ καὶ μεταβατικὴ διὰ τῶν ἐπιγόνων. Ὅθεν ἐκ τούτων τῶν δεδομένων δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς πολὺ πιθανόν, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει τὰ αὐτὰ αἴτια ἠδύναντο καθ᾽ ὅμοιον τρόπον ἐνεργοῦντα νὰ παραγάγωσιν ἀποτελέσματα οὐχ ἧττον σταθερά, ὅπως δὲ αἱ ποικιλίαι αἱ ἐν τῇ τάξει τῶν ζώων, αἱ φαινόμεναι καὶ ἐν τῇ τάξει τοῦ ἡμετέρου εἴδους, ὅτι δὲν ἀπομακρύνονται ποσῶς αἱ μὲν τῶν δέ, οὕτως δὲν ἀπαιτοῦσι νὰ ὑποχρεωθῶμεν νὰ προσφύγωμεν εἰς μίαν αἰτίαν βεβιασμένην ἢ μᾶλλον ἔκτακτον.

*) Vol 11, p. 550.

Τὰς ποικιλίας ἄρα τὰς διακρινούσας τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς φυλὰς δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς σποραδικὰ φαινόμενα ἀναφανέντα εἴς τινας οἰκογενείας καὶ διὰ τῆς διαδοχικῆς μεταβιβάσεως καταστάντα σταθερὰ χαρακτηριστικὰ τῆς οἰκογενείας ἐκείνης.

Τοιαῦτα σποραδικὰ φαινόμενα παρατηροῦνται μέχρι σήμερον εἰς πλείστας οἰκογενείας μεταξὺ ὅλων τῶν φυλῶν. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ ξανθὴ κόμη εἶνε προνομιοῦχον χαρακτηριστικὸν τῆς καυκασίας φυλῆς· ἐν τούτοις ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι μεταξὺ ὅλων τῶν γνωστῶν φυλῶν ἔχοντες τὸ χρῶμα τῆς κόμης τοιοῦτον. Ὁ **Charlevoix** ἀνεῦρεν αὐτὸ μεταξὺ τῶν Ἐσκιμώων· ὁ **Sonnerat** μεταξὺ τῶν **Papous** (ἀγρίων τῆς Αὐστραλίας), ὁ **Nallis** μεταξὺ τῶν **Tahitiens** καὶ ὁ **Lopez** μεταξὺ τῶν μαύρων· τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τοῦ παρατηρουμένου παρ' ἡμῖν, παρ' οἷς εὑρίσκονται ἄνθρωποι οὐλότριχες· νομίζω δὲ, ὅτι τὸ ἐμποιοῦν ἐντύπωσιν ἐν τούτῳ εἶναι, ὅτι παρατηρεῖται εἰς τοὺς οὐλότριχας μία τάσις καὶ πρὸς τὰ ἄλλα τοῦ προσώπου των χαρακτηριστικὰ πρὸς τὴν αἰθιοπικὴν φυλὴν, ὡς εἰς χρωματισμὸς μᾶλλον φαιόχρους καὶ χείλη παχέα.

Ἐν τοῖς δημοσιευθεῖσιν ὑποδείγμασι τῶν κρανίων παρὰ τοῦ **Blumenbach** τοῦ μουσείου του ὑπάρχει κρανίον ἑνὸς Λιθιτανοῦ, τὸ ὁποῖον βλεπόμενον ἐκ πλαγίου δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς κρανίον ἑνὸς αἰθίοπος**). Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον παράδειγμα τὸ ἀπαντῶν εἰς ταύτας τὰς σποραδικὰς ἀλλοιώσεις εἶναι ἡ προσέλευσις ἐκ μιᾶς φυλῆς εἰς ἑτέραν. Ὡς ἀναφέρει νέος τις ἐρευνητὴς τοῦ **Hauram** ἤτοι διαμερίσματος πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅστις γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἡ οἰκογένεια ἡ κατοικοῦσα ἐνταῦθα (**à Abu-el Beady**) οὖσα ὑποχρεωμένη εἰς τὸ ἄδυτον, ἦτο ἀξιοπερίεργος ἐν τούτῳ: ἐξαιρέσει τοῦ

*) Blumenbach. p 169.
**) Decades craniorum dec 3 et pl xii p. 6.

πατρὸς πᾶσα οἰκογένεια εἶχε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αἰθιοπικῆς φυλῆς, ἓν χρῶμα μέλαν βαθὺ, τὴν δὲ κόμην οὐλότριχα. Ἐνόμιζα κατὰ πρῶτον ὅτι τοῦτο πιθανὸν εἶναι νὰ ὀφείληται εἰς μίαν προέλευσιν ἐκ μητρὸς αἰθιοπίσσης, ὡς εὑρίσκονται ἐνίοτε γυναῖκες ταύτης τῆς φυλῆς ὡς σύζυγοι ἢ παλλακαὶ παρὰ τοῖς Ἄραψι· ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀμφιβάλλω εἰς τὰς ἰδίας μου παρατηρήσεις, ὅτι ὁ κύριος τῆς οἰκογενείας ὑπῆρχε εἷς Ἄραψ λευκοῦ χρώματος καθαροῦ καὶ ἀναμίκτου αἵματος· μὲ διεβεβαίωσαν δὲ ὅτι οἵτε ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες τῆς τε παρούσης γενεᾶς καὶ τῶν προηγουμένων ἦσαν πάντες γνήσιοι ἄραβες ἔκ τε καταγωγῆς καὶ ἐκ γάμου καὶ ὅτι ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς οἰκογενείας οὐδέποτε ἐγνώρισαν ὡς σύζυγον ἢ παλλακίδα Αἰθιοπίδα. Τοῦτο εἶναι ἀληθῶς μία περίπτωσις λίαν ἀξιοσημείωτος παρατηρουμένη μεταξὺ τῶν ἀράβων τῶν κατοικούντων τὴν κοιλίδα τοῦ Ἰορδάνου ἐχόντων τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου πλατύτερα, τὸ χρῶμα μελάγχρουν καὶ τὴν κόμην οὐλότριχα, ὅσον οὐδεμία ἄλλη φυλή, εἰδικότης, ἥτις δέον νὰ ἀποδοθῇ, φρονῶ, μᾶλλον εἰς τὴν διαρκῆ καὶ σφοδρὰν θερμότητα τοῦ διαμερίσματος τούτου ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην αἰτίαν (*)»

Ἐὰν πάντα ταῦτα τὰ συμβάντα καὶ αἱ περιπτώσεις αἱ εὑρισκόμεναι ἐνταῦθα θεωρηθῶσιν ὡς ἱκανῶς ἀποδεδειγμένα, ἔχομεν βεβαίως ἓν παράδειγμα, ἐμποιοῦν ἐντύπωσιν, ἀνθρώπου μιᾶς φυλῆς προσεγγιζούσης πρὸς μίαν ἑτέραν κατὰ τὰ διακριτικὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα μεταβιβάζονται διὰ τῆς διαδοχῆς τοῦ γένους.

Ὑπάρχουσιν ἀληθῶς παραδείγματα ποικιλιῶν πολλῷ μᾶλλον βαθύτερον κεχαραγμένα πολὺ πλέον παράδοξα γεννώμενα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ διακρίνοντα τὴν μίαν φυλὴν τῆς ἑτέρας, μεταβιβαζόμενα ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν. Ποικιλίαι τι-

(*) **Buckingham, Travels among the arab tribes Lond., 1825, p. 14.**

νὲς θὰ καθίστων τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς προβλήματος τὴν λύσιν πολὺ δυσκολωτέραν, ἐὰν αὗται ἐνεφανίζοντο ἔν τινι ἀπομεμακρυσμένῃ χώρᾳ καὶ διὰ τῆς διαδοχῆς τοῦ γένους ἐξετείνοντο καὶ διεμόρφουν ἀξιοσημείωτόν τινα λαόν. Ἡ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ποικιλία ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας εἶναι ἐκείνη ἡ διαδοθεῖσα εἰς τρεῖς γενεὰς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ **Lambert** γνωστοῦ γενικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα, ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀκανθόχοιρος. Ὁ ἡγέτης ταύτης τῆς παραδόξου γενεᾶς ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἐπεδείχθη παρὰ τοῦ πατρός του κατὰ τὸ 1731· προήρχετο ἐκ τῶν γειτνιαζόντων χωρῶν **d'Euston Hall** ἐν **Suffolk**. Ὁ **M. Machin** τὸ αὐτὸ ἔτος, τὸν περιέγραψε ἐν τῷ συγγράμματί του **Transactions Philosophiques** ὡς ἔχοντα ὅλον τὸ σῶμα κεκαλυμμένον δι' ἀκροχορδόνων (κρεατοελαιῶν) μὲ τρίχας χονδρὰς πάχους σπαρτίου καὶ μήκους ἑνὸς καὶ ἡμίσεως δακτύλου *).

Κατὰ τὸ 1756 ἐπεδείκνυτο ἐκ νέου ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον· περιεγράφη ὑπὸ τοῦ **M. Packer** ἔν τινι σημειώσει ὡς παράρτημα παρουσιασθεῖση τοῦ προηγηθέντος **M. Machin**. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι ἔχων ἤδη τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ἔσχεν ἓξ τέκνα ἅτινα κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν πάντα ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των ἐπαρουσίασαν τὴν αὐτὴν εἰδικότητα, καὶ τὸ μόνον αὐτῶν ἐπιζῆσαν παιδίον ὀκτὼ ἐτῶν ἐπεδεικνύετο μετὰ τοῦ πατρός του. Ὁ **M. Backer** δίδει μίαν περιγραφὴν τῆς χειρὸς τοῦ υἱοῦ, ὡς ὁ **M. Machin** ἔδωκε τῆς χειρὸς τοῦ πατρός **)»

Κατὰ τὸ 1802 τὰ τέκνα τούτου τοῦ παιδὸς περιεφέροντο ἀνὰ τὴν Γερμανίαν ὑπό τινος κὺρ **Joany**, ὅστις, ἠξίου ὅτι οὗτοι οἱ παῖδες ἀνήκουσιν εἰς μίαν φυλὴν εὑρεθεῖσαν εἰς τὴν

*) **Sur un cas peu commun d'une maladie de la peau; par John Machin Phil. Transact vol. XVII, pour 1731-2 p. 299.**

) **Id, vol XLIX, p. 21.

Νεαν Ὀλανδίαν, ἢ ἐντὸς ἄλλων χωρῶν λίαν ἀπομεμακρυσμένων. Ὁ δόκτωρ **Tilesius** ἐν τούτοις τὰ ἐξήτασε λίαν ἀκριβῶς, καὶ ἐδημοσίευσεν ἀκριβεστάτην περιγραφήν, ἣν ἔχομεν περὶ τῆς ἰδιαζούσης ταύτης οἰκογενείας μετὰ εἰκονογραφιῶν ἐν σώματι τῶν δύο ἀδελφῶν, τοῦ **John** ἔχοντος ἡλικίαν 21 ἐτῶν καὶ τοῦ **Richard** ἡλικίας 13 ἐτῶν *).

Ὁ πατὴρ αὐτῶν, ὁ παῖς τῆς σημειώσεως τοῦ **M. Becker** ἔζη εἰσέτι καὶ ἦτο κυνηγὸς τοῦ λόρδου **Huntingfield à Heaveningham-Hall** ἐν **Suffolk**. Ὅταν ὑπέδειξαν αὐτοῖς τὴν ἰχνογραφίαν τὴν παριστῶσαν τὴν χεῖρα τοῦ πατρός των, ἀνεγνώρισαν αὐτὴν ἀμφότεροι ἀπὸ ἓν κομβίον εἰδικοῦ σχηματισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ κουμβώματι τοῦ ὑποκαμίσου του **).

Ἡ περιγραφὴ τοῦ **Tilesius** ἀπὸ τῆς 30 σελίδος μέχρι τέλους εἶναι λίαν λεπτομερὴς καὶ ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς μὲ τὰς προηγουμένως δοθείσας. Τὸ σῶμα ὁλόκληρον ἐξαιρέσει τῶν κοίλων τῆς χειρὸς, τῶν πελμάτων καὶ τοῦ προσώπου, ἦτο κεκαλυμμένον ὑπὸ κερατοειδῶν ἐκφύσεων χρώματος ἐρυθροφαίου, σκληρῶν, ἐλαστικῶν, μήκους περίπου ἑνὸς καὶ ἡμίσεως δακτύλου. Ἐκ δὲ τῆς διὰ χειρὸς προστριβῆς προήρχετο ἦχός τις ἕνεκα τῆς πρὸς ἀλλήλας συγκρούσεως. Καθ' ἕκαστον δὲ ἔτος αἱ κερατοειδεῖς αὗται ἐκφύσεις ἔπιπτον, καὶ ἡ πτῶσις αὐτῶν πάντοτε συνωδεύετο ὑπό τινος βαθμοῦ ἀδιαθεσίας· αὗται κατέπιπτον ἐπίσης τῇ ἐπιχρίσει τοῦ ὑδραργύρου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἀνεφύοντο αὖθις ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος ***). Τὰ συμπεράσματα τὰ ἐξαγόμενα ὑπὸ τοῦ κυρίου **Becker** ἐκ τοῦ

*) **Ausfurliche Beschrelbung und Abbildung der beiben sogenanntem Ctachelschweinmenschen, aus den bekannten engelishen Familie Lampert, Altenburg. 1802, in-fol.**

) **Page 4.

***) **Philosoph. Transacti. vol XLIX. p. 22.**

φαινομένου τούτου εἰσὶ λίαν ὀρθά, ἔχουσι δὲ ἐπὶ πλέον μεγάλην τινὰ βαρύτητα ἤδη, ὅτε προῆλθον εἰς μίαν ἄλλην γενεὰν καὶ ὑπὸ δύο διαφόρους περιπτώσεις. «Φαίνεται λοιπόν, λέγει, ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι μία γενεὰ δύναται νὰ πολλαπλασιασθῇ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου τουτου ἔχουσα τὸ σῶμα ρικνὸν ἢ κεκαλυμμένον ὅπως τὸ ἑαυτοῦ, καὶ ἐὰν τοῦτο συνέβαινε καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ ἐλησμονεῖτο, δὲν ἦτο δύσκολον νὰ θεωρηθῇ ἡ γενεὰ αὕτη ὡς ἓν εἶδος ἀνθρώπων ὅλως διαφόρων. Αὕτη ἡ παρατήρησις θέλει ὁδηγήσει ἡμᾶς σχεδὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ εἴδη τῶν ἀνθρώπων προῆλθον ἐξ ἑνὸς μόνου κορμοῦ. Τὸ μέλαν δέρμα τῶν αἰθιόπων, καὶ πολλῶν ἄλλων παραλλαγῶν τῆς αὐτῆς φύσεως δύνανται ὡσαύτως ἐν πάσῃ δυνάμει νὰ ὀφείλωνται εἴς τι σποραδικὸν γεγονὸς πολλαπλασιασθὲν διὰ τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς.

Μία ἑτέρα ποικιλία μᾶλλον κοινή, ἐπικρατήσασα καθ' ὅλην τὴν οἰκογένειαν, συνίστατο ἐξ ὑπεραρίθμων δακτύλων. Ἐν τῇ παλαιᾷ Ρώμῃ διεκρίνοντο δι' ἰδιαιτέρου ὀνόματος· οἱ Ἑξαδάκτυλοι μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Πλινίου καὶ ὑπὸ ἄλλων σπουδαίων συγγραφέων. Ὁ Sir A. Carliste ἐπιμελῶς ἐχάραξε τὴν ἱστορίαν μιᾶς παρομοίας οἰκογενείας ἐπὶ τέσσαρας γενεάς. Οὗτος ὠνομάζετο Colburn καὶ ἡ ἰδιοτροπία αὕτη μετηνέχθη ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀπὸ τοῦ προπάππου εἰς τὸν νεώτερον ἔκγονον τὸν ὁποῖον ἐξήτασεν· τοῦτο δὲν ἦτο κανονικὸν καὶ παρετηρεῖτο εἴς τινα τέκνα μόνον ἐν ἑκάστῃ γενεᾷ. Ὁ Manpertius ὁμιλεῖ περὶ ἑτέρου τινὸς παραδείγματος ἐν Γερμανίᾳ, καὶ εἷς διάσημος χειρουργὸς ἐν Βερολίνῳ ὁ Ἰάκωβος Ruhe ἀνῆκεν ἐν μιᾷ οἰκογενείᾳ, ἥτις εἶχε τὴν ἰδικότητα ταύτην ἐκ μέρους τῆς μητρικῆς οἰκογενείας.

Ἕτερον περίεργον φαινόμενον παριστῶσιν οἱ κερασφόροι ἄνθρωποι. Εἰκὼν κερασφόρου ἀνθρώπου σώζεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων φέρουσα τὴν ὑποσημείωσιν ταύτην. «Εἰκὼν τοῦ κερασφόρου ἀνθρώπου τοῦ εὑρεθέντος εἰς τὴν Μαΰνην ἐπαρχίαν τῆς Γαλλίας».

«Ἡ φύσις κατὰ πάντα καιρὸν καὶ τόπον παρήγαγε τέρατα παράδοξα καὶ φοβερά. Ἡ Γαλλία ὅμως φαίνεται, ὅτι παρὰ πάντα ἄλλον τόπον ἐγέννησε περισσότερα τοιαῦτα ἐκτρώματα καὶ εἰς τὴν ξηράν, καὶ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ εἰς τὰ δάση της· δὲν εἶναι πολὺ καιρὸς ἀφότου ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Μαΰνην ἄνθρωπος φέρων εἰς τὰ ἔμπροσθεν τῆς κεφαλῆς κέρας ἀληθινόν, ὁρατὸν καὶ ψηλαφητόν. Ἰδοὺ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ συνοδευομένη μὲ ὅσας πληροφορίας καὶ περιστάσεις αὐτὸς ὁ ἴδιος ὡμολόγησε μὲ τὸ στόμα του. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὀνομαζόμενος Φραγκῖσκος Τρουϊλλάκ, ἔχων τὰ μέλη τοῦ σώματος ἐσχηματισμένα ὡς πάντες οἱ ἄνθρωποι, μέτριος τὸ ἀνάστημα, εὐτραφὴς ἀρκετά, φαλακρὸς δὲ τὴν κεφαλήν, ἐκτὸς ὀλίγων τριχῶν εἰς τὸ ὄπισθεν αὐτῆς, ἄλλως δὲ ἀγροῖκος τοὺς τρόπους καὶ τὴν μορφὴν καὶ τὸ βάδισμα, καὶ φορῶν εἰς τὸ σῶμα δέρμα λύκου· ἐγεννήθη εἰς τὸ χωρίον Θερσιέρος τὸ ὁποῖον εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ στρατηγοῦ κυρίου Λαβερδίνου· ἀπὸ μικρὸν παιδίον διέτριβεν εἰς τὰ δάση καὶ τοὺς δρυμούς, καὶ ἕως μὲν τοῦ ἑβδόμου ἔτους τῆς ἡλικίας του δὲν εἶχεν οὔτε κέρας, οὔτε ἴχνος τοιούτου πράγματος· περὶ τὸν χρόνον δὲ τοῦτον ἤρχισε νὰ φύεται καὶ παρῆλθον ἄλλα ἑπτὰ ἔτη καὶ τὸ κέρας εἶχε μόλις ἑνὸς δακτύλου μέγεθος ὀλίγον τι προεξέχον τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ηὔξησεν εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἰς ἡλικίαν τριάκοντα πέντε ἐτῶν, διότι τόσον ἔζησεν, ὡμοίαζε πολὺ κατὰ τὸ μέγεθος, τὸ πάχος καὶ τὸ σχῆμα μὲ κέρας κριοῦ κυρτούμενον πρὸς τὰ ἄνω τῆς κεφαλῆς.

Ἰδοὺ δὲ καὶ πῶς ἀνεκαλύφθη. Ὁ στρατηγὸς Μαρκήσιος Λαβερδίνου κυνηγῶν εἰς τὰ δάση εἶδε μακρόθεν ἀνθρακεῖς καὶ τοὺς ὑπέλαβεν ὡς λῃστάς. Ὅθεν καὶ τοὺς κατεδίωξε μετὰ τῶν ἀνθρώπων του, ὅταν δὲ τοὺς ἔφθασεν, ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἔχων τὸ κέρας, βλέπων ὅτι ἔμελλεν ἀφεύκτως νὰ συλληφθῇ καὶ φανερωθῇ, ἠθέλησε νὰ κρυφθῇ ὑπὸ τὰ χαμόκλαδα, ἀλλὰ μὴ κατορθώσας συνελήφθη μετὰ τῶν ἀνθρακέων καὶ ἤχθη ἐνώπιον τοῦ στρατηγοῦ· ἐνῷ δὲ πάντες ἀπεκαλύφθησαν αὐτὸς μόνος ἔφερε τὸν σκοῦφόν του, ὃν μετὰ ἐπανειλημμένας παρακλήσεις ἀφήρεσεν εἷς τῶν παρὰ τὸν στρατηγόν, ὅτε ἐνεφανίσθη τὸ

τερατῶδες κέρας, ὅπερ εἶδον ἅπαντες ἄνευ μικρᾶς ἐκπλήξεως τὸ ἀναγκάσαν τὸν πτωχὸν νὰ μὴ ἀποκαλυφθῇ· ἀκολούθως ἐστάλη παρὰ τοῦ στρατηγοῦ πρὸς τὸν βασιλέα εὑρισκόμενον τότε εἰς Φοντενεβλώ, κατὰ διαταγὴν δὲ αὐτοῦ ἤχθη εἰς Παρισίους, ὅπως ἐκτεθῇ εἰς θέαν τῶν περιέργων, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο μῆνας».

Καὶ ταῦτα μὲν ἡ ὑποσημείωσις τῆς ξυλογραφίας. Ἐν δὲ τῇ Ἐφημερίδι, τῇ συντασσομένῃ ὑπὸ τοῦ Λετοίλου ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἐρρίκου τοῦ Δ'. ἀπαντᾷ ἡ ἑξῆς περικοπή, δι' ἧς ἐπιβεβαιοῦνται τὰ κυριώτερα μέρη τῆς διηγήσεως τοῦ ἐκδόντος τὴν ξυλογραφίαν.

«Εἶναι ὀλίγαι ἡμέραι, ἀφοῦ εἴς τινα οἰκίαν παρὰ τὸν Ἅγιον Εὐστάθιον δεικνύεται ἄνθρωπος ὀνόματι Φραγκῖσκος Τρουϊλλάκ, ἡλικίας τριάκοντα πέντε ἐτῶν, ὅστις φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κέρας κυρτούμενον πρὸς τὰ ἔνδον, τὸ ὁποῖον θὰ διετρύπα τὴν κεφαλήν του, ἐὰν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δὲν τὸ περιέκοπτε. Λέγουσιν ὅτι ἐνεφανίσθη τὸ κέρας κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἐκ δὲ ἐντροπῆς διὰ τὴν δυσμορφίαν του κατέφυγεν εἰς τὰ δάση καὶ ἔζη ἐκεῖ συνεργαζόμενος μετὰ τῶν ἀνθρακέων.

Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ὁ Κύριος Μαρκήσιος Λαβερδίνου κυνηγῶν ἐνέτυχε τοὺς ἀνθρακεῖς, οἵτινες φοβηθέντες ἔφυγον. Ὁ Μαρκήσιος ἐκλαβὼν αὐτοὺς ὡς λῃστὰς διέταξε νὰ τοὺς καταδιώξωσιν. Ὅθεν συλλαβόντες αὐτοὺς ἤγαγον ἐνώπιον τοῦ στρατηγοῦ· ἐνῷ δὲ οἱ πάντες ἀπεκαλύφθησαν, οὗτος μόνος ἀνθίστατο καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἀποκαλυφθῇ· τότε θεράπων τις πλησιάσας ἥρπασε τὸν πῖλόν του καὶ τὸν ἔρριψε κατὰ γῆς καὶ τοιουτοτρόπως ἀπεκαλύφθη τὸ κέρας. Ὁ Μαρκήσιος ἰδὼν αὐτὸ ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέστειλε εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις, ἀφοῦ ἐξέθεσεν ἐν τῇ αὐλῇ του, παρέδωκεν εἰς τοὺς ἱπποκόμους του, ὅπως ἐκθέσωσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ λάβωσι χρήματα. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἔχει τὸ ἔμπροσθεν τῆς κεφαλῆς φαλακρόν, ἔχει τὸ γένειον πυρρὸν ὡς

καὶ τὰς ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς τρίχας καὶ εἶναι ἀπαράλλακτος σάτυρος». *)

Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ περιοδικῷ ἀναγινώσκομεν καὶ τὰ ἑπόμενα:

«Παρατηρητέον, ὅτι αἱ τοιαῦται ἀποφύσεις δὲν εἶναι τόσον σπάνιαι εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅσον ἤθελεν εἰκάσει τις ἐκ τῆς περὶ τούτου σιωπῆς τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Οἱ ἔχοντες τὰ τοιαῦτα ἐλαττώματα ἐννοεῖται, ὅτι ἐφρόντιζον κατὰ πάντα τρόπον νὰ τὰ κρύπτωσιν ἀπὸ τὰς ὄψεις τῶν ἀνθρώπων, ὅσον ἐπέτρεπε τὸ μέγεθος καὶ ἡ θέσις τῆς ἀποφύσεως. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὸν Τρουϊλλὰκ ἡ ἀνακάλυψις ἔγεινε κατὰ τύχην· κατωτέρω δίδομεν εἰκόνα γυναικὸς κερασφόρου ἧς τὸ κέρας φέρεται πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐπιπροσθεῖ τοῦ προσώπου της. Ἡ γυνὴ αὕτη ὠνομάζετο Κυριακὴ καὶ ἔζη πρό τινων χρόνων εἰς Παρισίους. Εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα τεσσάρων ἐτῶν δὲν ἐφοβήθη νὰ ὑποστῇ ἐγχείρισιν, ὅπως ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑτερογενοῦς αὐτοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ὁσημέραι ἀπέβαινεν ὀχληρότερον. Ἡ ἐγχείρισις γενομένη ὑπὸ χειρουργοῦ ἐπιδεξίου ἐπέτυχεν ἄριστα. Ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ κέρως ὑπὸ τοῦ χειρουργοῦ. Ὅταν ἴδῃ τις τὸ παράδοξον μέγεθος τῆς ἐκφύσεως ταύτης θαυμάζει μανθάνων, ὅτι ὅλος οὗτος ὁ ὄγκος ἐσχηματίσθη ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν, ἐπειδὴ μέχρι τοῦ ὀγδοηκοστοῦ ἔτους τὸ μέτωπον τῆς Κυριακῆς ἄλλο δὲν παρίστα εἰμὴ τὰς ῥυτίδας τοῦ γήρατος. Ἀφοῦ ὅμως ἐφύει τὸ ἑτερογενὲς σῶμα εἰς τὸ μέτωπον, ὀλίγον ἔπειτα πολλαχοῦ τοῦ δέρματος ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἐκφύσεις· πλῆθος ἐφύησαν εἰς τὸ κυρτὸν μέρος τῆς χειρὸς αὐτῆς καὶ ἐπειδὴ ἦσαν ὀχληραὶ πολύ, ἡ γραῖα συνήθισε νὰ τὰς κόπτῃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ὡς κόπτομεν τοὺς ὄνυχας· εἰς τὸ μέτωπόν της ἐφαίνετο ἡ ῥίζα καὶ δευτέρου κέρατος φυομένου· εἰς δὲ τὴν δεξιὰν παρειὰν ἀνεφύη ἕτερον κέρας σχὸν μῆκος ἐννέα ἢ δέκα γραμμῶν.

---

*) Ἐκ τῆς Εὐτέρπης, ἔτος Γ'. τόμ. Γ', φυλλ. ΞΔ. σελ. 955—6. 7.

Ἐπειδὴ τὰ ὄργανα τὰ ἐκκρίνοντα τὴν ὀστεώδη οὐσίαν τοῦ κέρατος κεῖνται βεβαίως εἰς τὴν ἐπιδερμίδα, φαίνεται ὅτι κατ᾽ ἀρχὰς τὸ κέρας ἦτο κινητὸν καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα τὸ τάνυσμα τὸ ὁποῖον ἔδιδεν εἰς τὸ δέρμα, μετεποίησε τὸ ὑποκείμενον λεπτότατον κυψελῶδες ὕφασμα, εἰς ὕφασμα ἰνῶδες καὶ τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἡ βάσις τοῦ κέρατος ἐστερεώθη εἰς τὰ μετωπικὰ ὀστᾶ. Τὸ αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ζῶα, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ κέρας εἶναι μέρος φυσικόν, ἀλλὰ πολλὴν ἀνωμαλίαν παριστάνον. Τὰ ἄγρια τῶν προβάτων, τὰ θήλεα, φέρουσι μικρὰ κέρατα, εἰς πάντα δὲ τὰ κατοικίδια εἴδη τὰ θήλεα στεροῦνται ὁλοτελῶς κέρατος.

Ἂν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὀστεώδους πυρῆνος τοῦ κέρατος χωρῇ συνάμα τῇ ἀναπτύξει τοῦ φλοιοῦ, ἀναφέρονται ὅμως καὶ ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνος τούτου. Ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ μανθάνομεν ὅτι εἰς τοὺς κατ᾽ αὐτὸν χρόνους ὑπῆρχον εἴς τινα παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης βόες ἔχοντες τὰ κέρατα εὐκίνητα ὡς τὰ ὦτα αὐτῶν.

Βεβαίως εἰς τὰ ζῶα ἐκεῖνα τὰ κέρατα ἦσαν προσκεκολλημένα ὄχι εἰς τὸ ὀστοῦν, ἀλλ᾽ εἰς τὸ δέρμα, διότι ἐξαμβλωθέντος καὶ μὴ ὑπάρχοντος ὀστεΐνου πυρῆνος, ὁ φλοιὸς ὅμως ἐξηκολούθησε νὰ βλαστάνῃ καὶ ἐσχημάτισε τὰ κινητὰ κέρατα. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι λίαν σπουδαῖον, ὡς βεβαιοῦν τὸ δυνατὸν τῆς μεταδόσεως παραλλαγῆς τινος ἐκ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα προελθούσης ἐκ συμβεβηκότος τινὸς ἢ φυσικοῦ ἢ τεχνητοῦ.

Σπουδαῖον σποραδικὸν φαινόμενον εἶναι καὶ ἡ κλίμαξ τῶν μεγεθῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀναστημάτων, ἧς τὴν μὲν ἀνωτάτην βαθμῖδα κατέχουσιν οἱ γίγαντες, τὴν δὲ κατωτάτην οἱ νάννοι, οἵτινες ἀπομονούμενοι θὰ ἀπετέλουν φυλὰς τόσον ἀντιθέτους, ὅσον καὶ παρηλλαγμένας *).

*) **Quatrefages** Les pygmées· ἴδε τοῦ αὐτοῦ **L'espèce humaine 1887.**

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων φρονῶ, ὅτι ἀπεδείχθη τοσοῦτον ἐκ τῆς ἀναλογίας, ὅσον καὶ ἐκ τῶν κατ᾽ εὐθεῖαν παραδειγμάτων, πρῶτον, ὅτι ὑφίσταται μία τάσις διαρκής, ἢ νὰ εἴπω μία δύναμις ἐν τῇ φύσει τείνουσα νὰ παραγάγῃ ἐν τῷ ἡμετέρῳ εἴδει ποικιλίας, συνεχῶς χαρακτῆρος πολὺ ἐκτάκτου, ὁτὲ μὲν προσπελάζοντος διὰ τρόπου ἀξιοσημειώτου, ἤτοι διὰ χαρακτήρων διακεκριμένων, εἰδικῶν καὶ ἰδιοτρόπων, πολὺ διαφόρων τῆς γενεᾶς ἐν ᾗ ἐγεννήθησαν αἱ ποικιλίαι αὗται, καὶ δεύτερον, ὅτι αὗται δύνανται νὰ ἀποβῶσι κοιναὶ μεταδιδόμεναι ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱὸν διὰ τῶν διαδοχικῶν γενεῶν.

Μία μαρτυρία οὕτω λεχθεῖσα εἶναι μεγάλης ἀξίας, διότι τεκμαιρόμεθα, ὅτι αἱ διάφοροι οἰκογένειαι ἢ φυλαὶ αἱ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δύνανται νὰ ὀφείλωσι τὰς ἑαυτῶν ἀρχὰς εἴς τι σποραδικὸν συμβεβηκὸς ἢ εἰς ἐμφάνισιν τυχαίαν μιᾶς ποικιλίας, ἥτις λαβοῦσα ἀρχὴν πρῶτον ἔν τινι γενεᾷ, ἔπειτα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εὐνοϊκῶν περιστάσεων, ὡς τῆς απομονώσεως π. χ. τῆς οἰκογενείας, ἐν ᾗ αὕτη ἡ ποικιλία ἐνεφανίσθη καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιγαμίας, κατέστη σταθερὰ καὶ αΐδιος.

Ἀλλά, θὰ ἐρωτήσῃ τις, ἔχομέν τινα παραδείγματα ὁλοκλήρων ἐθνῶν, ἅτινα τοιούτῳ τρόπῳ ἠλλοιώθησαν; ἢ ἄλλως, ἔχομεν παράδειγμά τι, ὅτι αὗται αἱ ἀλλοιώσεις ἤχθησαν διὰ τῆς διαδοχῆς εἰς μίαν μεγάλην κλίμακα; Ἡ ἀπάντησις πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἔσται ἡ ἄρσις ὅλων τῶν δυσχερειῶν καὶ ἡ λύσις τοῦ ζητήματος δι᾽ ἑνὸς μόνον λόγου, ὅπερ δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος εὔκολον· αἱ ἔρευναι ὅμως αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος προαγόμεναι θὰ παράσχωσι τὰ ἐνδόσιμα πρὸς ἐξαγωγὴν θετικοῦ τινὸς πορίσματος.

Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος, τῆς διαίτης, τοῦ πολιτισμοῦ κτλ. ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς προαγωγὴν ποικιλιῶν ἐν τῷ χρώματι καὶ τῷ χαρακτῆρι, καὶ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν, ὅπως καταστήσωσιν αὐτὰ σταθερὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀΐδια, καὶ διακριτικὰ σημεῖα διαφόρων φυλῶν.

Ὅτι τὸ κλῖμα, ἡ δίαιτα, ὁ πολιτισμὸς καὶ ὁ ἐν γένει βίος ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιφέρει παραλλαγὰς καὶ ποικιλίας ἔν τε τῷ χρώματι καὶ τῷ χαρακτῆρι εἶναι ἐκ τῶν συνήθων φαινομένων τῶν προσπιπτόντων εἰς τὰς ὄψεις τῶν ἐπισκεπτομένων τὰς χώρας τὰς ἐπὶ τὰς διαφόρους ζώνας καὶ εὔκολον πρὸς ἐπιβεβαίωσιν. Οἱ τὴν γῆν διοδεύσαντες καθ' ὅλον τὸ πλάτος καὶ μῆκος αὐτῆς δύνανται νὰ μαρτυρήσωσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην· οἱ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασις κατὰ πλάτος καὶ μῆκος παριστᾷ καὶ νέαν τινὰ παραλλαγὴν εἴς τε τὸ χρῶμα καὶ τὸν χαρακτῆρα· ὅσῳ δὲ ἀφιστάμεθα τόπου τινός, τοσούτῳ μεῖζω ἀπομακρυνόμεθα καὶ τοῦ πρώτου τύπου καὶ τοῦ χρώματος τῶν κατοίκων τοῦ τόπου· τὸ ἀνάστημα, ἡ κόμη, οἱ ὀφθαλμοί, οἱ χαρακτῆρες τοῦ προσώπου καὶ τὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς παρουσιάζουσι τοσαύτας παραλλαγὰς καὶ τοσαύτας ποικιλίας, ὅσαι θὰ ἠδύναντο νὰ διακρίνωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ τόσα ἰδιαίτερα καὶ ἀνεξάρτητα γένη, ὅσαι καὶ αἱ παραλλαγαί· καὶ ἐὰν μὲν οἱ λαοὶ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔζων ἀπομεμονωμένοι ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν καὶ οὐδεμία ποτὲ ἐμαρτυρεῖτο μετανάστευσις τῶν λαῶν, καὶ οὐδὲν τεκμήριον ἐπικοινωνίας ὑφίστατο καὶ οὐδὲν σημεῖον βεβαιοῦν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ ἀνεκαλύπτετο, τότε ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτοὺς αὐτόχθονας καὶ ἑτερογενεῖς γεννηθέντας ἐκ τοῦ ἰδίου ἐδάφους καὶ διαπλασθέντας κατὰ τὰς φυσικὰς δυνάμεις τῆς περιβαλούσης αὐτοὺς χώρας, καίτοι θὰ ὑπελείπετο σπουδαία τις ἀπορία καθιστῶσα δύσκολον τὴν παραδοχήν, πῶς δηλονότι τὰ ἀνεξάρτητα ταῦτα γένη

τὴν αὐτὴν ἔλαβον λογικὴν ψυχήν; πῶς δὲ ὁ αὐτὸς τρόπος τῆς ἀγωγῆς ἀναδεικνύει πάντα ἄνθρωπον πνευματικῶς ὅμοιον πρὸς πάσας τὰς φυλάς; καὶ διατὶ ἡ τελειοτέρα ἀγωγὴ νὰ ἀναδεικνύῃ τὸν τελειότερον ἄνθρωπον ἀδιακρίτως πρὸς τὰς φυλὰς καὶ τὰ γένη καὶ τέλος πῶς αἱ τοσαῦται ποικιλίαι καὶ ἑτερογένειαι εἰς ἕνα νὰ ὑπόκεινται σταθερὸν νόμον τὸν τῆς τελειώσεως διὰ τῆς καλλιεργίας τοῦ νοὸς καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας· ἀλλ' ἤδη ἀδυνατοῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην, διότι ἐκτὸς τῆς πνευματικῆς ὁμοιότητος τῆς κηρυττούσης συγγένειαν ὑπάρχουσι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς διαίτης καὶ τοῦ καθ' ὅλου βίου καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐξαγόμενα, τὰ ἀποδεικνύοντα, ὅτι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ αἱ γλῶσσαι ἀνάγονται εἰς ἓν μόνον γένος ἢ κορμόν. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην θὰ ἀποδείξωμεν προσάγοντες πρῶτον τὰς μαρτυρίας τὰς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μεταναστεύσεων, ἤτοι τοῦ κλίματος τοῦ πολιτισμοῦ κτλ. καὶ δεύτερον τὰς μαρτυρίας τὰς ἐξαγομένας ἐκ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν.

§ Ὅτι αἱ ποικιλίαι δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος, τῆς διαίτης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅτι τὸ κλῖμα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παραγάγῃ ποικιλίας ἔν τε τῷ χρώματι καὶ τῇ διασκευῇ τοῦ σώματος τοῦτο ἀποδεικνύεται, πρῶτον, ἐκ τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν*). Τίς δύναται σήμερον νὰ

*) Ἡ ἱστορία γνωρίζει ἡμῖν ὅτι ἀπ' αἰώνων οἱ λαοὶ ἐποίουν μεταναστεύσεις, ὅτι ἀπ' αἰώνων ἀδελφοὶ λαοὶ χωριζόμενοι κατελίμπανον τὴν ἰδίαν χώραν, καὶ εἰς ἄλλας ἐνεκαθίσταντο· ὅτι ἀπὸ αἰώνων τὰ ἔθνη ἀπέστελλον ἀποικίας εἰς μεμακρυσμένας χώρας· ὅτι ἐπιδρομαὶ κατακτητῶν ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν μετῴκιζον εἰς νέα κλίματα καὶ νέα ἐ-

διακρίνη τὰς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐπιδραμούσας τὴν Εὐρώπην φυλάς; τίς δύναται νὰ ἀνεύρη ἤδη τὰ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν κατακτητῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους; τίς δύναται νὰ διακρίνη τοὺς εἰσβαλόντας εἰς τὴν Μοισίαν βουλγάρους τῶν περιχώρων λαῶν; τίς δὲ τοὺς παρὰ τὸν Οἴστρον ἀποίκους Ρωμαίους τῶν λοιπῶν ἀποίκων θὰ ἀναγνωρίση; τίς δὲν ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἀθίγγανοι, ἢ Βοεμοὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Ταμερλάνου ἐκ τῶν Ἰνδιῶν ἐξωσθέντες καὶ εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην διασπαρέντες δὲν ἀφωμοιώθησαν πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν κλιμάτων ἐν οἷς κατῴκησαν. Οἵα ἡ διαφορὰ ἡ διακρίνουσα τὰς Ἰνδο-γερμανικὰς ἢ Ἰνδο-Εὐρωπαϊκὰς φυλὰς τὴν Ἰνδικήν, Περσικήν, Ρωμαϊκὴν, Γερμανικήν, Σλαβικὴν καὶ Κελτικήν, αἵτινες παρουσιάζουσι σημεῖα ἀναμφίβολα συγγενείας; Τὴν Αἴγυπτον ἐπέδραμον διάφορα φῦλα ἐξ ὅλων τῶν ἠπείρων τοῦ κόσμου καὶ ἐνεκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ.

Πάντα σήμερον φέρουσι τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ ἀρχαίου Αἰγυπτίου, ὃν περιέσωσαν τὰ αὐτὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος. Αἱ σημιτικαὶ φυλαὶ ἤτοι ἡ Ἑβραϊκή, Συριακή, Μηδική, ἡ Ἀραβικὴ καὶ Ἀβυσσινιακή, καίτοι μίαν ἔχουσι τὴν καταγωγὴν ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἐκ τῆς γλωσσολογίας, τοσοῦτον ὅμως τὸ κλῖμα, ἡ δίαιτα καὶ ὁ πολιτισμὸς παρήλλαξεν αὐτούς, ὥστε τελεία ἀνομοιότης διακρίνει αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· ὅτι τὸ κλῖμα, ἡ δίαιτα καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐπιδρῶσι μεγάλως ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἤθους καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν μιᾶς φυλῆς, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν περιγραφομένων χαρακτηριστικῶν τῶν ὀρεινῶν καὶ πεδινῶν κατοίκων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς ὡς καὶ ἐκ τῶν ἰδιαζόντων χαρακτήρων τῶν ἀστῶν καὶ ἀγροτῶν.

δάφη. Ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων περιγράφει τὸ ἦθος, τὸν χαρακτῆρα, τὸ χρῶμα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν διαφόρων ἐθνῶν, ὡς καὶ τὰς διακρινούσας τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων κλιμάτων διαφοράς· ἀλλὰ τίς δύναται σήμερον νὰ ἀναγνωρίση τοὺς μετανάστας τούτους λαοὺς τίς δύναται νὰ ἀνεύρη τὴν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους συγγένειαν;

Οἱ κατὰ τοῦ ἑνιαίου γένους γράψαντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναβιβάσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνεξαρτήτων γενῶν ἄνω τῶν δέκα πέντε καὶ ὅμως εἰς ἑκατοντάδας δυνάμεθα νὰ ἀναβιβάσωμεν τὰς ποικιλίας. Πόθεν διακρίνομεν τὰς διαφόρους φυλὰς τὰς κατοικούσας τὴν Εὐρώπην, τὰς ἀνηκούσας εἰς τὴν Καυκασίαν φυλήν; πόσαι ποικιλίαι ἀπὸ τοῦ βορείου μέχρι τοῦ μεσημβρινοῦ ἀκρωτηρίου αὐτῆς; καὶ ἀπὸ τῶν Οὐραλίων μέχρις Ἀγγλίας καὶ Ἰσλανδίας; Τίς δὲ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι οἱ αὐτοὶ λαοὶ τὰς αὐτὰς πάντοτε κατῴκουν χώρας; καὶ ὅμως ὁ αὐτὸς χαρακτὴρ διακρίνει αϊδίως τοὺς κατοίκους τῆς αὐτῆς χώρας. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας διακρίνονται τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, διακρίνονται δὲ καὶ ἀπ' ἀλλήλων κατά τε τὸ χρῶμα καὶ τὰ λοιπὰ χαρακτηριστικά· οὗτοι οὐδέποτε ἔμειναν στάσιμοι, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω ἐτράπησαν καὶ νέας κατέκτων χώρας, καὶ ὅμως τὰ διάφορα κλίματα τοὺς οἰκείους διετήρησαν χαρακτῆρας, καὶ τοὺς κατακτητὰς πρὸς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ τόπου ἀφωμοίωσαν. Ἐκ τῆς Ἀσίας πολλοὶ λαοὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Ἀφρικήν, ἀλλ' οὐδὲ ἴχνος τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν διετηρήθη· παραδείγματα πλεῖστα τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ νεωτέρων χρόνων βεβαιοῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Τὸ κλῖμα αὐτὸ πολλάκις εἶναι λίαν ἰδιότροπον· ἔν τισιν αἱ ἀλλοιώσεις καὶ παραλλαγαί εἰσι ποικίλαι καὶ ταχεῖαι, ἔν τισι δὲ ἁπλαῖ καὶ ἡ ἐπίδρασις ἀσθενής. Ὁ ἐπίσκοπος **Héber** περιγράφων τὴν πρώτην εἴσοδόν του εἰς Καλκούτταν ἐκφράζεται οὕτως. «Ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν χρωμάτων παρὰ τοῖς ἰθαγενέσι μεγάλως μὲ ἐξέπληξεν· ἐν τῷ κυκλοῦντι ἡμᾶς πλήθει τινὲς μὲν εὑρίσκοντο ἔχοντες τὸ χρῶμα μέλαν ὡς αἰθίοπες, ἕτεροι ἦσαν χαλκόχροες, ἕτεροι ὀλίγον μελάντεροι τῶν Τυνισίων, οὓς εἶδον εἰς Λιβερπούλ. Ὁ **M. Mill**, ὁ γυμνασιάρχης τοῦ γυμνασίου **Bishop**, ὁ ἐλθὼν εἰς συνάντησίν μου, ὁ ἰδὼν τοσούτους ἰνδοὺς ὅσους οὐδεὶς εὐρωπαῖος, μοὶ εἶπεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξηγήση τὴν διαφορὰν ταύτην, ἥτις εἶναι γενικὴ ἐν ὅλῃ τῇ χώρᾳ, καὶ πανταχοῦ ἐπίσης ἐκπληκτική. Τοῦτο δὲν εἶναι καθαρῶς ἁπλῆ ἐπί-

δρασις τοῦ ἡλίου, διότι αὕτη ἡ ποικιλία τῶν χρωμάτων παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς ἁλιεῖς, οἵτινες εἶνε πάντες ἐπίσης γυμνοί· τοῦτο δὲν ἐξαρτᾶται ποσῶς ἐκ τῆς τάξεως τῆς φυλῆς, διότι ὑπάρχουσι βραχμάνες τῆς ὑψηλοτέρας τάξεως οἵτινές εἰσι μελανοί, ἐνῷ οἱ παρίαι εἰσὶ συγκριτικῶς λευκοί *)»

Περὶ τῆς ποικιλίας ταύτης ὁ Heeren καὶ ἕτεροι, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς διακρίσεως τῶν τάξεων, συμπεραίνουσιν, ὅτι αἱ Ἰνδίαι κατῳκήθησαν ἐκ δύο διακεκριμένων ἐθνῶν ὧν τὸ ἕτερον ὑποτάξαν θάτερον ὑπήγαγεν εἰς ταπεινοτέραν θέσιν καὶ εἰς ἐξάρτησιν· ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις δὲν φαίνεται ἀληθεύουσα, διότι ἐὰν ἦτο ἀληθὴς θὰ ὑφίστατο διάκρισίς τις χρωμάτων μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων τάξεων **).

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλίματος φαίνεται ζωηροτέρα ἐν Ἀβυσσινίᾳ. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἰσιν ἐντελῶς μελανοὶ καὶ ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ καταγωγῆς ἀνήκουσιν εἰς τὴν σημιτικὴν οἰκογένειαν καὶ συνεπῶς εἰς τὴν λευκὴν φυλήν. Ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν εἶναι ἢ μία διάλεκτος τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν, αὐτὸ δὲ τὸ ἐθνικὸν ὄνομα δεικνύει ὅτι οὗτοι διεπεραιώθησαν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ Ἱερὰ Γραφὴ τίθησι τὰ ὅρια τῆς φυλῆς Cush ἐν Ἀβυσσινίᾳ καὶ τῇ ἀντιπέραν ὄχθῃ· δὲν ἔχουσι δὲ τὴν ἐλαχίστην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ὁμόρους Αἰθίοπας οὔτε κατὰ τοὺς χαρακτῆρας, οὔτε κατὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ κρανίου ἐκτὸς τοῦ χρωματισμοῦ, τὸ δὲ πρόσωπον αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς εὐρωπαϊκόν.

Ἕτερον παράδειγμα ἐκπληκτικώτερον μᾶς παρουσιάζει ὁ περιηγητὴς Burckhardt· ἡ πόλις τοῦ Souakin ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς Ἀφρικανικῆς ὄχθης τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης περιλαμβάνει πληθυσμὸν μικτόν, σχηματισθέντα τὸ πρῶτον ἐκ

*) Vol. I. p. 9. Wiseman p. 203.

**) Quatrefages· L unité de la race humaine καὶ Histoire générale des races humaines α'. question générale, β'. Classification des races humaines.

Βεδουίνων καὶ Ἀράβων, περιλαβόντα κατόπιν καὶ τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Τούρκων. Οὕτω δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἕλκουσι τὴν καταγωγὴν ἔνθεν μὲν ἐκ τῶν Ἀράβων, ἔνθεν δὲ ἐκ τῶν τούρκων. Περὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης ἰδοὺ τί λέγει ὁ M. Burckhardt, «οἱ πρῶτοι Hadherebe ἢ Βεδουίνοι τοῦ Σουάκιν ἔχουσιν ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά, τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἐνδυμασίαν τῶν Βεδουίνων τῆς Νουβίας. Γενικῶς τὰ χαρακτηριστικά των εἰσὶν ὡραῖα καὶ ἐκφραστικά, τὸ γένειόν των εἶναι ἀραιὸν καὶ βραχύ, τὸ χρῶμά των εἶναι βαθὺ μελαγχροινὸν προσεγγίζον πρὸς τὸ μέλαν. Ἀλλ' ἐν τῇ φυσιογνωμίᾳ των οὐδὲν ὑπάρχει τὸ χαρακτηρίζον τὸν Αἰθίοπα. Οἱ ἕτεροι οἵτινες ἕλκουσι τὴν καταγωγὴν ἐκ τῶν ἀποικιῶν, προερχόμενοι ἐκ τοῦ Mosoul, Hadramout, κλπ. καὶ τῶν Τούρκων τῶν ἀποσταλέντων ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Σουλτὰν Σελὴμ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου ὑπέστησαν τὰς αὐτὰς ἀλλοιώσεις· «ἡ ἐνεστῶσα γενεά, λέγει ὁ Burckhardt κατά τε τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ ἤθη κατ' οὐδὲν διακρίνεται τῶν Βεδουίνων τῆς Νουβίας *)». Ὅθεν ἔχομεν δύο ἔθνη διακεκριμένα, τοὺς Ἄραβας καὶ τοὺς Τούρκους οἵτινες ἐν τῇ παρόδῳ ὀλίγων αἰώνων ἀπέβησαν μαῦροι ἐν Ἀφρικῇ, καίτοι λευκοὶ ἐκ καταγωγῆς.

Ὁ πλοίαρχος Tuckey, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ Congo, λέγει: «εἶναι προφανές, ὅτι εἶναι ἔθνος μικτὸν μὴ ἔχον ποσῶς ἐθνικὴν φυσιογνωμίαν καὶ πλεῖστοι ἔχουσι καθολοκληρίαν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κατοίκων τῆς μεσημβρινῆς Εὐρώπης. Δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς συγγενείας πρὸς τοὺς Πορτογάλλους, καὶ ὅμως εἰσὶν ἐλάχιστοι οἱ ἐκ μικτῶν γάμων προελθόντες **)». Αὕτη ἡ τελευταία παρατήρησις ἀναιρεῖ τὰς ὑποθέσεις τοῦ Heeren καὶ

*) Voyage en Nubie; deuxiem. édit. p 391 (en Angl.) et p. 395

**) Narrative of an expedition te explore the river Zaire Lond. p. 196.

τῶν λοιπῶν, ὅτι αἱ ποικιλίαι ἐν Καλκούττᾳ προέρχονται ἐκ τῆς συγχωνεύσεως δύο ἑτερογενῶν φυλῶν· διότι ἐνταῦθα καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν χαρακτήρων τῶν ἰθαγενῶν τοῦ **Congo** πρὸς τοὺς μεσημβρινοὺς εὐρωπαίους προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπιμιξίας, τὸ ἐξαγόμενον συμπέρασμα ἔσται ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὰς ὑποθέσεις των· διότι μικρὸς ἀριθμὸς ἀφωμοίωσε πρὸς ἑαυτὸν ὅλον τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων τῆς χώρας, μολονότι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, δείκνυται δὲ μόνον ὅτι ὁ λαὸς οὗτος δὲν ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς τὴν μαύρην φυλήν. Ἐν ταῖς γενικαῖς παρατηρήσεσιν ἐπὶ τῶν ταξειδίων τοῦ πλοιάρχου **Tuckey** ἐξάγεται, ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ **Congo** καίτοι προσεγγίζοντα πρὸς τὰ τῶν μαύρων φυλῶν δὲν εἶναι μήτε οὕτως ἐμφαντικά, μήτε οὕτω μελανὰ ὡς τὰ τῶν Ἀφρικανῶν ἐν γένει· οὗτοι ἔχουσι τὴν θεωρίαν οὐ μόνον πλέον εὐάρεστον, ἀλλ᾽ ὡσαύτως καὶ παράστασίν τινα μεγάλης ἁπλότητος καὶ ἀθωότητος *)».

Ὑπάρχουσι πλεῖστα ἔθνη οὐ μόνον κατὰ μῆκος τῶν παραλίων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κεντρῴᾳ Ἀφρικῇ χρώματος μέλανος στιλπνοῦ ἄνευ τινὸς χαρακτηριστικοῦ τοῦ Αἰθίοπος· μεταξὺ αὐτῶν εἰσιν οἱ **Foulahs** οὓς ὁ **Park** περιγράφει ὡς «μὴ ὄντας μαύρους, ἀλλὰ χρώματος μελαψοῦ, ἡλιοκαοῦς, μᾶλλον στιλπνοῦ καὶ μᾶλλον κιτρίνου· ἔχουσι δὲ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν κόμην γλυκέα καὶ εὐάρεστα, τὰ δὲ χείλη ἄνευ τοῦ βάρους, καὶ τὴν κόμην οὐχὶ οὔλην ὡς ἔχουσιν αὐτὴν αἱ ἄλλαι φυλαὶ **)». Ὁ **Jobson** τοὺς εἰκονίζει «μὲ ἓν χρῶμα κιτρινωπὸν μὲ μέλαιναν κόμην οὐχὶ πολὺ μακρὰν καὶ σχεδὸν οὔλην ὡς ἡ τῶν αἰθιόπων ***) ὁ **M. Moore** ὁμιλῶν περὶ τῶν **Yoloffs**, λέγει: «οὗτοί εἰσι πολὺ πλέον μέλανες καὶ ὡ-

*) Καρδιναλ. **Wisman** σελ. 204.
) **Summer's Records of creation, deuxieme édit vol. I. p. 380.
***) **New géneral collection of voyages; ul sup. p. 262.**

ραιότεροι, ἢ οἱ **Mandignes**, ἢ οἱ **Flups**, μὴ ἔχοντες ποσῶς τὴν ῥῖνα σιμὴν καὶ τὰ χείλη βαρέα τὰ διακρίνοντα τὰ ἔθνη τῶν Αἰθιόπων, καὶ ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τοὺς **Yoloffs** διὰ τὴν μελανότητα τοῦ χρωτὸς καὶ διὰ τὴν ὡραιότητα τῶν χαρακτήρων *)». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων φαίνεται, ὅτι τὸ χρῶμα μόνον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ χαρακτηριστικὸν σημεῖον τῆς φυλῆς τῶν αἰθιόπων· διότι πολλοὶ δύνανται νὰ ὦσι μαῦροι μὴ ὄντες ἐκ καταγωγῆς αἰθιοπικῆς καὶ ὅτι τοὺς αἰθίοπας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο γένη, ἢ δύο οἰκογενείας διαφόρους, διακρινομένας ἀπ᾽ ἀλλήλων διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κεφαλῆς, τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ὅλου παραστήματος. Ὁ **Blumenbach** διέκρινε τὴν ὕπαρξιν τῶν δύο τούτων φυλῶν ἐν Ἀφρικῇ ἀορίστως εἰς μαύρην, μεθ᾽ ὅλων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς φυλῆς, καὶ εἰς μέλαιναν μὲ ὡραῖα χαρακτηριστικὰ ἐντελῶς εὐρωπαϊκά· ἀλλὰ τὰς ὀνομάζει ἀδιακρίτως αἰθιοπικάς **).

Ἡ εἰς δύο φυλὰς διάκρισις τῶν αἰθιόπων διὰ τὴν διαφορὰν τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἡ τοῦ κλίματος ἐπίδρασις πρὸς ἀφομοίωσιν τῶν κατοίκων, δύο τινὰ φέρει νὰ ὑποθέσωμεν, ἢ ὅτι εἰσὶ διακεκριμένα γένη, καὶ ὅτι τὸ μὲν ἐκ προϊστορικῆς ἐποχῆς ἀνήκει εἰς τὴν καυκασίαν φυλήν, ἢ ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις διετήρησεν ἐν τῇ μιᾷ φυλῇ τὴν εὐγένειαν τοῦ χαρακτῆρος, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ ἡ βαρβαρότης καὶ ἠθικὴ ἐξαχρείωσις παρεμόρφωσαν τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα· (οἴωθε γὰρ τὸ τῆς ψυχῆς εἶδος διαπλάττειν τὸ τοῦ σώματος· πάνυ δ᾽ ἀληθὲς τὸ εἰρημενον «οἵα ἡ ψυχὴ τοιάδε καὶ ἡ μορφή»· ἡ γὰρ τῆς ψυχῆς διάθεσις τῇ τοῦ χρόνου συνεργείᾳ μόνιμον ποιεῖται ἐπὶ τοῦ εἴδους τὴν ἔκφρασιν· ὅπερ, ὥσπερ τι κάτοπτρον τὴν τῆς ψυχῆς ἐμφανίζει διαθεσιν· οἱ γὰρ μῦς καὶ τὰ

*) **Ibid. p. 255. 266.**
) **Decas Cranior. p. 23

ὀστέα αὐτα, τοιαύτην οἰώθασι λαμβάνειν τὴν διάπλασιν, οἵαν ἡ τῆς χρήσεως ἀνάγκη ἐπιβάλλει). Ἀμφότεραι αἱ ὑποθέσεις ἔχουσιν ἰδιάζουσαν σπουδαιότητα, διότι θατέρα γινομένη δεκτὴ ἄγει πρὸς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος· ἐὰν μὲν δεχθῶμεν τὴν πρώτην, τὸ πρόβλημα δύναται νὰ θεωρηθῇ λελυμένον· ἐὰν δὲ τὴν δευτέραν' μᾶς ἐξηγεῖ τὸν τρόπον τῆς παραμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος, τῶν διαφόρων φυλῶν, ἐξαχρειωθεισῶν τὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς βαθμιαίας καταπτώσεως τοῦ φρονήματος, τοῦ πολιτεύματος, τοῦ ἤθους, τῆς λατρείας καὶ ἐπὶ τέλους τοῦ λογικοῦ. Ἡ τρίτη ὑπόθεσις ἣν δύνανται νὰ ὑποθέσωσιν οἱ ἐναντιοφρονοῦντες, ὅτι δύνανται νὰ ὦσι δύο ἀνεξάρτητα γένη, δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, ὡς μὴ ἔχουσα βάσιν, διότι οὐδὲν ἔχουσιν ἐπιχείρημα ἱκανὸν νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτήν· ἐὰν δὲ ἐπιτρέπηται νὰ ἐκφέρωμεν ὑποθέσεις ἄνευ ἰσχυρῶν ὑποστηριγμάτων, τότε δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἑκάστη παραλλαγὴ ἀνήκει καὶ εἰς ἓν ἀνεξάρτητον γένος, ὅπερ ψευδέστατον· διότι αἱ ἔρευναι ἀποδεικνύουσι τὸ ἐναντίον· ἔδει δὲ τότε ἑκάστη χώρα, ἑκάστη γωνία γῆς νὰ ἔχῃ καὶ ἕνα αὐτόχθονα, ὅπερ οὐδὲ μία θεωρία εἰσέτι ἐδέχθη ἢ ὑπεστήριξε.

Τὰς ἡμετέρας ὑποθέσεις ὑποστηρίζουσι τὰ μεμαρτυρημένα γεγονότα· διότι παρετηρήθη *) ὅτι αἱ φυλαὶ αἱ μᾶλλον ἐξαχρειωθεῖσαι ἠθικῶς, εἰσὶ καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐξηχρειωμέναι· αἱ δὲ σώζουσαι τὸ τῆς εὐγενείας τοῦ ἀνθρώπου εἶδος, εἰσὶν αἱ ἔχουσαι καὶ πολιτισμόν τινα καὶ θρησκείαν, ὡς οἷόν τε τελειωτέραν, καὶ ἤθη ἡμερώτερα κτλ. «Πιστεύω, λέγει, ὁ Καρδινάλιος **Wisman**, ὅτι ἐν γένει θὰ εὕρωμεν, ὅτι αἱ φυλαὶ αἱ μὴ ἔχουσαι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ αἰθίοπος, ἀλλὰ μόνον τὸ χρῶμα, εἰσὶν ὑψωμέναι ἐν τῷ πολιτισμῷ εἰς βαθμόν τινα ἀνώτερον τῶν περὶ αὐτὰς φυλῶν καὶ θρησκεύονται λατρείαν τινά, ἥτις ἐμφαίνει μίαν ἀποκάλυψιν, ὡς οἱ Ἀβυσσίνιοι ἕνα χριστιανισμὸν διαφθαρέντα, οἱ ἰθαγενεῖς τοῦ

*) **Wisman** 206.

Congo ὑποληφθείσας τινὰς ἀναλόγους ἰδέας καὶ ὅλαι αἱ λοιπαὶ τοῦ Μωαμεθανικοῦ θρησκεύματος. Ἐνῷ ἐκεῖναι ὅσαι ἔχουσι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Αἰθίοπος καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἀνάπτυξιν, ὡς οἱ Δαχομετινοί, οἱ Κάφροι ἢ οἱ Ὀττεντότοι, εἰσὶν ἐν τῇ ἀνωτάτῃ βαθμίδι τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως, καὶ θρησκεύονται ἐλεεινόν τι σύστημα λατρείας τοῦ φετιχισμοῦ ἢ τῆς εἰδωλολατρείας». Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐξάγεται τὸ θετικὸν συμπέρασμα, ὅτι τὸ μὲν κλῖμα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ χρώματος, τὸ δὲ πολίτευμα καὶ ἡ λοιπὴ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐπίδρασις τοῦ κλίματος δύναται νὰ μεταβάλῃ τὸ χρῶμα τῆς ἑτέρας, ὁ δὲ πολιτισμὸς καὶ ἡ καθ' ὅλου πνευματικὴ ἀνάπτυξις νὰ διαμορφώσῃ τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ τελειότερον, ἢ τὸ ἀτελέστερον.

§ δ'. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος ἐπὶ τοῦ χρώματος ὁ **Hébér** γράφει· «εἶναι ἀξιοσημείωτον ἐν τούτοις, ὅτι ἄνευ ἐξαιρέσεως πᾶσαι αὗται αἱ τάξεις τῶν ἀνθρώπων (Περσῶν, Ἑλλήνων, Ἀράβων, Τούρκων, Ταρτάρων), μετὰ μικρὸν ἀριθμὸν γενεῶν, καὶ χωρὶς τινὸς ἀμοιβαίας ἐπιγαμίας μετὰ τῶν Ἰνδῶν λαμβάνουσι τὸ χρῶμα βαθὺ ἐλαιόχρουν προσεγγίζον πολὺ πρὸς τὸ τῶν Αἰθιόπων, καὶ ὅπερ φαίνεται φυσικὸν ἐν τῷ κλίματι. Οἱ Πορτογάλλοι γεννηθέντες ἐν τῷ τόπῳ δὲν συνάπτονται εἰς γάμου κοινωνίας ἢ μεταξύ των ἢ ἐὰν δύνανται μετὰ Εὐρωπαίων. Καὶ ὅμως! οὗτοι οἱ Πορτογάλλοι ἐν διαστήματι 300 ἐτῶν ἐν ταῖς Ἰνδίαις ἀπέβησαν τοσοῦτον μέλανες ὡς οἱ Κάφροι» *).

Πλεῖστα παραδείγματα παρουσιάζουσιν ἐκπληκτικὰ φαινό-

*) **Heber's narrative vol, I, p. 68.**

μενα ὀφειλόμενα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος, τὸν πολιτισμόν, τὴν δίαιταν, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸν βίον ἐν γένει· ὁ **Long** ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ **Histoire de la Jamaique**, καὶ ὁ **Eduards** ἐν τῇ ἑαυτοῦ **Histoire des Antilles**, ἀμφότεροι ἐσημείωσαν, ὅτι τὰ κρανία τῶν ἀποίκων εὐρωπαίων, τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς ταύτας τὰς νήσους διαφέρουσιν ἐπαισθητῶς κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ προσεγγίζουσι πρὸς τὰ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ δόκτωρ **Prichard** βεβαιοῖ ἐπίσης μετὰ μεγάλου κύρους, ὅτι μετὰ τρίτην γενεὰν οἱ αἰχμάλωτοι εἰς τὰ ἡνωμένα κράτη, οἱ προσκολληθέντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς οἰκίας ἔχουσι τὴν ῥίνα ὀλιγώτερον σιμὴν, τὸ δὲ στόμα καὶ τὰ χείλη ἧττον προέχοντα· ταὐτοχρόνως δὲ καὶ ἡ κόμη ἀποβαίνει μακρυτέρα ἐν ἑκάστῃ διαδόχῳ γενεᾷ. Οἱ αἰχμάλωτοι οἱ ὑπηρετοῦντες ἐν τῇ πεδιάδι, ἀπεναντίας, διατηροῦσι ἐπὶ μακρὰ ἔτη τὸ ἀρχικὸν αὐτὸ εἶδος*). Ὁ **Caldani** παρουσίασεν ἓν παράδειγμα αἰθίοπος σκυτοτόμου, ὅστις κομισθεὶς νεώτατος ἐν Βιέννῃ ὑπέστη τοιαύτην τινὰ ἀλλοίωσιν ἐν τῷ χρώματι, ὥστε δὲν ἦτο περισσότερον μελαγχροινὸς ἑνὸς τοιούτου Εὐρωπαίου**). Ὁμιλεῖ δὲ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. Ὁ δὲ Ρόλφιος ἔφερεν εἰς Γερμανίαν παῖδα αἰθίοπα, ὅττις μετὰ διετῆ διαμονὴν ἐν Γερμανίᾳ μετήλλαξε τὸ χρῶμα καὶ ἐγένετο ἀπὸ μέλας καστανόχρους· ὅμοια παραδείγματα παρὰ **Waitz Anthropologie 1,60**. Εὐπατρίδης τις Ἄγγλος **Macnaughten** ἐν ταῖς **Ν.** Ἰνδίαις, εἰς τὴν Τσεγγελάνδην ζήσας ὡς ἰθαγενὴς ἀπέκτησε μελαγχροινὸν χρῶμα. Ὁ δόκτωρ **Prichard** δι' ἀκριβῶν ἐρευνῶν παρετήρησεν, ὅτι ἡ δίαιτα καὶ ὁ πολιτισμὸς συμβάλλει μεγάλως εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῶν χαρακτήρων· τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ **Cuvier** παρατηρήσας τὰ ἀποτελέσματα τῆς

---

*) **Wol II, p. 565.**
) **Institut. physiolog. auctore L M. Ven. 1789, p 151.

δουλείας· λέγει δὲ ὅτι «ἡ δουλεία καὶ ἡ δουλοπαροικία εἶναι τὰ μᾶλλον ἐνεργὰ αἴτια τὰ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα πρὸς παραγωγὴν ἀλλοιώσεων μεταξὺ τῶν ζώων· αἱ δὲ μεγαλήτεραι ποικιλίαι αἱ ληφθεῖσαι μέχρι τοῦδε ἐγένοντο τούτῳ τῷ τρόπῳ*). Ὁ πολιτισμὸς εἶναι τὸ μέσον τὸ ἐπενεργοῦν μᾶλλον τῶν μέσων τούτων εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ δύναται νὰ ἀποβῇ ἰσχυρότερος διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐπίδρασιν. Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς, ἡ τροφή, ἡ εὐπάθεια, ἡ εὐμάρεια καὶ ὁ βαθμὸς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς, ἅτινα ἀπολαμβάνουσιν, ὅτι παράγουσιν ἀποτελέσματα ἰσχυρὰ καὶ διαρκῆ εἰς τὰ ἔθνη τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς προελεύσεως καὶ ἀρχῆς.

Νέος τις περιηγητὴς παρετήρησεν ἐν Συρίᾳ τὴν ὑφισταμένην διαφορὰν μεταξὺ τῶν Βεδουίνων καὶ τῶν Φελλάχων τοῦ Χωρὰν (**Houran**). Οἱ πρῶτοι ἢ οἱ νομάδες Ἄραβες καθ' ἑκάστην ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ συμβεβηκότα καὶ τοὺς κόπους βίου πλάνητος καὶ ζωηροῦ ἔχουσι τὴν παράστασιν εὐθυτενῆ καὶ τὸ σῶμα εὔστροφον, τὸ πρόσωπον μικρὸν καὶ τὸ γένειον ἀραιόν. Οἱ ἄλλοι, ἤτοι οἱ Ἄραβες, οἱ ἀστοί, εἰσὶ πολύσαρκοι καὶ εὔρωστοι, ἔχουσι γένειον πυκνόν, ἀλλ' ἐλλείπει ἐκ τοῦ βλέμματος ἡ ὀξυδέρκεια τῶν τῆς ἐρήμου ἀδελφῶν των. Καὶ ὅμως εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι αἱ δύο αὗται τάξεις ἀνάγονται εἰς ἓν μόνον ἔθνος, ὁμιλοῦν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ κατοικοῦν τὸ αὐτὸ κλῖμα. Ὁποῖον λοιπὸν τὸ αἴτιον τῆς διακρίσεως; ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας, ὁ τρόπος τῆς βιωτῆς ἑκάστου, διότι ὁ ἀκριβὴς οὗτος παρατηρητὴς προσθέτει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας οὐδὲν διακρίνει ἀλλήλας**).

Παρόμοιόν τι παρετήρησε καὶ ὁ **Volney** μεταξὺ τῶν Βεδουίνων, ἐν οἷς διεκρίνοντο οἱ Σεῖχαι ἀρχηγοὶ τοῦ λαοῦ. Τὸ αὐτὸ παρετήρησε καὶ **Forster** εἰς τὸ **O'Taïti**, ἔνθα οἱ ἐργάται ἦσαν μελάντεροι, ἡ κόμη των πλέον ἐριώδης, καὶ οὔλη,

---

*) **Dans son discours préliminaire.**
) **Burchardt, Travels in Syria

καὶ τὰ σώματά των μικροῦ ἀναστήματος· ἐνῷ ὅλως τοὐναντίον συνέβαινεν εἰς τοὺς ἐν ἀνέσει τὸν βίον διάγοντας.

Πλεῖστα ὅσα παραδείγματα ὑπὸ σπουδαίων συγγραφέων ἀναφερόμενα ἀναδεικνύουσι τὴν ἰσχὺν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς διαίτης κτλ. εἰς παραγωγὴν ἀλλοιώσεων· ἐν δὲ τῷ χαρακτῆρι καὶ τῷ χρώματι, τὴν ἐπὶ τῶν χρωμάτων ἐπίδρασιν θὰ ἀποδείξωμεν ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ, ἀναπτύσσοντες τὸ περὶ διαφόρου χρωματισμοῦ τῶν ἀνθρώπων ζήτημα.

§ ε΄. Περὶ τοῦ αἰτίου τῶν διαφόρων χρωμάτων τῶν ἀνθρώπων.

Οἱ ἀρχαῖοι ὡς κύριον αἴτιον τοῦ χρωματισμοῦ ἐθεώρουν τὸν ἥλιον. Τὸ κλῖμα ἐθεωρεῖτο ὡς δευτερεῦον αἴτιον, ἔχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ χρωτός, ἀνάλογον πρὸς τὴν θερμότητα. Εἶναι δὲ τοῦτο ἀληθὲς μέχρι τοῦ σημείου, ἐνῷ θεωροῦμεν μίαν γενικὴ ἀναλογίαν μεταξὺ τοῦ χρωματισμοῦ τοῦ κλίματος καὶ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου.

Γενικῶς ὁμιλοῦντες, αἱ λευκότεραι φυλαί εἰσιν ἐκεῖναι, αἱ μᾶλλον πρὸς τὰς πόλεις γειτνιάζουσαι, αἱ δὲ μελάντεραι αἱ κατοικοῦσαι τὰς τροπικὰς χώρας· μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ὁρίων δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν τὰ ἴχνη πολλῶν μεσολαβουσῶν βαθμῶν· ἀλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη δὲν παρατηρεῖται εἰς ἁπάσας τὰς ἠπείρους· διότι ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ δυτικῷ ἡμισφαιρίῳ παρατηροῦνται ποικίλοι χρωματισμοὶ οὐδὲ μίαν ἔχοντες ἀναλογίαν πρὸς τὰς τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμισφαιρίου. Οἱ διάφοροι κάτοικοι τῆς Ἀμερικῆς, οὓς εὗρον οἱ Ἱσπανοὶ κατὰ διάφορον γεωγραφικὸν πλάτος, οὐ μόνον δὲν ἦσαν κεχρωματισμένοι κατὰ τὰς ἀναλογίας τὰς παρατηρηθείσας ἐν τῷ παλαιῷ κόσμῳ, ἀλλ' ἐπαρουσίαζον τοσαύτας ποικιλίας ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς ἀρχαίας θεωρίας, ὥστε ἢ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ θεωρία ἐντελῶς, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ζητηθῇ ἄλλη διάφορος πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων ἐκείνων.

Παραδείγματα ἀναιροῦντα τὰς ἀρχαίας θεωρίας ὑπάρχουσι πλεῖστα· οἱ Πουέλχοι τῆς Ἀργεντίνης, ἐν τῇ Ν. Ἀμερικῇ εἶναι πολλῷ μελάντεροι τῆς Παραγουάης, ἐνῷ οἱ πρῶτοι οἰκοῦσιν ἀπὸ τοῦ Ἰσημερινοῦ ἀπώτερον τῶν ἄλλων. Μάλιστα λέγουσι περὶ τῶν Παραγουίνων, ὅτι εἶναι τόσον λευκοί, ὥστε γυναῖκες ἐνδυόμεναι εὐρωπαϊκὴν στολὴν θὰ συνεχέοντο πρὸς τὰς Εὐρωπαίας. Οἱ Λάπωνες, οἱ Βογγοῦλοι, οἱ Ὀστιάκοι κτλ. οἱ βορειότατα κατοικοῦντές εἰσιν μελαγχροινοί.

Ὅτι ὁ ἥλιος δὲν εἶναι τὸ ἄμεσον αἴτιον τῆς ἀλλοιώσεως τῶν χρωμάτων, τοῦτο εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, διότι καὶ ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ τοῦ ἡλίου ἐπίδρασις δὲν δύναται ἢ ἐξωτερικῶς μόνον νὰ ἐπιδρᾷ, καὶ ἐκ τῶν γενομένων παρατηρήσεων ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ ποικίλος χρωματισμὸς ἔχει τὴν βάσιν οὐχὶ ἐν τῇ ἀχρωματίστῳ ἐπιδερμίδι, ἀλλ' ὑπὸ τὸ δέρμα, καὶ ὅτι δὲν εἶναι συστολὴ καὶ συμπύκνωσις τὸ μέλαν, οὔτε διαστολὴ καὶ ἀραίωσις τὸ λευκὸν τοῦ πρωταρχικοῦ χρώματος τοῦ δέρματος, ἀλλὰ χημικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀργανισμοῦ, παραγόμενον ἐκ τῆς θερμότητος τοῦ κλίματος, τῆς ποιότητος τῆς τροφῆς, τῆς διαίτης, τῆς ἐργασίας, καὶ τοῦ τρόπου τῆς βιωτῆς, ὡς θέλομεν ἀποδείξει. Ὁ Π. Π. Οἰκονόμος, γράφων περὶ τοῦ χρωματισμοῦ τῶν ἀνθρώπων λέγει· «Ἐξετάζοντες μικροσκοσκοπικῶς τὸ ἀνθρώπινον δέρμα, εὑρίσκομεν τοῦτο συγκείμενον ἐκ δύο μερῶν· τούτων τὸ ἀνώτερον καλεῖται ἐπιδερμὶς καὶ ἀποτελεῖται ἐκ δύο στρωμάτων, ὧν τὸ μὲν ἄνω εἶναι διαφανὲς καὶ σύγκειται ἐκ κερατοειδοῦς οὐσίας (**stratum corneum**) καὶ καλεῖται κερατοειδὲς στρῶμα, τὸ δὲ ἄλλο ἀμέσως ὑπὸ τὸ κερατοειδὲς στρῶμα ἀναφαινόμενον, ἀποτελεῖται ἐκ βλεννώδους οὐσίας (**stratum mucosum**) ὑπὸ τὴν ἐκ τῶν δύο τούτων στρωμάτων συγκειμένην ἐπιδερμίδα ὑπάρχει τὸ δέρμα. Κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἐξεταζόμενοι καὶ οἱ μαῦροι καὶ οἱ λευκοὶ διαφέρουσι μόνον ὡς πρὸς τὸ βλεννῶδες στρῶμα ἢ τὸ μαλπίγγειον δίκτυον, ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ὅμως δὲν ὑπάρχει

οὐδεμία διαφορά. Μόνον εἰς τὸ βλεννῶδες στρῶμα ἢ εἰς τὸ μαλπίγγειον δίκτυον ἀναφαίνονται κύτταρα κατὰ διαφόρους λαούς, περιέχοντα ὕλην κεχρωματισμένην. Καὶ ἂν μὲν ἡ χρωματιστικὴ αὕτη ὕλη εἶναι ὀλιγίστη, πληροῖ δὲ μόνον τὰ κατώτερα μέρη τοῦ βλεννώδους στρώματος, τότε τὸ χρῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνοικτόν. Ἂν ὅμως ἡ ὕλη αὕτη εἶναι ἄφθονος καὶ πληροῖ ὅλον τὸ βλεννῶδες στρῶμα μέχρι τοῦ κερατοειδοῦς στρώματος τότε τὸ χρῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι βαθύ. Ἐδῶ ἔγκειται ὁ κόμβος τοῦ ζητήματος· καὶ ὅταν ἡ ἐπιστήμη ἀποδείξει τί συντελεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν πλειοτέρων χρωματιστικῶν κυττάρων τὸ κλῖμα, ἡ τροφή, ἢ ἄλλο τι, τότε θὰ εἶνε ἀνεξήγητος ὁ χρωματισμὸς τῶν φυλῶν.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο μόνον λέγομεν ὅτι εἰς μερικὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος π. χ. εἰς τὸ ἧπαρ, εἰς τοὺς πνεύμονας κατὰ τοὺς διαφόρους τύπους τοὺς ψυχροτέρους ἢ θερμοτέρους ἐπιβάλλονται ὡρισμέναι λειτουργίαι, ἃς ὀφείλουσι νὰ ἐκτελῶσι κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κλίματος. Γνωστὸν εἶνε ὅτι εἰς τὰ ψυχρὰ κλίματα ἐργάζεται πολὺ ὁ πνεύμων, εἰς τὰ θερμὰ ἐργάζεται πολὺ τὸ ἧπαρ. Καὶ διὰ τοῦτο ἄνθρωποι γεννηθέντες καὶ ζήσαντες ἐν θερμοῖς τόποις ἔνθα οἱ πνεύμονες αὐτῶν ἐσυνήθισαν εἰς ὀλίγην ἐργασίαν, μεταναστεύοντες εἰς ψυχρὰ κλίματα κινδυνεύουσι νὰ πάθωσιν ἀπὸ φθίσιν. Ἀπὸ τοιοῦτον θάνατον εἶνε προφυλαγμένοι οἱ μεταναστεύοντες ἀπὸ ψυχροὺς εἰς θερμοὺς τόπους· ὑπόκεινται ὅμως εἰς ἀσθενείας τοῦ ἥπατος, εἰς τὴν χολέραν. Ὅσοι ἐκ τῶν Εὐρωπαίων σωθοῦν ἐκ τῆς μεταβολῆς ταύτης χάνουν τὸ ροδινὸν χρῶμά των (πρβ. **Oscar Peschel VölkerKinde** σ. 95). Κατὰ τὰ ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι, ὅπου ἐκκρίνεται περισσοτέρα χολή, ἐκεῖ συσσωρεύονται καὶ ἀφθονώτερα χρωματιστικὰ κύτταρα εἰς τὸ βλεννῶδες στρῶμα τῆς ἐπιδερμίδος, ἐκεῖ καὶ ὁ χρωματισμὸς γίνεται βαθύτερος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ κακὴ τροφὴ καὶ ἡ ἀκαθαρσία τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἀέρος γίνονται παραίτια μείζονος ἐκκρίσεως τῆς χολῆς διὰ τοῦτο εὐεξήγητον εἶνε τὸ μελαψὸν χρῶμα π. χ. τῶν Λαπώνων,

Φιννῶν κτλ. οἵτινες καὶ τρέφονται καὶ ζῶσι κακῶς. Παρετηρήθη δὲ ἐσχάτως ὅτι ἐκ τῶν μεταναστευόντων εἰς Ἀφρικὴν ἢ εἰς Ἀμερικὴν οἱ μελαγχροινοὶ δὲν προσβάλλονται τόσον εὐκόλως ὑπὸ τῶν ἐπιδημικῶν ἀσθενειῶν, ὅσον οἱ ξανθοί. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἀρχήν, ἂν εἶναι ἀληθής, φαίνεται ὅτι τόποι τινὲς εὐνοοῦσιν ὡρισμένον χρωματισμόν, ὅστις ἐγκατασταθεὶς ἐκεῖ ἐτελειοποιήθη καὶ κατέστη ἔπειτα κληρονομικός. Ὥστε οἱ ἅπαξ ἀποκτήσαντες διὰ φυσιολογικοὺς λόγους μέλαν χρῶμα εὐνοούμενοι ὑπὸ τοῦ κλίματος, ὅπερ δείκνυται ἀδυσώπητον πρὸς τοὺς ἄλλως κεχρωματισμένους καθίστανται οἱ γενάρχαι φυλῶν καὶ ἐθνῶν *)»

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων ἀπεδείχθη, ὅτι αἱ διάφοροι ποικιλίαι αἱ ἀπαντῶσαι μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν καὶ φυλῶν, εἶναι καθαρὰ συμβεβηκότα, ἤτοι σποραδικὰ φαινόμενα, προαγόμενα ἐκ διαφόρων λόγων, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς ἕνα ἔχουσιν ὀργανισμόν, μίαν ἔχουσι φύσιν, καὶ εἰς τὰς αὐτὰς ὑπόκεινται ἀλλοιώσεις· ὅτι τὸ σχῆμα, ἡ ἡλικία, ὁ τύπος, τὸ χρῶμα καὶ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν φυλῶν οὐδόλως δύνανται νὰ διακρίνωσιν αὐτὰς εἰς ἰδιαίτερα ἀνεξάρτητα γένη, καὶ τελευταῖον, ὅτι ἀνακαλύπτεται δεσμός τις συγγενείας μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν τείνων νὰ συνδέσῃ καὶ ὑπαγάγῃ εἰς ἓν μόνον γένος ἁπάσας τὰς ἀνομοιότητας καὶ ἀποδείξῃ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἤτοι ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ὁμοιότητος τὴν ἐξ ἑνὸς κορμοῦ καταγωγὴν ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

---

*) Π. Π. Οἰκονόμος· ἡμερολ. Σκόκου 1887 σελ. 216—217.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΓΕΝΟΥΣ, ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΗΣ ΕΚ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ, ΕΚ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ, ΕΚ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ, ΤΩΝ ΕΘΙΜΩΝ, ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

---

§. α΄. Ἡ συγγένεια ἀποδεικνυομένη ἐκ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἐκ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν.

Ἐὰν αἱ διάφοροι φυλαὶ καὶ ποικιλίαι αἱ διεσπαρμέναι καθ᾿ ὅλην τὴν ὑφήλιον ἀνῆκον καὶ εἰς διάφορα γένη ἀνεξάρτητα ἀπ᾿ ἀλλήλων, ἔπρεπε νὰ διακρίνωνται καὶ ἐκ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ ἐκ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, καὶ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν· διότι εἶναι ἀκατάληπτος ἡ μεταξὺ ἑτερογενῶν ὄντων πανομοιότης ἐν τοῖς οὐσιωδεστάτοις γνωρίσμασι τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου τοῖς διακρίνουσιν αὐτὸν τῶν ἀλόγων ζώων· πῶς δηλονότι πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς ἔχουσι τὰς αὐτὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις; ἤτοι τὰ αὐτὰ φαινόμενα, ἐὰν δὲν θέλωσι νὰ ὀνομάσωσι ταύτας δυνάμεις, δι᾿ ὧν ἐξωτερικεύονται διάφοροι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ σώματος διαθέσεις; πόθεν ἡ ὁμοιότης τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος; πόθεν ἡ πνευματικὴ συγγένεια; πόθεν ἡ τελεία ἀφομοίωσις τοῦ ἀγρίου πρὸς τὸν πεπολιτισμένον διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐλευθέρας ἀγωγῆς· πόθεν τὰ αἰσθήματα, τὰ φρονήματα, πόθεν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι; πόθεν ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ κόσμου, ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, τοῦ ὡραίου καὶ

τοῦ ἀχρείου· πόθεν ἡ συνείδησις; πόθεν ὁ ἐν ταῖς καρδίαις ἁπασῶν τῶν φυλῶν γραπτὸς νόμος τοῦ ὑπερτάτου ὄντος; πῶς λαοὶ τοσοῦτον ἀπ᾿ ἀλλήλων διέχοντες τοιαύτην κατὰ πάντα νὰ ἔχωσιν ὁμοιότητα; Πῶς τοσαῦτα ἀνεξάρτητα γένη ἃ διαχωρίζουσιν ὠκεανοί, τὰ δὲ ἀπέραντα διαστήματα παρακωλύουν τὴν πρὸς ἄλληλα συγκοινωνίαν εὑρέθησαν κατὰ πάντα ὅμοια; πῶς ἡ ἑτερογένεια δὲν ἀνέπτυξε καὶ δὲν διεμόρφωσε κατὰ διαφόρους ἀρχὰς τοὺς διαφόρους ἰθαγενεῖς λαούς; πῶς πάντες νὰ ἐφεύρωσι γλῶσσαν πρὸς διακοίνωσιν τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων; Βεβαίως τὰ ἀνεξάρτητα γένη θὰ εἶχον καὶ ἰδιαίτερόν τινα τύπον ὡς τὰ εἰς μίαν συνομοταξίαν ἀναγόμενα ζῶα ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ τεθέντα, ὃν διὰ τὸ ὑψηλὸν κῦρος θὰ ἠδυνάτουν νὰ ἀλλοιώσωσιν, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰ ζῶα· ἀλλ᾿ οὐδὲν τοιοῦτον παρατηρεῖται, διότι πᾶσα φυλὴ δύναται νὰ συγχωνευθῇ καὶ νὰ ἀφομοιωθῇ πρὸς ἑτέραν· ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄρα δὲν ὑπάρχουσι συνομοταξίαι, δὲν ὑπάρχουσιν ἰδιαίτεροι τύποι, δὲν ὑπάρχουσιν ἰδιαίτερα ἔνστικτα, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἡ αὐτὴ ψυχή· διὸ καὶ κατὰ πάντα, πάντες εἰσὶν ὅμοιοι· οἱ δὲ κατὰ πάντα ὅμοιοι πιθανώτερον εἶναι νὰ ὦσιν συγγενεῖς ἢ ξένοι καὶ ἀλλότριοι.

Τὴν συγγένειαν τῶν διαφόρων φυλῶν ὑποστηρίζουσι τὰ διάφορα περίεργα φαινόμενα τὰ ἀπαντῶντα μεταξὺ καὶ αὐτῶν τῶν λίαν ἀπ᾿ ἀλλήλων ἀπομεμακρυσμένων λαῶν, ὧν ἡ ἐμφάνισις δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἢ εἰς κοινὴν καταγωγήν· ἤθη ἐπὶ παραδείγματι καὶ ἔθιμα φυλῶν τινων εἰσὶ τὰ αὐτά, καίτοι διαχωρίζουσιν αὐτὰς ὠκεανοί. Ὁ **Forster**, λέγει, ὅτι «δὲν δύναμαι νὰ λησμονήσω μοναδικήν τινα συνήθειαν διαδεδομένην οὐχὶ μόνον εἰς ἁπάσας τὰς νήσους ταύτας (τὴν Νέαν Ὁλλανδίαν, Νέαν Ζηλανδίαν καὶ τὰς νήσους **Société**)· ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Ὀττεντότων ἐν Ἀφρικῇ, τῶν **Guaranos** τῆς Παραγουάης καὶ τῶν Καλιφορνίων ἐν Ἀμερικῇ. εἶναι δ᾿ ἡ ἀποκοπὴ τοῦ μικροῦ δακτύλου τῆς μιᾶς χειρὸς ἢ καὶ ἀμφοτέρων εἰς ἔνδειξιν τοῦ πένθους διὰ τὸν θάνατον ἑνὸς

συγγενοῦς συνήθεια οὕτως μοναδική τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν ὡς ἐμφανισθεῖσαν ἐξ αὐτομάτου εἰς μέρη τῆς ὑφηλίου τοσούτῳ ἀπ᾿ ἀλλήλων ἀπέχοντα *).

Ἡ ὕπαρξις ὁμοίων ἠθῶν παρατηρεῖται σχεδὸν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου μέχρι τοῦ ἑτέρου τῆς ὑδρογείου σφαίρας· οἱ κάτοικοι τῶν Φιλιππίνων νήσων, τῆς Νέας Καληδονίας, τῶν Νέων Εὐρίδων συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς ὁμοιότητος τῆς περιβολῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν σημείων, πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Νέας Ζηλανδίας καὶ ἄλλων ἰθαγενῶν τῆς Πολυνησίας **).

Ἡ θρησκεία καὶ ὁ τρόπος τῆς λατρείας τοῦ θείου ὑπὸ οἱασδήποτε μορφὰς καὶ ἂν παρίσταται εἶναι μοναδικὸν φαινόμενον καὶ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐλέγχει τὴν στενὴν συγγένειαν ὅλων τῶν φυλῶν, διότι τὸ τοσοῦτον ὑψηλὸν αἴσθημα τῆς λατρείας τοιαύτην ἔχει, ὅπου δήποτε ἀπαντᾷ, τὴν ὁμοιότητα, ὥστε θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἀποδοθῇ ἢ εἰς ἓν μόνον γένος, εἰς μίαν ἀρχήν.

Περὶ τῆς μιᾶς ἀρχῆς καὶ τοῦ γένους αὐτὸς ὁ Δάρβιν συνηγορεῖ λέγων· «Οἱ τῆς **Fubina** κάτοικοι ἀνήκουσιν ἐν τοῖς μάλιστα βαρβάροις. Λίαν δὲ ἐξεπλάγην, ὅτι τρεῖς τῶν αὐτοχθόνων τούτων ἐπί τινα χρόνον ἐν Ἀγγλίᾳ διατριψάντων συνήντησα ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου «**Beagle**» καὶ ἰδίοις ὄμμασιν ἐπείσθην, ὅτι οὐδόλως οὗτοι διέφερον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν καὶ τὰς λοιπὰς πνευματικὰς ἰδιότητας ***).

Αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ τῶν ἀγριωτέρων φυλῶν κατ᾿ οὐδὲν διαφέρουσι ταῖς τῶν πεπολιτισμένων· ἐν ταῖς πενιχραῖς καλύβαις τῶν ἀγρίων καννιβάλων ἀκούει τις τὰς φιλοσοφικὰς περὶ ἠθικῆς ἀρχὰς τοῦ Πλάτωνος! «ἡ ἐλπὶς εἶναι ἡ στήλη

---

*) **Forster (G) Voyage round the world. vol. 1, p. 435.**

) **Wisman p 218.

***) **The Descent of mem 34.**

τοῦ κόσμου. Ἐπὶ τῆς ὑπομονῆς ὁ οὐρανὸς ἐρείδεται· ὁ κονιορτὸς ἐπιστρέφει τοὔμπαλιν εἰς τὸν ῥίπτοντα αὐτόν· οἱ χυδαῖοι καὶ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι εἶναι κοινοὶ ὡς ὁ καταπατούμενος χόρτος, οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ προσφιλέστεροι! *)» Παρὰ τοῖς ἀγρίοις Βούσχοις (**Bushmannern**) εὑρίσκονται διδακτικώταται παροιμίαι μαρτυροῦσαι τὴν ταὐτότητα τῶν ἀρχῶν περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ· καὶ τὴν ὁμοιότητα τοῦ πνεύματος τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ αἴσθημα τῆς βουλήσεως καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως παρουσιάζεται ὁμοίως ἰσχυρὸν παρὰ τοῖς ἀγρίοις ὅσον καὶ παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις· ἡ θυγάτηρ Κάφρου ἀψηφεῖ ὑπὲρ τοῦ αἰσθήματος αὐτῆς τὴν ὀργὴν τοῦ ἀγρίου πατρός, θέλοντος νὰ συζεύξῃ αὐτὴν μετὰ ἀνδρὸς μὴ εὑρίσκοντος θέσιν ἐν τῇ καρδίᾳ της, ἱκετεύει δὲ γονυκλινῶς αὐτὸν νὰ φονεύσῃ αὐτὴν ἢ νὰ παραβιάσῃ τὸ αἴσθημά της. Ὁ δὲ περιηγητὴς **du Chailu** ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ βορείου μέρους τοῦ βασιλείου **Congo** καὶ **Arrignen** τῆς Ἀφρικῆς τὸ 1858 διηγούμενος περὶ τοῦ καννιβαλισμοῦ τῶν ἀγρίων τούτων Ἀφρικανῶν λέγει ὅτι, «ἔθος ὑπάρχει παρὰ πολλοῖς τούτων μάλιστα τῶν πρεσβυτέρων τοῦ προσφέρειν τὰ ἑαυτῶν σώματα εἰς θυσίαν πρὸς τροφὴν τῆς λιμωττούσης κοινότητος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ταχυτέρας καὶ βεβαιωτέρας ἀθανασίας τῆς ψυχῆς! Τοῦθ᾿ ὅπερ δεικνύει, λέγει ὁ **du Cailu**, ὅτι ἡ περὶ ἀθανασίας ἰδέα ἦν βαθέως ἐρριζωμένη ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἡ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἰδέα εὑρίσκεται ζωηρὰ παρὰ τοῖς κατοικοῦσι καὶ τὰς ἀπωτάτας γωνίας τῆς γῆς. Ὁ Φετιχισμὸς ὑφ᾿ ἁπάσας τὰς μορφὰς αὐτοῦ καὶ ἡ παχυλωτέρα εἰδωλολατρεία φέρει τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Τὸ περὶ παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ δημιουργικοῦ ὄντος δόγμα εἶναι ἡ βάσις πάσης θρησκείας· δὲν ὑφίσταται δὲ φυλὴ νὰ μὴ λατρεύῃ θεόν τινα· ἀδιάφορον ἀληθῆ ἢ ψευδῆ. Ὁ **Peshel** ὁ σπουδαιότατος Θεολόγος τῆς ὑφηλίου ἐλέγχει τὴν ἐπιπολαιότητα μεθ᾿ ἧς ὁ **Lubbock** ἐκ-

---

*) Ἐκ τοῦ συγγράμμ. Σούγκρα κατὰ Δαρβίνου 142.

φράζεται περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀγρίων λαῶν: «ἔσχον ἀφορμήν, λέγει, τὰς περὶ ἀθείας τῶν ἀγρίων εἰδήσεις τοῦτο ἀκριβῶς νὰ ἐξετάσω· ἐκ τούτου δὲ ἐπείσθην περὶ τῆς ἐπιπολαιότητος καὶ ἀνακριβείας, μεθ' ἧς οὗτος (ὁ **Lubbock**) συνηθίζει νὰ κρίνῃ τὰς ἀγρίας φυλάς. Ὁ τὴν Ἀφρικὴν περιηγηθεὶς ἱεραπόστολος Ἀλέξαν. **Μερένσκη**, ὅστις ἐπὶ δεκαετηρίδα ἐκεῖ χάριν προσηλυτισμοῦ καὶ ἐκπολιτισμοῦ διατρίψας ἔλαβεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἕνεκεν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ κλήσεως τὴν εὐκαιρίαν πρὸς σπουδὴν τῆς τε γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν, ὁ ἀξιόπιστος οὗτος συγγραφεὺς καὶ ἱεραπόστολος διαμαρτύρεται διὰ τῶν πραγμάτων κατὰ τῶν μέχρι τοῦδε δοξαζόντων, ὅτι αἱ τῶν ἀγρίων Κάφρων φυλαὶ οὐ μόνον στεροῦνται, ἀλλ' οὐδὲ ἰδέαν ἔχουσι τῆς λέξεως «θρησκείας». Τοὐναντίον ἅπασαι ἀνεξαιρέτως, διισχυρίζεται ὡς αὐτόπτης μάρτυς, πιστεύουσιν εἰς ἕνα προσωπικὸν Θεόν, ὃν καλοῦσι **Modino**. Οὗτός ἐστιν ὁ τὴν μοῖραν πάντων κλώθων, ἢ αὐτὴ ἡ Μοῖρα. Αὐτός ἐστιν ὁ τὸν κόσμον πλάσας, ὁ ζωῆς καὶ θανάτου Κύριος, ἐξ οὗ πᾶσα εὐτυχία καὶ εὐδαιμονία ἀπορρέει». Ὁποία ταὐτότης θρησκευτικῶν ἰδεῶν! τίς δὲν ἀνευρίσκει ἐν αὐτοῖς τὰς θεμελιώδεις ἰδέας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὡσαύτως παρὰ τοῖς ἀγρίοις ἰνδοῖς τῆς βορείου Ἀμερικῆς τὴν ὑψίστην κατέχει θέσιν τὸ μέγα πνεῦμα τὸ τὴν Γῆν καὶ τὸ Σύμπαν δημιουργῆσαν· παρά τισι τῶν ἀγρίων φυλῶν τῶν Νέγρων **Widahs** καὶ **Akwapin** διατηρεῖται μέχρι τοῦδε ἡ ἀνάμνησις κρείττονος λατρείας καὶ ἀνωτέρου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. «Ὁ Οὐρανός, λέγουσιν, ἦν πρώην λίαν ἐγγὺς τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ Ὑψηλὸς Θεὸς ἀπεκάλυπτεν αὐτοῖς τὰ σοφὰ αὐτοῦ διδάγματα, ὅστις ὅλως μετέπειτα ἀπομακρυνθεὶς καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ λαοῦ, παρὰ τοῖς ἱερεῦσι μόνον προσιτὸς γίνεται»· παρὰ τοῖς Νέγροις τούτοις ὑπάρχει ἡ τῶν πνευμάτων ὡς λειτουργικῶν τοῦ Θεοῦ ὀργάνων ἰδέα. λατρεύουσι δὲ οὗτοι τὸν **Jongumaraa** καὶ **Nyongmo** ἤτοι τὸν ἔμψυχον καὶ προσωποποιημένον Οὐρανὸν τὸν περιβαλλόμενον τὰ νέφη ὡσεὶ περιβόλαιον καὶ τιθέμενος

τοὺς ἀστέρας εἰς στολισμὸν τοῦ προσώπου του, ἀποστέλλοντα δὲ τὰ πνεύματα ὡς ἴδια τέκνα ἐπὶ τῆς γῆς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ· δοξάζεται δὲ ὡς δοτὴρ παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ ὡς πλάστης τοῦ σύμπαντος· εἶναι παντογνώστης, ὡς ἔχων ὀφθαλμὸν τὸν Ἥλιον, καὶ πανταχοῦ παρὼν ὡς ὁ αἰθήρ· ἵσταται εἰς σφαῖραν ὑψηλοτέραν τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου, καὶ ἀποστέλλει τὰ ὑπ' αὐτὸν πνεύματα πρὸς τὴν τοῦ κόσμου κυβέρνησιν καὶ πρόνοιαν, ἅτινα κατέλαβον τὴν πρώτην λατρείαν παρὰ τοῖς **Aschanti**. Εἷς τῶν ἀγρίων τούτων ἐρωτηθεὶς παρὰ ξένου, ἐὰν τὸ ξόανον, εἰς ὃ προσέφερεν ἐδέσματα εἰς θυσίαν, τρώγει, ἀπήντησεν, ὅτι τὸ ξόανον δὲν εἶνε ὁ Θεός, ὁ **Fetisch**, οὗτος εἶναι ἀόρατόν τι ὄν, ὅπερ μόνον τοῦ πνευματικοῦ φαγητοῦ μεταλαμβάνει, τὸ δὲ αἰσθητὸν καὶ σωματικὸν ἐγκαταλιμπάνει ἡμῖν.

Ὁ πατὴρ **Brebeuf** διηγεῖται ὅτι οἱ **Hurovien** (φυλὴ ἰνδικὴ) ἐν ἀρχῇ τῆς γαλλικῆς ἐκεῖ ἀποικίσεως ἐλάτρευον πρὸ πάντων τὸν Οὐρανόν, ὡς εἰς μόνον καταφύγιον ἐν ἀνάγκαις καὶ θλίψεσιν, θύοντες δ' αὐτῷ προσηύχοντο οὕτω: «Οὐρανὲ πρόσβλεψον ἱλεὼς εἰς τὴν θυσίαν μου καὶ γενοῦ μοι βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ».

Παρ' ἄλλαις δὲ φυλαῖς **Algonkins** καὶ **Sioux** ἐπικρατεῖ ἔτι ἡ ἀνάμνησις, ὅτι ὁ οὐράνιος Θεὸς πρώην μᾶλλον προσηνέστερος αὐτοῖς ἐδείκνυτο, οὓς ὕστερον ἕνεκα τῆς παρακοῆς ἐγκατέλιπε.

Περὶ δὲ τῆς ἐγχωρίου Μεξικανικῆς θρησκείας ἰδού τι γράφει ὁ **Wailz**· «ἐν ἁπάσαις ταῖς προσευχαῖς αὐτῶν παραδόξως πως γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὑψίστου, παντοδυνάμου καὶ πανταχοῦ παρόντος Θεοῦ **Tezkatlıpka**»· ἐπίσης ὑπῆρχεν ἡ περὶ ὑψίστου Θεοῦ ἰδέα, ὃν ἐκάλουν **Tloque** ἢ **Nahuaque**· οὗτος εἶναι ὁ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνων, ἡ αἰτία καὶ ἀρχὴ πάντων, ἀόρατος καὶ ἀσώματος, ἐν τῷ βωμῷ αὐτοῦ οὐδέποτε προσεφέρθη θυσία, ἢ ἀπίνδαλμα, ὡς οὐδενὸς τούτων δεομένου.

Ἐν τῇ τῶν ἀγρίων Αὐστραλιανῶν θρησκείᾳ καταφαίνεται

σαφέστερον ἐκ τῆς νῦν καταστάσεως, ὅτι πάλαι ποτὲ οὗτοι εὑρίσκοντο εἰς βαθμόν τινα πολιτισμοῦ καὶ τελειοτέρας λατρείας, διότι τὰ καθέκαστα αὐτῆς εἶναι λείψανα οὕτως εἰπεῖν κρείττονος χρόνου· δείκνυται δε ἐκ τῆς μυθολογίας αὐτῶν ἥτις εἶνε κρᾶμα δαιμονολογίας καὶ δεισιδαιμονίας καθὰ ὁ **Waitz** βεβαιοῖ.

Ἐν τῇ Πολυνησίᾳ λατρεύεται ὡς οὐράνιος θεὸς τὸ **Tangaloa** ἢ **Taaroa** ὑπὸ διαφόρους μορφάς. Καὶ ὁ μὲν **Tahidi** ουτινος ἡ λατρεία ἐπὶ μακρότατα διετηρήθη εἶναι ὁ τοῦ οὐρανοῦ θεός, δίκην πτηνοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης αἰωρούμενος θεὸς θεῶν καὶ πλασμάτων. Κατὰ τὴν Ταχιτικὴν δε ψυχολογίαν ὁ ἥλιος εἶναι ὁ ἀριστερὸς αὐτοῦ ὀφθαλμὸς καὶ ἕδρα τῆς ψυχῆς του οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ αὐτός. Συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ θαλάσσιος θεὸς, προστάτης τῶν ναυτιλλομένων, εἶτα μεταβληθεὶς εἰς θεὸν ἰχθύων καὶ ἑρπετῶν, διότι ὡς φαίνεται ὁ οὐρανὸς ὡς κυανοῦς ἀπινδαλματίζεται ἐν τῇ θαλάσσῃ. Ἡ γενικὴ ὅμως περὶ τοῦ οὐρανίου πνεύματος λατρεία μεταβάλλεται εἰς πολυθεϊστικὰς μορφάς, ἥτις ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῇ Νέᾳ Ζηλανδίᾳ ἐν ᾗ παρά τισιν ἑτέραις φυλαῖς τῶν Πολυνησίων λαμβάνει ὅλως ἡ περὶ θεοῦ ἰδέα πανθεϊστικὸν χαρακτῆρα. Τὸ περίεργον φαινόμενον ἐν ταῖς λατρείαις ταύταις εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς ἀρχῆς ὅλων τῶν θρησκευμάτων, αἱ θρησκευτικαὶ μάλιστα ἀρχαὶ τῶν Μεξικανῶν καὶ αἱ περὶ τοῦ οὐρανίου πνεύματος ἰδέαι ὡς πτηνοῦ ἐπωάζοντος καὶ ζωογονοῦντος τὸν κόσμον, πρὸς τὰς τῶν Πολυνησίων δὲν ὑπομιμνήσκει ἄραγε τὸ τῆς Ἱερᾶς γραφῆς ὡς «καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος»· ὅπερ ἐπὶ τὸ αἰσθητικώτερον παρέστησαν αἱ φυλαὶ αὗται;

Οὐδεὶς ὑπάρχει λαὸς μὴ λατρεύων θεόν· ἐν τῇ Κεντρῴᾳ Ἀσίᾳ ὡς καὶ τῇ Ἀφρικῇ καὶ τῇ Ἀμερικῇ καὶ τῇ Νέᾳ Ὁλλανδίᾳ, καὶ ἐν πάσαις ταῖς νήσοις οἱ λαοὶ ὅσον ἄγριοι καὶ ἂν ὦσιν ἔχουσι θεόν τινα καὶ λατρείαν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Φρονῶ ὅτι ἐκ τῶν εἰρημένων ἀπεδείχθη ἡ στενὴ συγγένεια ἁπασῶν τῶν φυλῶν τῆς ὑφηλίου, καὶ ἡ ἄλυσις δι' ἧς πάντες συνδέονται διὰ κοινῶν ἀρετῶν διὰ κοινῶν προσόντων, καὶ ὅτι πάντας τὸ αὐτὸ χαρακτηρίζει πνεῦμα καὶ αἱ αὐταὶ δυνάμεις διακρίνουσι τῆς λοιπῆς ἀλόγου φύσεως· ἐκ δὲ τῆς ταὐτότητος τῶν ἰδεῶν, ὅτι οἱ νῦν πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντες λαοὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις εὑρίσκοντο ἐν στενῇ ἐπικοινωνίᾳ, καὶ ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἠρύσθησαν πάντες τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν ἀρχάς. Τὴν ὑπάρξασαν ἐπικοινωνίαν καὶ τὴν ὁμοίαν καταγωγὴν θέλομεν ἀποδείξῃ ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ ἐκ τῆς Γλωσσολογίας.

§ Ἡ συγγένεια τῶν φυλῶν ἀποδεικνυομένη ἐκ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν.

Ἡ γλωσσολογία ἀποφανθεῖσα περὶ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν ἀπεφάνθη συγχρόνως καὶ περὶ τῆς συγγενείας τῶν διαφόρων φυλῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, διοτι ἀπέδειξεν ὅτι ἡ αὐτὴ γλῶσσα ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ ὅλων τῶν γλωσσῶν, καὶ ὅτι οἱ ἀπ' ἀλλήλων διὰ μεγίστων ἀποστάσεων κεχωρισμένοι λαοὶ ἀνήκουσι πάντες εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ἧς αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ πεποιθήσεις, καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς γλώσσης, καίτοι παρεμορφώθησαν καὶ διετυπώθησαν κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀποχωρισθέντων μελῶν, οὐχ ἧττον ἀνευρίσκονται ὡς αἱ βάσεις ὅλων τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχῶν, καὶ τῶν ἀπειραρίθμων γλωσσῶν. Ἡ γλωσσολογία ἐξερευνήσασα τὴν σχέσιν τῶν γλωσσῶν ἀνεῦρε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἴσχυσε νὰ ἀναγάγῃ τὰς διαφόρους φυλὰς εἰς ἓν μόνον γένος· αὕτη ἔλυσε μετὰ πειθοῦς καὶ ἐπιστημονικοῦ κύρους τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς ὑφηλίου, καὶ ἦρε τὸν μυστηριώδη πέπλον τὸν ἐπικαλύπτοντα τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἀπέδειξε φαιδρὰν καὶ στίλβουσαν μὲ τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς κάλλος. Ἡ γλωσσολογία διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ἀγώνων καθελοῦσα πάντα τὰ ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ τῆς ἀλλοιούσης τὰ πάντα παντοδυνάμου φύσεως ἀνεγερ-

θέντα μεσότοιχα τὰ διαχωρίσαντα τοὺς λαούς, τὰς φυλὰς καὶ τὰ ἔθνη, καὶ θαρραλέως προβᾶσα ἐν τῷ ἐξερευνητικῷ αὐτῆς ἔργῳ ἀνεῦρε τὸν διακοπέντα σύνδεσμον, καὶ συνέδεσε τοὺς διαφόρους κρίκους τῆς μικρᾶς ἁλύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποδείξασα, ὅτι πᾶσαι αἱ γλῶσσαι μίαν ἔσχον ἀρχήν, καὶ ὅτι ἦν ποτε ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν χεῖλος ἓν καὶ φωνὴ μία πᾶσιν.

Τὸ μέγα τῆς γλωσσολογίας ἔργον ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ αὐτὸ πνεῦμα οἰκεῖ ἐν πάσαις ταῖς φυλαῖς, ἀφοῦ ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἰδεῶν ὑπῆρξε δυνατὴ πρὸς πάντας, καὶ ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτός.

Ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου τῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ διδοῦσιν οἱ ἀκόλουθοι ἀριθμοί. Κατὰ τοὺς συνταχθέντας πίνακας καὶ γλωσσολογικοὺς καταλόγους, αἱ ὁμιλούμεναι γλῶσσαι καθ' ἅπασαν τὴν γῆν ἀριθμοῦνται εἰς 2,000, αἱ δὲ διάλεκτοι αὐτῶν εἰς 5,000· τοιοῦτος ἀριθμὸς γλωσσῶν καὶ διαλέκτων τεθεὶς ὑπὸ φιλολογικὴν μελέτην ἔδωκε τὸ πόρισμα σύμφωνον καθ' ὅλα πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς περὶ ἀνθρώπων εἰρημένων. Πόσον μέγα δέον νὰ ἔχωσι κῦρος τὰ πορίσματα μιᾶς τοιαύτης μελέτης, ἑνὸς τοιούτου ἔργου; Οἱ τὴν πίστιν πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἀρνούμενοι κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα ἔφερον ὡς ἐπιχείρημα τῆς διακρίσεως τῆς ἀνθρωπότητος εἰς διάφορα γένη ἀνεξάρτητα τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς, οὓς ἐθεώρουν ὡς αὐτόχθονας καὶ μηδὲ μίαν μηδέποτε λαβόντας κοινωνίαν πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν ἐφαίνετο ἰσχυρὸν καὶ ἀπροσμάχητον, διότι ὑπεστηρίζετο ὑπό τε τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος τῆς κεφαλῆς, καὶ τῆς γλώσσης, ἅτινα ἦσαν ὅλως διάφορα πρὸς τὰ τῶν κατοίκων τοῦ παλαιοῦ κόσμου· καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸ χρῶμα καὶ τὸν σχηματισμὸν ἢ τὸν τύπον τῆς κεφαλῆς ἡ ἐπὶ τούτων μελέτη ἤδη ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν εἶναι ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, διότι οἱ αὐτοὶ λόγοι οἱ προαγαγόντες ἐν τῷ παλαιῷ κόσμῳ τοσαῦτα χρώματα καὶ ποικιλίας ἠδύναντο νὰ προαγάγωσι

καὶ τὰ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὡς δὲ πρὸς τὴν γλῶσσαν μέχρι τῆς φιλολογικῆς μελέτης αὐτῆς καὶ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν καὶ διαλέκτων αὐτῆς ἡ ἔνστασις ἵστατο ἀκλόνητος· ἀλλ' ὡς πᾶσα ἀβάσιμος ὑπόθεσις ἐπὶ μικρὸν ἵσταται, ὕστερον δὲ καταπίπτει, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος· ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία ἀπέδειξε τὸ σαθρὸν τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ τὸ σφαλερὸν τῆς ὑποθέσεως ἀνευροῦσα τὴν στενὴν σχέσιν τῶν γλωσσῶν τοῦ νέου κόσμου πρὸς τὰς τοῦ παλαιοῦ. Ὁ **Smith Farton** ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὁ ἐπιχειρήσας τὸ μέγα τῆς μελέτης τῶν γλωσσῶν τῆς Ἀμερικῆς ἔργον· αἱ δὲ ἐργασίαι του ἐνσωματώθησαν ὑπὸ ἓν λίαν ἐκτεταμένον σχῆμα ἐν μιᾷ πραγματείᾳ, ἣν τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν ὁ **Vater** τὸ 1810 καὶ ἀνεδημοσίευσεν ἀκολούθως ἐν τῷ ἑαυτοῦ Μιθριδάτῃ*). Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνδρῶν τούτων ἁρμόδιος κριτὴς ἰδοὺ τι λέγει: «Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῶν σφόδρα ἀκριβῶν ἃς ἐποίησα ἀκολουθῶν μίαν μέθοδον, ἥτις δὲν εἶχεν εἰσέτι τεθῇ ἐν χρήσει ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἐτυμολογίας ἀπεδείχθη ἡ ὕπαρξις λέξεων τινων κοινῶν ἐν τοῖς λεξικοῖς τῶν δύο ἠπείρων. Εἰς (83) ὀγδοήκοντα τρεῖς γλώσσας ἀμερικανικὰς ἐξετασθείσας ὑπὸ τοῦ **Farton** καὶ **Valer** εὑρίσκονται ἑκατὸν ἑβδομήκοντα λέξεις τῶν ὁποίων αἱ ῥίζαι φαίνονται αἱ αὐταὶ καὶ εἶναι εὔκολον νὰ ἴδῃ τις, ὅτι αὕτη ἡ ἀναλογία δὲν δύναται νὰ ἦ τυχαία, διότι αὕτη δὲν ἀναπαύεται καθαρῶς ἐπὶ τῆς ἁρμονίας τῆς ὁμοιότητος, ἢ ἐπὶ τῆς ἀναλογίας τῶν ὀργάνων, ἥτις παράγει μίαν ταὐτότητα σχεδὸν ἐντελῆ πρὸς τὰς πρώτας ἐνάρθρους φωνὰς τῶν παίδων. Ἐκ τούτων τῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα λέξεων αἵτινες ἔχουσι ταύτην τὴν ἀναλογίαν πεντήκοντα τρεῖς ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς γλώσσας τῶν μαντσχοῦς (**mantchou**) τῶν τονγκὸ(**tongouse**)

*) **Yntersuchung uber Ameriken Belvokerung aus dem altem Continente. Leips 1810.—Mithrid. 3, ch 2, abth p. 310** (ἐκ τοῦ συγγ. **Wiseman**).

τῶν μογκόλων (mongol) καὶ τῶν σαμογετῶν (samoyède) καὶ πεντήκοντα δύο εὑρίσκονται ἐν ταῖς γλώσσαις τῇ κελτικῇ, τῇ βισκαϊνῇ, τῇ κοπτικῇ καὶ τῇ γλώσσῃ τοῦ Κογγώ. Αὗται αἱ λέξεις εὑρέθησαν ἐν τῇ συγκρίσει ὅλων τῶν Ἀμερικανικῶν γλωσσῶν πρὸς τὰς γλώσσας τοῦ παλαιοῦ κόσμου, διότι μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἐγνωρίζομεν ἰδίωμα Ἀμερικανικὸν τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ἔχον σχέσιν τινὰ ἀποκλειστικὴν μετ' οὐδεμιᾶς γλώσσης τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Εὐρώπης*)»

Ὁ Malte-Brun προσεπάθησε νὰ προχωρήσῃ ἓν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω καὶ νὰ καταστήσῃ ἀποδεικτικόν, ὅ,τι καλεῖται συνάφεια γεωγραφικὴ μεταξὺ τῶν Ἀμερικανικῶν καὶ Ἀσιατικῶν γλωσσῶν, μετὰ μίαν λίαν ἀκριβῆ ἔρευναν ἰδοὺ ὁποῖα ἐξήνεγκε συμπεράσματα: Ὅτι αἱ Ἀμερικανικαὶ φυλαὶ αἱ διὰ τῆς γλώσσης συγγενεύουσαι πρὸς τὰς οἰκογενείας (finnoise, ostiaque permienne) καὶ καυκασίαν βαδίσασαι τὸ μῆκος τῆς ὄχθης τῆς παγωμένης θαλάσσης καὶ διαπεράσασαι τὸν Βερίγγειον πορθμὸν διεχύθησαν κατὰ διαφόρους διευθύνσεις πρὸς τὴν Γροιλανδίαν καὶ τὴν Χιλὴν καὶ ὅτι ἄλλαι φυλαὶ ἀνήκουσαι εἰς τοὺς Ἰάπωνας, εἰς τοὺς Σίνας καὶ εἰς τοὺς Kouriliens ἀκολουθήσασαι τὸ μῆκος τῆς ὄχθης εἰσεχώρησαν εἰς τὸ Μεξικόν, καὶ ὅτι μία ἑτέρα ἀποικία συγγενὴς πρὸς τοὺς Tongouse τοὺς Mantchous τοὺς Mongols ἀκολουθήσασα τὰς ὀροσειρὰς τῶν δύο ἠπείρων ἔσχε τὸν αὐτὸν προορισμόν. Ἐκτὸς τούτων τῶν μεγάλων μεταναστεύσεων, ὑποθέτει ὅτι πολλαὶ μικραὶ διεπεραιώθησαν ἐν Ἀμερικῇ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀπωτάτας τῶν νήσων τῶν ἐν τοῖς ὠκεανοῖς καὶ μετέφερον ἀριθμόν τινα λέξεων Μαλαϊκῶν Ἰαβαναϊκῶν ὡς καὶ Ἀφρικανικῶν **)».

---

*) A. de Humboldt, Vue des Cordillières, trad. angl. vol I. p. 19.

**) Tableau de l'enchainement geographique des langues americaines et Asiatique. Géographie univ., Paris 1821 Tom. V, p. 227 comp. p. 221.

Ὁ M. de Humboldt φρονεῖ ὅτι οἱ Toltègues ἢ (Aztèques) μεξικανικὴ ἀποικία, ἦσαν οἱ Hiongnoos, οὓς ἀναφέρουσι τὰ χρονικὰ τῶν Σινῶν καὶ περὶ ὧν λέγουσι ὅτι μετηνάστευσαν ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Puno καὶ ὅτι ἐχάθησαν ἐντὸς τῶν βορείων χωρῶν τῆς Σιβηρίας *).

Ὁμοίας γνώμας ἢ πορίσματα μεγάλων μελετῶν ἐξέφεραν καὶ ἄλλοι ὡς ὁ Siebold, ὅστις ἐζήτησε νὰ συνδέσῃ τοὺς Ἰάπωνας πρὸς τοὺς Moscas ἢ Mouyscas μέγα ἔθνος ἀμερικανικὸν μεταξὺ τοῦ Maracaïbo καὶ Rio τοῦ Hache.

Αἱ γνῶμαι αὗται καίτοι δὲν ἔχουσιν ἀπόλυτον κῦρος, ἔχουσιν ὅμως πολλὴν σπουδαιότητα, διότι ἐκφράζουσι τὸ φρόνημα τῶν ἀσχοληθέντων εἰς φιλολογικάς, γλωσσολογικὰς καὶ ἐθνογραφικὰς μελέτας τῶν λαῶν τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου κόσμου. Τὸ κῦρος τῶν γνωμῶν τούτων μαρτυρεῖται ἐκ μεταγενεστέρων ἄλλων ἐργασιῶν. Ὑπάρχουσιν ἐξαγόμενα μελετῶν ἐκ τῆς ἐθνογραφικῆς ἐπιστήμης, ἅτινα φέρουσιν οὐσιαστικώτερον ἐκ τοῦ σημείου, καὶ ἐξαφανίζουσι πάσας τὰς δυσκολίας τὰς προερχομένας ἐκ τῆς πληθύος τῶν Ἀμερικανικῶν γλωσσῶν· καὶ κατὰ πρῶτον ἡ ἐξέτασις τῆς κοινῆς κατασκευῆς τῆς ἀνευρισκομένης ἐν ἁπάσαις ταῖς γλώσσαις τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἀμφιβάλωσιν ὅτι αὗται δὲν ἀποτελοῦσι πᾶσαι μίαν οἰκογένειαν ἀτομικήν, ἡνωμένην ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι διὰ τῶν οὐσιωδεστέρων ὅλων τῶν δεσμῶν τῆς γραμματικῆς ἀναλογίας: Αὕτη ἡ ἀναλογία δὲν εἶνε πόσως τι κενὸν καὶ ἀτελές, ἀλλ' εἶναι λίαν περίπλοκος καὶ περιλαμβάνει τὰ ἀναγκαιότερα καὶ οὐσιωδέστερα μέρη τῆς γραμματικῆς, διότι αὕτη συνίσταται εἰδικῶς εἰς ἰδιαιτέρας μεθόδους, δι' ὧν τροποποιοῦνται διὰ τῶν συζυγιῶν, τῶν σχηματισιῶν καὶ τῶν ἀναφορῶν τὰ ῥήματα κατά τινα τρόπον τῆς ἐνθέσεως τῶν συλλαβῶν· καὶ αὕτη ἡ μορφὴ ὑπεχρέωσε τὸν

---

*) Essai potitique p. 350· ἴδε ἐπίσης Paraveychémoire sur l'origiue japonaise Arabe et Basque des peuples du ptateau de Bogata. Paris 1835.

G. de Humboldt νὰ δώσῃ εἰς τὰς Ἀμερικανικὰς γλώσσας ἓν ὄνομα οἰκογενειακὸν ὡς σχηματιζούσας τὰς συζυγίας των διὰ τοῦ τρόπου ἐκείνου, ὅστις ἐκλήθη συγκόλλησις. Καὶ αὕτη ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι μερική, ἀλλ᾽ ἐκτείνεται ἐκ τῶν δύο μεγάλων διαιρέσεων τοῦ Νέου κόσμου, καὶ δίδωσιν ἕνα οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα εἰς τὰς ὁμιλουμένας γλώσσας, ἐπὶ δὲ τῆς διακεκαυμένης ζώνης καὶ τοῦ ἀρκτικοῦ πόλου διὰ τῶν ἀγριωτέρων φυλῶν καὶ τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων. «Τοῦτο τὸ θαυμάσιον ὁμοιόμορφον, λέγει τις συγγραφεύς, τοῦ νὰ σχηματίζωσι τὰς συζυγίας τῶν ρημάτων δι᾽ ἰδιαιτέρου τρόπου ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς Ἀμερικῆς μέχρι τοῦ ἑτέρου εὐνοεῖ ἰδιαζόντως τὴν ὑπόθεσιν ἑνὸς λαοῦ πρωταρχικοῦ, ὅστις ἐσχημάτισε κοινὴν τὴν καταγωγὴν ὅλων τῶν ἐθνῶν τῆς Ἀμερικῆς *).

Ἕτερος παρατηρεῖ, ὅτι τὸ φυσικώτερον συμπέρασμα εἰς ὃ δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν, βλέποντες μίαν συγγένειαν τοσούτῳ ἔκτακτον μεταξὺ γλωσσῶν διακεχωρισμένων διὰ τοσούτων ἑκατοντάδων λευγῶν εἶναι, ὅτι ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν «ἓν κοινὸν κέντρον πολιτισμοῦ, ἀφ᾽ οὗ πάντες ἀπεμακρύνθησαν**).

Παρατηρεῖται, ὅτι ὅσον πλειότερον ἐρευνῶνται αἱ γλῶσσαι τῆς Ἀμερικῆς, τοσούτῳ μᾶλλον φαίνονται, ὅτι ὑπόκεινται εἰς τοὺς νόμους ἑτέρων οἰκογενειῶν τοιούτῳ τρόπῳ, ὥστε αὕτη ἡ μεγάλη καὶ ἡνωμένη οἰκογένεια τείνει ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ὑποδιαιρουμένη εἰς σημαντικὰς ὁμάδας, νὰ παρουσιάζῃ τοιαύτην στενοτάτην συγγένειαν πρὸς ἀλλήλας, οἵαν καὶ πρὸς μεγάλην διαίρεσιν, ἧς καθ᾽ ἑαυτάς, σχηματίζουσιν ἓν μέρος. Οὕτως οἱ ἱεραπόστολοι παρετήρησαν εὐτυχῶς, ὅτι γλῶσσαί τινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ὡς κλεὶς ἑτέρων διαλέκτων, εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν γνωρίζωσιν αὐτάς, νὰ ἐννοῶσι τάχιστα τὰς ἄλλας. Οὕτως ὁ **Balbi** ἐν τῷ πίνακί του τῶν ἀμερικανικῶν γλωσσῶν ἠδυνήθη νὰ διαιρέσῃ αὐτὰς εἴς τινα με-

---

*) **Malte-Benu, p. 271 comp. p. 213.**
) **Vater p. 329.

γάλα τμήματα περικλείοντα ἕκαστον πολυαρίθμους ἐξηρτημένας γλώσσας.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀναιρεῖται ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν γενῶν καὶ ἀποδεικνύεται, ὅτι ταῦτα τὰ ἔθνη δύνανται νὰ ἀνήκωσιν εἰς κοινὴν ἀρχήν, εἰς ἣν καὶ τὰ ἔθνη τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία ἀνεῦρε πλεῖστα σημεῖα τῆς συγγενείας τῶν ἀμερικανικῶν φυλῶν πρὸς τὰς φυλὰς τοῦ παλαιοῦ κόσμου. καὶ τῶν κατοίκων τῶν ἀπωτάτων νήσων τοῦ ὠκεανοῦ.

Ἡ διαίρεσις τοῦ χρόνου παρὰ τοῖς Ἀμερικανοῖς παρουσιάζει μίαν σύμπτωσιν λίαν χαρακτηριστικήν, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας· ἐπίσης καὶ αἱ διαιρέσεις εἰς μέρη μὲ ἰδιαίτερα ὀνόματα, μὲ λεπτὰς παραλλαγάς· τὰ σχήματα τῶν ζῳδίων ἔχουσι τὰ αὐτὰ ζῶα τὴν τίγριδα, τὸν λαγωόν· ἡ παράδοσις περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ· αἱ ἰδιαίτεραι παραδόσεις τῶν λαῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι ἦλθον ἄποικοι, ὅτι κατῆλθον ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς Ἀμερικῆς· τὰ μνημεῖα καὶ τὰ σύμβολα αὐτῶν ἔχοντα τὸν τύπον τὸν Αἰγυπτιακὸν καὶ πλεῖστα ἕτερα, ὡς θρησκευτικά, ἠθικὰ καὶ λατρευτικὰ μαρτύρια ἀποδεικνύουσι τὴν μετὰ τῶν κατοίκων τοῦ ἀρχαίου κόσμου συγγένειαν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀμερικῆς *)

Ἡ παροῦσα μελέτη δὲν ἐπιτρέπει ἡμᾶς νὰ προσαγάγωμεν πάντα τὰ μαρτύρια τῆς συγγενείας τῶν λαῶν τῆς ὑφηλίου, ἵνα ὅμως ἱκανοποιήσωμεν τοὺς λίαν ἀπαιτητικούς, προσάγομεν τὰς γνώμας τῶν ἐχόντων τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφαίνωνται αὐθεντικῶς ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων. Ὁ σοφὸς **Alexandre de Humboldt** εἰς ὃν ὀφείλομεν, λέγει ὁ **Wiseman** τοσοῦ-

---

*) **Ἴδε Discours sur les Ropports entre la science et la Religion Rélévee par S E. Mgr la cardinal Nicolas Wiseman.** Σελ. 131—148.

του πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν μνημείων τῆς Ἀμερικῆς ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ἡμᾶς ζητήματος. «Ὅσον μεμονωμέναι καὶ ἂν φαίνωνταί τινες γλῶσσαι κατὰ πρῶτον, ὅσον μοναδικαὶ καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἰδιοτροπίαι καὶ τὰ δικαιώματά των, πᾶσαι ἔχουσι μίαν ἀναλογίαν μεταξύ των, αἱ δὲ πολυάριθμοι ἀναφοραί των θὰ ἐμφανισθῶσιν εὐκολώτερον ἐν τῇ ἀναλογίᾳ, ἣν ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ μελέτη τῶν γλωσσῶν θέλουσιν ἀγάγει ἐν τῇ τελειότητι».

Ὁ δὲ **Jules Klaproth**, ὅστις φρονεῖ περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ ὅ,τι καὶ ἡ Ἱερὰ Γραφή, καίτοι ἀπέχει τοῦ εἶναι αὐτῆς πιστὸς ὀπαδός, διότι παραδέχεται τὴν διάσωσιν τινῶν γενεῶν ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων ὀρέων λέγει· «ἡ καθολικὴ συγγένεια τῶν γλωσσῶν ἐτέθη ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ οὕτω ζωηρῶς, ὥστε ἅπας ὁ κόσμος ὀφείλει νὰ τὴν θεωρῇ ὡς πληρέστατα ἀποδεδειγμένην». Οὗτος προστίθησι, «δὲν δύναται δι' οὐδεμιᾶς ὑποθέσεως νὰ ἐξηγηθῇ ἡ συγγένεια αὕτη, ἢ διὰ τῆς παραδοχῆς, ὅτι τὰ λείψανα μιᾶς γλώσσης πρωταρχικῆς ὑφίστανται εἰσέτι ἐντὸς ὅλων τῶν γλωσσῶν τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου*)

Ὁ δὲ **Herder**, ὅστις θεωρεῖ τὴν Ἱερὰν ἱστορίαν τοῦ πύργου τῆς Βαβυλῶνος ὡς ἓν ποιητικὸν τεμάχιον Ἀνατολικοῦ τύπου λέγει «... Τούτου τεθέντος γεννᾶται μεγάλη πιθανότης, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐπίσης καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, ἀνέρχονται εἰς κοινήν τινα ἀρχήν, εἰς ἕνα πρῶτον ἄνθρωπον, ἐξ οὗ γεννηθέντες μετὰ ταῦτα διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου**)

Ὅτι δὲ ὁ πρῶτος οὗτος ἄνθρωπος ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη οὐχὶ ἐντὸς τῶν ἀγρίων δασῶν, οὐδ' ἔσχεν συνοίκους τὰ ἄγρια θηρία, οὐδ' ἐδιδάχθη τι παρ' αὐτῶν, οὐδ' ἀπεμιμήθη εἴς τι

---

*) **Asia polyglota, preface**, 8. 9.
) **Wiseman σελ. 128.

αὐτά, ἀλλ' ὅτι ἐγεννήθη ἐν τῷ παραδείσῳ, ἀνετράφη ἐν αὐτῷ, ὅτι οἱ Ἅγιοι ἄγγελοι ἦσαν οἱ συμπολῖταί του, μόνος δὲ διδάσκαλός του ὁ δημιουργός του, ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεός, ὁ κατ' εἰκόνα ἰδίαν καὶ ὁμοίωσιν ποιήσας αὐτὸν καὶ καὶ χαρισάμενος αὐτῷ τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὅπως βαίνῃ τελειούμενος καὶ ὑποτάξῃ τὰ πάντα καὶ βασιλεύσῃ ἐπὶ τῆς Γῆς, ἣν ἐχαρίσατο αὐτῷ, ἰδοὺ τι λέγει ἕτερος σοφός, οὗτινος ἡ γνώμη ἔχει μέγιστον κῦρος διὰ τὴν ἐπιστημονικήν του ἀξίαν.

Ὁ σοφὸς **M. Fredéric de Rougemont** ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν πρώτων λαῶν λέγει: «Ἀφιχθέντες εἰς τὸ τέρμα τῶν ἐργασιῶν μας ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τεσσαράκοντα γλώσσας ἢ διαλέκτους τῶν πρωταρχικῶν λαῶν ἢ τοῦ πρὸ τοῦ κατακλυσμιαίου καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν κόσμου. Ἑκάστη αὐτῶν συμφωνεῖ εἰς τὰ ἀρχικὰ σημεῖα πρὸς τὰς ἄλλας, καὶ πᾶσαι αἱ τῶν ἐθνῶν πρὸς τὴν Γένεσιν. (1 **Introduction, pag. XXIII**) καὶ αὖθις. Αἱ ἡμέτεραι προσπάθειαι ἤχθησαν εἰς τέρμα. Πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι τῆς ἀρχαιότητος προέρχονται ἐκ μιᾶς πηγῆς γνωστῆς, ἥτις εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ πρωταρχικοῦ λαοῦ. Ἅπαντα τὰ ἔθνη κατὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀπεσπῶντο τοῦ μεγάλου κορμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος εἶχον τὴν αὐτὴν πίστιν, τὸν αὐτὸν νόμον, τὴν αὐτὴν ἐλπίδα, τὴν αὐτὴν λατρείαν, τὰ αὐτὰ ἱστορικὰ ἐνθύμια, τὰ αὐτὰ σύμβολα. Ἅπαντα ἐπίστευον εἰς τὸν Θεόν, συνησθάνοντο ἑαυτὰ πεπτωκότα καὶ ἀνέμενον ἕνα Σωτῆρα. Ἅπαντα ἐγνώριζον τὸ δημιουργικὸν πνεῦμα τοῦ Χάους, τὸν Ἀδάμ, τὸν Παράδεισον καὶ τὴν πτῶσιν, τὴν φλόγα τοῦ πυρός, καὶ τὸν κατακλυσμόν. Εὐγενεῖς Ἰουδαῖοι, λαοὶ πεπολιτισμένοι, καὶ φυλαὶ ἄγριαι, λευκαί, μέλαιναι, μογγόλοι, φυλαὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καὶ φυλαὶ τοῦ νέου κόσμου ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ὑποβάλλουσιν ὑπὸ χιλιάδας ἰδιωμάτων διαφόρων τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν εἰς τοὺς πόδας τοῦ δικαστηρίου τῆς ἱστορίας. Οὐδόλως πρὸς ἀλλήλους συνεννοοῦνται, καὶ συνεχῶς ἀγνοοῦσι τὸν νοῦν τῶν ἰδίων λέξεων· ἀλλ' ἡμᾶς πάντοτε βοηθοῦσιν εἰς

τὰς ἐρεύνας ἡμῶν, ὧν μαντεύομεν εὐχαρίστως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλουσι νὰ μᾶς εἴπωσιν. Ἐν τῇ συγκρίσει ὅλων ἐξηγοῦνται ὅλαι. Ἔπρεπε νὰ δειχθῶμεν πυρρωνισταί, ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν μετὰ τοῦ Τερτυλλιανοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς πορίσματα τοσοῦτον πολυπληθῆ καὶ τοσοῦτον σύμφωνα: Ἐὰν αἱ γλῶσσαι διαφέρωσιν, ἡ παράδοσις εἶναι ἀληθῶς ΜΙΑ *».

Ἡ πληθὺς τῶν συγγραφέων εἶναι τοιαύτη, ὥστε θὰ ἐπληροῦτο ἱκανὸς χῶρος, ἐὰν ἐζητοῦμεν νὰ παραθέσωμεν πάσας τὰς μαρτυρίας· τοὺς ἐπιθυμοῦντας πλείονα παραπέμπομεν εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τῶν νεωτέρων γλωσσολόγων, ἐν οἷς ἡλίου φαεινότερον ἀποδείκνυται, ὅτι ἦν ποτε ἐπὶ πᾶσαν τὴν Γῆν χεῖλος ἕν, καὶ φωνὴ μία πᾶσιν. Γένεσις.

—·—

) Ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ συγγράμμ. **Commentaire sur la Genèse par Armand de Mestral Ministre du St. Evangile.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

§. α'. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς.

«Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ »τῆς Γῆς καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐ-»τοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». (Γένεσις Β'. 7.)

Ὁ ἄνθρωπος, τὸ μυστηριῶδες τοῦτο ὄν, τὸ δημιουργηθὲν ὑπὸ τοῦ θείου δημιουργοῦ, κεφαλὴ τῆς δημιουργίας, ὅπως αὕτη λάβῃ γνῶσιν τοῦ δημιουργοῦ της, σύμφωνον καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸν μέγαν αὐτῆς προορισμὸν λαμβάνει καὶ τὴν διάπλασιν· τιμᾶται δι' ὅλως ὑπερφυοῦς καὶ μοναδικῆς διαπλάσεως, καὶ ζωογονεῖται διὰ τῆς θείας πνοῆς. Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ κτίσις ἐκ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἶναι προέρχεται διὰ μόνης τῆς ἐξωτερικεύσεως τῆς θείας βουλῆς δι' ἑνὸς λόγου καὶ ἐν γεννηθήτω παρήγαγε τὸν κόσμον ἅπαντα, μόνος ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ διαπλάσσεται κατὰ τὸ σῶμα, καὶ μόνος αὐτὸς λαμβάνει ψυχὴν ζῶσαν πλαστουργουμένην διὰ τοῦ θείου ἐμφυσήματος, καὶ ἀποβαίνει κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ πλάσαντος αὐτόν. Οἷον ἀληθῶς δημιούργημα! οἵας ἠξίωται τιμῆς! πόσον μέγας ὁ προορισμός του! Ναὶ μέγας ὁ προορισμός, μεγάλη ἡ τιμὴ καὶ θαυμασιωτέρα ἡ διάπλασις τῆς τε ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· διότι ἐγένετο

κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ καὶ ἐπλάσθη ἵνα ζήση ἀθάνατος, καὶ ὁμόσκηνος ἀποβῇ τῶν οὐρανίων πνευμάτων.

Τὸν μέγαν τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν καὶ τὴν μεγάλην του εὐγένειαν τὴν ἀνυψοῦσαν αὐτὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀνωτάτης περιωπῆς, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπελάθετο, καίτοι ἡ ἁμαρτία μεγάλως ἐταπείνωσεν αὐτόν. Τὰ ἔκτακτα φαινόμενα τῆς ἐπιλησμοσύνης τοῦ προορισμοῦ του καὶ τῆς καταγωγῆς του εἰσὶν ἐξαιρέσεις καὶ ἀποτελέσματα πλάνης πνεύματος διεστραμμένου. Ἡ ἀνθρωπότης ἅπασα ἐνδομύχως πληροφορεῖται ὅτι ἐπλάσθη εὐγενής, ὅτι κέκληται δύναμίν τινα ἀναδεικνύουσαν τὸν ἄνθρωπον ἀνώτερον τῆς λοιπῆς δημιουργίας καὶ ὅτι ἡ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι ὕλη ὁμοούσιος τῷ σώματι. Οἱ περὶ τῆς δυνάμεως ταύτης φιλοσοφήσαντες διαφόρους ἐξήνεγκον γνώμας, ὅπως ὁρίσωσι τὴν φύσιν αὐτῆς. Οἱ Χαλδαῖοι ἐθεώρουν αὐτὴν πυροειδῆ· ὁ Εὐριπίδης αἰθέρα λεπτότατον· ὁ Διογένης, ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀναξιμένης, ὁ Ἀρχέλαος τὴν ὠνόμαζον ἀεροειδῆ ἐξ οὗ καὶ ὁ ὅρος πνεῦμα οὗτινος ἀντίστοιχον εἶναι τὸ λατινικὸν **spiritus** καὶ **anima**. Ὁ Ξενοφάνης ἐδόξαζε τὴν ψυχὴν εἶναι σύνθετον ἐκ γῆς καὶ ὕδατος· ὁ Παρμενίδης ἐκ γῆς καὶ πυρός· ὁ Κριτίας ἐξ αἵματος, ὁ Γαληνὸς ἐκ πνεύματος καὶ αἵματος. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐξ ὅλων τῶν στοιχείων· ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης ἐκ τῆς ἴσης κράσεως τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ τοῦ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ. Οἱ Στωϊκοὶ συμφωνοῦντες ἔνθεν μὲν πρὸς τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Ποσειδώνιον ἔνθεν δὲ πρὸς τὸν Χρύσιππον καὶ Ἀπολλόδωρον ἐθεώρουν αὐτὴν μέρος τῆς πυρώδους οὐσίας, ἣν ἐδόξαζον οὖσαν διακεχυμένην καθ' ὅλον τὸν κόσμον, καὶ πνεῦμά τι θερμὸν τὸ ὁποῖον ἀναπνέομεν καὶ κινούμεθα. Παραλείποντες τὰς πολλὰς ἀναφέρομεν τὰς ὑπὸ τῶν κορυφαίων φιλοσόφων ἐξενεχθείσας. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἐδόξαζον, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἁπλῆ καὶ ἀσώματος, καὶ ἐπομένως ἀθάνατος. Ὁ Κικέρων ἔσχε τὴν τελειοτέραν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων περὶ αὐτῆς δόξαν, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὠνόμασεν αὐτὴν ἐντελέχειαν, ἤτοι συνεχῆ καὶ αΐδιον κίνησιν. Τὴν δύναμιν ταύτην οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι κατὰ τὰς διαφόρους περὶ αὐτῆς δοξασίας ὠνόμασαν πνεῦμα ἢ ψυχήν, οἱ δὲ λατῖνοι διὰ τῶν ἀντιστοίχων **spiritus** καὶ **anima**· ταὐτόσημον εἶναι καὶ τὸ ἑβραϊκὸν ὡς καὶ τὸ ἀραβικὸν νέφες. Καίτοι ὅμως πολλαὶ περὶ ψυχῆς ἐξηνέχθησαν δοξασίαι οὐχ ἧττον οὐδεὶς ἐδόθη ὁρισμὸς δηλωτικὸς τῆς φύσεως αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἠννόησε μὲν ὅτι ἔχει ψυχήν, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισε τὴν φύσιν αὐτῆς, διότι εἶναι οὐσία μὴ προσπίπτουσα εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ, καὶ δημιούργημα θείου ἐμφυσήματος.

Ὡς περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς πολλαὶ ἐξηνέχθησαν γνῶμαι, οὕτω καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καὶ τοῦ τρόπου τῆς συνυπάρξεως αὐτῆς μετὰ τοῦ σώματος οὐχὶ ὀλίγαι γνῶμαι ἐξεφράσθησαν. Πολλοὶ ἐδόξαζον τὴν ψυχὴν αΐδιον καὶ ἐθεώρησαν αὐτὴν ἀπόρροιαν τοῦ Θεοῦ, ἢ ὡς μέρος τῆς θείας οὐσίας κεκλεισμένον εἰς τὸ σῶμα. Οἱ Χαλδαῖοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον τὴν δοξασίαν ταύτην, ἐξ ὧν φαίνεται, ὅτι τὴν παρέλαβεν ὁ Πυθαγόρας καὶ ἐκ τούτου ὁ Πλάτων. Ὁ ἰδέα τῆς μετεμψυχώσεως, ἣν ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων εἶχον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Οἱ Στωϊκοὶ ἐπίσης ἐδόξαζον τὰς ψυχὰς μέρη τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκείνης τῆς καθόλου οὐσίας τῆς ἐμψυχούσης τὸν κόσμον ἣν ὠνόμαζον Θεόν. Ὁ Σενέκας καὶ ὁ Ἐπίκτητος καίτοι μὴ δεχόμενοι τὴν μετεμψύχωσιν ἐδόξαζον, ὅτι αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον ἑνοῦνται πάλιν μὲ τὸν Θεόν. Οἱ Κινέζοι καὶ οἱ Ἰνδοὶ δοξάζουσιν ὡσαύτως τὴν μετεμψύχωσιν τῶν ψυχῶν. Κατὰ τῶν δοξασιῶν τούτων ἔγραψεν ὁ Κικέρων εἰς τὸ περὶ φύσεως θεῶν (Βιβλ. Α΄. Κεφ. Β΄.) ὑποδείξας τὸ παράλογον τῶν δοξασιῶν τούτων.

Ἡ ἰδέα τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν εἶχε καὶ αὕτη πολλοὺς τοὺς ὀπαδούς· ὁ Ὠριγένης ἐδόξαζεν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐκτίσθησαν ὅλαι συγχρόνως κατὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἀγγέλων πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου.

Οἱ Μανιχαῖοι καὶ πρισκιλλιανοί, ὡς λέγουσιν, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, καὶ ὁ Ἅγιος Ἱερώνυμος, ἐδόξαζον τὰς ἀνθρωπί-

νους ψυχὰς οὐχὶ ὡς μέρη τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἴδιον Θεὸν παρόντα εἰς ὅλους.

Ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ὁ Ἀπολλινάριος καὶ ἄλλοι ἐδόξαζον, ὅτι αἱ ψυχαὶ μεταδίδονται διὰ τῆς μεταλαμπαδεύσεως ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς τὰ τέκνα.

Ἑτέρα γνώμη, ἥτις καὶ ἡ πιθανωτέρα εἶναι, ὅτι αἱ ψυχαὶ δημιουργοῦνται ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ κατὰ τρόπον, ὃν αὐτὸς ὁ δημιουργὸς αὐτῆς οἶδεν.

Ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μήτε ἀήρ, μήτε πῦρ, μήτε αἰθήρ, μήτε ἕτερόν τι ἐκ τῆς κοινῆς ὕλης, εἶναι ὂν ἁπλοῦν καὶ καθαρὸν καὶ πάντη διάφορον τῆς καθ' ὅλου ὕλης, τοῦτο διδάσκει ἡ ἁγία γραφὴ ἥτις διδάσκει καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς διαπλάσεως αὐτῆς. «Καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»· τὰ ρήματα ταῦτα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀναιροῦσι καὶ πάσας τὰς λοιπὰς δοξασίας τῶν φρονούντων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μέρος τοῦ Θεοῦ ἢ Θεός, ἢ ὅ,τι ἕτερον· διότι σαφῶς καὶ καθαρῶς διδάσκουσιν, ὅ,τι ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καταληπτόν, καὶ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ δώσῃ περιφραστικῶς τὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς. Ὅθεν κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ζῶσαν ἑπομένως λογικὴν καὶ ἀθάνατον, οὔτε ἐκ τῆς ὕλης τοῦ κόσμου συντεθειμένην, οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς οὐσίας λαβούσης ὕπαξιν καὶ μόρφωσιν ἀπὸ τοῦ θείου ἐμφυσήματος. Τὴν οὕτω μεταμορφωθεῖσαν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἕτερον γραφικὸν χωρίον, ὁ Θεὸς ἐποίησεν κατ' εἰκόνα αὐτοῦ. «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθομοίωσιν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν (Γεν. Β', 26. 22) ἐπροίκισε δηλονότι μὲ τὰς θείας ἰδιότητας, τὸ νεκρὸν καὶ αὐτεξούσιον καὶ ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὴν τοῦ θείου πνεύματος χάριν, ὅπως τῇ ἀρετῇ ἀποβῇ καθομοίωσιν.

§ 6. Περὶ τῆς γενέσεως τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες ἑπόμενοι τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῷ πνεύματι τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς σύμφωνον πρὸς αὐτὴν ἅπαντες εἶχον τὴν δόξαν. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος λέγει «Δισσῶς λέγεται ἡ ψυχή, μία μὲν ἡ ἄλογος, ἥτις ἐστὶν ἡ τῶν κτηνῶν, ἑτέρα δὲ ἡ λογική, ἥτις ἐστὶν ἡ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἡ μὲν τῶν κτηνῶν ἐκ γῆς ἔλαβε τὴν δημιουργίαν, κατὰ θεοῦ πρόσταξιν, ὡς ἡ θεία Γραφὴ λέγει. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ἔσχηκε τὴν ψυχήν, διὰ τοῦτο καὶ τὰ θεῖα ἐπιγινώσκει, καὶ τὰ ἄνω διώκει, καὶ τὰ Οὐράνια ἐννοεῖ, καὶ λογικὸς ὑπάρχει καὶ ἔννους». Ὁ δὲ Θεολόγος Γρηγόριος περὶ τῆς ψυχῆς ταῦτα στοιχουργεῖ.

« . . . . Ψυχὴ δ' ἐπιμίσγετ' ἀΐστως
Ἔκτοθεν εἰσπίπτουσαν πλάσει γοός. Οἶδεν ὁ μίξας,
Πῶς πρῶτον δ' ἔπνευσε καὶ εἰκόνα δήσατο γαίῃ».

Ὁ θεῖος Χρυσόστομος λέγει τὰ ἑξῆς. «Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔλαβεν ἀπὸ τῆς γῆς, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτὸς δίδωσι, κτίσας, δημιουργήσας, οὐκ ἐκ τῆς ἰδίας οὐσίας ἐκβαλών, ἵνα, ὅταν ἀποθάνῃ τὸ σῶμα ἢ ὁ ἄνθρωπος μὴ ἀπογνῶμεν τῆς ψυχῆς».

. . . «Τί γὰρ ὅτι ἐτάφη ἐν τάφῳ τὸ σῶμα ; Μὴ προσδοκήσῃς ἐκεῖ εἶναι καὶ τὴν ψυχήν. Οὐ γὰρ ἀπὸ γῆς ἐλήφθη οὐδὲ εἰς γῆν ἀπέρχεται». Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος σύνθετον δοξάζει τὸν ἄνθρωπον ἐκ σώματος γηΐνου καὶ ψυχῆς Οὐρανίας. «Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἡ σὰρξ ἀπὸ γῆς, ἡ ψυχὴ Οὐρανία». Ὁ Θεηγόρος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας λέγει. «Ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς τὸν ἄνθρωπον μὲν ἔπλασεν ἀπὸ τῆς γῆς, ἤτοι τὸ σῶμα· ψυχώσας δὲ αὐτὸ ψυχῇ ζώσῃ καὶ νοερᾷ, καθ' ὃν τρόπον οἶδε, παντὸς ἀγαθοῦ πράγματος ἔφεσίν τε καὶ γνῶσιν ἐγκατεβάλετο φυσικῶς αὐτῷ».

Ὁ Φιλόσοφος καὶ Ὁμολογητὴς Μάξιμος λέγει, «Ψυχῆς μὲν οὖν γένεσις ἐξ ὑποκειμένης ὕλης οὐ γίνεται, καθάπερ τὰ σώματα, ἀλλὰ τῷ βουλήματι τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ζωτικῆς ἐμπνεύσεως ἀρρήτως τε καὶ ἀγνώστως, ὡς οἶδε μόνος ὁ ταύτης δημιουργός. Ὁ σοφώτατος Φώτιος λέγει «Διὰ τοῦ πνεύματος, ἤτοι τοῦ ἐμφυσήματος προσεχῶς ἡ τοῦ ἀνθρώπου δεδημιούργηται ψυχή.» Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς λέγει· «ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ τὸν ἡμέτερόν ποτε προπάτορα κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ κτίσας, κακίαν οὐδὲ μίαν ἐνέθηκεν αὐτῷ, ἀλλὰ μετὰ τῆς ψυχῆς ἐνέπνευσεν αὐτῷ καὶ τὴν τοῦ θείου πνεύματος χάριν, συντηροῦσαν αὐτὸν ἐν καινότητι, καὶ περιέπουσαν αὐτῷ τὴν ὁμοίωσιν». Καὶ ὁ Ἱερὸς Θεοδώρητος «Τὸν ἄνθρωπον, λέγει, ἐξ ὄντων καὶ μὴ ὄντων ἐποίησεν (ὁ θεὸς) τὸ μὲν γὰρ σῶμα διέπλασε χοῦν λαβὼν ἀπὸ γῆς, τὴν δὲ ψυχὴν ἐκ μὴ ὄντων ἐδημιούργησε.—Καὶ γὰρ ὁ θειότατος Μωϋσῆς πρότερον ἔφησε τὸν Ἀδὰμ διαπλασθῆναι τὸ σῶμα, εἶθ' οὕτως ἐμφυσῆσαι τὸν Θεὸν τὴν ψυχήν. Ἔλαβε γὰρ ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ φύσημα, οὐ μέρος τι τῆς θείας οὐσίας φαμέν, . . . ἀλλὰ τῆς ψυχῆς τὴν φύσιν διὰ τούτου σημαίνεσθαι λέγομεν, ὅτι πνεῦμά ἐστιν ἡ ψυχὴ λογικόν τε καὶ νοερόν». Ταύτην ἡ Ἐκκλησία περὶ ψυχῆς καὶ σώματος παρὰ τῶν θείων λόγων ἐδιδάχθη δόξαν».

§ γ΄. Περὶ τῆς ταὐτότητος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς.

Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ τίθενται παραλλήλως ὡς ταὐτόσημοι καὶ συνώνυμοι αἱ κατηγοροῦσαι τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν λέξεις, ψυχὴ καὶ πνεῦμα, ὡς τίθενται παραλλήλως καὶ αἱ τὴν χοϊκὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν δηλοῦσαι λέξεις, σὰρξ καὶ σῶμα· τίθενται δὲ ἀμφότερα ἀδιαφόρως πρὸς δήλωσιν θατέρου τῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου· πλεῖστα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπαντῶσιν ἔχοντα τὴν μίαν λέξιν ἀντὶ τῆς ἑτέρας δηλωτικὴν πάντοτε τῆς αὐτῆς ἐννοίας· ἐνίοτε δὲ τηρεῖται ἀναφορά τις τῶν λέξεων τῶν δηλωτικῶν τὴν πνευματικὴν φύσιν πρὸς τὰς λεξεις τὰς σημαντικὰς τὴν ὑλικὴν ὑπόστασιν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι· ὁσάκις ἀναφέρεται ἡ λέξις π ν ε ῦ μ α, ἀκολουθεῖ ὡς ἀντίστοιχος ἡ λέξις σάρξ· ὁσάκις δὲ φέρεται ἡ λέξις ψ υ χ ή, ἀκολουθεῖ ἡ λέξις σῶμα· ὡς, «τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής». «Σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός». Τὸ πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα». Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀδελφοὶ ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ». «Ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον» κτλ. Καὶ ἐν ἄλλοις. Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε, ἤ τι πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τι ἐνδύσησθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;» καὶ αὖθις· «καὶ μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ»· ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ἡ ἀναφορὰ αὕτη δὲν τηρεῖται· ὡς «Δοξάσατε δή τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν»· ἐν ἑτέρῳ δὲ λέγει· «ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε εν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν»· καὶ ἐν ᾧ διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἐφεσίων λέγει ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, διὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίαν τὸ αὐτὸ ἐκφράζει διὰ τῶν λέξεων «τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων, ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχή μου !»

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης φαίνεται, ὅτι ἀδιαφόρως καὶ ἐναλλὰξ λαμβάνονται αἱ λέξεις ψυχὴ καὶ πνεῦμα ὡς λαμβάνονται καὶ αἱ λέξεις σὰρξ καὶ σῶμα· ὡς δὲ οὐδὲ μία ὑφίσταται διαφορὰ

μεταξὺ τῶν τελευταίων, οὕτω δέον οὐδεμία νὰ ὑφίσταται διάκρισις μεταξὺ τῶν πρώτων.

Ἡ λέξις ψυχή, ὁσάκις ἀναφέρεται ἐν τῇ Κ. Δ. ἐκτός τινων ἐξαιρέσεων, καθ' ἃς ἡ ψυχὴ λαμβάνεται ἀντὶ τοῦ ἀτόμου ὡς «ἦσαν δὲ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι»· καὶ ἀντὶ σωτηρίας ἐκ κινδύνου· «ὡς ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς ἔσται οὐδεμία»· πανταχοῦ λαμβάνεται ὡς τὸ κατηγοροῦν τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν.

Ἡ λέξις πνεῦμα ἐν τῇ Κ. Δ. εἶναι πολυσήμαντος, ἀλλ' ὁσάκις δι' αὐτῆς κατηγορεῖται ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις λαμβάνεται ἀντὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ ταὐτότης τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως πνεύματος πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἀποδεικνύεται ἐκ πολλῶν χωρίων τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς· ἐν αὐτοῖς τίθεται ἡ λέξις πνεῦμα ἀντὶ τῆς ψυχῆς καὶ τἀνάπαλιν. Ἐπὶ παραδείγματι: ἐν τῇ ἀναστάσει τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰαείρου ἀναφέρει ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ὅτι «ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη παραχρῆμα»· ἐν ᾧ ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν Ἀποστόλων διηγούμενος τὰ περὶ τοῦ ἐκ τοῦ τριστέγου πεσόντος νεανίου καὶ ἀρθέντος νεκροῦ λέγει», «καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπαραλαβὼν εἶπε: Μὴ φοβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν»· ἔνθα φαίνεται, ὅτι ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς ὅ,τι ἐν τῇ πρώτῃ ἀναστάσει λέγει πνεῦμα, ἐν τῇ δευτέρᾳ λέγει ψυχήν. Ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ παιδὸς τοῦ Σιδωνίας ὁ προφήτης Ἠλίας εὔχεται τῷ θεῷ λέγων «Κύριε ὁ Θεός μου ἐπιστραφήτω δὴ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδαρίου τούτου εἰς αὐτόν. Καὶ ἐγένετο οὕτως... καὶ ἐπεστράφη ἡ ψυχὴ τοῦ παιδαρίου πρὸς ἔγκατον αὐτοῦ καὶ ἔζησεν».

Τὴν ταὐτότητα τῶν ἐννοιῶν τῶν λέξεων πνεῦμα καὶ ψυχῆς βεβαιοῦσι καὶ τὰ ἀδιαφόρως καὶ ἐναλλὰξ λαμβανόμενα ῥήματα ἐκπνέω καὶ ἐκψυχῶ· περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ οἱ Εὐαγγελισταὶ μεταχειρίζονται τὸ ῥῆμα ἐκπνέω ἢ τὸ περιφραστικὸν παραδίδω πνεῦμα· ἐνῷ περὶ τοῦ Ἀνανίου τῆς Σαπφείρας καὶ τοῦ Ἡρώδου τὸ ἐκψυχῶ· ἰσχυρὰ μαρτυρία τῆς ταὐ-

τότητος τῆς ἐννοίας τῶν λέξεών εἰσι καὶ τὰ ἑξῆς: Ἐνῷ ὁ Κύριος διδάσκων ἔλεγεν, ὅτι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ἐν τῇ πραγματώσει τῆς διδασκαλίας λέγει· «Πάτερ μου εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου»· ἐπίσης καὶ ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ὁ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θύσας ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου του, παραδίδων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εἰς χεῖρας τοῦ δημιουργοῦ της ἔλεγε: «Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου». Τὰς ἐν τῷ ᾅδῃ ψυχὰς ὁ Ἀπόστολος Πέτρος καλεῖ πνεύματα, λέγων: «Θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξε κτλ.» ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ψυχάς, λέγων· «ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῷ ἐν ἀγαθοποιΐᾳ». Οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων παραινοῦντες ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, ὁ μὲν Πέτρος λέγει: «Ἀπέχεσθε τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς»· ὁ δὲ Παῦλος αἰτιολογῶν λέγει· «Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος».

Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν διαφόρων χωρίων τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς φαίνεται καὶ ἀποδεικνύεται, ὅτι πνεῦμα καὶ ψυχή εἰσι λέξεις ταυτόσημοι καὶ συνώνυμοι καὶ ὅτι ἀμφότεραι λεγόμεναι ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπόν εἰσι σημαντικαὶ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ διὰ τοῦ ἐμφυσήματος δημιουργηθείσης πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως· ἤτοι τῆς κατ' Εἰκόνα Θεοῦ πλασθείσης ψυχῆς, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω παραδειγμάτων σαφέστατα δείκνυται, ὡς ἐκφράζοντα τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας.

«Ψυχή εὐλογημένη πᾶσα ἁπλῆ». (Σολομῶντος).

«Ἡ καταστροφὴ τῶν παρανόμων κακή, τῇ γὰρ ἀσεβείᾳ »τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀναιροῦνται». (Τοῦ αὐτοῦ).

«Τέκνον ἐν πρᾳότητι δόξασον τὴν ψυχήν σου, καὶ δὸς »αὐτῇ τιμὴν κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς;». (Σειράχ. 2.)

«Ψυχῆς θησαύρισμα, σώματος ἔνδεια· τούτου γὰρ πλου

»τοῦντος, ἐκείνη πένεται· δέχεται μὲν γὰρ ζωὴν ἐκ τῆς ψυ-
»χῆς τὸ σῶμα, μεταλαμβάνει δὲ ἀλγηδόνος ἀπὸ τοῦ σώμα-
»τος ἡ ψυχή». (Τοῦ Βασιλείου).

«Αἵματι καὶ πνοῇ κρατεῖται ἡ ψυχή· τούτων γὰρ ἐκλει-
»πόντων ἀναχωρεῖ καὶ ἡ ψυχή». (Τοῦ αὐτοῦ).

«Οὐ μόνον Ἄγγελοι τὰ καθ' ἡμᾶς βλέπουσιν, ἀλλὰ καὶ
»πάντων ἁγίων αἱ ψυχαί». (Τοῦ αὐτοῦ)

«Τί σοὶ θέλεις γενέσθαι; ψυχὴν ἐμὴν ἐρωτῶ· τί σοι μέγα,
»ἤ τι μικρόν;» (Γρηγ. Θεολόγου).

«Σῶμα μὲν εὐεκτεῖ καμούσης ψυχῆς, ψυχὴ δὲ θάλλει, καὶ
»ἄνω βλέπει, τῶν ἡδονῶν ὑποβαινουσῶν καὶ συναπομαραι-
»νομένων τῷ σώματι».

«Τρέφεται μὲν διὰ ψυχῆς σῶμα, κοινωνεῖ δὲ διὰ σώμα-
»τος πάθους ἡ ψυχή».

«Ὑποχωροῦσα τοῦ σώματος ἡ ψυχή, ἐν συναισθήσει γί-
»νεται τοῦ μέλλοντος αὐτὴν διαδέχεσθαι ἀγαθοῦ, ἢ κακοῦ,
»ἀλλὰ καὶ αἰσθάνεται τῶν ἐντεῦθεν εἰς αὐτὴν τελουμένων,
»αἱ δὲ τῶν δικαίων καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν δύνανται».
(Τοῦ αὐτοῦ).

»Πείθομαι σοφῶν λόγοις, ὅτι ψυχὴ πᾶσα καλή τε καὶ
»Θεοφιλής, ἐπειδὰν τοῦ συνδεδεμένου λυθεῖσα σώματος ἐνθέν-
»δεν ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς μὲν ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ
»μέλλοντος αὐτῇ καλοῦ γινομένη, ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος
»ἀνακαθαρθέντος, ἢ ἀποτεθέντος, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ,τι καὶ λέγειν
»χρή, θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἥδεται καὶ ἀγάλλεται, καὶ
»ἵλεως χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτή-
»ριον χαλεπὸν τὸν ἐντεῦθεν βίον ἀποφυγοῦσα, καὶ τὰς περι-
»κειμένας ἀποσεισαμένη πέδας, ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτε-
»ρὸν καθείλκετο, καὶ οἷον ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν
»ἀποκειμένην μακαριότητα». (Τοῦ αὐτοῦ).

«Πάντα διπλᾶ δέδοκεν ἡμῶν ὁ Θεὸς τῇ φύσει, δύο ὀφθαλ-
»μούς, δύο ὦτα, δύο χεῖρας, δύο πόδας, ἐὰν ὁπότερον τού-
»των βλαβῇ διὰ τοῦ ἑτέρου τὴν χρείαν παραμυθούμεθα, ψυ-

»χὴν δὲ μίαν δέδωκεν ἡμῖν, ἂν ταύτην ἀπολέσωμεν μετὰ τί-
»νος ἐμβιοτεύσωμεν;» (Χρυσόστομος).

Ὁ αὐτὸς λέγει: «Ψυχή ἐστιν οὐσία τις ἀσώματος καὶ
»ἀθάνατος». Καὶ αὖθις·

«Ψυχή ἐστιν οὐσία γεννητή, οὐσία ζῶσα νοερά».

«Θανάτῳ κατακρίνεται ψυχὴ ἀκόλαστος».

Ὁ δὲ Εὐσέβιος λέγει· Εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἀποσώζει
ψυχή, ὡς λογική, ὡς ἀθάνατος καὶ ὡς νοῦς ἀπαθὴς ἐν ἀν-
θρώπου φύσει».

Ὁ Σειρὰχ λέγει· «Ὀπίσω ἐπιθυμιῶν ψυχῆς σου μὴ πο-
»ρεύου καὶ ἀπὸ ὀρέξεών σου κωλύου».

Μολύνεται ψυχὴ ἐν παραπτώματι κυλινδουμένη· καὶ οὐκ
»ἕξει ἐλπίδα ἐπὶ ἐπισκοπῇ ψυχῶν».

«Κατίησιν εἰς ᾄδου ψυχὴ ἀπεγνωσμένη».

Ὁ δὲ Δαβίδ· «Ἐξέτηξας ὡς ἀράχνην τὴν ψυχήν μου».

Καὶ αὖθις· «Ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς ρομ-
»φαίας, ὅτι ἐπλήσθη κακῶν ἡ ψυχή μου καὶ ἡ ζωή μου τῷ
»ᾅδῃ ἤγγισε κτλ».

»Ὥσπερ ὗς, ἐγκυλινδούμενος βορβόρῳ, ἥδεται, οὕτω καὶ
»ψυχὴ ἀπὸ κακῆς συνηθείας ἁμαρτίαις καταχωσθεῖσα, οὐδὲ
»αἴσθησιν λαμβάνει τῆς τῶν ἁμαρτιῶν δυσωδίας». (Χρυσ.)

«Ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα αὕτη ἀποθανεῖται». (Ἰεζεκιήλ.)

«Φύσει καλὸν ἡγεῖσθαι χρὴ τὸ τῆς ψυχῆς ἀγαθόν».
(Βασίλειος).

«Μοιχὸς ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ εἰς κρίσιν αἰώνιον παραπέμ-
πει». (Ἰωάνν. Κλιμ.)

«Νόσος ψυχῆς τὰ τῆς ψυχῆς παραπτώματα· σώματος δὲ
»νεκρουμένου, ψυχὴ ἀνακαινοῦται». (Ναζιανζοῦ).

«Σωματικῶν ἀρετῶν δίχα οὐδ' αἱ ψυχικαὶ ἀρεταὶ γίνον-
ται». (Δαμασκηνός).

«Σὴν γράψαι ψυχὴν χαλεπόν· μορφὴν δὲ χαράξαι ῥᾴδιον
»εἰς ψυχῆς ἀπόδειξιν. (Χρυσόστ.)

«Θεοῦ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις ἡ ψυχὴ ἡμῶν· κατὰ δύναμιν
»ἄρα ἀνθρωπίνην, ὅμοιοι γεννώμεθα τῷ Θεῷ, κατὰ τὸ ἡμέ-

»τερον, λέγω, καὶ πρᾶον ἐξομοιοῦσθαι ὀφείλομεν αὐτῷ».
(Χρυσόστ.)

»Χωρίζουσιν ἀπὸ Θεοῦ σκολιοὶ σκολιᾶς ψυχῆς λογισμοί».
(Σολομ.)

«Ὁ μεθύων Θεοῦ κατεφρόνησε καὶ ψυχὴν ἀπώλεσεν ἑαυ-»τοῦ». (Βασίλειος).

«Τὰ παραδείγματα ταῦτα φρονῶ, ὅτι εἰσὶν ἱκανῶς ἀπο-»δεικτικὰ τῆς ἀληθείας τῶν λογων μου».

Ἡ λέξις πνεῦμα ἀπαντᾷ ἐνιαχοῦ ἐν συνοδίᾳ μετὰ τῆς λέξεως ψυχῆς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι· ἐν τῇ θεσσαλονικεῖς Α'. 5: 23. «Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς ἁγιάσας ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ἡμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχή, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου Ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη» ὡς καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους 4: 12. «Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον καὶ διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας· καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ, πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος»· ἀλλ' ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις φαίνεται, ὅτι οὐχὶ περὶ τρίτου τινὸς συστατικοῦ διαλέγεται ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἀλλὰ περὶ τοῦ πνεύματος τῆς Χάριτος, ὃ ἔλαβεν ἐν τῷ βαπτίσματι περὶ οὗ εἴρηται ἐν τῷ προηγουμένῳ 19 στίχῳ· ἐν ᾧ λέγει «Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε»· ἴσον τὸ πνεῦμα τῆς Χάριτος ἢ τὸ πνευματικὸν χάρισμα ὅπερ ἐλάβετε, διὸ καὶ τίθησιν εἰς τὴν λέξιν ὁ λ ό κ λ η ρ ο ν ἤτοι ἀμείωτον, ὅπερ λεγόμενον περὶ ἰδιαιτέρου συστατικοῦ δεικνύει μερισμὸν ὅπερ ἄτοπον. Τὸ δὲ διικνούμενος μέχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος κτλ. ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου δηλοῦται, ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἀποδείξῃ τὸ πνεῦμα ὡς ἕτερον συστατικόν, ἀλλὰ τὴν δύναμιν καὶ ἁγιότητα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὡς μάχαιρα δίστομος διεισδύει πανταχοῦ, καὶ πάντα γινώσκει καὶ οὐδὲν λανθάνει αὐτόν· ἀλλὰ πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ· διικνεῖται δὲ μέχρι

μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος (Χάριτος==χαρίσματος πνευματικοῦ) ἤτοι εἰσχωρεῖ μέχρι τῶν βαθυτάτων διαλογισμῶν καὶ ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας· ἵνα δὲ ἐξάρῃ τὴν δύναμιν τῆς παγνωσίας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ λέγει ὅτι «οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ»· ἴσον· γινώσκει τὰ πάντα, καὶ ὡς παντογνώστης γινώσκει τοὺς κατὰ πνεῦμα περιπατοῦντας, ὅπερ ἀνταποδίδεται εἰς τὸν ἀμέσως ἀνωτέρω 11 στχ. «Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν αὐτῷ τῷ ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀ π ε ι θ ε ί α ς».

Ἡ λέξις πνεῦμα ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ Π. Δ. ἔνθα τίθεται προφανῶς ἢ κατὰ πλεονασμὸν ἢ ἀντὶ τῆς λέξεως ζωῆς. Ἐν τῇ ἑβραϊκῇ ποιήσει οἱ τοιοῦτοι πλεονασμοί εἰσι συνήθεις· ἐν αὐτῇ πολλάκις ὁ δεύτερος στίχ. ἢ τὸ δεύτερος τοῦ στχ. ἀναπτύσσει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἢ διὰ συνωνύμων λέξεων ἢ δι' ἄλλων ταὐτοσήμων λέξεων. Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης φαίνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν λογικὴν καὶ νοεράν, ὅτι αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ θείου ἐμφυσήματος, καὶ ὅτι ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἕτερον συστατικόν, ἀλλ' ἢ ὁ λόγος τῆς ψυχῆς, ἢ αὐτὴ ἡ ψυχή, διδάσκει ἡμᾶς ἥτε Παλαιὰ καὶ ἡ Νέα Διαθήκη· διδάσκει αὐτὸ τὸ στόμα τῆς ἀληθείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις διέταξε νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν «ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας»· ἐὰν τὸ πνεῦμα ἦν ἰδιαίτερον συστατικὸν δὲν θὰ παρέλιπεν αὐτό· ἀφοῦ ἀνέφερε ἕτερα μὴ τοιαῦτα. Τὸ ἀναφερόμενον πνεῦμα ἐν ταῖς Ἁγίαις Γραφαῖς εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐνοικεῖ ἐν ἡμῖν, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: «Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν» (Κορινθ. Α'. 3: 16). Καὶ αὖθις: «Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ Ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως». (Ἐφεσ. 4: 30) καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν: «Τότε

ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα Ἅγιον (8. 17) καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις χωρίοις τῶν Ἱερῶν Γραφῶν.

Κατὰ τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν πνεῦμα ἡ Ἐκκλησία συνέταξε καὶ πάντας τοὺς ὕμνους καὶ τὰς ᾠδὰς αὐτῆς. Ἐν ταῖς νεκρωσίμοις ἀκολουθίαις ἡ Ἐκκλησία ψάλλει: «Μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων, τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου Σῶτερ ἀνάπαυσον· φυλάττων αὐτὰς εἰς τὴν μακαρίαν ζωήν, τὴν παρὰ σοῦ φιλάνθρωπε»· ὅπου φαίνεται, ὅτι πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἡ Ἐκκλησία δὲν διακρίνει ἀπ' ἄλληλα ὡς διάφορα, ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ὅτι δὲ ἡ νοερὰ καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεῖσα ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος θέλομεν ἀποδείξει ἐν τῷ ἑπομένῳ μέρει.

ΜΕΡΟΣ Δ'.

ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΨΥΧΗΣ

«Καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν».
(Γένεσις Κεφλ. Β'. στ.7)

«Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ οὐκ ἔστι ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. (Ματθ. 22: 32).

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἡ ὑπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἡμῖν ἀποκαλυπτομένη εἶναι τὸ πρῶτον δόγμα, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πιστεύῃ, ὅπως γνωρίσῃ ἑαυτὸν τίς εἶ, τίς ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας του καὶ ποῦ προώρισται νὰ πορευθῇ· ἄνευ τῆς ἀποκαλυφθείσης αὐτῷ ἀληθείας ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ ἑαυτόν· διότι ἡ ἔλλειψις τῆς γνώσεως τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας ἐξωθεῖ αὐτὸν εἰς εὐτελεῖς θεωρίας ἢ πεπλανημένας δοξασίας, εἰς ἄτοπα φερούσας συμπεράσματα, διότι ὁ νοῦς μόνος ἀδυνατεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ μυστήρια. Ἡ ἀποκάλυψις εἶναι ὁ λύχνος ὁ διαφωτίζων καὶ ποδηγετῶν τὸν νοῦν εἰς τὰς ἐρεύνας του καὶ ὁδηγῶν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Τὸν λύχνον τοῦτον ἡμεῖς κρατοῦντες ἀνὰ χεῖρας θέλομεν διαλεκτικῶς ἀποδείξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

Ὁ ἄνθρωπος νοῶν ὅτι ὑπάρχει, διακρίνει ἑαυτὸν εἰς νοῦν καὶ νοούμενον, διχάζει ἑαυτόν, εἰς ὑποστατὸν καὶ ἀνθυπόστατον καὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐρεύνης ἑαυτοῦ ὡς ἀλλοτρίου.

Τίς ἄραγε ἡ δύναμις αὕτη ἡ διακρίνουσα ἑαυτὴν τοῦ σώματος ἡ ἀντικειμενικεύουσα αὐτό; εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ, ἢ ἑτεροούσιος; εἶναι ἄραγε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον ἢ διάφορα; πόθεν ὁ διχασμὸς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου εἰς δύο ἀντίθετα μέρη; μὴ τάχα αὐτόματος ἡ κίνησις; ὅτι τὸ κινοῦν ἐλατήριον εἶναι διάφορον τοῦ κινουμένου τοῦτο ἠδυνήθη ὁ νοῦς νὰ νοήσῃ, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ εἶναι κινοῦν καὶ κινούμενον, ἡ δύναμις ἡ κινοῦσα τὰς δυνάμεις τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς φιλοσοφίαν δέον νὰ εἶναι διάφορος καὶ ἑτερούσιος, διότι τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς ουσ ας ὡς ὁμογενῆ εἰσιν ἰσοδύναμα καὶ ἑπομένως ἀδρανῆ· τί ὅμως εἶναι τὸ κινοῦν; τοῦτο διὰ μόνου τοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως ἐγνώρισεν. Ὅθεν ἡ ἀποκάλυψις δέον νὰ εἶναι ἡ βάσις πρὸς φιλοσοφίαν, ὅπως αὕτη φέρῃ τὰ ἀληθῆ ἐξαγόμενα· δέον ὁ φιλοσοφῶν νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἔλαβε παρὰ Θεοῦ ψυχὴν ζῶσαν, ἵνα γνωρίσῃ αὐτήν· ἀληθῶς καὶ ἤδη νοεῖ ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει τι διάφορον τῆς ὕλης, ἀλλὰ τί τοῦτο, ἀγνοεῖ· ἡ νόησις ἵνα ἀποβῇ γνῶσις. ἀπαιτεῖ πίστιν πρὸς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ὀφείλει ὁ φιλοσοφῶν πρῶτον νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ διακρίνοντος ἑαυτὸν εἰς νοῦν καὶ νοούμενον καὶ ὕστερον νὰ γνωρίσῃ αὐτὸ ἐντελῶς. Ἡ ὕπαρξις τῆς ζώσης ψυχῆς τοῖς μὲν πιστεύουσιν εἶνε πρόβλημα λελυμένον, τοῖς δὲ ἀπιστοῦσιν εἶναι μυστήριον κεκαλυμμένον· διὸ καὶ ἐπὶ μᾶλλον κυμαίνεται ἐρευνώμενον ἄνευ πίστεως· ἡ πίστις εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς ὁ καθορῶν ἑαυτὴν καὶ ἐτάζων τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια. Ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε τῷ ἀνθρώπῳ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τῷ ἐγνώρισε καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὅπως ἑλκύσῃ αὐτὸν πρὸς ἑαυτόν, ὠθήσῃ πρὸς ἀρετήν, καὶ ἀγάγῃ εἰς τὴν τελείωσιν αὐτοῦ· ἡ ἀθέτησις τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας εἶναι ἀθέτησις τοῦ σκοπίμου καὶ λελογισμένου τέλους τοῦ κόσμου· διότι τὸν σκοπὸν τοῦ κόσμου, ἤτοι τὸ τέλος αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἡ τοῦ δημιουργοῦ πανσοφία ἡ οὐδὲν ἄσκοπον ποιήσασα, ἀλλ' ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα δημιουργήσασα. Τὴν τελείω-

σιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἄνευ ζώσης ψυχῆς εἶναι ἄσκοπος ἐπιδίωξις καὶ ἀδύνατος, ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς καὶ τὸ λελογισμένον τέλος τοῦ κόσμου· διότι ἄνευ ταύτης ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἀποβαίνει παιδιὰ ἄσκοπος· μηδ' εἴπῃ τις ὅτι μέγας ὁ ἐγωϊσμὸς τοῦ ἀνθρώπου· διότι μέγας ὄντως καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργηθεὶς καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ πλάσαντος αὐτόν. Ὅθεν θεοείκελλος ἄρα καὶ θεόπνευστος καὶ δεκτικὸς θείας ἀποκαλύψεως, καὶ ἑπομένως ἀνώτερος ἁπάσης τῆς ὑλικῆς φύσεως διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ καταγωγήν, διὰ τὴν εὐγένειαν τῆς φύσεώς του, καὶ διὰ τὸν θεῖον χαρακτῆρα τῆς ψυχῆς του· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὑψοῦται πρὸς τὸν Θεόν, αὐγάζεται τῷ θείῳ φωτί, ἀποβάλλει τὴν ἀχλὺν τῆς ὑλικῆς σκοτώσεως καὶ κατανοεῖ «ὅσα ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ ἐν αὐτῷ, ὁ δὲ χώραν οὐκ ἔχων ἐν τῇ δημιουργίᾳ τὸν ἀχώρητον δέχεται παντί. Ὁ ἀχώρητος ἐν τῷ σύμπαντι ἐνοικεῖ μυστικῶς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μικροσκοπικοῦ ἀνθρώπου. Θαυμαστὸν τὸ ἄκουσμα, ἀλλ' ἀληθές· μυστικὸς ὁ τρόπος, ἀλλὰ φανερὰ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ· ἄπειρος ὁ Θεὸς καὶ ἐν τῇ δρακὶ αὐτοῦ τὸ σύμπαν καὶ κόκκος κονιορτοῦ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐν τῷ σύμπαντι ἄνευ τόπου, καὶ δὴ ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ κόσμου, ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν καὶ ἐποπτεύει νοεροῖς ὀφθαλμοῖς τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας, ἐξετάζει καὶ διερευνᾷ λογικῇ δυνάμει τὸ σύμπαν, ἀνευρίσκει τοὺς διέποντας ἐν τῷ σύμπαντι νόμους, καταμετρεῖ τὰς ἀπεράντους ἀποστάσεις καὶ διαστάσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων, ζυγίζει ὡς ἐπὶ πλάστιγγος τὸ βάρος αὐτῶν, γνωρίζει τὴν πυκνότητα καὶ τὴν στερρότητα καὶ τὴν ποσότητα τῶν συγκροτούντων τὰ σώματα οὐσιῶν καὶ ἐν γένει τὴν φύσιν καὶ τὴν ἑλκτικὴν καὶ ὀπτικὴν δύναμιν τῶν πελωρίων γιγάντων τοῦ οὐρανίου στερεώματος.

Διὰ τῆς διαυγαζομένης ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς διανοίας του ἀφικνεῖται πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος, μελετᾷ τὸν χαρακτῆρα τοῦ θείου δημιουργοῦ, καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῶν

ἰδιωμάτων αὐτοῦ. Ὁ ἐλάχιστος οὗτος σκώληξ τῆς δημιουργίας οὐ μόνον τολμᾷ νὰ ἐξετάζῃ τὰ δημιουργήματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Δημιουργόν· μικρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ μέγας τὴν ψυχήν· ἐν σημείῳ αἱ κινήσεις αὐτοῦ, ἀλλ᾽ αἱ διαστάσεις τοῦ ἀπείρου αἱ τρίβοι τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· ἐλλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς καὶ ἐνισχυόμενος ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἀναδείκνυται ἀνώτερος πάσης τῆς ἀλόγου φύσεως καὶ περικείμενος σάρκα χοϊκὴν πρὸς οὐρανίων ἀγγέλων ἁμιλλᾶται τὴν φύσιν. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ σοφίζει αὐτὸν καὶ ἀναδεικνύει Θεὸν ἐπὶ γῆς, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν ταῖς Γραφαῖς, «ἐγὼ εἶπα, Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες»· ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰ μυστήρια, οὐδὲν δὲ αὐτῷ σκοτεινὸν ἢ στραγγαλιῶδες φῶς αὐτοῦ προπορεύεται καὶ λαμπραὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ· ἡ λαμπρότης τῆς διανοίας του ὡς ἀκτὶς φωτὸς διαλάμπουσα, ἡ δὲ ἰσχὺς τοῦ νοός του ὡς δύναμις Θεοῦ, ὁ μικρὸς ἄνθρωπος ἐν τοῖς ἔργοις δημιουργεῖ, μεγαλουργεῖ δὲ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτοῦ· τὰ ἔργα του ἐλέγχουσι τὸ ἐνοικοῦν ἐν αὐτῷ πνεῦμα, ἡ δὲ ἰσχύς του τὴν ὑπερφυσικότητα αὐτοῦ· διὰ τῆς ἰσχύος του μετατοπίζει ὄρη, ἡ δὲ θέλησίς του ἀλλοιοῖ τὰ ἔργα τῆς φύσεως· ὄντως ἔλαβε τὴν ἐξουσίαν νὰ εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς Θεὸς καὶ ἀντίτυπον τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τιμὴν ταύτην καὶ τῷ Θεῷ διαλέγεται καὶ αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀναφέρεται. Οἱ οὐράνιοι ἄγγελοι σύμβουλοι αὐτοῦ, οἱ δὲ Οὐρανοὶ ὁ τόπος τῆς διατριβῆς αὐτοῦ· ἡ πολιτεία του ὡς πολιτεία κατοίκου τοῦ Οὐρανοῦ, ὁ δὲ πόθος του ἄπειρος, ὡς εἶναι ἄπειρον τὸ ἀντικείμενον τοῦ πόθου καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Ἰδοὺ αὐτῷ ὑποτεταγμένα τὰ πάντα, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Γραφὴ καὶ ἡ πεῖρα. «Πάντα ὑπέταξεν ὁ θεῖος δημιουργὸς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης». Ναὶ μικρὸς ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ θαυμαστὸς ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ. Τί δὲ θαυμαστόν, ἐὰν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον Θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα ποιήσῃ αὐτὸν κοινωνὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀγαθότητος; μὴ

τὸ περιγραπτὸν τοῦ σώματός του ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀναδείξῃ αὐτὸν τύπον τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς; Πάντως οὐχί. Ὁ παντοδύναμος Θεός, ὁ τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας συνετέλεσε καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας διὰ τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, δι᾽ οὗ συνέδεσε τὴν ἄϋλον καὶ ὑλικὴν φύσιν, ὅπως καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα φύσις γνωρίσῃ τὸν Θεὸν καὶ ζῇ μακαρίως διὰ τῆς γνώσεως αὐτοῦ.

Ἡ δημιουργία ἄνευ ἀνθρώπου θὰ ἦτο σῶμα ἀναίσθητον, ἄσκοπος δὲ ἡ ὕπαρξις αὐτῆς, καὶ ματαία ἐπίδειξις τῆς δημιουργικῆς σοφίας καὶ παντοδυναμίας· αἱ θεῖαι ἰδιότητες οὐδὲ μίαν θὰ εὕρισκον ἠχὼ ἐν τῇ ἀναισθήτῳ δημιουργίᾳ, ὁ δὲ Θεὸς θὰ διετέλει ἄγνωστος ὡς καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας· ἀλλὰ τὸ ἐπιδεικνύειν σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν πρὸς ἀναίσθητον φύσιν ἀντιβαίνει πρὸς τὰς θείας ἰδιότητας. Ὅθεν ὁ Θεὸς ἐπιδειξάμενος ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν ἔσχε σκοπὸν νὰ ἀποκαλύψῃ ἑαυτὸν τῇ δημιουργίᾳ καὶ γνωρίσῃ αὐτῇ ἑαυτόν, ὅπερ καὶ ὁ τελικὸς τῆς δημιουργίας σκοπός. Τὸν ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν τῆς ἐπιγνώσεως ἐπραγμάτωσεν ἡ θεία σοφία πλάσασα τὸν ἄνθρωπον κεφαλὴν τῆς δημιουργίας, ὅπως αἰσθάνηται, ἀντιλαμβάνηται καὶ κατανοῇ τὸν θεῖον δημιουργόν του· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄρα τὸ σημεῖον τῆς συμπτώσεως, ἐν ᾧ συναντᾶται ἡ ἄϋλος μετὰ τῆς ὑλικῆς φύσεως· εἶναι τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, καὶ ὁ λόγος τῆς δημιουργίας· τὰ ἔργα του μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν. Ναὶ ἄνθρωπε, ὁ Θεὸς σὲ ἔπλασε θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Τὴν γνῶσιν ταύτην σοὶ ἀφήρεσεν ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπομάκρυνσις, ἅτινα ἐπεσκότισαν τὴν διαύγειαν τοῦ νοός σου τοῦ ὁρῶντος τὸν Θεόν, σὲ ἀπεπλάνησαν καὶ σὲ ἔρριψαν εἰς τὸν βόρβορον τῶν παθῶν τῶν ἀχρειωσάντων τὴν τῆς εἰκόνος λαμπρότητα. Ναί, ἄνθρωπε, γνῶθι ὅτι εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα εἶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἀθάνατον ἔχεις ψυχήν, ἥτις αἰωνίως προώρισται κατὰ χάριν νὰ ζήσῃ· ἐρεύ-

νησον σεαυτόν, ἵνα ἴδῃς καὶ πεισθῇς ὁπόσα ἔργα σου μαρτυροῦσι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς σου.

Πόθεν ὁρμᾶσαι νὰ διακρίνῃς τὰς πράξεις εἰς ἀγαθὰς καὶ κακάς; οὐχὶ ὁ ἐν τῇ καρδίᾳ σου γραπτὸς νόμος σὲ διδάσκει τοῦτο; διατί δὲ ὁ νομοθέτης ἐνέγραψε τὸν νόμον τοῦτον ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ἀφοῦ «πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ οὐδεμίαν θὰ ἐλάμβανεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν», ἀπολλυμένου σου πρὸ τοῦ χείλους τοῦ τάφου εἰς τὸ παντελές, καὶ τῷ μηδενὶ ἐξισουμένου; διατί δὲ ὁ ἐν σοὶ νόμος, ἐξ οὗ καὶ οἱ λοιποὶ ἀνθρώπινοι νόμοι, ἀφοῦ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ λοιπὰ ζῶα καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης ἐπλάσθης νὰ βιοῖς; τί σοι ὄφελος ἐκ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν πόνων, οὓς ὑφίστασαι πονῶν ὑπὲρ τῆς Φιλοσοφίας, ὑπὲρ τῆς Ἐπιστήμης, ὑπὲρ τῆς Παιδείας, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, ὑπὲρ τοῦ καλοῦ, ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ τῆς κοινωνίας, ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὑπὲρ τῆς ἰδίας μορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως; Πόθεν ἡ ἐνίσχυσις, ἐξ ἧς ὅλα τὰ ἀγαθὰ ταῦτα ἀπορρέουσιν; οὐχὶ ἐκ τῆς ἐνδομύχου πληροφορίας περὶ τῆς ἀθανασίας σου; οὐχὶ ἐκ τῆς ἰδέας τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ τῆς μισθαποδοσίας; Ναί, ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης. Ἐκ τῆς ἀθανασίας ἡ ἀνύψωσις τοῦ νοὸς ἐκ τῶν ἐπιγείων πρὸς τὰ πνευματικά· ἐντεῦθεν αἱ ὑψηλαὶ σκέψεις περὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἐντεῦθεν τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα, ἐντεῦθεν τὸ συναίσθημα τὸ ἀναπτυσσόμενον ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐν περιστάσεσι, καθ᾽ ἃς συγκρούονται τὰ ἴδια πρὸς τὰ κοινὰ συμφέροντα, καὶ ἡ ἀρετὴ πρὸς τὴν κακίαν. Ἐκ τῆς ἀθανασίας ἡ μυστικὴ πληροφορία ἡ περὶ αἰωνιότητος αὐτῷ διαλεγομένη, καὶ παραπείθουσα αὐτὸν νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν μετὰ θάνατον καὶ νὰ θυσιάζῃ τὰ παρόντα καὶ ὁρώμενα διὰ τὰ μέλλοντα καὶ ἀόρατα. Ἡ ἀθανασία πείθει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀγαπᾷ τὸ καλὸν καὶ ν᾽ ἀποστρέφηται τὸ κακόν· αὕτη βιάζει αὐτὸν πρὸς τὴν τελείωσιν. Ἡ ἀθάνασία τῆς ψυχῆς παραμυθεῖ τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιχέει βάλσαμον

παρηγορίας ἐπὶ τῶν πληγῶν τῶν τρωθεισῶν καρδιῶν· ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς παρέχει τὰ ἀκεσώδυνα φάρμακα εἰς ὅλας τὰς συμφοράς, ὅλα τὰ δεινά, καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀθλιότητας τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ φέρει τὴν ὑπομονήν, τὴν καρτερίαν, τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς, τὴν γαλήνην τῆς καρδίας, ἀποκρούει τὸν ἀπελπισμόν, ἐμβάλλει τὴν ἐλπίδα, κρατύνει τὴν πίστιν πρὸς τὴν θείαν ἀντίληψιν, καὶ ἀποδιώκει τὰ νέφη τῶν λυπηρῶν τὰ καλύψαντα τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἄγει εἰς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν διδάσκουσα αὐτόν, ὅτι εὐδαιμονία ἐστὶ τὸ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι· αὕτη φέρει αὐτὸν εἰς τοὺς κόλπους τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος, ἐφ᾽ οὗ οἰκοδομεῖται ἡ συντήρησις, ἀνάπτυξις, καὶ προαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν κοινωνιῶν, εἶναι τὸ ὄργανον τὸ κινοῦν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν, εἶναι τὸ μέσον τῆς προαγωγῆς καὶ τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἄρσις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀνατροπὴ τοῦ παντὸς καὶ ἀφανισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐὰν ἡ ἀνθρωπότης ὑφίσταται, ὑφίσταται καὶ προάγεται διὰ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· ἡ ἄρσις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦρε τὴν τελειότητα τῆς θείας δικαιοσύνης, διότι θὰ ἔπλαττε τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀπώλειαν, ὑπόθεσις ἀντιβαίνουσα πρὸς τὰς θείας τοῦ θεοῦ ἰδιότητας. Ὁ Θεὸς ὡς πανάγαθος ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, ἵνα καταστήσῃ κοινωνὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ μακαριότητος, δι᾽ ὃ καὶ ἔπλασεν αὐτὸν κατ᾽ εἰκόνα ἰδίαν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ψυχὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον.

Αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι αἱ ἀρνούμεναι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκμηδενίζουσαι αὐτὸν ὑπονομεύουσι τὴν ὕπαρξίν του καὶ τὴν συντήρησίν του, τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του. Ὁ ὑψηλὸς τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς ἀποκρούεται, ὁ ἄνθρωπος καταβιβάζεται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων ζώων ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ κόσμος καταστρέφεται, τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ἀποβάλλουσι τὴν ἀξίαν του, ἡ

ἠθικὴ, ἡ ἀρετὴ, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀλήθεια καὶ ὅλος ὁ σεμνὸς χορὸς τῶν ἀρετῶν ἀναγράφονται ὡς λέξεις πεπαλαιωμέναι, ἄνευ ἐννοίας, καὶ ἐστερημέναι σημασίας. Ἡ εὐσέβεια, ἡ πίστις, ἡ λατρεία θεωροῦνται ἀποκυήματα ἐσκοτισμένης διανοίας παρελθόντων χρόνων. Ἡ κοινωνικότης αἴρεται ἀντεισάγεται δὲ ὁ ἀτομισμός, καὶ ἡ ἐγωϊστικὴ ὕπαρξις. Ἕκαστος εἶναι ἐναντίον πάντων καὶ πάντες πρὸς ἀλλήλους ἀντίπαλοι. Ἡ εἰρήνη φυγαδεύεται εἰς τὰ ὄρη, ἐν δὲ ταῖς κοινωνίαις εἰσβάλλει ὁ πόλεμος ἀμείλικτος, ὅπως ἀναδείξῃ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ τὸν ἰσχυρὸν, τρομερὸν καὶ αἱμοβόρον τύραννον, τερπόμενον ἐν ταῖς θλίψεσι τῶν ὁμοίων του, ὧν τὸ αἷμα καὶ ὁ ἱδρὼς ὀφείλουσι νὰ ποτίζωσι τὴν γῆν καὶ τὸ ἔδαφος τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἡδυπαθείας τοῦ τυράννου. Τὸ παρὸν ἔσται τὸ πᾶν διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον εἰσὶ τὰ μὴ ὄντα· ἡ παροῦσα ἀπόλαυσις καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς εὐδαιμονία θὰ ὦσιν αἱ ἐπικρατοῦσαι σκέψεις. Τὸ ἔαρ τῆς ζωῆς ἔσται ὁ χρόνος τῶν τέρψεων, τὸ δὲ γῆρας σκιὰ ἀμφιβόλου ὑπάρξεως· ἡ ζωὴ ἔσται ζωὴ ἐν τῇ ἀπολαύσει, ἐν δὲ τῇ δυστυχίᾳ θάνατος, ὅστις δέον μὴ ἐπερχόμενος νὰ προκαλῆται· οἱ αὐτόχειρες ἔσονται οἱ μακάριοι καὶ οἱ ἀληθεῖς φιλόσοφοι. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ τὴν ἡδονήν, τὸ σῶμα εἶναι τὸ πᾶν, ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδὲν τὸ ὑπάρχον· νόμος θεμελιώδης εἶναι ἡ αὐτοσυντήρησις· ὁ νοῦς ὑφίσταται ὅπως ἐξυπηρετεῖ ἁπλῶς τὰς ἀνάγκας τοῦ σώματος· ὑψούμενος ὑπεράνω τῶν ἀναγκῶν του συναντᾷ χιμαίρας, ἰνδάλματα νοσούσης φαντασίας. Ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ ἀγῶνι πρὸς πάντας γέρας πρόκειται τὸ κτῆμα τοῦ ἄλλου, ὁ δὲ φόνος εἶναι ὄργανον ἐπιτυχίας τοῦ βραβείου· ἡ ἀδικία, ἡ πονηρία, ἡ πλεονεξία, ἡ κακία, ὁ φθόνος, ἡ ἔρις, ὁ δόλος, ἡ ὕβρις, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ ἀλαζονία, ἡ ἀσέβεια, ἡ ἀσυνεσία, τὸ μῖσος, ἡ ἔχθρα, ἡ ἀναλγησία, ἡ ἀνελεημοσύνη, ἡ ματαιότης, ἡ κουφότης, ἡ μωρία, καὶ ἡ ἐν γένει διαφθορὰ καὶ ἡ παραλυσία θέλουσιν ἐγκαθιδρύσῃ τοὺς ἑαυτῶν θρόνους ἐν ταῖς κοινωνίαις, ἐν αἷς τὸ ὑλιστικὸν φρόνημα εἰσδύσαν ἐγκαθιδρύθη καὶ ἀπήλασε τὴν

ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, διότι τίς θὰ ἴσχυε νὰ παρεμποδίσῃ τοὺς τοιούτους ὑλιστὰς νὰ πληρώσωσι πᾶσαν ἐπιθυμίαν; ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονία τοῦ βίου, εἰσὶ τρεῖς τοσοῦτον ἰσχυραὶ κακίαι, ὥστε δύνανται τὸν ἀποβαλόντα τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ παραδεχθέντα τὴν ἐξουδένωσίν του νὰ σύρωσιν ὄπισθεν τοῦ ἅρματός των δέσμιον καὶ νὰ ὁδηγήσωσι πρὸς πᾶσαν κακίαν. Ἡ δόξα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ μόνη δύναμις, ἡ ἐνισχύουσα τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἐπικρατήσεως κατὰ τῶν εἰρημένων κακιῶν καὶ ἀναδεικνύουσα αὐτὸν ἐλεύθερον τῇ θείᾳ ἀρωγῇ καὶ συναντιλήψει· αὕτη διδάσκει αὐτὸν νὰ εὐλαβῆται τοὺς θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ ποδηγετεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας πόρρω διώκουσα τὸ ψεῦδος· ἡ Ἀθανασία εἶναι ὁ λόγος τῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὂν λογικόν· λογικότης ἄνευ ἀθανασίας ψυχῆς ἦν ἓν ὄργανον δοθὲν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς ἐξολόθρευσίν του· ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν θείαν δικαιοσύνην. Θεὸς δὲ ἐστερημένος τῆς θείας ταύτης ἰδιότητος παύει τοῦ εἶναι θεός.

§. α΄. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἰδέας περὶ ἀθανασίας ψυχῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, διότι ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς του ἔμφυτον. Ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὰς ἰδέας ἐκ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν φύσεως· ἡ φύσις διδάσκει καθ' ἑκάστην αὐτὸν περὶ τῆς θνητότητος τῶν ὄντων καὶ τοῦ παντελοῦς ἀφανισμοῦ αὐτῶν· ἡ ἰδέα ἄρα τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ δέον νὰ εἶναι τὸ θετικὸν τοῦ ἀνθρώπου φρόνημα ὡς τὸ τελικὸν συμπέρασμα· ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας οὐδαμόθεν προσγίγνεται τοῖς ἀνθρώποις, πᾶν δὲ τὸ μὴ προσπίπτον εἰς τὰς ἐντυπώσεις δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἰδέαν ἑαυτοῦ· ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας δὲν προσπίπτει εἰς τὰς ὄψεις τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ· ἀλλ' ἡ ἰδέα ὑπάρχει περὶ ἀθανασίας, πόθεν προσεγένετο τοῖς ἀνθρώποις;

μὴ ἐκ τῆς ὕλης ἔλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας; ἀλλ' ἡ ὕλη εἶνε ἐστερημένη ἀθανασίας καὶ παντός, οὗτινος στερεῖταί τις, δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ· ἄρα ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὅ,τι δὲν παρέλαβε, πᾶν ὅ,τι ἔχει, παρέλαβεν ἐκ τῆς περικυκλούσης αὐτὸν φύσεως, ἡ κυκλοῦσα φύσις μόνον περὶ θανάτου ὁμιλεῖ, ὅθεν ὁ θάνατος ἔδει νὰ εἶναι ἡ μόνη αὐτοῦ ἰδέα· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας παρὰ τὰ ἐξαγόμενα πορίσματα παρὰ τὰ καθ' ἑκάστην προσπίπτοντα εἰς τὰς ὄψεις του εἴδωλα τοῦ θανάτου· πῶς ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας; πῶς ἐπείσθη περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς καὶ ᾠκοδόμησεν ἐπ' αὐτῆς ὅλον τὸ πολίτευμα τοῦ βίου του; Ἡ ἐκ τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ἀθανασίαν ἀναγωγὴ εἶναι ἀδύνατος ἑπομένως ἀπαράδεκτος, ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν παρέλαβεν ἐκ τῆς φύσεως τὴν ἰδέαν περὶ ἀθανασίας· διὸ δὲν ὤφειλε νὰ ἔχῃ τὴν ἰδέαν ταύτην. Ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, ὁ Θεὸς δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας, ἀλλ' ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ δεχθῇ καὶ νοήσῃ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ· διότι στερεῖται δεκτικότητος, ὡς μὴ ἔχουσα ἀντιληπτικὴν δύναμιν, πνεῦμα ἐρχόμενον εἰς σχέσιν μὲ τὸν ἀποκαλυπτόμενον Θεόν· ὁ ἄνθθωπος ἐὰν εἶνε ὕλη μόνη, στερεῖται πνευματικῆς δυνάμεως, καὶ δὲν δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν· ἄρα ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ οὔτε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἰδέαν τῆς ἀποκαλύψεως· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας· ἄρα ἔλαβεν αὐτὴν παρὰ τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Πᾶν τὸ δυνάμενον λαμβάνειν τι παρὰ Θεοῦ, ἔχει δεκτικότητα πρὸς τοῦτο, καὶ νοεῖ τὸν Θεὸν καὶ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποκάλυψιν, ὁ ἄνθρωπος μὴ λαβὼν ἄλλοθεν ἔλαβε παρὰ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀποκαλύψεως, ἄρα ὁ ἄνθρωπος ἔχει δεκτικότητα, νοεῖ τὸν Θεόν, καὶ πνεῦμα ἐρχόμενον εἰς σχέσιν μὲ τὸν ἀποκαλυπτόμενον Θεόν, ἄρα ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ὕλη ἄψυχος καὶ ἄνους, ἀλλ' ὂν ἔμψυχον καὶ νοερὸν δεκτικὸν θείας ἀποκαλύψεως· τοιοῦτον δὲ ὂν δέον

νὰ ἔχῃ ψυχὴν ἀθάνατον ὡς ἐρχομένην εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, διδασκομένην καὶ σοφιζομένην ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τελείωσιν, ἥτις ἄνευ ἀθανασίας ἄσκοπος. Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ ϛ'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ.

Ἡ σύμπασα κτίσις ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τοῦ δαψιλεύοντος ἀφειδῶς τὰ μέσα πρὸς εὐδαιμονίαν τῶν ἐχόντων αἴσθησιν δημιουργημάτων του. Ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου ὤφειλε νὰ ἦναι ἡ πληρεστάτη ὡς διατιθεμένου ἅπαντα τὰ μέσα καὶ ἔχοντος ὑπὸ τὴν ἰδίαν διάθεσιν τὴν κτίσιν ἅπασαν· καὶ ὅμως εἶναι ἐλλιπής· διότι καθ' ἑκάστην ὁρῶμεν τὸν ἄνθρωπον μεμψίμοιρον καὶ ἀκούομεν αὐτοῦ περὶ κακοδαιμονίας διαλεγομένου. Πόθος ἄπλετος κατέχει τὴν καρδίαν του, ἥτις βαρυαλγοῦσα ἐπὶ τῷ ἀπολειπομένῳ ἐν αὐτῇ κενῷ, ἐπιζητεῖ ἀπαύστως τὴν πλήρωσιν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς καρδίας του, ἀλλ' αὕτη ἀείποτε μένει κενή· οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἀγαθῶν ἐστιν ἱκανὸν πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τῆς καρδίας του· δὲν ὑπάρχει τὸ ἀντίρροπον τῆς ἐπιθυμίας του, ἡ καρδία του ἀλγεῖ· ἡ δὲ εὐδαιμονία ἀφίσταται· ὁ λόγος τῆς ἀνεπαρκείας εὑρίσκεται οὐχὶ ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων, ἀλλ' ἐν τῇ ἐνοικούσῃ τῷ ἀνθρώπῳ ψυχῇ, ἥτις ἀθάνατος οὖσα ἔχει πόθους ἀπείρους· διὸ ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ, ὡς ἔλαφος διψῶσα, τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι τὸ τέλος αὐτῆς· ἡ πέρας ἔχουσα τὸν τάφον ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ πόθους ἀπείρους ἱκνουμένους πέραν αὐτοῦ· διότι ἀντιβαίνει πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ· ἡ ἐπιθυμία λοιπὸν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ μαρτυρεῖ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· διότι ὁ Πανάγαθος Θεὸς δὲν θὰ ἐνεφύτευεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου πόθον ἀπλήρωτον πρὸς κακοδαιμονίαν του, ἐὰν μὴ ἐπεφυλάσσετο αὐτῷ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ· ἀφοῦ δὲ ἐν τῷ Κόσμῳ μέ-

νει ἀπλήρωτος, ἕπεται ὅτι θὰ πληρωθῇ μετὰ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, ἐν ᾗ θὰ ζῇ εὐδαίμων, καὶ ἑπομένως αἰωνίως· ἄρα ὁ πόθος τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ εἶνε ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν εὑρίσκῃ ἐπὶ τῆς γῆς σχετικήν τινα εὐδαιμονίαν, εὑρίσκει αὐτὴν ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῆς παρούσης ζωῆς ὑπάρχει ἑτέρα ζωὴ ἄληκτος καὶ ἀτέρμων, ἐν ᾗ θὰ ἀπολαύσῃ τελείαν τὴν εὐδαιμονίαν· ἐὰν εὑρίσκῃ ἀνακούφισίν τινα εἰς τὰ δεινὰ τοῦ βίου του, ἀντλεῖ ταύτην ἐκ τῆς ἐλπίδος τῆς μελλούσης ἀπολαύσεως τοῦ ἄκρου ἐφετοῦ· ἐὰν δ' ἐν τῇ κυμαινομένῃ θαλάσσῃ καὶ τῷ κλύδωνι τῶν πειρασμῶν τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκῃ λιμένα εὔδιον, εὑρίσκει αὐτὸν διὰ τῆς πυξίδος τῆς ἀθανασίας, ἐν ᾗ τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι ὁ πολικὸς ἀστὴρ, πρὸς ὃν πᾶς ναυτῦλος ἀτενίζει μετὰ στοργῆς καὶ ἐλπίδος διαπλέων τὸ τοῦ βίου πολυκύμαντον πέλαγος. Τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι ὁ πόθος παντὸς βροτοῦ, ὅστις αἰσθάνεται, ὅτι ἐπλάσθη, ἵνα εὐδαιμονῇ. Τὰ πλούτη, ἡ δόξα, αἱ ἀπολαύσεις εἰσὶν ἀνεπαρκῆ πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τῆς καρδίας. Ὑπάρχει ἄρα εὐδαιμονία τελεία καὶ ἀΐδιος, ἥτις τῷ ἐπιφυλάσσεται ἐν τῇ μελλούσῃ αἰωνίῳ ζωῇ. Ἐὰν δ' ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἀφαιρέσῃς τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ἀπολαύσεως τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποβῇ τὸ δυστυχέστερον τῶν ὄντων τῆς δημιουργίας, ὁ βίος αὐτοῦ ἔσται νὺξ ἀσέληνος. Ὁ κεκμηκὼς ἐκ τοῦ καμάτου ὁδοιπόρος οὐδὲ μίαν ἐν τῷ σταδίῳ αὐτοῦ θὰ εὕρισκε παρηγορίαν· τεθλιμμένος καὶ κατηφὴς θὰ διήνυε τὸν βίον, ἡ δὲ ἀπολπισία θὰ ἐξώθει αὐτὸν πρὸς τὸν τερματισμὸν τοῦ βίου του, ἐν ᾧ οὐδεμίαν θὰ εὕρισκεν ἡδονήν. Ὅθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ὡς παραμυθητικὴ δύναμις εἶναι θεία καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι ἀληθής. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἐλπίζων εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, πληροφορεῖται ὅτι ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ γ'. Ἀπόδειξις ἐκ τῆς ἰδέας τῆς αἰωνιότητος.

Ὁ ἄνθρωπος εἰσάγει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου εἰς πάντα τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτόν· ἐπιμελεῖται νὰ παρατείνῃ τὴν ὕπαρξίν του, καὶ δι' ὅλων τῶν χορηγουμένων προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ποθητοῦ τέλους· οἰκοδομεῖ τάφους μεγαλοπρεπεῖς καὶ λαμπρούς, καὶ ἀνεγείρει ἰσχυρὰ μνημεῖα πρὸς αἰωνίαν διατήρησιν τοῦ θανόντος σώματος του· ἀναζητεῖ τὴν δοξαν εἰς μεγαλουργήματα, καὶ ἀνυψοῖ στήλας πρὸς διαιώνισιν τοῦ ὀνόματός του, τῆς ἀφῃρημένης ταύτης εἰκόνος τῆς ἰδίας προσωπικότητος, ἐν ᾗ ὑπολανθάνει ἡ ὕπαρξις τοῦ ἑτέρου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄντος τῆς ψυχῆς· πᾶσα ἡ φροντὶς αὐτοῦ ἔχει ὑπόθεσιν μᾶλλον τὰ ὕστερα, τὰ μετὰ θάνατον ἢ τὰ παρόντα· ὁ ἐπὶ γῆς ἀγὼν ζητεῖ νὰ ὑποστηρίζῃ τὴν αἰωνιότητά του· θέλει καὶ ἐπιζητεῖ διὰ τῶν ἐφευρέσεών του, διὰ τῶν κατορθωμάτων του, νὰ ἀφήσῃ ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως· ἡ ἰδέα τῆς ὑστεροφημίας εἶναι τὸ γλυκύτερον αὐτοῦ ὄνειρον τὸ ἀνακουφίζον αὐτὸν τῶν πόνων τῶν καμάτων του, οὓς ὑπὲρ τῆς διαιωνίσεως τῆς μνήμης τῆς ὑπάρξεώς του καταβάλλει. Καίτοι ἡ ροώδης φύσις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου στεντορείως φωνεῖ περὶ τῆς προσκαίρου ὑπάρξεώς των, ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος μικρὰν δίδωσι προσοχὴν καὶ ἐθελουσίως κωφεύει πρὸς τὴν ἠχὼ τῆς ἀντιλαλούσης φωνῆς, ζητεῖ νὰ διαιωνίσῃ, ἂν μὴ ἑαυτόν, τοὐλάχιστον τὸ ὄνομά του· δὲν στέργει τὴν ἐξουθένωσιν· ἐν τοῖς ἐπιγόνοις αὐτοῦ φρονεῖ, ὅτι διαιωνίζει τὴν ὕπαρξίν του· ἐνδόμυχός τις φωνὴ πείθει αὐτὸν νὰ φρονῇ ὅτι καὶ μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἐπιγείου βίου δὲν θὰ ἐξαφανισθῇ, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχῃ που ἀπολαμβάνων τὴν εὐχαρίστησιν, ἣν θὰ παρεῖχεν αὐτῷ ἡ ἀμοιβὴ τῶν ἐπὶ γῆς κατορθωμάτων του· τὸν θάνατον, καίτοι προφανῆ, θεωρεῖ ἀνίσχυρον κώλυμα τῶν σχεδίων του, διὸ καὶ προβαίνει εἰς τὰς μεγαλουργοὺς ἐπιχειρήσεις του οὐδόλως λαμβάνων αὐτὸν ὑπ' ὄψει του, οὐδὲ ὑπολογίζων αὐτόν· προχωρεῖ μᾶλλον ὡς ἀθά-

νατος ἢ ὡς θνητός· αἱ ἐπιχειρήσεις του τοσούτῳ μᾶλλον ἐνθουσιάζουσιν αὐτόν, ὅσον περισσότερον ἡ διατήρησις αὐτῶν φαίνεται ἐκτεινομένη πέραν τοῦ τάφου. Περίεργον φαινόμενον! ὁ τάφος καὶ ὁ θάνατος, ὡς ἐλαφρὰ νέφη, διαλύονται πρὸ τῆς λαμπηδόνος τῆς ἀκτῖνος τῆς ἀθανασίας· ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται, ὡσεὶ μέλλει νὰ συνδέσῃ τὸν βίον του μὲ τὴν αἰωνιότητα. Δι' ὅλης τῆς ζωῆς στερούμεθα τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἀγαθῶν της, ἐπιφυλαττόμενοι αὐτὰ εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν δὲν θέλομεν πλέον τὰ ἀπολαύσει· καὶ ὅμως προτιμῶντες τῆς πραγματικότητος τὴν ἰδανικότητα, καὶ τοῦ βεβαίου τὸ ἄδηλον, καὶ μείζω ἱκανούμενοι ἐκ τῆς ἐλπίδος ἢ ἐκ τῆς ἀπολαύσεως βιοῦμεν ἐν στερήσει. Τίς δὲν καθορᾷ ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ τὴν φανερὰν ἀποκάλυψιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς; πῶς δὲ τοῦτο θὰ ἦτο κοινὸν αἴσθημα τῆς ἀνθρωπότητος, ἐὰν μὴ ἦτο ἔμφυτον; πῶς δὲ θὰ ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρόν, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἐνδόμυχος πληροφορία; πῶς δὲ ὁ Θεὸς τοιοῦτον θὰ ἔθετεν εἰς τὴν φύσιν ἡμῶν αἴσθημα τοσοῦτον ἰσχυρὸν καὶ συγχρόνως τοσοῦτον ἀπατηλόν; Ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὀφείλομεν πρῶτον νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ καταστρέψωμεν τὸν ὀργανισμὸν αὐτοῦ· ὁ ἄνθρωπος ἄνευ τῆς ἰδέας τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀθανασίας εἶναι ὂν ἀνεξήγητον· ἵνα δ' ἐξηγήσωμεν αὐτόν, δέον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· διότι ἄλλως μένει πρόβλημα ἄλυτον.

Ἀθανασία καὶ ἄνθρωπος εἰσὶν ἔννοιαι ἀρρήκτως συνδεδεμέναι καὶ καθ' ἑαυτὰς μὴ νοούμεναι· ἄνθρωπος καὶ θάνατος καὶ ἐξουθένωσίς εἰσιν ἔννοιαι ἀντίθετοι καὶ ἀσυμβίβαστοι, διότι, πῶς ὁ ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τὸν βίον καταναλώσας δύναται νὰ θνήσκῃ εἰς ἀπώλειαν; πῶς ὁ τὰ ἔργα του ἀπαθανατίζων καὶ τὸ ὄνομά του διαιωνίζων οὗτος βραχὺν μόνον χρόνον νὰ ζῇ; πῶς ὁ δημιουργὸς τῆς ἀθανασίας θνήσκει; οὐχί! ἡ ἐξ Οὐρανοῦ λαλοῦσα εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μυστικὴ φωνὴ πληροφορεῖ αὐτὸν περὶ τῆς ἀθανασίας του ὑπὲρ ἧς ἐργάζεται· δι' ὅλου τοῦ βίου του ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὴν

αἰώνιον ζωήν· ἡ ἐπίκαιρος αὕτη ζωὴ εἶναι μικρός τις σταθμὸς διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματός του· τὰ ἀπερίγραπτα ὅρια τοῦ πνευματικοῦ βίου του ζητοῦσιν ἀνάλογον διαιώνισιν τῆς ὑπάρξεώς του. Ὁ Χριστιανισμὸς κατέκτησε τὰ ἔθνη, διότι διεβεβαίωσεν αὐτὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἣν ἐπεπόθουν καὶ ἐπεζήτουν, διότι ἡ ἀθανασία εἶναι ὁ ἔμφυτος πόθος ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων λαλῆσαν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐπλήρωσεν αὐτῶν τὸ κενὸν χορηγῆσαν τὸ ἐπιζητούμενον ἐφετόν· διὸ καὶ ἐρρίζωσεν, καὶ ἐβλάστησεν, καὶ ηὔξησεν, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, προωρισμένον νὰ ἐκτείνῃ τοὺς κλάδους αὐτοῦ ἐφ' ὅλον τὸν κόσμον· ἄρα ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς αἰωνιότητος, ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ δ'. Ἀπόδειξις ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς ἀφῃρημένας ἀσχολίας εἶναι ἓν ψυχικὸν φαινόμενον μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς, ὁ δὲ χαρακτὴρ τῶν ἀντικειμένων, περὶ ἃ ἀσχολεῖται, ἀνακηρύττει τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς· ἡ ἔμφυτος κλίσις πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τελείου ἐκ τοῦ σχετικῶς τοιούτου, ἡ ἄφατος χαρὰ ἐκ τῆς εὑρέσεως τῆς ἀληθείας, μαρτυροῦσι τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς· ἡ ἀγάπη τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς, εἶνε ἡ κλίμαξ ἡ ἀνάγουσα τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῆς ὁρατῆς δημιουργίας εἰς ἕτερον κόσμον πνευματικόν, ὁπόθεν ἐποπτεύει τὴν σοφίαν τοῦ Δημιουργοῦ, κατανοεῖ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, διακρίνει τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ, καὶ ἀνακαλύπτει τὴν πανταχοῦ παρουσίαν αὐτοῦ· ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ πρὸς αὐτὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ὁποῖον ὄντως προτέρημα! ὁποία ἐξαιρετικὴ δύναμις! ὁποία τιμὴ καὶ δόξα εἰς τὸν χοϊκὸν ἄνθρωπον! πῶς ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ τὸν ἐν τῷ τάφῳ ἀπολ-

λύμενον ἄνθρωπον μὲ τοιαύτας ἐπροίκισε δυνάμεις; τίς ὁ σκοπός; τί τὸ ὄφελος, ἀφοῦ μετὰ θάνατον τὸ πᾶν ἀπόλλυται; πῶς παρὰ φύσιν ὁ χοῦς τέρπεται ἐν ταῖς ἀφῃρημέναις ἐννοίαις; πῶς ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ἀρέσκεται νὰ ἀσχολῆται μᾶλλον περὶ τὰ μεταφυσικὰ ἢ περὶ τὰ φυσικά; πόθεν οὗτος ὁ ἔρως τῶν πνευματικῶν ἐν τῇ ὕλῃ; ποῦ δὲ ἐμφωλεύει οὗτος ὁ ἔρως; ποῦ μεταβαίνει ἡ χαρά, ἡ θεία αὕτη πνευματικὴ ἀμβροσία ἡ ζωογονοῦσα τὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐνασχολούμενον ἄνθρωπον; ὁποία ἡ σχέσις μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος; Τὸ πνεῦμα ὡς τοιοῦτον δύναται νὰ χαίρῃ, διότι ἡ εὕρεσις μιᾶς ἀληθείας εἶνε τελείωσις ἑαυτοῦ· ἀνυψώθη κατὰ μίαν βαθμῖδα ἐν τῇ κλίμακι τῆς τελειώσεως, ἀλλὰ ἡ ὕλη διατί νὰ χαίρῃ; ἡ ὕλη τί προσεπορίσατο ἀγαθόν, ἀφοῦ μάλιστα αὕτη ἐπὶ μᾶλλον πονεῖ καὶ ἀλγεῖ, ἐφ' ὅσον αἱ τοιαῦται εὐφροσύναι καὶ πνευματικαὶ θυμηδίαι αὐξάνουσι καὶ πληθύνονται; τί ἀπολαύει τὸ σῶμα, ὅταν ἐκ τοῦ Οὐρανίου νέκταρος μεθύῃ τὸ πνεῦμα; ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦν μόνον ὕλη, διατὶ ἡ ὕλη νὰ μὴ ἀρέσκηται νὰ κυλινδοῦται ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ μεταρσιωθῇ; ἀφοῦ ἀναμένει αὐτὴν τάφος καὶ ἐντελὴς ἀφανισμός, διατὶ θυσιάζει ἑαυτήν; ἀλλὰ τὸ θαυμασιώτερον, διατὶ νὰ ἀποκαλύπτηται αὐτῇ ὁ Θεός, ἀφοῦ μέλλῃ νὰ ἀπολέσῃ εἰς τὸ παντελὲς τὴν γνῶσιν αὐτοῦ; Ὁ ἄνθρωπος ἀνερευνῶν τὴν φύσιν ἀνακαλύπτει τὸν θεῖον αὐτῆς δημιουργὸν τὸν ἀγαθὸν αὐτῆς καλλιτέχνην, τὸν κοσμήτορα τοῦ σύμπαντος ἐξ οὗ λαμβάνει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπλέτως ἐν πάσῃ τῇ κτίσει διακεχυμένου καλοῦ· ἡ τάξις, ἡ ἁρμονία ἐν πᾶσιν, ἡ τοῦ σύμπαντος σοφὴ διευθέτησις καὶ διεύθυνσις τὸ ἔκπαγλον κάλλος καὶ λάμπουσα ὡραιότης ἀνυψοῖ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν τὴν ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα δημιουργήσασαν καὶ ἀναπτύσσει τὸν θεῖον ἔρωτα τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης δι' ὧν ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς θείας σοφίας καὶ μυσταγωγηθῇ τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας δι' ὧν τὰ πάντα συνέστηκε καὶ συντηρεῖται. Ἡ μελέτη τῶν ὄντων ἀποκαλύπτει τὴν ἀγαθότητα τοῦ θείου δημιουργοῦ καὶ ἀναπτύσσει τὸ αἴ-

σθημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν ὅπερ ἕλκει αὐτὸν πρὸς ἑαυτό. Ἡ ἀενάως ῥέουσα ζωή, ἡ φθίνουσα καὶ αὖθις ἀναφαινομένη ἡ ἀΐδιος ἀνακαίνισις, ἡ ἐφήμερος καὶ ἅμα αἰώνιος τῶν ὄντων ὕπαρξις· ἡ ἀληθὴς καὶ ἅμα ψευδὴς σκηνὴ τοῦ παγκοσμίου θεάτρου ἐφ' ἧς ἐμφανίζονται ἐπὶ μικρὸν οἱ παντοῖοι τοῦ κόσμου ἠθοποιοὶ ἵνα ἀφανισθῶσι διὰ παντός, ἀφοῦ ἕκαστος παραστήσῃ τὸ πρόσωπον ἐν τῷ μεγάλῳ δράματι τῷ διαταχθέντι ὑπὸ τοῦ δραματουργοῦ, ἀνάγουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρωταρχικὴν αἰτίαν, εἰς τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν, εἰς τὴν ἄτρεπτον ἀναλλοίωτον καὶ ὡσαύτως ἀεὶ ἔχουσαν ὕπαρξιν τὴν μόνην ἀλήθειαν, ἣν ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ ὅπως μείνῃ ἐν αὐτῇ καὶ διαιωνίσῃ ἑαυτόν. Τὰ ψυχικὰ ταῦτα φαινόμενα θὰ ἦσαν ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἐὰν ὁ τάφος ἦτο τὸ τελευταῖον ὅριον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἕπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει πνεῦμα δεκτικὸν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἑπομένως ἀθάνατον, διότι τὸ θνητὸν εἶνε ἀνάξιον τοιαύτης ἀξίας καὶ τιμῆς, ὡς ἀπολλύμενον, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον· διότι ὅπου γνῶσις Θεοῦ καὶ ἀθανασία.

§ ε'. Ἀπόδειξις ἐκ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ Συνείδησις εἶναι ὁ ἀδέκαστος κριτής, ὁ τηρητὴς τοῦ ἀγράπτου νόμου, ὃν ὁ Θεὸς ἐχάραξεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου· ἔδει ὁ νόμος νὰ ἔχῃ τὸν φρουρόν του, καὶ αἱ πράξεις τὸν κριτήν των· ἡ συνύπαρξις τῶν δύο τούτων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μαρτυροῦσι πρῶτον τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, τὸ καταλογιστὸν τῶν πράξεών του, τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ πρὸς τὸν νομοθέτην του, τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς ἀμοιβῆς ἢ τῆς κολάσεως, καὶ ἑπομένως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς του. Διότι, ἐὰν μὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκέκτητο ψυχὴν ἀθάνατον, περιττὸς ἂν ἦν ὁ νόμος, ὀχληρὰ δὲ καὶ παράλογος ἡ συνείδησις· αἱ δὲ τοῦ ἀνθρώπου πράξεις οὐδένα θὰ εἶχον ἠθικὸν χαρακτῆρα ὡς φυ-

σικαὶ ἐνέργειαι· ὅτι ὅμως ὑφίσταται νόμος γραπτὸς καὶ ἄγρυπνος τούτου φύλαξ, τοῦτο μαρτυρεῖ πρῶτον τὸ κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος φρόνημα, καὶ δεύτερον ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε ἠθικὴ κατάστασις ἑκάστου ἀνθρώπου ἐργαζομένου ἢ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ πονηρὸν τοῦ τηροῦντος τὸν νόμον, καὶ τοῦ παραβαίνοντος αὐτόν. Ὁ τηρητὴς τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ ἤθους του· ἡ εἰρήνη τῆς ψυχῆς καὶ ἡ γαλήνη τῆς καρδίας του ἀντανακλῶνται ὡς ἐπὶ κατόπτρου ἐπὶ τῆς γαληνιαίας καὶ ἠρέμου μορφῆς τοῦ προσώπου του, ὁ δὲ βίος εἶναι ρεῖθρον ἡσύχως ρέον ἐντὸς τερπνῆς πεδιάδος· ἡ προσδοκία μελλούσης ἀμοιβῆς ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν ἔργων του καὶ τῶν πράξεών του ἐν γένει· ἀποδέχεται ταύτην μετὰ πεποιθήσεως. Ὁ τοῦ νόμου παραβάτης ὅλως τεταραγμένος ἐκ τοῦ ἀδιαλείπτου ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως παρέχει εἰκόνα οἰκτρὰν καὶ ἀποτρόπαιον· ἡ εἰρήνη καὶ ἡ γαλήνη, αἱ δύο αὗται περιστεραί, τὰ ἱερὰ σύμβολα τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγαθότητος, ᾤχοντο ἀπιοῦσαι· σκυθρωπότης, κατήφεια, ἀνία, ἀκηδία καὶ ἀπελπισμὸς σκιεροῖς χρώμασι ζωγραφοῦνται ἐπὶ τῆς ἐξαγριωθείσης καὶ ἀλλοιωθείσης φυσιογνωμίας του· ἀναμένει τὴν τιμωρίαν· ἀλλ' ἰδοὺ βλέπομεν ἀμφοτέρους κατερχομένους εἰς τὸν τάφον καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πλακὸς τοῦ μοχθηροῦ ἀναγράφονται διθύραμβοι καὶ σύμβολα νίκης καὶ τροπαίων, ἐπὶ δὲ τῆς ἀκατεργάστου πλακὸς τοῦ ἀγαθοῦ εἰκονίζεται κλάδος φοίνικος, ἔστιν ὅτε καὶ καλύπτεται ὑπὸ τὸν χοῦν ἄδοξος καὶ ἀφανής, καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ ὁ καλύψας τὸ ἀθλητικὸν σῶμα μένει ἄγνωστος· πόθεν αὕτη ἡ ἀντίθεσις; ποῦ ἡ δικαιοσύνη; Μὴ ἠπατήθη ὁ δίκαιος; μὴ εἰς κενὸν ἔδραμε; ποῦ ἡ προσδοκωμένη ἀνταμοιβή, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθησε, καὶ ἣν μετὰ ἱερᾶς ἀπεξεδέχετο πίστεως; ἰδοὺ ἀπῆλθε καὶ ὁ τάφος ἐκάλυψεν αὐτὸν εἰς τὸ παντελές· μὴ φροῦδαι αἱ προσδοκίαι του; μὴ ἐπλάνησεν αὐτὸν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς του; ἰδοὺ ὁ μοχθηρὸς ὁ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἐλεγχόμενος, τολμηρὸς παραβάτης τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπέρανε τὸν βίον ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, καὶ τάφου λαμπροῦ ἠξίωται καὶ τὰ μνημεῖα τῆς δόξης του

αἰώνια. Μὴ παράλογος ὁ φόβος καὶ ἡ ταραχή, καὶ ἄσκοπος ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως; ὄχι! ὁ δίκαιος δὲν ἠπατήθη· διότι ζήσας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἔζησε κατὰ τὸν προορισμόν του· ὁ νόμος ἐτέθη, ἵνα ἡ ἀνθρωπότης δυνηθῇ νὰ τηρήσῃ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ δυνηθῇ νὰ συντηρηθῇ, ἀναπτυχθῇ καὶ προαχθῇ τελειούμενος· ὅθεν ὁ τηρῶν τὸν νόμον δὲν ἀπατᾶται· διότι ἐκπληροῖ τὸν προορισμόν του· ἀλλ' οὐδὲ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου ἀπατᾶται, διότι διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου καταπολεμεῖ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ βαρείας φέρει τὰς εὐθύνας· καὶ ἔχει γνῶσιν τῆς ἐνοχῆς του· ἡ συνείδησις τὸν πληροφορεῖ· ἀλλὰ διατί ἡ θεία δίκη δὲν ἀπέδωκεν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ; διὰ τοῦτο ἀκριβῶς· διότι ὁ ἄνθρωπος ζῇ καὶ μετὰ θάνατον· ἐν τῇ ἀλήκτῳ δὲ καὶ αἰωνίᾳ ζωῇ οἱ μὲν δίκαιοι θὰ λάβωσι τὴν ἀμοιβὴν τῶν πόνων των, οἱ δὲ πονηροὶ τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας, τὸ ἰδίωμα τῆς θείας δικαιοσύνης θὰ ἦτο λέξις ἄνευ ἐννοίας. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος καὶ δικαιοσύνας ἀγαπᾷ, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ ἀρετὴ ἀμείβεται, καὶ ἡ κακία κολάζεται. Ἐπειδὴ δ' ἐνταῦθα ἡ θεία δίκη δὲν ἐκδηλοῦται πληρουμένη, ἔπεται ὅτι ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, ἥτις ἀναμένει πάντας, θὰ πληρωθῇ ἡ θεία δικαιοσύνη· ἡ συνείδησις ἄρα εἶναι τρανὴ ἀπόδειξις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς του. Περὶ τῆς πεπλανημένης συνειδήσεως ἱκανὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ αὕτη μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν τῆς συνειδήσεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀπολέσας ὁ ἄνθρωπος τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἀπεπλάνησε τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ἥτις ἐλέγχει ὅμως πάντοτε τὴν παράβασιν τοῦ νόμου· περὶ δὲ τῆς πεπωρωμένης συνειδήσεως, ὅτι τοῦτο εἶναι συμβεβηκός, ὡς ἀποτέλεσμα ἄκρας μοχθηρίας· δὲν ἀναιρεῖ δὲ τὴν γενικὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι ἀδέκαστος κριτής. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δίκη ὑποθέτει ἐλευθερίαν, ἡ δὲ ἐλευθερία ὂν λογικόν, ἔπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος διδων δίκας τῶν πεπραγμένων του εἶναι ὂν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ἔχων συνείδησιν τῶν πράξεών του δι' ἃς τιμωρεῖται ἢ ἀνταμείβε-

ται· πάντες ἄρα οἱ μὴ ἐνταῦθα ἀμειβόμενοι θὰ λάβωσι τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ τῇ αἰωνίῳ καὶ ἀτελευτήτῳ.

Τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως ὁ τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ (Ζ' 15—23) περιγράφει οὐχὶ δογματικῶς, ἀλλὰ ψυχολογικῶς, φιλοσοφικῶς, καὶ δι' ὀρθῶν συλλογισμῶν ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι γραπτὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ἡ συνείδησις ἐτέθη ὁ ἀληθὴς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου κριτής. Ἡ συνείδησις ἀείποτε ὁμολογεῖ τὸ κατὰ νόμον γενόμενον ἢ οὔ· ὑποστηρίζει τὴν ἀλήθειαν, τιμᾷ τὴν ἀρετήν, ἐπαινεῖ τὴν φρόνησιν καὶ ἀναγνωρίζει αὐτὰ ὡς τὰ μόνα καλὰ καὶ θεάρεστα καὶ λογικῷ ἀνδρὶ πρέποντα. Ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ἠχεῖ ἔναυλος εἰς τὰς ἀκοὰς παντὸς ἀνθρώπου. Τὴν ὕπαρξιν τῆς φωνῆς ταύτης οὐδεὶς τῶν εὖ φρονούντων ἠρνήθη· οὐδὲ τὸν ἔλεγχον αὐτῆς, οὐδὲ τὸν πόλεμον ὃν διεγείρει κατὰ τοῦ παραβάτου τοῦ θείου νόμου κατὰ τοῦ παραβάτου τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν πεποιθήσεων. Ἡ συνείδησις ἄρα εἶναι μαρτύριον τοῦ ἐν ἡμῖν ὑπάρχοντος ἠθικοῦ γραπτοῦ νόμου, ὃν ὁ Θεὸς ἐνέγραψεν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς τελειοποίησιν τῆς ἀθανάτου αὐτῶν ψυχῆς.

§ ς'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου φέρομεν τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ Θεοῦ ἀποκάλυψιν, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος διδάσκεται τὰς ὑπερφυσικὰς ἀληθείας, καὶ γνωρίζει ὅσα αὐτῷ σωτήρια καὶ ὠφέλιμα. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ὀφείλει πολλάκις τὴν σωτηρίαν τῆς τε ψυχῆς καὶ τῆς ζωῆς του· ρύεται αὐτὸν ἐκ κινδύνου διὰ μυστικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀναγγέλλει αὐτῷ ἐγρηγορότι καὶ καθεύδοντι τὰ πόρρω αὐτοῦ λαβόντα χώραν καὶ τὰ οὔπω εἰς ἔργον ἐλθόντα, καὶ ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰς βουλὰς τοῦ

Θεοῦ. Τὰ ἱστορικὰ ταῦτα γεγονότα εἶναι τοσαῦτα μαρτύρια ὑποστηρίζοντα τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀξίαν, τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς του· οἱ τὰς ἀληθείας ταύτας ἀρνούμενοι, ἀρνοῦνται ἑαυτούς, ἀγνοοῦντες τὸ ὕψος τῆς ἑαυτῶν ἀξίας, καὶ τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας των, ὡς καὶ τὸ πόθεν ἦλθον καὶ ποῦ πορεύονται· διὸ καὶ τὸ δίκην ζώων ἀλόγων τὸ τοῦ βίου αὐτῶν διατρέχουσι στάδιον καὶ πρὸς τὸ τέρμα ἀφικνοῦνται ἔμφοβοι, καὶ ἔντρομοι ἵστανται πρὸ τοῦ χαίνοντος τάφου. Ποσάκις πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφοῦντες εἰσάγονται εἰς ὑγιεστέρας σκέψεις καὶ ἀνομολογοῦσι τὴν πλάνην των; Ποσάκις ἀρνοῦνται ὅλον τὸ παρελθὸν τοῦ βίου αὐτῶν διὰ τὰς πρὸ τοῦ χείλους τοῦ μέλλοντος νὰ δεχθῇ αὐτοὺς τάφου μορφουμένας πεποιθήσεις περὶ ἀθανασίας ψυχῆς; Καὶ πολλάκις τοῦτο συμβαίνει· διότι οἱ πρὸς τὸ τέρμα τῆς ζωῆς ἐγγίζοντες γίνονται πλησιέστεροι πρὸς τὴν ἄλλην ζωήν· ἡ ψυχὴ ἤδη ἀπέρριψε μέγα μέρος τοῦ φόρτου, καὶ οἱ δεσμοὶ οἱ συγκρατοῦντες αὐτὴν ἐν τῇ γῇ διεσπάσθησαν· τὸ πνεῦμα ἀπηλλάγη πολλῶν ματαίων ἀσχολιῶν, καὶ οἱ καλύπτουσα αὐτὸ ἀχλὺς τοῦ σκότους ἤρθη· τὸ φῶς τῆς αἰωνίου ζωῆς εἰσέδυ καὶ κατηύγασε τὴν ἐσκοτισμένην διάνοιαν, ἥτις ἔκθαμβος ἀτενίζει πρὸς τὸ ἀνατεῖλαν οὐράνιον σέλας, καὶ ζητεῖ νὰ διερευνήσῃ τὰ περὶ αὐτοῦ· μελετᾷ τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ ἐν τῇ μελέτῃ παραδίδει τὸ πνεῦμα, ὅλως πεποιθὼς εἰς αὐτήν· ἡ αἰώνιος ζωὴ ἤδη ἀπεκαλύφθη εἰς αὐτόν.

§ ζ'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυομένη ἐκ τοῦ ὁσίου βίου.

Ὁ ὅσιος βίος ἐθεωρήθη ὡς ὁ ἐμπρέπων καὶ προσήκων βίος τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ τίς ὁ λόγος; ὁποῖον τὸ αἴτιον; τί ἔστι ὁσιότης; τί ὅσιος βίος; τί σημαίνουσιν αἱ ἀφῃρημέναι αὗται

ἔννοιαι; μὴ εἰσι λέξεις κεναὶ ἐστερημέναι σημασίας; μὴ ἡ ἀνθρωπότης ἐπλανήθη ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ ἠθικοῦ νόμου; μὴ ἐσφαλμέναι ἰδέαι περὶ τῶν νόμων τῆς ζωῆς, περὶ ἑαυτοῦ, περὶ τοῦ προορισμοῦ του ἤγαγον εἰς ἀτόπους δοξασίας καὶ πεπλανημένας ἀρχὰς δι' ἃς διεκρίθη ὁ βίος εἰς ὅσιον καὶ ἀνόσιον, εἰς ἅγιον καὶ ἐναγῆ; πῶς δὲ ἡ πλάνη διεδόθη καθ' ὅλα τὰ πέρατα τοῦ κόσμου; πῶς ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης, ἅπασαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ γλῶσσαι νὰ ἔχωσι λέξεις σημαντικὰς τοιούτων ἰδεῶν; πῶς καὶ οἱ ἄγριοι αὐτοὶ νὰ πρεσβεύωσιν ὡς θεμελιώδες δόγμα τῶν θρησκειῶν των; ἐξετάσατε ὅλας τὰς ἀρχαιοτάτας θρησκείας ὅλων τῶν ἠπείρων τῆς ὑδρογείου σφαίρας, περιέλθετε πᾶσαν τὴν γῆν, ἐρεύνησον τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὰ βάθη τῆς Ἀμερικῆς, εἰσέλθετε εἰς τὰς χώρας τῶν ἀγρίων, ἐπισκέφθητε τὰς νήσους τοῦ ὠκεανοῦ, μελετήσατε ἐκ τοῦ πλησίον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῶν θρησκειῶν τῶν ἀπωτάτων χωρῶν ἃς ἀπεμόνωσαν αἱ ἀποστάσεις ἀπ' αἰώνων, καὶ θέλετε βεβαιωθῆ, ὅτι παρ' ἅπασι τούτοις τιμᾶται ὁ ὅσιος καὶ ἅγιος βίος, καὶ πάντες πρεσβεύουσιν, ὅτι μόνοι οἱ ὁσίως βιώσαντές εἰσι μακαριστοί, ἀγαπητοὶ τῷ Θεῷ καὶ εὐδαίμονες· οὐδεὶς λαός ποτε ἐδόξασεν ὅτι ὁ ἀνόσιος καὶ ἐναγὴς βίος εἶναι ὁ ἐμπρέπων καὶ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου βίος, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ ἠθικὸν νόμον· ἐν ταῖς πενιχραῖς καὶ ἁπλουστάταις καλύβαις τῶν πιθηκοειδῶν καννιβάλων ἀκούομεν ἐπαινούμενον τὸ ἀγαθὸν καὶ ψεγόμενον τὸ κακόν, τιμώμενον τὸν ἐνάρετον καὶ ἀτιμαζόμενον τὸν κακοήθη· ἰδοὺ οἱ λόγοι ἀνδρὸς ἐπὶ πολλὰ διατρίψαντος ἔτη μεταξὺ αὐτῶν, καὶ μελετήσαντος τὰς ἀγρίας τῶν καννιβάλων φυλάς. Ὁ **Hackel** λέγει ὅτι ἐν ταῖς καλύβαις αὐτῶν ἀκούονται ὑψηλὰ διδάγματα ἐφάμιλλα πρὸς τὰ τῶν μεγαλητέρων φιλοσόφων· «οἱ χυδαῖοι καὶ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι εἶναι κοινοὶ ὡς ὁ καταπατούμενος χόρτος· οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ προσφιλέστεροι»· ἡ ἐλπὶς εἶναι ἡ στήλη τοῦ κόσμου· ἐπὶ τῆς ὑπομονῆς ὁ Οὐρανὸς ἐρείδεται. Ὁ κονιορτὸς ἐπιστρέφει πρὸς τὸν ρίπτοντα αὐτὸν κτλ. πόθεν ἡ διά-

κρισις αὕτη; Τίς ὁ λόγος τοῦ ἐπικρατήσαντος περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας γενικοῦ τούτου φρονήματος, ἀλλὰ πόθεν καὶ ἡ διάθεσις τῆς κλίσεως καὶ τῆς ἀποστροφῆς; πόθεν ἡ προαίρεσις πρὸς ἐργασίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποφυγὴν δὲ τοῦ κακοῦ; πόθεν ὁ ὑπὲρ ἀφῃρημένης ἐννοίας ἀγών; ποθεν ἡ ἐμμονὴ ἐε τῷ ἀγῶνι; πόθεν ἡ καρτερία ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἀγῶνος; πόθεν ἡ αὐταπάρνησις; πόθεν ὁ πόλεμος κατὰ τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν; πρὸς τίνα ἀντιμάχεται; ὑπὲρ τίνος δὲ ἀγωνίζεται; τίς ὁ ἐπικρατήσων μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ φρονήματος τῆς σαρκός, μετὰ τὴν νέκρωσιν τῶν παθῶν; ποῖον δὲ πρόκειται ἆθλον; ὑφίσταται ἄραγε ὁ ἀγωνοθέτης; ὑπάρχει ὁ στέφανος τοῦ ἀθλητοῦ; πῶς ἐνῷ οὐδὲν καθορᾷ, ἐκθύμως ἀγωνίζεται; πῶς ἡ ἀμφιβολία δὲν προξενεῖ τὸν κάματον εἰς τὸν ἀγωνιστήν; πῶς αἱ τέρψεις τοῦ κόσμου, αἱ ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων, ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ ἐπίδειξις ἡ λαμπρότης τοῦ βίου ἀποβάλλουσι τὴν ἰσχύν των ἐπὶ τοῦ χοϊκοῦ ἀνθρώπου; πόθεν ἡ πρὸς τὰ συγγενῆ ἀποστροφή, πρὸς δὲ τὰ ξένα φιλία; μὴ ὁ ἄριστος τῶν ἀνθρώπων ἔπαθεν φρενοπάθειαν; μὴ διεφθάρη τὸ λογικόν του; ἀλλ' ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ πάθησις προάγουσι καὶ ἀναδεικνύουσι τὸν ἄνθρωπον εἰκόνα Θεοῦ πολίτην τοῦ Οὐρανοῦ, ἐν σώματι ἄγγελον, διατί ἡ κατάστασις αὕτη νὰ μὴ εἶναι ἡ ὑγιὴς τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ κατάστασις; πῶς δὲ ἡ πάθησις καὶ ἡ διαφθορὰ ἀντίθετα παράγουσιν ἀποτελέσματα; διατί δὲ ὁ ὑγιὴς θεωρούμενος νοῦς καταβιβάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ἀποκτηνώσεως; πόθεν ἡ ἀντίστροφος αὕτη λογική; πῶς τὸ ὑγιὲς νὰ διαφθείρῃ καὶ καταστρέφῃ, τὸ δὲ πάσχον νὰ θεραπεύῃ καὶ ἀνεγείρῃ; μάλιστα δὲ νὰ τελοιῇ καὶ ἀναδεικνύει; τίς ἤγαγε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ λαμπρὸν κάλλος τὸ περικοσμοῦν σήμερον αὐτήν; ὁ ἀνόσιος ἢ ὁ ὅσιος βίος; πῶς δὲ ὁ τοιαύτην ἔχων διαπλαστικὴν δύναμιν δύναται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα νοσηρᾶς καταστάσεως; μὴ ὁ διαπλασθεὶς καὶ τελειωθεὶς ἄνθρωπος εἶναι ψευδὴς ἐπίδειξις, ἐξάμβλωμα τοῦ διαστραφέντος ζωώδους φρονήματος τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου;

μὴ ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Νεύτων, ὁ Κοπέρνικος, οἱ μεγάλοι ὅλων τῶν Ἐθνῶν ἄνδρες εἰσὶν ἀτελέστεροι τῶν ἀξέστων, τῶν ἀμαθῶν, τῶν ἐν τῇ ὕλῃ κυλινδουμένων ἀνθρώπων; Πῶς ὅμως ἡ κοινὴ γνώμη ὁμολογεῖ αὐτοὺς μεγάλους σοφοὺς καὶ τελείους ἄνδρας; μὴ ἡ κοινὴ γνώμη ἐπλανήθη εἰς τὰς κρίσεις της; ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι τὸ φρόνημα τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει· πάντες δὲ ὁμοῦ δὲν σφάλλουσιν· ἄρα ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ὁ ἀληθὴς κριτὴς ὁ ἀσφαλῶς κρίνων περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας ἑκάστου πράγματος· ὅ,τι δ' αὐτὴ ἐπιδοκιμάζει, εἶναι τὸ ὄντως δόκιμον· ὅ,τι δὲ ἀποδοκιμάζει εἶναι τὸ ὅλως ἀδόκιμον. Ἄρα οἱ σοφοὶ ἄνδρες εἶναι ἀνώτεροι τῶν ἐν τῇ ὕλῃ κιλυνδουμένων τῶν ἀξέστων καὶ ἀμαθῶν. Ἄρα καὶ ὁ ὅσιος βίος εἶναι ἡ τελειωτικὴ δύναμις ἡ ἀναδεικνύουσα τὸν ἄνθρωπον τὸ λαμπρότερον, τὸ ὡραιότερον καὶ τὸ εὐγενέστερον τῶν ἐπὶ γῆς δημιουργημάτων· ἀλλὰ πρὸς τίνα σκοπὸν ἡ τελείωσις, ὁ μάταιος οὗτος πόνος, ἀφοῦ ἡ αὐτὴ μοῖρα ἐπιφυλάσσεται πρός τε τὸν τέλειον καὶ ἀτελῆ; ἀφοῦ ἡ ψυχρὰ πλὰξ τοῦ τάφου θὰ καλύψῃ ἀμφοτέρους εἰς τὸ παντελές, ἡ δὲ προσωπικότης αὐτοῦ θὰ ἐξαφανισθῇ ἐν τῇ ἐξατμίσει τῶν μορίων τοῦ σώματός του, ἅτινα εἰσέρχονται ἐν τῷ γενικῷ χωνευτηρίῳ, ὅπως διὰ νέων συνδυασμῶν νέας μορφώσωσιν ὑπάρξεις, νέον παραστήσωσι πρόσωπον ἐν τῇ δημιουργικῇ παλιγγενεσίᾳ; Μὴ ἐσφαλμένη ἀρχὴ εἰς σφαλερώτερον καταλήγει πέρας; ἀλλὰ τότε διατὶ ἡ πάνσοφος δημιουργικὴ δύναμις ἐνέθηκε τὴν τελειωτικὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμιν, τὴν δύναμιν νὰ ἐκτρέπηται ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν βίου, εἰς τὸν παρὰ φύσιν, ὅπως ἀποβῇ λαμπρότερος μετὰ πόνου, μόχθου καὶ θυσιῶν, ἀφοῦ οὐδεὶς ὁ σκοπὸς τῆς τελειώσεως; Ἡ σοφία τοῦ θεοῦ ἀποκρούει τὸ ἄσκοπον, διότι ἐλέγχει ἀτέλειαν. Τίς λοιπὸν ὁ σκοπός; Ἰδοὺ τὸ ζήτημα τὸ δεόμενον μελέτης καὶ μεγάλης προσοχῆς· ζητητέον λοιπὸν τίς ὁ σκοπὸς τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου δι' ἐναρέτου καὶ ὁσίου βίου.

Ὁ σκοπὸς τῆς τελειώσεως δι' ἠθικοῦ καὶ ἐναρέτου βίου

ὡς ἔργον θείας βουλῆς καὶ σοφίας δέον νὰ εἶναι σκοπὸς ὑψηλός, μέγας, καὶ θεῖος ἄξιος τῆς θείας βουλῆς, ἡ ἐπιζητουμένη τελείωσις καὶ ἁγιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπιζήτησις τῆς ἀποθεώσεως αὐτοῦ· διότι τέλειος καὶ ἅγιος εἶναι μόνος ὁ Θεός· σκοπὸς ἄρα τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου δι' ἠθικοῦ καὶ ὁσίου βίου εἶναι ἡ ἀποθέωσις τοῦ ἀνθρώπου· θεὸν λοιπὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐπεζήτησεν νὰ ἀναδείξῃ τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο ἐνέσπειρε αὐτῷ τὴν δύναμιν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν τελείωσιν δι' ἣν ὁ ἄνθρωπος μοχθεῖ καὶ ἀγωνίζεται ἡ μυστικὴ τοῦ Θεοῦ φωνὴ ἡ λαλοῦσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐνισχύει αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι οὗ ἀγωνοθέτης εἶναι ὁ Θεός, ὃς ἀοράτως τὸν ποδηγετεῖ στηρίζει, ἐν εὐρεῖ χώρῳ τίθησι τοὺς πόδας του· λαλεῖ ῥήματα ζωῆς ἐν τῇ καρδίᾳ του καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸ σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος δι' ὃ ἐπλάσθη· διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὔτε ὁ κόσμος μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν τέρψεων, οὔτε αἱ αἰσθήσεις μεθ' ὅλων τῶν ἀπολαύσεων καὶ τῶν ἡδονῶν, οὔτε ἡ δόξα, ἡ λαμπρότης καὶ ἡ τοῦ βίου περιφάνεια δύνανται νὰ ἰσχύσωσι κατὰ τοῦ ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ὁσίου βίου· ἡ φωνὴ ἡ μυστικῶς λαλοῦσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοσούτῳ σαφὴς καὶ εὐκρινὴς ὥστε κατανοεῖται τοσούτῳ ὑπὸ τοῦ πεπολιτισμένου, ὅσῳ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀγρίου· αὐτὴ ἡ φωνὴ ἀναδεικνύει τοὺς καταπεπτωκότας καννιβάλους ἀνθρώπους, καὶ αὐτὴ διατηρεῖ τὰ διακρίνοντα τοῦ ἀνθρώπου χαρακτηριστικὰ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ τῶν τελειοτέρων πιθήκων. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν ἐπλάσθη, ἵνα χαθῇ ἀλλ' ἵνα γίνῃ κοινωνὸς τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος καὶ μακαριότητος, ἔχει ἄρα ψυχὴν ἀθάνατον.

§ η'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ.

Ἕτερον περίεργον φαινόμενον καὶ ὅλως ἀνεξήγητον διὰ ὑλιστικὰς θεωρίας εἶναι ἡ λατρεία τοῦ θείου. Τί ἄρά γε εἶναι

τὸ φαινόμενον τοῦτο ; τίς ἡ τοῦ ἀγνώστου αὕτη ἐπιθυμία ; τίς ἡ ἔφεσις; ὁ πόθος; καὶ πολλάκις ὁ ἔρως τοῦ θείου; διατί ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία νὰ ζητῇ νὰ καταλίπῃ τὰ γήινα, ἵνα ὑψωθῇ πρὸς τὰ Οὐράνια, ὅπως λατρεύσῃ τὸ θεῖον καὶ ἐπιδείξει τὴν πρὸς αὐτό ἀφοσίωσίν του; τίς ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ σώματος, πρὸς ἀπομόνωσιν τοῦ ἐν ἡμῖν ἑτέρου ὄντος τοῦ διακρίνοντος ἑαυτὸ τοῦ σώματος διὰ τοῦ ἐγωισμοῦ; τί ἐστι τὸ αὐτοκαλούμενον ἐγὼ, τὸ ζητοῦν νὰ ἀποσπασθῇ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος, ὅπως ἐλεύθερον ἐπιδοθῇ εἰς ἀσχολίαν ὅλως ἀφῃρημένην, εἰς θεωρίαν ξένην πρὸς τὴν περιστοιχοῦσαν αὐτὸν φύσιν; πῶς ὁ ὑλικὸς ἄνθρωπος νὰ ἀρέσκηται νὰ ἐντρυφᾷ εἰς ἀφῃρημένας ἐννοίας ; τί εἰσιν ἀφῃρημέναι ἔννοιαι; ἰδοὺ θεόληπτός τις ἠρνήθη τὸν κόσμον καὶ τὰ κόσμου; ὅπως ἀφιερωθῇ εἰς τὴν θεραπείαν ἀοράτου τινὸς ὄντος, καὶ ὑποβάλει ἑαυτὸν εἰς τὸ ἀπόλυτον αὐτοῦ θέλημα· διατί ἡ ἐξάρτησις αὕτη; τί τὸ παρορμῶν αὐτὸν εἰς τοιαύτην τοῦ οἰκείου θελήματος ὑποδούλωσιν· ἰδὼν οὗτος ἐνώπιον μικροῦ ἀνθυλλίου ὑμνεῖ τὸν σοφὸν καλλιτέχνην του ἡ ὡραιότης αὐτοῦ γεννᾷ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ αἴσθημα λατρείας, ἥτις τονίζει τὸ ᾆσμά του πρὸς δόξαν τοῦ δημιουργοῦ του· τὰ χείλη του ψάλλουσι τὴν ἀόρατον φύσιν, ὑμνεῖ ἡ γλῶσσα τὴν ἀθέατον δύναμιν, ἡ δὲ καρδία εὐφραίνεται, καὶ τὸ πνεῦμά του ἀγάλλεται διὰ τὴν λατρείαν ταύτην· φρονεῖ ὅτι ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον, ὅπερ τῷ ἐπέβαλλεν μυστική τις φωνὴ πρὸς ἣν ὤφειλε νὰ ὑπακούσῃ· διὰ δὲ τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην ἀπέρχεται πλήρης εὐχαριστήσεως· ἀλλ' ἰδοὺ μόλις τὸ βῆμα τὴν θέσιν μετήλλαξε καὶ νέα ἀντικείμενα προσβάλλουσι τὴν ὄψιν του, νέα αἰσθήματα ἀναπτύσσονται εἰς τὴν καρδίαν του, ἡ δὲ γλῶσσά του πρόθυμος αὖθις ψάλλει τὰ θαυμάσια τῆς σοφίας ἔργα τοῦ θαυμασίου κοσμήτορος· ἕκαστον βῆμα νὰ ἀποκαλύπτῃ ἀριστουργήματα· ἕκαστον δὲ ἀριστούργημα ἰδιαιτέραν ἐπιζητεῖ ὑμνῳδίαν· ἡ σοφία, ἡ ἀγαθότης, ἡ πρόνοια ἡ ἐμφαντικῶς ἐκδηλουμένη ἐν πᾶσι προκαλοῦσι τὸν θεατὴν νὰ ἐγκαταλίψῃ τὴν δημιουργίαν καὶ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν

δημιουργὸν αὐτῆς πρὸς ὃν ὁ θαυμασμὸς ὁ ἐγερθεὶς ἐκ τῆς θέας τῶν δημιουργημάτων ἐξεβίασεν· ἰδοὺ οὗτος βαδίζει ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς ἀγνώστους χώρας· οὐχὶ ἐν τῷ Οὐρανῷ, διότι οἱ Οὐρανοί εἰσιν ἀντικείμενον τῆς μελέτης του· οὗτοι ὑπῆρξαν ἡ δευτέρα βαθμὶς τῆς ἀναγαγούσης αὐτὸν κλίμακος εἰς τὸν μακρὰν τοῦ κόσμου τούτου χῶρον, ὃν μόνον ὁ ἔσω ἄνθρωπος διὰ μυστικῆς πληροφορίας ἐγνώρισεν· ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος λαβὼν τὰ πτερά, οὐχὶ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ τοῦ ὕμνου καὶ τῆς λατρείας ἀπέπτη μακρὰν τοῦ κόσμου, ἐπὶ δε τῆς γῆς ἐγκατέλιπε μόνον τὸ σκήνωμα ἀναπνέον, ὅπως ἐπαναλάβῃ αὖθις ἐν τῇ ἐπανόδῳ του, καὶ συνεχίσῃ τὸ ἐπὶ γῆς ἔργον τῆς λατρείας τοῦ θείου δημιουργοῦ, πρὸς ὃν ἐπιποθεῖ νὰ μεταβῇ καὶ παραμείνῃ, ὅπου ἡ ἀγάπη καὶ ἡ λατρεία συνεχῶς μετέφερον. Ὁ βίος αὐτοῦ ὅλως ὑπῆρξε σειρὰ ἀποστασίας· τροφὴ αὐτῷ ὑπῆρξεν ἡ τροφὴ τοῦ πνεύματος· τέρψις δὲ ἡ μελέτη τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ· πηγὴ ἀέναος ῥέουσα ἐγεννήθη ἡ ὑμνῳδία τῶν χειλέων του· ἡ δὲ καρδία του τόπος ἁγιάσματος πρὸς κατοικητήριον τοῦ θείου δημιουργοῦ· ζῶν ἐπὶ γῆς διετέλει ξένος πρὸς αὐτήν· αἱ αἰσθήσεις του ὡς εὐγενεῖς ὑπουργοὶ τοῦ πνεύματος ἐξυπηρέτουν τὸ ὑψηλὸν αὐτοῦ θέλημα· εἰργάζοντο ὅπως παράσχωσι νέας ἀφορμὰς πρὸς δόξαν τοῦ δημιουργοῦ· δι' ὅλου τοῦ βίου του ἐπεζήτησε νὰ προσπελάσῃ τὸν σοφὸν κοσμήτορα τὸν ὁποῖον ἠγάπησεν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, καὶ ἰσχύος, καὶ διανοίας, καὶ πρὸς ὃν ἔσπευδε καθ' ἑκάστην, εἶναι ἤδη δυνατὸν ὁ τοιοῦτος νὰ μὴ ἐγνώρισεν αὐτόν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἠγάπησε τὸ κενὸν, τὸ μηδέν; πῶς δὲ τὸ μὴ Ὂν ὢν Ὂν ἐφανέρωσεν ἑαυτό; πῶς ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ λάτρου· ὤ! ἀδύνατον! ἀδύνατον! ἡ δημιουργικὴ καὶ συνεκτικὴ τῶν ἁπάντων δύναμις εἶναι ὂν ὑπάρχον, ἀεὶ ὄν, καὶ ἀϊδίως ἐσόμενον, εἶναι ὁ Θεὸς ὁ ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα δημιουργήσας, ὁ ἐν τῷ κόσμῳ ἀποκαλυπτόμενος Θεὸς οὗ τῶν θείων ἰδιοτήτων τὸ κάλλος προσελκύει καὶ ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ χοϊκοῦ κόσμου, ὅπως καταστήσῃ οἰκήτορα τῶν μονῶν τῆς

αἰωνίου μακαριότητος. Ἡ λατρεία ἄρα εἶναι ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου μεταρσίωσις· ἀληθὴς ὑψωτικὴ δύναμις, ἀληθὴς κλίμαξ ἀνάγουσα ἀπὸ γῆς πρὸς Οὐρανόν, καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ· φέρει μέχρι τῆς αἰωνίου ζωῆς· ἐξευγενίζει καὶ ἁγιάζει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀναδεικνύει εἰκόνα καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ. Ἡ λατρεία τελειοῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀναδεικνύει υἱὸν Θεοῦ κατὰ τὸ εἰρημένον «ἐγὼ εἶπα θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες» εἶναι ἤδη δυνατὸν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος νὰ θνήσκῃ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα καὶ νὰ ἐξαφανίζεται εἰς τὸ παντελές· νὰ ἐκμηδενίζεται ; Οὐδέποτε, οὐδέποτε! Ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ἔχῃ καὶ ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ θ΄. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἐραστὴς τῆς ἐπιστήμης, ἐραστὴς τοῦ εἰδέναι. Τίς οὗτος ὁ ἔρως πρὸς τὴν ἐπιστήμην ; τίς οὗτος ὁ πόθος τοῦ εἰδέναι; τίνος ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ τὴν ἀπόλαυσιν ; ἰδοὺ τὰ πάντα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του παρίστανται περιβεβλημένα τὸν χιτῶνα τῆς ὡραιότητος καὶ κοσμιότητος· αἱ παραστάσεις αὐτῶν ἀγαθαὶ λίαν· πάντα εἰσὶ πεπροικισμένα τοσαύταις χάρισιν; ὥστε πρὸς πάντας νὰ παρέχωσιν τέρψιν, ἡδονήν, εὐχαρίστησιν· πάντων τὰς ἀπαιτήσεις νὰ πληρῶσι καὶ ἱκανοποιῶσιν· πόσον ὁ ἄνθρωπος ὤφειλε νὰ διατελῇ ἱκανοποιημένος ! ὁποία ἀφθονία ἀγαθῶν! Ναὶ τὰ πάντα εἰσὶ δαψιλῶς διακεχυμένα· ἀλλ᾽ ὁ ἄνθρωπος ἔτι ἐπιζητεῖ, ὀρέγεται τοῦ εἰδέναι· περίεργος ὄρεξις· πόθεν ἐγεννήθη αὕτη εἰς αὐτόν; εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀπαντήσωμεν· διότι εἶναι ἀδύνατον, ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἄνευ τῆς παραδοχῆς λογικῆς τινος δυνάμεως πεπροικισμένης διὰ πνευματικῶν δυνάμεων ὠθούσης αὐτὸν πρὸς τοῦτο· ἡ ἔφεσις τοῦ εἰδέναι εἶναι ἀπαίτησις τῆς λογικῆς ψυχῆς· τῆς μὴ τερπομένης ἐν τῇ πληθύι τῶν ἀπολαύσεων, ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἀνευρέσει τοῦ λόγου τῆς δημιουργίας ἑκάστου δημιουργήματος καὶ τῇ ἀνα-

καλύψει τῶν νόμων τῆς συντηρήσεως αὐτῶν. Ἡ ψυχὴ ἐπιζητεῖ τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἣν ζητεῖ νὰ προσοικειωθῇ καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὰ βάθη τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος· ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ περιλάβῃ ἐν νῷ τὰ πάντα, ζητεῖ νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Περίεργον φαινόμενον! Ὁ κόσμος ἅπας γέμει χαρίτων, τὰ πάντα φέρουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ καλοῦ, τὰ πάντα εἰσὶν ἕτοιμα νὰ συνδράμωσιν εἰς τὴν τέρψιν τῶν αἰσθήσεών του, νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς ἀπαιτήσεις του, καὶ ὅμως ὁ μόνον αἰσθήσεις ἔχων ἄνθρωπος νὰ μὴ τέρπεται ἢ εἰς ἀφῃρημένας ἐννοίας ! νὰ περιφρονῇ τὰ αἰσθητὰ διὰ τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν· πῶς ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος δὲν ἀναπαύεται εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων; πῶς ἐνῷ πάντα τὰ αἰσθητὰ εἶναι ἀνίκανα νὰ πληρώσωσι τὸ κενὸν τῆς καρδίας, μία ἀφῃρημένη ἔννοια, μία γνῶσις, μία νέα ἰδέα, ἓν οὐκ ὂν ἀνείδαιον, ἀδημιούργητον πληροῖ αὐτὴν καὶ ἱκανοποιεῖ· πῶς ἴσχυσε μείζω τῶν δημιουργημάτων μία μόνη γνῶσις μία ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια ; πῶς τὰ ὑπεραίσθησιν ἐπεκράτησαν τῶν κατ᾽ αἴσθησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; ὄντως ἀκατάληπτον καὶ τῶν μυστηρίων ὅλων μυστηριωδέστερον, ἐὰν μὴ ἀποδοθῶσι ταῦτα πάντα εἰς τὴν λογικὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἀρχὴν καὶ εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς προορισμόν· διότι ἐν ὁποίᾳ ὁμοταξίᾳ ζώων εὑρίσκεται παρόμοιόν τι ; ὁποῖον τῶν ζώων ἀφῆσαν τὰ κατ᾽ αἴσθησιν ἐτράπη εἰς ἀναζήτησιν τῶν ὑπεραίσθησιν; ὁποία ἐποχὴ ἀπ᾽ αἰώνων ὑπέδειξεν καὶ μόνον παράδειγμα; πῶς λοιπὸν ἐνῷ τοιαῦτα ἔχομεν τὰ μαρτύρια τῆς ὑπὲρ αἴσθησιν εντρυφήσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀναγόμεθα εἰς τὴν ὑπεραίσθησιν ὕπαρξιν αὐτοῦ; πῶς δὲν ἀναγόμεθα εἰς τὸν πνευματικὸν ἐκεῖνον κόσμον, ἐνῷ ἐντρυφῶσι τὰ πνεύματα ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, καὶ νὰ ἐπιζητήσωμεν ἐν αὐτῷ τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρα τὸν οὐδὲν ἔχοντα κοινὸν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον; ὤ! ἀληθῶς ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας εἶναι προσὸν οὐχὶ τῆς ὕλης, ἀλλὰ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν πνευματικὸν μᾶλλον ἢ ὑλικόν· διὸ καὶ τέρπεται μᾶλλον ἐν

τοῖς πνευματικοῖς ἢ ἐν τοῖς ὑλικοῖς· εἶναι λοιπὸν δυνατὸν τὸ πνεῦμα τὸ τοιούτους λαβὼν πόθους, τὸ τοσοῦτον ἀνυψούμενον πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ἐπιζητοῦν αὐτὸν ἐν πᾶσι, τὸ τελειούμενον ἐν τῇ γνώσει αὐτοῦ νὰ εἶναι μέρος τῆς ὕλης πρὸς ἣν νὰ μεταβαίνῃ μετὰ θάνατον; Οὐχί! μυριάκις οὐχί! ἡ ἀποδοχὴ τοιαύτης τινὸς ἰδέας εἶναι ὕβρις πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ὕβρις πρὸς αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν πνευματικὸν κόσμον. Οὐχί· τὸ πνεῦμα δεν εἶναι ὕλη, δὲν εἶναι ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ ἰδιαίτερον δημιούργημα Θεοῦ πλασθὲν ὅπως εἰκονίζῃ ἐπὶ γῆς τὴν εἰκόνα τοῦ δημιουργοῦ καὶ ζῇ αἰωνίως ἐν τῷ κόσμῳ τῶν πνευμάτων. Ναί, ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη διὰ τὴν ἀθανασίαν.

§ ι'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ἀνθρώπου βίου.

Ὁ κοινωνικὸς βίος εἶναι μία ἰσχυροτάτη ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος περιεγένετο ὅλων τῶν πολεμίων, ὅλων τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκζητούντων τὸν ὄλεθρόν του, ἐὰν κατίσχυσε τοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ παγκοσμίῳ διαμάχῃ, τῶν ὄντων, καθ' ἣν πρὸς πάντα παλαίσας ἀνεδείχθη νικητής. Ἐὰν ὑπέταξε τὰ πάντα, καὶ ὑπέβαλεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἐὰν ἐγένετο ἡγεμὼν καὶ τὸ κράτος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἐπέβαλεν ἐπὶ τὴν ἔμψυχον καὶ ἄψυχον φύσιν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν κοινωνικὸν αὐτοῦ βίον. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἤχθη εἰς τὸ ὕψος τῆς τελειότητος, εἰς ὃ σημεῖον καθορᾶται ὑψωμένος· διὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐκαλλύνθη, ἐλαμπρύνθη, ἐδοξάσθη καὶ περιεβλήθη τὸν ἔνδοξον τῆς σοφίας χιτῶνα τὸν ἀναδείξαντα αὐτὸν θεῖον ἀποτύπωμα. Τὰ θαύματα τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης ὅλων τῶν αἰώνων, τὰ προκαλοῦντα τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν πάντων, ὀφείλονται εἰς τὸν κοινωνικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον. Ἡ Κοινωνία ἐχορήγησεν αὐτῷ πάντα τὰ

μέσα τῆς ἀναπτύξεώς του, αὕτη ὑπῆρξεν ἡ γεννέτειρα τῶν πρώτων ἰδεῶν· αὕτη ὡς πιστὸς θεματοφύλαξ διεφύλαξεν ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος, ὅλας τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας καὶ παρέδωκεν εἰς τὰς κατόπιν γενεὰς ὅλον τὸν πνευματικὸν πλοῦτον τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Κοινωνικὸς βίος παρεσκεύασε τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξησφάλισε τὴν συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγήν του. Ἡ κοινωνία ἄρα ἐστὶ μέγιστον ἀγαθὸν καὶ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας ἡ ἀνεξάλειπτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν, καὶ ὁ παροχεὺς πάσης εὐεργεσίας. Ἀλλὰ τίς ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν κοινωνιῶν; τίς ἡ στερρὰ πέτρα, ἐφ' ἧς τεθεμελίωνται; ποία ἡ δύναμις ἡ ἀναδείξασα τὸν ἄνθρωπον κοινωνικόν; Μὴ ἐξ ἐμφύτου ἁπλῆς ῥοπῆς ὡς τὰ συναγελαστικὰ ζῶα συνεκρότησε τὰς πρώτας κοινωνίας του; Ἀλλὰ τότε πῶς δὲν διέσπασεν αὐτὰς ἡ λογικότης του; ἡ δύναμις αὕτη τοῦ ἀντικειμενικεύειν τὰ ἐκτὸς κείμενα, ἡ γεννῶσα μυρίας πλάνας, καὶ ἐξωθοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς κατὰ τῶν ὁμοίων του βιαιοπραγίας, δι' ὧν ἐπιζητεῖται ἡ ἐξόντωσίς του καὶ ὁ ἐξολοθρευμός του; Ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κοινὸν συμφέρον συνέστησε τὰς πρώτας κοινωνίας εἶναι ὑπόθεσις ἔχουσα μὲν πιθανότητα, ἀλλὰ μὴ δίδουσα καὶ τὸν λόγον τῆς συντηρήσεως αὐτῆς· ἐκφράζει μὲν τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἀλλ' ἀποσιωπᾷ τὸ μέσον τῆς διαιωνίσεως· ἡ ἀμοιβαιότης τῶν συμφερόντων· δὲν εἶναι ἰσχυρὸς δεσμὸς πρὸς συντήρησιν τῶν κοινωνιῶν, διότι ἡ πλεονεξία καὶ τ' ἄλλα πάθη δύνανται νὰ γεννήσωσι τὴν ἀπάτην, τὸν δόλον καὶ τὴν μυστικὴν καταδολίευσιν τῆς πρὸς ἀλλήλους συνθήκης· ὁ δὲ ἰσχυρότερος νὰ καταθλίψῃ καὶ ἐξοντώσῃ τὸν ἧττον ἰσχυρὸν κατ' ἀμφότερα καὶ νὰ παραλύσῃ τὰς κοινωνίας. Ὅθεν τὸ ἀμοιβαῖον συμφέρον εἶναι ἀνίσχυρον μέσον πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ κοινωνικοῦ δεσμοῦ καὶ τῶν κοινωνιῶν. Τὰς κοινωνίας ὑποστηρίζει καὶ διαιωνίζει ὁ ἠθικὸς νόμος· ἐὰν ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν ὑφίστατο, αἱ κοινωνίαι δὲν διετηροῦντο· ἄρα ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι καὶ ὑπῆρξεν ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν κοινω-

νιῶν· διὸ καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος πρὸς σύστασιν κοινωνίας ἀνθρώπων, διότι αὕτη μόνη συντελεῖ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ᾽ ἐὰν ἡ πρόοδος, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ἀνάπτυξις εἶναι προϊόντα τῆς κοινωνίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἐπιτυγχάνονται, ταῦτα δὲ εἶναι τὰ μόνα ἀναγκαῖα διὰ τὴν τελείωσίν του μέσα, ἕπεται, ὅτι ἄνευ κοινωνίας εἶναι ὅλως ἀδύνατος ἡ ἀνάπτυξις, ἡ προαγωγὴ καὶ ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος εἶναι ἀναπόσπαστος ἀνάγκη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐπειδὴ ὅμως κοινωνία ἄνευ ἠθικοῦ βίου δὲν στηρίζεται, ἀναπόδραστος ἀνάγκη ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν ἠθικὸν βίον, ὅπως ὑποστηρίζεται ἡ κοινωνία καὶ δι᾽ αὐτῆς προάγεται, ἀναπτύσσεται καὶ τελειοῦται ὁ ἄνθρωπος καὶ ζῇ εὐδαίμων. Ἀλλ᾽ ἐὰν αἱ κοινωνίαι εἰσὶν ἀναγκαῖαι, ὁ δὲ ἠθικὸς νόμος ἀδιάλειπτον αὐτῶν στήριγμα, ἕπεται ὅτι αἱ κοινωνίαι ἀναγκαίως δέον νὰ ὦσιν ἠθικαί. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸς, αἱ δὲ κοινωνίαι ἀναγκαίως ἠθικαί, δέον ὁ ἄννρωπος νὰ ἦναι καὶ φύσει ἠθικός· διότι ἄλλως θὰ ἠδυνάτει νὰ συγκροτήσῃ τὰς κοινωνίας. Ἀλλ᾽ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τελείωσις ἡ διὰ τῆς κοινωνίας ἐπιδιωκομένη εἶναι ἔννοιαι ἀκατάληπτοι καὶ περιτταὶ δι᾽ ὃν ἐξουδενιζόμενον. Ἐν τῇ φύσει τὰ πάντα εἰσὶ σκόπιμα, διότι ὁ θεῖος δημιουργὸς τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν, εἶναι λοιπὸν δυνατὸν αἱ δύο ὑψηλαὶ ἀρεταὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τελείωσις νὰ ὦσιν ἄσκοπα; ἀλλὰ ἂν πᾶν τὸ σκόπιμον ἔχει ἀναγκαίαν ὕπαρξιν διὰ λόγον τινὰ τῆς θείας βουλῆς, τίς ὁ λόγος τῆς ἠθικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου ; Ἐὰν θεωρήσωμεν αὐτὸν ὑλικὸν καὶ περατούμενον μέχρι τοῦ τάφου εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἀπόλλυται, εἶναι ἄγονος πόνος καὶ ματαία ἐπίδειξις· ἡ δὲ δαπάνη ἡ ἀναλώμασι τῆς εὐμαρείας τοῦ σώματος ἀποτιθεῖσα εἶναι πολὺ μείζων τοῦ ἐπιτευχθέντος προσόντος· ἀλλ᾽ εἶναι τοῦτο δυνατὸν, νὰ ἐπιδιώκηται ἠθικὴ τελείωσις ὄντος τινὸς ἀδραῖς δαπάναις τοῦ σώματος, ὅπως ἐξαφανισθῇ ἐν τῷ τάφῳ ; Οὐχί ! μυριάκις

οὐχί ! διότι ἀντιστρατεύεται εἰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ θεοῦ· ἄρα ἡ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σκοπόν, ὅστις κεῖται πέραν τοῦ τάφου· ὥστε ὁ ἄνθρωπος ὡς ὂν κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, διότι ἡ ἐπιζητουμένη δι᾽ αὐτῆς ἠθικὴ τελειότης δὲν ἐξαφανίζεται ἐν τῷ τάφῳ, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ πέραν αὐτοῦ.

Ὅθεν προφανῶς οἱ ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸν ἠθικὸν νόμον ὑπονομεύουσι καὶ ὑποσκάπτουσι τὰ θεμέλια τῶν κοινωνιῶν, ἃς ἐπιθυμοῦσι νὰ ἴδωσι καταρρεούσας εἰς ἐρείπεια, ὅπως ἀναδείξωσι τὸν ἄνθρωπον πίθηκον, ἐξ οὗ καυχῶνται, ὅτι ἕλκουσι τὴν καταγωγήν. Ἀλλ᾽ εὐτυχῶς αἱ κοινωνίαι ἀείποτε ἀπέκρουσαν μετ᾽ ἀποστροφῆς τὰς καταστρεπτικὰς ταύτας ἰδέας, ἀντιτάξασαι τὸ ἠθικὸν αὐτὸ σθένος, καὶ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τῆς προγονικῆς εὐγενείας. Αἱ ὑλιστικαὶ ἰδέαι ἀείποτε διέφθειραν τὰς κοινωνίας, ἐν ᾧ ἀπεναντίας αἱ ἠθικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ ἰδέαι πάντοτε εὐηργέτησαν καὶ ὠφέλησαν αὐτάς· ἡ ἱστορία ὅλων τῶν ἐθνῶν μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀληθείας· ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξε πατρὶς τῆς φιλοσοφίας· ποῖοι τῶν φιλοσόφων αὐτῆς ὠφέλησαν τὴν Ἑλλάδα ; τίνων δὲ φιλοσόφων αἱ ἀρχαὶ ἀνύψωσαν αὐτήν ; τίνων δὲ κατέρριψε καὶ διέφθειρε τοὺς πολίτας ; Ἰδοὺ ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ οἱ λοιποὶ ἐργάται τῆς σεμνῆς φιλοσοφίας, οἱ τῆς Χριστιανικῆς φιλοσοφίας πρόδρομοι· ποῖός ποτε αἰὼν θὰ λησμονήσῃ αὐτούς ; τίς τὴν ἐποχὴν καθ᾽ ἣν ἤκμασαν δὲν θαυμάζει ὡς τὴν ἐποχὴν τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου ; Ἀλλ᾽ ἰδοὺ καὶ ὁ τῶν ἐπικούρων ὅμιλος· τίνες ὑπῆρξαν οἱ ἀσεβεῖς Διαγόραι, οἱ Ἀρίστιπποι, οἱ Ἡγησίαι καὶ οἱ τούτων ὅμοιοι οἱ τῶν παλαιῶν δυστυχιῶν συνεργοί ; τίνα τὰ ἔργα των ; ἡ ἱστορία ἔχει μελανάς τινας σελίδας γεγραμμένας. Τί θὰ ἐγίνετο, ἐὰν αἱ ἀρχαὶ τῶν τοιούτων φιλοσόφων ἐτύγχανον γενικῆς ὑποδοχῆς ; Τίς ἤδη δύναται νὰ δεχθῇ ὡς ὀρθὰς καὶ ἀληθεῖς ἰδέας καὶ ἀρχὰς καταστρεψάσας τὰς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου ; Τίς δύναται

νὰ ἀσπασθῇ φρονήματα ἀντιστρατευόμενα πρὸς αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ; αἵτινες ἐξαφανίζουσιν ὅ,τι καλόν, ὅ,τι ἀγαθόν, ὅ,τι εὐγενές, ὅ,τι ὑψηλόν, ὅ,τι γενναῖον, ὅ,τι θαυμαστόν, ὅ,τι τίμιον, ὅ,τι πολύτιμον, ὅ,τι λαμπρόν, ὅ,τι θεῖον, καὶ οἰκοδομοῦσιν ἐπὶ τῶν ἐρειπείων ὅ,τι δυσειδές, ὅ,τι κακόν, ὅ,τι ἀγενές, ὅ,τι ποταπόν, ὅ,τι χαμερπές, ὅ,τι ἀπεχθές, ὅ,τι ἄτιμον, ὅ,τι ἐξουθενημένον, ὅ,τι ἀχρεῖον, ὅ,τι σατανικόν ; Τίς δύναται νὰ συγκατατεθῇ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ ἔκρυθμος οὗτος βίος εἶναι ὁ ἐμπρέπων τῷ ἀνθρώπῳ βίος ; Οὐδείς ! οὐδείς ! διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τῆς εὐγενείας του, καὶ ἂν ἔτι ἀγνοεῖ τὴν καταγωγήν του.

Οἱ ὑποβιβάζοντες τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων ζώων καὶ ἐξομοιοῦντες τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων ζώων ἀρνούμενοι τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἰδιάζουσαν ἐνέργειαν τῶν πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων καὶ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου τυφλώττουσι μὴ καθορῶντες αὐτὴν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς ἃ οἱ αἰῶνες ἐμφαντικῶς ἐπιδεικνύουσι· κωφεύουσιν εἰς τὴν φωνὴν τὴν ἠχηεστέραν πάσης σάλπιγγος, ἣν ἀφιοῦσι τὰ ἔργα τῶν δυνάμεών της. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναί τι ἔξοχον ὄν, ὅπερ περικοσμοῦσι θεῖαι ἀρεταὶ δι' ἃς ἁγιάζεται τὸ ἐπὶ γῆς ἐνδιαίτημα αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀληθῶς ἐπλάσθη ἵνα ἁγιάζῃ τὴν γῆν· καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη ἐμαρτυρήθη ἐν τῷ κοινωνικῷ αὐτοῦ βίῳ.

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς πιθηκογενείας ἀγνοοῦσι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν, διότι ἠρνήθησαν αὐτῷ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν· ἀπέβαλον τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ πνεῦμα ἐγκατέλιπεν αὐτούς· ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπέστη ἀπ' αὐτῶν ὁ Θεός, διότι νομίσαντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν· ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἀδόκιμον νοῦν ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα· σοφώτατα δὲ λέγει καὶ ὁ ποιητής. «Ὅταν ὀργὴ δαιμόνων βλάπτῃ τινὰ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ἐξαφαιρεῖται φρενῶν τὸν νοῦν τὸν ἐσθλόν, εἰς δὲ τὴν χείρω μετατρέπει γνώμην, ἵνα εἴδῃ μηδέν, ὧν ἁμαρτάνει». Ἀληθέστατον, διότι

καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἔπραττον, οὐκ ἂν ἑαυτοὺς τοσοῦτον ὑπεβίβαζον, οὐδ' ἂν ἐσεμνύνοντο, τὸ γένος ἐκ τοῦ αἰσχροτάτου τῶν ζώων ἐφέλκοντες· ὀρθῶς δὲ περὶ αὐτῶν εἶπεν ὁ προφήτης· «ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς»· δυστυχῶς οἱ πρὸς τὰ κτήνη ἐξομοιωθέντες σεμνυνόμενοι ἐπὶ τῇ εὐγενείᾳ των ἐπιζητοῦσι νὰ ποιήσωσι προσηλύτους, ζητοῦσι νέους ἐργάτας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, νέους σκαπανεῖς πρὸς ὑπονόμευσιν τῶν θεμελίων τῆς κοινωνίας καὶ πρὸς ἐξαχρείωσιν αὐτῆς. Αἱ ἠθικαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ συνιστῶσι τὸ ἐκπολιτιστικὸν αὐτῶν ἔργον. Ἰδοὺ αὗται: «Ἀγαθόν, λέγουσιν, »ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, ἡ κραιπάλη, ἡ ἀγάπη· ἀλλ' ἀγαθὸν καὶ »τὸ μῖσος. Καλὸν ἡ κατοχὴ πράγματός τινος, ὅπερ συντε»λεῖ εἰς εὐμάρειαν ἡμῶν, ἀγαθὸν ἡ δύναμις ὡς τὴν ἡμετέ»ραν ἱκανοποιοῦσαν ὑπερηφάνειαν, ἀγαθὸν ἡ ἀλήθεια ἐφ' ὅσον »ἀπόλαυσίν τινα παρέχει ἡμῖν, ἀγαθὸν πρὸς τούτοις εἶναι »καὶ τὸ ψεῦδος, ἡ ὑπόκρισις, ἡ ἐπιορκία, ὁ δόλος, ἡ κο»λακεία ἐφ' ὅσον πρὸς κέρδος ἡμῶν συντελοῦσιν. Ἀγαθὸν ἡ »πίστις ἐφ' ὅσον ἀνταμείβεται, ἀγαθὸν ὅμως καὶ ἡ προδοσία, »ἐὰν μείζονα ἀνταμοιβὴν ἡμῖν ὑπόσχεται. Ἀγαθὸν ὁ γάμος »ἐφ' ὅσον καθιστᾷ ἡμᾶς εὐδαίμονας, ἀλλ' ἐπίσης ἀγαθὸν καὶ ἡ μοιχεία, ὅταν ἐπέλθῃ κόρος τοῦ γάμου. Ἀγαθὸν ἡ ἀπάτη »ἡ κλοπή, ἡ ληστεία καὶ ὁ φόνος ἐφ' ὅσον παρέχουσιν ἡμῖν »κυριότητα πράγματός τινος πρὸς ἀπόλαυσιν. Καλὸν ἡ ἐκδίκησις ἡ τὸ ἡμέτερον προσβληθὲν αἴσθημα ἱκανοποιοῦσα. Ἀ»γαθὸν ἡ ζωὴ ἐφ' ὅσον μένει ἡμῖν αἴνιγμα, καλὸν ὅμως καὶ ἡ »αὐτοχειρία ὅταν λυθῇ πλέον τὸ αἴνιγμα τοῦτο *)».

Τίς ἤδη δὲν ὁμολογεῖ, ὅτι μόνος ὁ ἠθικὸς νόμος συγκρατεῖ τὰς κοινωνίας, καὶ ὅτι οὗτος μέχρι τοῦδε συνεκράτησεν αὐτάς, διότι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ σταθῇ κοινωνία ὑπὸ τοιαύτας ἀρχάς; οὐχί, αἱ κοινωνίαι εἰσὶν αἰώνιοι μάρτυρες τῆς ἠθικότητος καὶ πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὑφ' ὧν καὶ

*] Ἐκ τοῦ κατὰ Δαρβινισμοῦ συγγράμματος τοῦ Σ. Π. Σούγκρα.

μόνον ἐστηρίχθησαν, προήχθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν. Τὰς ἀρχὰς ταύτας πρὸ δύο ἤδη χιλιάδων διακοσίων ἀναφανείσας ἡ κοινωνία ἀπέκρουσεν. Ὁ Ἀρίστιππος εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς ἐν τῇ γενεθλίῳ του πόλει ἐδίδαξε τὰ αὐτὰ τῶν σημερινῶν σοφῶν διδάγματα, ἅτινα εἷς τῶν ἀρχηγῶν τῆς Σχολῆς ταύτης ὀνόματι Ἡγησίας ἔνθερμος ὀπαδὸς τοῦ Ἀριστίππου ἀναπτύξας ἐδίδαξε τὴν αὐτοχειρίαν διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἡδονῆς δι' ἣν, ἔλεγεν, ὅτι ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἐδέχθη τὴν διδασκαλίαν του, διότι εἶχεν συναίσθησιν τοῦ ὑψηλοῦ της προορισμοῦ, ὅστις ὁδηγεῖ αὐτὴν πάντοτε εἰς ἓν λελογισμένον τέλος, ἀλλ' ἐποδοπάτησε καὶ κατεσύντριψε πάντα τὰ ἐξαμβλώματα τῆς διαστραφείσης διανοίας, καὶ ἐβάδισε στερρῷ τῷ βήματι πρὸς τὰ πρόσω πρὸς τὴν τελείωσιν πρὸς ἣν ἀπαύστως βαδίζει.

Ἡ βασιλεύουσα ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐν γένει πρόοδος εἶναι θρίαμβος τῆς ἀληθείας καὶ μαρτυρία τῆς ἠθικότητος καὶ κοινωνικότητος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ εὐγλωττότερος συνήγορος τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μάρτυς τῆς ὑπερόχου λογικῆς αὐτοῦ ψυχῆς καὶ τῆς εὐγενείας αὐτῆς· εἶναι ἡ τρανοτάτη ἔκφρασις ἀποδοκιμασίας τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν εἶναι ἡ νίκη τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης, καὶ λαμπροτέρα διαβεβαίωσις τῆς ἠθικότητος καὶ ἁγιότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κοινωνικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου φωνεῖ εἰς τὰ ὦτα τῶν ἐχόντων ὦτα ἀκούειν καὶ συνιέναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον.

§ ια'. Ἀπόδειξις ἐκ τοῦ προορισμοῦ τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς θείας Προνοίας.

Τελευταίαν φέρομεν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ φαινομένου προορισμοῦ τῶν ἐθνῶν. Τὰ ἔθνη, ὡς ἡ ἱστορία διδάσκει, ἐργάζονται καὶ αὐτενεργοῦσιν ἀνεξάρτητα ἀπ' ἄλληλα· βαδίζουσι τὴν ὁδὸν ἣν ἡ ἰδιοφυΐα ἑκάστου ἐ-

χάραξεν· ἀναπτύσσουσι τὸ πολίτευμα σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτῆρα τὸν μορφωθέντα παρ' αὐτοῖς, καὶ συντάσσουσι νόμους συμφώνους πρὸς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν. Ἡ λατρεία ἀκολουθεῖ τῇ ἀναπτύξει καὶ τῷ πολιτισμῷ ἑκάστου, καὶ οἱ θεοὶ λαμβάνουσι τὴν μόρφωσίν των κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας· αἱ ἠθικαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ διαπλάττουσι τὰς καρδίας των συμμόρφους, αἱ δὲ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἀναπτύσσονται ἀναλόγως πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν· ἰδοὺ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου διάφορα ἔθνη μὲ διαφόρους ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς μὲ ἰδιόρρυθμον πρόγραμμα ἐργάζονται ἐλεύθερα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἄλληλα· ἕκαστον τὸ ἴδιον μόνον ἐπιδιώκει συμφέρον, τὴν ἰδίαν ἐπιζητεῖ πρόοδον, ἀνάπτυξιν καὶ εὐημερίαν· σταθερὸν αὐτῶν πρόγραμμα ἡ ἰδία προαγωγὴ καὶ ἐπικράτησις· οὐδεμία φροντὶς ἢ σκέψις περὶ τῶν ἔξω, εἰ δέ ποτε ἐγένετο τοιαύτη οὐ πρὸς τὸ τοῦ ἀλλοτρίου ἐγένετο συμφέρον, ἀλλὰ πρὸς τὸ τοῦ ἑαυτοῦ, ὅπως προσοικειωθῇ τὰ ἀλλότρια, καὶ ὑπονομεύσῃ τὴν ἀλλοτρίαν εὐτυχίαν καὶ ὕπαρξιν.

Τὰ ἔθνη παρέστησάν τινες πρὸς δένδρα εὐσκιόφυλλα, ὧν ἡ σκιὰ καὶ αἱ ῥίζαι κατακτῶσι ὅλον τὸ ἔδαφος ἀφοῦ ἐπεκτείνονται, καὶ ἐξαφανίζουσι πᾶν ἕτερον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους ἐκφυόμενον φυτόν· καὶ ἀληθὴς μὲν ὁ λόγος, διότι τὸ παράδειγμα κεῖται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' εἶναι πόρισμα μονομεροῦς μελέτης· διότι ἀκριβεστέρα μελέτη ἀλλοιοῖ τὸ συμπέρασμα. Ἀκριβὴς μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν ἄγει ἡμᾶς εἰς ὅλως ἀντίθετα ἐξαγόμενα· διότι ἡ παρομοίωσις δὲν ἀληθεύει καθ' ὅλα μὴ ἐφαρμοζομένη καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους. Τὰ ἔθνη δὲν εἶναι ὡς τὰ δένδρα ἀπολύτως μοναρχικὰ καὶ αὐτοσυντήρητα· δὲν ζῶσι ὡς τὰ δένδρα δι' ἑαυτὰ ἀποκλειστικῶς, οὐδὲ θνήσκοντα πιαίνουσι τὸ ἔδαφος μόνον τὸ διαθρέψαν αὐτά, οὐδὲ μίαν πρὸς τὰ πόρρω κείμενα παρέχοντα ὠφέλειαν. Τὰ ἔθνη καίτοι ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ δένδρα κατὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διακλαδώσεώς των, διαφέρουσι πολὺ κατὰ τὴν ἐπ' ἄλληλα ἐπίδρασιν. Τὰ ἔθνη ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου συναντῶνται ἔν τινι

σημείῳ συμπτώσεως· συναντῶνται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ παγκοσμίου θεάτρου ἐφ' ἧς ἕκαστος ὡς ἠθοποιὸς ὀφείλει νὰ παραστήσῃ ἓν πρόσωπον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δράματος καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἐπιβληθὲν ὑπὸ τοῦ δραματουργοῦ καλλιτέχνου μέρος, ὅπερ κατ' ἰδίαν ἐδιδάχθη ἐν τῇ μακρᾷ τοῦ χρόνου πορείᾳ ὅλως ἀγνῶς καὶ ἀσυναισθήτως. Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν ἀποκαλύπτει ἀνώτερόν τινα σκοπὸν κείμενον ὑπεράνω τῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἐθνῶν, ἅτινα φαίνονται ὑπείκοντα μυστικῶς εἰς τὴν ἐπιβάλλουσαν φωνὴν τοῦ διευθύνοντος τὰ πάντα Θεοῦ. Αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν φαίνονται διευθυνόμεναι πρὸς ἓν σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος, περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦτο περιδινεῖται ἅπας ὁ πολιτικὸς καὶ πνευματικὸς βίος αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑπὸ τῶν παρατηρητῶν ἐκλήθη εἱμαρμένον, καὶ ἐθεωρήθη ὡς ἐπέμβασις θεοῦ τινος, ὃν ἐκάλεσαν εἱμαρμένην. Ἡ ἐξ αὐτομάτου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν ἔσεται ὅλως ἀκατάληπτος καὶ ἀπερινόητος ἀποδιδομένη εἰς συγκυρίαν ὅλως τυχαίων γεγονότων ἀπροβουλεύτων, καὶ εἰς ἔργον τύχης. Τὸ πρόβλημα ἔσται ἧττον δύσκολον, καὶ ἡ λύσις αὐτοῦ πειστικωτέρα, ἐὰν ἀποδοθῇ τὸ φαινόμενον εἰς ἀνωτέραν τινὰ δύναμιν, εἴς τινα πάνσοφον νοῦν καθοδηγοῦντα τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ἓν σκόπιμον, καὶ λελογισμένον τέλος. Εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἰδέας ταύτης ἀγόμεθα ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ πάντα τείνουσιν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ἀνύψωσι αὐτοῦ εἰς περιωπὴν ἄκρας εὐγενείας, καὶ εἰς τὴν ἠθικήν του τελειότητα. Τὰ τῆς τύχης ἔργα δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι σκοπὸν ὡρισμένον σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον, πολλῷ μᾶλλον τοιοῦτον οἷον εὑρίσκομεν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι τῶν ἐνεργειῶν ὅλων τῶν ἐθνῶν· ἡ τύχη εἶναι ἀσταθὴς καὶ ἀκανόνιστος. Πρόνοιά τις ἄρα ὑψηλὴ καὶ ἀγαθὴ διευθυνεῖ τὰ πάντα, διότι μόνη πανσθενουργὸς καὶ ἀγαθὴ δύναμις δύναται διὰ μέσου ὅλων τῶν ποικίλων ἀνωμαλιῶν, τῶν ἀενάων ἀνατροπῶν καὶ ἀναστατώσεων τῶν ἀνυψώσεων καὶ καταπτώσεων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ δουλείας, τῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν παντοίων λαῶν καὶ ἐθνῶν, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ταπεινώσεως, τοῦ κράτους καὶ τῆς ἀδυναμίας, τῆς σοφίας καὶ ἀμαθείας, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, νὰ διευθύνῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ἓν ἀγαθὸν τέλος προσῆκον τῇ τε φύσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῇ ἀγαθότητι τοῦ θείου δημιουργοῦ. Τὸ ἀγαθὸν τοῦτο τέλος μαρτυρεῖ ἡ ἐνεστῶσα περίοδος τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπότης ἀληθῶς ἀνυψώθη εἰς περιωπὴν ὄντως ὑψηλὴν, ἐργάζεται δὲ ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ ἀνθρωπότης ἄνευ τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐδέποτε θὰ ἔφθανε εἰς ὃ σημεῖον ἔφθασε σήμερον. Ὁ Χριστιανισμὸς ἦν ἔργον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ· τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ προπαρεσκεύασεν ὁ Θεὸς, διὰ δὲ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἀνέδειξεν ἔθνη, ἅτινα καίτοι ἀνεξαρτήτως εἰργάσθησαν καὶ ἰδιορρύθμως ἀνεπτύχθησαν συνέδραμον ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὸ ἔργον τῆς θείας προνοίας. Ὅτι θεία πρόνοια διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν θέλομεν ἀποδείξει ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν γεγονότων· παραλείποντες δὲ τὰ πολλὰ θέλομεν ἐξετάσει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν τῶν συνεργασθέντων εἰς τὸ ἔργον τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἤτοι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ.

Ἐμφάνισις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἐκ θείας προνοίας.

Ἡ ἱστορία ἡ ἱστοροῦσα τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων εἰς ἔθνος ἔνδοξον καὶ μέγα, γνωρίζει πᾶσιν, ὅτι ἐξ ἑνὸς μόνον ἀνδρὸς ὡς ἐκ ῥίζης γεγηρακυίας δρυὸς ἀνεβλάστησε καὶ ἀνεδείχθη ἔθνος, ὅπερ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν φρονημάτων τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τρανωτάτη μαρτυρία ἡ κυροῦσα τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου. Ἡ Ἱερὰ ἱστορία ἡ ἱστοροῦσα τὰ κατὰ τὸν γενάρχην τοῦ μεγάλου καὶ ἐνδόξου τούτου ἔθνους λέγει, ὅτι οὗτος κατὰ θείαν πρόσκλησιν καταλι-

πῶν τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ τὴν γεννέτειραν γῆν ἀπεδήμησεν εἰς ξένην χώραν, ὅπου κατῴκησε καὶ ἔνθα ἀπέκτησεν υἱὸν ἐκ στειρωτικῶν λαγόνων τῆς προβεβηκυίας συζύγου του, ἀγούσης τὸ ἐνενηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας της· προερρήθη δὲ αὐτῷ, ὅτι οὗτος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα, καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη· δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ φέρωμεν τὴν θεοπνευστίαν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα, οὐδὲ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν διὰ λόγων νὰ ἀποδείξωμεν, διότι δὲν θέλομεν νὰ λύσωμεν τὸ ζήτημα ἐξ ἐφόδου, καὶ διὰ τοῦ κύρους τῶν Γραφῶν, ἀλλ' ἀναφέρομεν ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς τὴν ἀρχὴν τῆς προελεύσεως τοῦ μεγάλου τούτου ἔθνους, ὅπως ἱστορικῶς ἀποδείξωμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς τε ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ θαυμάσωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῶν προειρημένων πρὸς τὴν ἔκβασιν. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει, ὅτι πάντα τὰ ἔθνη εὑρίσκοντο καθήμενα ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, ἡ πλάνη καὶ ἡ ἄγνοια ὡς ἐφιάλτης ἐπεκάθητο ἐπὶ τὰ στήθη τῶν λαῶν· ἡ ἀνθρωπότης ἔστενε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς πολυθεΐας, ἀθεΐας καὶ δεισιδαιμονίας· ἡ γενικὴ διαφθορὰ ὑπέβοσκε τὰ σπλάγχνα τῆς οἰκογενείας. Τὸ μέλλον ἦν σκοτεινόν· τὰ δὲ περὶ μελλούσης ζωῆς ζοφωδέστερα Ταρτάρου. Ἐξετάσωμεν ἤδη πόθεν ἡ ἀλλοίωσις αὕτη ; Πόθεν ἡ βραβευθεῖσα εἰρήνη εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ; πόθεν ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ ἐνάρετος βίος, ἡ κατὰ Θεὸν πολιτεία ἡ δαψιλεύσασα τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα; πόθεν ἡ ἀγάπη πρὸς πάντας καὶ ἡ φιλαδελφία δι' ἧς ἡνώθησαν τὰ ἔθνη καὶ αἱ φυλαὶ τῆς γῆς ; Πόθεν ὅλα τὰ ἀγαθά, ὅσα δαψιλῶς ἀπολαύει σήμερον ἡ ἀνθρωπότης ; Ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι πάντα ταῦτα ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ προῆλθον.

Ὁ Χριστιανισμὸς ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· ἡ τελεία ἀλλοίωσις τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐθνῶν, ἡ ἀληθὴς αὐτῶν ἀναγέννησις, ἡ γνῶσις τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἡ μεταβολὴ τῶν νόμων καὶ τῶν πολιτευμάτων, τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν φρονημάτων, τῶν αἰσθημάτων καὶ πόθων, εἰς μόνον τὸν

χριστιανισμὸν ὀφείλονται· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ τοῦ πρώτου γενάρχου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους εὐλογήθησαν ἅπαντα τὰ ἔθνη καὶ εὐλογεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπὸ παντὸς τοῦ προσώπου τῆς Γῆς. Ὁποία ἀκριβὴς ἔκβασις τῶν προειρημένων ἐπαγγελιῶν τῷ Ἀβραάμ, ὅτι ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ εὐλογηθήσονται τὰ ἔθνη ἅπαντα. Ὁποια τρανωτέρα ἄλλη μαρτυρία τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ; Τίς δὲν ἀνακαλύπτει τὴν γενομένην ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ; Φρονῶ ὅτι μόνη ἡ σκέψις ὅτι ἐκ γενεᾶς ξένου τινὸς ἐπήλυδος κατοίκου τῆς Παλαιστήνης ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ καὶ ἀναμορφωτὴς τοῦ κόσμου, ὅτι ἡ γενεὰ αὕτη μετὰ περιπετειώδη βίον πλήρη κινδύνων καὶ διωγμῶν ἀνεδείχθη ἔθνος μέγα καὶ ἔδρασεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ εἰργάσθη ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότητος, μόνη αὕτη ἡ σκέψις εἶναι ἱκανὴ καὶ ἐπαρκὴς νὰ μορφώσῃ ἐν ἡμῖν τὴν πεποίθησιν, ὅτι πάντως ὁ μέγας οὗτος γενάρχης τοῦ ἔθνους τούτου ἐκλεκτὸς θὰ ἦτο τοῦ Θεοῦ καὶ φίλος αὐτοῦ, καὶ ὅτι τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἔτυχεν ἰδιαιτέρας προνοίας παρὰ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, καὶ ὅτι ὄντως οὗτος ὁ Θεὸς διηύθυνεν αὐτοῦ τὰς τύχας διὰ τὸν μέγαν σκοπὸν τὸν οὕτως ἐμφαντικῶς σήμερον ἀποκαλυπτόμενον. Ἡ τύχη δὲν ὁδηγεῖ λελογισμένως, οὐδ' ἀφικνεῖται εἰς λελογισμένον τέλος. Τὸ Ἰουδαϊκόν ἔθνος πληρῶσαν τὸ μέγα τοῦτο ἔργον δὲν εἰργάσθη μόνον, εἰργάσθη μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἐποδηγέτει αὐτό, καὶ ἀπεκαλύπτετο αὐτῷ. Ἀλλ' ἀφέντες τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἔλθωμεν εἰς τὸ Ἑλληνικόν. Ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν του καὶ ἴδωμεν πῶς ἔδρασεν ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος προκόπτον ἐν πνεύματι καὶ σοφίᾳ ἐκ θείας Προνοίας.

Ἡ Ἱστορία τοῦ **Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἄρχεται ἐξετάζουσα** αὐτὸ ὡς ἔθνος· ἐξ αὐτῆς μανθάνομεν, ὅτι **αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ**

τέχναι καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι τῷ Ἕλληνι ὁ λαχὼν κλῆρος. Ἐραστὴς τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, εἰργάσθη ἐκθύμως εἰς τελείωσιν τῶν παραδοθέντων αὐτῷ καὶ εἰς ἀνεύρεσιν νέων ἔργων τῆς διανοίας. Ἔθνος φύσει ἀγαθὸν, διεκρίνετο διὰ τὸ ἐκπολιτιστικὸν αὐτοῦ πνεῦμα. Ὁ διακαέστερος τῶν πόθων του ἦν νὰ μεταδώσῃ τὰς ἑαυτοῦ γνώσεις καὶ ποιήσῃ κοινωνοὺς τῶν ἀγαθῶν του καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ εὐγένεια τοῦ χαρακτῆρός του τῷ ἐπέβαλλεν ὡς καθῆκον τὸν ἐξευγενισμὸν τῶν ὁμοίων του, ἐν δὲ τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ἀνεύρισκε τὴν πλήρωσιν τῶν πόθων του. Ὁ πόθος οὗτος ἦν ἄπλετος. Ἐπεθύμει νὰ γνωρίσῃ πρὸς τὸν γνωστὸν τοῦτον κόσμον τὴν σοφίαν του καὶ ὅλας τὰς πνευματικάς του ἀρετάς, ἀλλ᾽ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ ἀπῄτει καὶ ἐπιβάλλουσαν καὶ ἰσχυρὰν δύναμιν. Ἡ ἀδυναμία εἶναι ἀνίσχυρος διὰ μεγάλα ἔργα· Ἡ πλήρωσις τοῦ ἔργου ἦτο ἀναγκαία καὶ ὁ Θεὸς λαμβάνει μέρος συνεργόν· ἀναδεικνύει τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα, ἕτερον Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, ἵνα ὑποτάξῃ πνευματικῶς τὰ ἔθνη καὶ προπαρασκευάσῃ αὐτὰ διὰ τῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης, μεταδίδων εἰς αὐτὰ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα· πληροῦται αὖθις τὸ εἰρημένον, ὅτι ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγένετο ὁ διδάσκαλος τοῦ ἐπιδεκτικοῦ σοφίας κόσμου. Ἐάν τις φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θέλει ὁμολογήσει ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεφάνη, ὅπως διὰ τῆς φιλοσοφίας συνδράμῃ καὶ συντελέσῃ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς θείας βουλῆς τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· διότι ἅπας ὁ βίος αὐτοῦ περὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔδραμε. Ὁ περιβληθεὶς τὸν ἑλληνικὸν χιτῶνα χριστιανισμός, ὁ διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας σαγηνεύσας τὸν κόσμον, ὁ τὰς ὑποθήκας καὶ τὰ ὑψηλὰ διδάγματα ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἑαυτοῦ ταμιεύσας, καὶ δι᾽ ἑλληνικῶν ἱερῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων τὰ τῆς πίστεως καὶ λατρείας κανονίσας εἶναι ἱκανὴ τῆς ἀληθείας ἀπόδειξις. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνο ὅπερ ἐξιστᾷ τὸν ἐταστικὸν ἐρευνητὴν εἶναι ἡ πολυχρόνιος καὶ μακραίωνος μονομερὴς ἐρ-

γασία τῶν δύο τούτων λαῶν, οἵτινες καίτοι πόρρω ὁ εἷς τοῦ ἄλλου ἔζησεν, ἐν τούτοις οὕτω σφιγκτῶς συνέκλωσε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἡ θεία δύναμις ἡ εὐθύνουσα τὰ πάντα, ὥστε ἀμφότερα περὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ νὰ ἐργάζωνται καὶ ταὐτοχρόνως νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς καὶ νὰ δράσωσιν ἐκ συμφώνου, ὁ μὲν ὡς θεόπνευστος, ὁ δὲ ὡς φιλόσοφος, καὶ νὰ ἑνωθῶσιν οὕτως, ὥστε ὁ μὲν νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ ὁ δὲ τὸ σῶμα· πῶς δύο κεχωρισμένα ἀπ᾽ ἄλληλα ἔθνη διαφέροντα τοσοῦτον ἀπ᾽ ἀλλήλων κατά τε τὸ θρήσκευμα, τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, τὴν ἀνάπτυξιν, τὸ φρόνημα, τὸ πολίτευμα, καὶ ἐν γένει καθ᾽ ὅλα, καὶ χωριζόμενα μείζω ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν χαρακτήρων, καὶ τῶν ἀρχῶν, ἢ ἐκ τῶν μακρυνῶν διαστάσεων τῶν χωριζουσῶν τὰς χώρας των, συνειργάσθησαν δι᾽ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν ; ἀκατανόητον ἐὰν μὴ ἀποδοθῇ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν· ἡ θεία πρόνοια προσεκάλεσε τὰ τέκνα τοῦ Σὴμ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, ὅπως συνεργασθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ θεία πρόνοια ὡδήγησε τοὺς Ἕλληνας εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπως ἐπικοινωνίσωσιν οἱ δύο λαοί. Οἱ προφῆται τῶν Ἰουδαίων προανήγγειλαν τὴν μέλλουσαν ταύτην ἐπικοινωνίαν. Ὁ Δανιὴλ ἱστόρησεν αὐτὴν, ὁ δὲ νέος Ἰησοῦς τοῦ Ναυὴ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἶδε τὸν Ἀαρὼν ὑποδεχόμενον αὐτὸν νικητήν. Ἡ ἱστορία πλέον μαρτυρεῖ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ᾽ ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἴδωμεν πῶς συνειργάσθη μετὰ τῶν προγενεστέρων ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ.

Τὸ Ρωμαϊκὸν ἔθνος ἀναπτύσσεται ταχέως καὶ τεραστίως κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ.

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἡ θεία πρόνοια ἤγειρεν ἐκ σμικρῶν τὸ μέγα Ρωμαϊκὸν κράτος, ὅπως συνεργασθῇ ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ κοσμοκράτωρ Ρώμη ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὰς ἰδίας ὁρμὰς καὶ τάσεις καὶ ἀναδειχθεῖσα ἔθνος μέγα εἰργάσθη ὑπὲρ

15

τῆς πληρώσεως τοῦ λελογισμένου τέλους. Ἡ Ῥώμη καθυποτάξασα τὸν κόσμον προὐλέανε τὴν ὁδὸν τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν λαῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον ἑνὸς αὐτοκράτορος, παρεσκεύασε τὴν συγκέντρωσιν τῶν στοιχείων τῆς νέας λατρείας, δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ Νέα Ἐκκλησία καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κῦρος τῆς κηρυχθείσης ἀληθείας εἰς πάντας τοὺς τότε γνωστοὺς λαούς, καὶ νὰ δώσῃ αὐτοῖς νόμους, καθ' οὓς ὤφειλον νὰ κατανοήσωσι τὰς σκέψεις, τὰ φρονήματα, τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα, τὰ ἤθη καὶ τὴν λατρείαν· πρὸς τὸν μέγαν σκοπὸν μεγάλη ἀπῃτεῖτο δύναμις· διὰ ταύτης ἐφρουρήθη καὶ περιεχαρακώθη ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια. Αἱ Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ὀφείλονται εἰς τὴν παντοκρατορίαν τῆς Ῥώμης· ἡ συνεργασία αὕτη τῆς Ῥώμης εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν προειρημένων δύο ἐθνῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δύναται ἆρά γε νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον γεγονός; εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ τρεῖς μέγισται δυνάμεις αἱ συγκρατοῦσαι καὶ θιευθύνουσαι τὴν ἀνθρωπότητα, ἤτοι ἡ λατρεία τῆς καρδίας, ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ κράτος τῆς ἰσχύος, τυχαίως συνηντήθησαν ἐν τῷ κοινῷ σταδίῳ πρὸς πλήρωσιν τοιούτου μεγάλου ἔργου; Ἡ παραδοχὴ τῆς τύχης τοσοῦτον καθίσταται ἀπαράδεκτος, ὅσον τὰ πράγματα παρουσιάζονται σκόπιμα προβεβουλευμένα καὶ ἐκτάκτου μεγέθους, ὅσον τὸ ἔργον φαίνεται ὑψηλὸν καὶ θεῖον. Ἰουδαϊσμός, Ἑλληνισμὸς καὶ Ῥωμαϊσμὸς τρία ἀντίθετα ἔθνη διὰ τὴν ἐναντίαν ἑκάστου μόρφωσιν ἀνεπαισθήτως συνεργάζονται καὶ ὑπηρετοῦσι τὴν θείαν βουλὴν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ὑψηλὴ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων φαίνεται ἐπιδεικνυομένη καὶ ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα. Ἐπισκοπήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν τούτων μετὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ ἔργου δι' ὃ ἐκλήθησαν. Τὰ ἔθνη ταῦτα μετὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος ἀνὰ ἓν ἀποσύρεται τῆς σκηνῆς· πρῶτον τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἐγκαταλείπει αὐτήν, ἵνα μὴ πλέον ἐμφανισθῇ ἐπ' αὐτῆς. Τὴν Ἰουδαίαν ἀκολουθεῖ ἡ Ῥώμη, ἥτις

μένει μικρὸν ἔτι ἵνα ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς παγιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς ὃν προώρισται νὰ παραδώσῃ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἐν βραχεῖ παραδίδει καὶ ἀποσύρεται τῆς σκηνῆς διὰ παντός. Ἡ αὐθαίρετος καὶ ἀπότομος μετατόπισις τῆς ἕδρας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦτο ἡ ἐπίσημος παράδοσις τῆς ἐξουσίας τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸν μέλλοντα ἀναμορφωτὴν τοῦ κόσμου, ὅστις νέον προώρισται νὰ διαδραματίσῃ πρόσωπον ἐπὶ τῆς μεγάλης σκηνῆς τοῦ κόσμου. Ὁ κληρονόμος ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχήν, ὁ δὲ κληροδότης μετ' ὀλίγον παραδίδεται εἰς τὸ μοιραῖον τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἡ Ῥώμη ὑφίσταται τὴν κοινὴν τύχην, ἐξεπλήρωσε τὸν προορισμόν της. Τὸ Βυζάντιον, ἡ νέα Κωνσταντινούπολις ἀνεγείρεται ἀντὶ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ ρωμαϊκὸν κράτος· ἡ ἵδρυσις τῆς νέας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τῆς νέας αὐτῆς πρωτευούσης οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὴν παλαιὰν αὐτοκρατορίαν· διότι οὐδὲ τὸν αὐτὸν ἔχει προωρισμόν. Τὴν τύχην τῆς Ῥώμης μετ' ὀλίγον βλέπομεν ἐμφανιζομένην καὶ ἐν Ἀθήναις. Τὸ νέον χριστιανικὸν κράτος βλέπον τὸν παλαιὸν ἑλληνισμὸν ἀντιστρατευόμενον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ταχθέντος αὐτῷ καθήκοντος, καίτοι συμπαθεῖ πρὸς αὐτὸν δρῶν ὅμως ὑπὸ τὸ κράτος ἀνωτέρας θελήσεως καταλύει τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν τοῦ γηράσαντος ἑλληνισμοῦ; τοῦ ἐπὶ δώδεκα ὅλους αἰῶνας ἐργασθέντος ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ κοινὴ τοῖς ἀνθρώποις μοῖρα ἐπέφερε καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πεπρωμένον τέλος. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατέλυσε τὴν ἤδη πρὸ πολλοῦ τὰ λοίσθια πνέουσαν ἑλληνικὴν πολυθεΐαν, τὴν ὑποστηρίζουσαν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Τοιουτοτρόπως τὰ τρία ταῦτα ἔθνη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς ἀποσύρονται τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ καταλίπουσιν ἐλευθέραν τὴν δρᾶσιν εἰς τὸ ἀναφανὲν ἐπὶ τῆς σκηνῆς νέον πρόσωπον. Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς ἠθικὸν πρόσωπον ὤφειλε νὰ λάβῃ καὶ ἐξωτερικήν τινα παράστασιν, ὅπως δρᾷ ὡρισμένως καὶ ἐπιτυχῶς.

Ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὸν στοιχείων τὸ πνευματικώτερον ἦν τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο, διὸ ἐθεωρήθη καὶ ὡς καταλληλότερον καὶ ἁρμοδιώτερον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπαναφέρει αὖθις τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπὸ νέαν μορφὴν ὑπὸ νέον ἔνδυμα ὑπὸ τὴν πορφυρίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἐξυπηρετήσῃ διὰ τῶν πλεονεκτημάτων του τὸν μέγαν σκοπόν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει τῇ προσλήψει τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων μορφοῦται εἰς νέον ἔθνος. Τὸ νέον ἔθνος ἀκμαῖον καὶ ζωηρὸν συναισθανθὲν τὸν μέγαν προορισμόν του ἀπεξένωσεν τὰ ἀγνοήσαντα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν στοιχεῖα καὶ ἀντενεργήσαντα πρὸς αὐτήν. Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐργασθὲν μετὰ ζήλου καὶ ζέσεως ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ ἀνεδείχθη τὸ πρωτεῦον ἐν τῷ νέῳ ἔθνει εἰς ὃ ἔδωκε καὶ τὸν ἴδιον χαρακτῆρα. Τὸ ἀποκοπὲν μέρος τάχιστα ἀπερροφήθη καὶ οὐδεμία δύναμις ἠδυνήθη νὰ τὸ συγκρατήσῃ· μάτην ἐζήτησαν φιλόσοφοι καὶ αὐτοκράτορες νὰ τὸ ὑποστηρίξωσιν· ὁ παλαιὸς ἑλληνισμὸς ὡς συνδεδεμένος μὲ τὴν παλαιὰν λατρείαν δὲν ἠδυνήθη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ κρατηθῇ· ἡ πτῶσις τῆς ἀρχαίας λατρείας ἐπέφερε καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἵνα ἐπαναφέρῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ἤδη ἀποσυρθέντα ἔθνη τὸν Ἑλληνισμόν, Ρωμαϊσμὸν καὶ Ἰουδαϊσμὸν οἰκτρῶς ἐναυάγησαν, διότι ἑτέρα δύναμις, ὁ μέγας δραματουργὸς ἑτέραν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀνεβίβασε παράστασιν· ἑτέρα σκηνὴ τοῦ δράματος ἤδη παρίστατο· τὰ δὲ πρὸ ὀλίγου ἀποσυρθέντα πρόσωπα, τὰ τοσούτῳ ἐκθαμβώσαντα διὰ τῆς τέχνης, τῆς σοφίας, τῆς ἰσχύος καὶ τῆς λατρείας καὶ τῆς λοιπῆς λαμπρότητος τὸν αὐτοκράτορα ἦσαν ὅλως ἀκατάλληλα· διὸ οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν διδασκόμεθα, ὅτι ἔστι μέγας νοῦς ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων διανοημάτων, ὅστις ἰθύνει τὰς ἐνεργείας τῶν ἐθνῶν δι' ὅλως ἀκαταλήπτου ἐπιρροῆς εἰς ἓν σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος, ὅπερ ἐστὶ αὐτὴ ἡ τε-

λείωσις τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἀντικείμενον τῆς θείας προνοίας νὰ ἀπόλλυται ἐν τῷ τάφῳ; Εἶναι δυνατὸν ἡ θεία πρόνοια νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνθρωπίνους τύχας διὰ μάταιον λόγον; οὐχί, μυριάκις οὐχί. Ὁ Θεὸς προνοεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον, διότι οὗτος προώρισται τελειούμενος νὰ ζήσῃ καὶ πέραν τοῦ τάφου. Οὗτος δὲ ὁ λόγος δι' ὃν καὶ ὁ προφητάναξ ἔκθαμβος ἐπερωτᾷ τὸν Θεόν: «Τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκει αὐτοῦ ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;» Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν λογικόν, ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ἐπλάσθη διὰ τὴν ἀθανασίαν.

Ἐν Κύμῃ τῇ 6 Φεβρουαρίου 1893.

ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩι ΘΕΩι ΔΟΞΑ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελ.

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σελ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΚΕΝΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τοῦ Βουλητικοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοῦ συναισθητικοῦ

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Σελ.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΜΕΡΟΣ Δ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΨΥΧΗΣ